

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ Α΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Πανεπιστήμιο Πατρών

3-5 Ιουλίου 1981

α΄ τόμος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΓΝΩΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

EGW

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΠΡΩΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΠΡΩΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

α' τόμος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΩΚΡ. Λ. ΣΚΑΡΤΣΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΝΩΣΗ
ΑΘΗΝΑ, 1982

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα του Εκδότη	9
Πρόλογος	11
Το Έργο του Συμποσίου	13
Το Πρόγραμμα του Πρώτου Συμποσίου	15
Έναρξη του Συμποσίου	17
Χαιρετισμός του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πατρών Α. Γραμματικού	19
Οι Σκοποί του Συμποσίου	21

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ

Πρώτη συζήτηση: <i>Το «στίγμα» της Πρώτης Μεταπο- λεμικής Ποιητικής Γενιάς</i>	23-54
(Πρόεδρος: Λίνος Πολίτης — Εισηγητές: Γ. Π. Σαββίδης, Α. Ζήρας)	
Εισήγηση Γιώργου Π. Σαββίδη	27
Εισήγηση Αλέξη Ζήρα	35
Παρεμβάσεις	43
Δεύτερη συζήτηση: <i>Θεματογραφία της Πρώτης Μετα- πολεμικής Ποιητικής Γενιάς</i>	55-91
(Πρόεδρος: Εμμ. Κριαράς — Εισηγητές: Γ. Κεχαγιόγλου, Αλ. Αργυρίου)	
Εισήγηση Γιώργου Κεχαγιόγλου	59
Εισήγηση Αλέξη Αργυρίου	69
Παρεμβάσεις	81

Τρίτη συζήτηση: Γλώσσα - Μορφή της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς	93-137
(Πρόεδρος: Τάσος Αθανασιάδης — Εισηγητές: Μ. Γ. Μερακλής, Α. Μπελεζίνης)	
Εισήγηση Μιχάλη Γ. Μερακλή	97
Εισήγηση Αντρέα Μπελεζίνη	107
Παραρτήσεις	125

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ

Πρώτη συζήτηση: Η ποίηση στη ζωή και η ποίηση στην εκπαίδευση	139-185
(Πρόεδρος: Λίνος Πολίτης — Εισηγητές: Ν. Δ. Καρούζος, Γ. Δάλλας)	
Εισήγηση Νίκου Δ. Καρούζου, «Η ζωή και η ποίηση»	145
Εισήγηση Γιάννη Δάλλα, «Η [νεότερη] ποίηση στην Εκπαίδευση»	149
Παραρτήσεις	165
Δεύτερη συζήτηση: Ποίηση και Τεχνολογία	187-246
(Πρόεδρος: Θ. Π. Τάσιος — Εισηγητές: Ε. Κακναβάτος, Στ. Παϊπέτης)	
Εισήγηση Έκτορα Κακναβάτου	191
Εισήγηση Στέφανου Παϊπέτη	211
Παραρτήσεις	223
Εισήγηση Θ. Π. Τάσιου, «Ποίηση και Τεχνολογία»	238
Τρίτη συζήτηση: Φυσιωγνωμία μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο	247-294
(Πρόεδρος: Μ. Γ. Μερακλής — Εισηγητής: Α. Δημαρόγκωνας)	
Εισήγηση Αντρέα Δημαρόγκωνα	251
Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας	261
Παραρτήσεις	286

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Τα Πρακτικά του Πρώτου Συμποσίου Ποίησης θά'πρεπε κανονικά να τυπωθούν στο ατομικό σύστημα που το ίδιο το Συμπόσιο έχει επιλέξει σαν το σύστημα που εκφράζει τις απόψεις των περισσότερων μελών του. Εμείς όμως σαν εκδοτικός οίκος, που ανέλαβε τελικά την έκδοση των Πρακτικών, έπρεπε εκτός από την άποψη του Συμποσίου, να λάβουμε υπόψη μας και τις απόψεις όλων των εισηγητών που έλαβαν μέρος σ' αυτό, και που όπως καλά ξέρουν οι «περιοικούντες την Ιερουσαλήμ», είναι και όσο αφορά το τοπικό μας σύστημα, πολλές και, συχνά, αντικρουόμενες. Έτσι λοιπόν καταλήξαμε στην απόφαση να χρησιμοποιήσουμε για όλη την έκδοση —εκτός από τον πρόλογο του Συμποσίου— το μονοτονικό σύστημα που πρόσφατα ψηφίστηκε από την Πολιτεία. Επειδή όμως το θέμα δεν έχει ακόμη εξαντληθεί, και επειδή νομίζουμε πως θά'ταν ιδιαίτερα χρήσιμο να ακουστούν πάνω σ' αυτό το ζήτημα, αλλά και στο γλωσσικό μας πρόβλημα γενικότερα, όσο γίνεται περισσότερες θέσεις ή απόψεις, προσκαλούμε με την ευκαιρία αυτής της έκδοσης, όλους τους εισηγητές του Συμποσίου αλλά και όσους μελετητές της γλώσσας μας το επιθυμούν, να μας στείλουν γραπτές τις απόψεις τους και εμείς αναλαμβάνουμε την ευθύνη της έκδοσής τους, το συντομότερο δυνατόν.

Μανώλης Μπουζάκης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης οργανώθηκε με την προοπτική να αρχίσει έναν ετήσιο θεσμό με διάφορες εκδηλώσεις που θα εξυπηρετήσουν τη μελέτη της γλώσσας, της ποίησης και της τέχνης γενικά σαν αποφύγων της ουσιαστικής ζωής: ένα θεσμό δηλαδή λαϊκό και ποιητικό, αφού καμία ποιότητα δεν είναι πιο γνήσια από τη λαϊκότητα. Ετοιμάστηκε και πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Πατρών, της Εθνικής Εταιρείας των Ελλήνων Λογοτεχνών και της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών στους χώρους του Πανεπιστημίου Πατρών από τις 3 ως τις 5 Ιουλίου 1981 με συμμετοχή ασυνήθιστη για συνέδριο. Ήταν σίγουρα ένα συμπόσιο λαϊκό και ποιητικό και ο θεσμός ιδρύθηκε πια.

Είχε αποφασιστεί εξαρχής να εκδοθούν τα Πρακτικά του Συμποσίου όσο γίνεται πιο πλούσια. Αυτή η προσπάθεια έγινε, όσο επιτρέπει το αχαρτό έργο της τυπογραφικής των εκδηλώσεων και της ζωντανιάς ενός αμφιθεάτρου, μιας πλούσιας και ποικίλης συναξής αξιολογών ανθρώπων. Οι γραφτές εισηγήσεις και παρεμβάσεις, όπως διορθώθηκαν στα αντιγράφα που στείλαμε στους ομιλητές (δυστυχώς, πιο πολλοί από τους μισούς δε μας τα ξαναστείλαν εγκαίρως) ή διαμορφώθηκαν με μικρές αναποφεικτές και ανώδυνες επεμβάσεις, και μερικά συμπληρώματα, αποτελούν αυτό τον τόμο. Αποκλειστήκαν μερικές μακρές παρεμβάσεις ή σχολία (προπάντος από τους ίδιους ομιλητές) κι ένα-δύο κείμενα ασχέτα με την ποιότητα του Συμποσίου. Καθetti άλλο που ειπώθηκε στο Συμπόσιο βρίσκεται σ' αυτό τον τόμο, ακέραιο και στη θέση του. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι αυτά τα Πρακτικά είναι σοβαρά όσο ταιριάζει στη λαϊκότητα και την ποιότητα του Συμποσίου: η αξία των εισηγήσεων και των παρεμβάσεων δε μπορεί να παραμεριστεί — ακριβώς ανακαλεί τη ζωντανία και την αυθεντικότητα. Όμως η

γραφή και η τυπογραφία είναι πολύ μίζερα πράγματα (αφυσικά). Γι' αυτό πρέπει οπωσδήποτε να ζητήσουμε από τον αναγνώστη να δώσει λίγη βοήθεια στον άψυχο αυτό γραφτό λόγο και να τον ζωντανεύσει.

Τα Πρακτικά θα έπρεπε να τυπωθούν με το ατονικό σύστημα του Συμποσίου. Επειδή όμως η παρουσίαση αυτή συναντήσε πρακτικές εκδοτικές δυσκολίες σχετικές και με την αναγκη συντομότερης εκδόσεως, αποφασίστηκε να εφαρμοστεί το μονοτονικό σύστημα. Ο Πρόλογος αυτός και το Παράρτημα Β' που τυπώνονται ατονικά εκπροσωπούν την απόψη του Συμποσίου σχετικά με το ατονικό σύστημα.

Μερικές γενικές αρχές για την έκδοση των Πρακτικών καθόρισε η Οργανωτική Επιτροπή. Στην προετοιμασία μας βοήθησε ο Διοικητής Α. Καρατζάς, μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής, γραμματέας στην έδρα του Προεδρείου τις τρεις μέρες του Συμποσίου· την απομακρνητοποίηση είχαν η γυναίκα μου, Ευαγγελία Σκαρτσά, η Χρυσή Κολλυροπούλου και η Βικυ Σταυρού· τα κείμενα καθαρογράψαν δεκαεφτά κορίτσια: Αντα Παπαπανού, Τζένα Κολλυροπούλου, Κική Τζωρτζίδου, Γιώτα Αδελφοπούλου, Μαρία Αζαρία, Γεωργία Αθανασίου, Χριστίνα Αθανασοπούλου, Βασίλη Ανδρουλακή, Έση Ανδρουτοπούλου, Βασίλη Ανεστή, Ελενη Βαζούρα, Ντίνα Βαλαχά, Άννα Βιτωράτου, Βίβη Βρεττού, Γεωργία Γεωργοπούλου, Λίτσα Γιαννοπούλου και Γιώτα Γκυλά· την επιμονή εκδοτική επιμελεία είχε η Κωστούλα Σκλαβενίτη. Χωρίς τη βοήθειά τους, η προετοιμασία αυτών των Πρακτικών θα είχε πάρει πολύ χρόνο. Τις ευχαριστούμε λοιπόν όλοι για την καλή τους διαθεση.

Σωκρ. Α. Σκαρτσά

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Το Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης σχεδιάστηκε να γίνει ένας μόνιμος, δημιουργικός θεσμός, που θ' αντλεί από την πράξη της γλώσσας και της ποίησης σαν άμεσων εκδηλώσεων της ζωής. Ξεκινάει λοιπόν από την αρχή των πραγμάτων, χωρίς προκαταλήψεις, ελεύθερα και με την απλή φιλοδοξία της μελέτης και της δράσης για την αναφορά της ποίησης σε μια σωστή γλώσσα που θα συντακτικαστεί με μια γνήσια, καθαρή πνευματική ζωή. Από αυτό το στόχο του καθορίζονται και οι ιδιαίτεροι σκοποί του, που είναι φυσικό να ευρύνονται στην τέχνη, στο χώρο και στο χρόνο, με την κατάλληλη και θεμιτή χρησιμοποίηση πρόσφορων μέσων και οργάνων ή άλλων που θα δημιουργηθούν για την επιτυχία των επιδιώξεών του.

Το Συμπόσιο δεν έχει κανενός είδους κομματικές σχέσεις ή βλέψεις και δεν αποβλέπει σε άλλη ωφέλεια από αυτήν της δικαιοσύνης της γλώσσας, της ποίησης, της λογοτεχνίας γενικότερα και της τέχνης, απλών και αναγκαίων μορφών της ζωής, όπως τη ζούμε τώρα, εδώ, σε φυσικές κοινωνικές οντότητες. Είναι λοιπόν φυσικό να ενδιαφέρεται το Συμπόσιο για την πολιτιστική ανάπτυξη της περιφέρειάς του, της στενότερης και της ευρύτερης δυνατής — στα όρια που επιτρέπουν ή επιβάλλουν οι προθέσεις του.

Τα θέματα της πρώτης του φετινής εκδήλωσε η Οργανωτική Επιτροπή τα καθόρισε πιο πολύ εκτιμώντας την ανάγκη των πραγμάτων και προσπάθησε να οργανώσει αυτό το τριήμερο ελεύθερα και δημιουργικά. Η επιτυχία αυτού του στόχου θα εξαρτηθεί αποφασιστικά από τη βοήθειά όλων μας, όσο θα τη ρυθμίσει η αγάπη για τη γλώσσα, την ποίηση και την παιδεία τους.

Η Οργανωτική Επιτροπή εύχεται κι ελπίζει πως ο σκοπός του Συμποσίου θα πετύχει κι ευχαριστεί όλους όσους συμμετέχουν και βοηθάνε το Συμπόσιο με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και ιδιαίτερα το Πανεπιστήμιο της Πάτρας που μας παραχώρησε τους χώρους του και μας παραστάθηκε άμεσα και ενεργά.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Παρασκευή 3 Ιουλίου 1981

Θέμα: *Η Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά*

Πρωί:

α' Συνεδρίαση: *Το «στίγμα» της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς*

9.00-11.00 Πρόεδρος: Λίνος Πολίτης

Εισηγητές: Γιώργος Σαββίδης - Αλέξης Ζήρας

11.00 - 11.30 Δείπνο

β' Συνεδρίαση: *Θεματογραφία της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς*

11.30 - 13.30 Πρόεδρος: Εμμανουήλ Κριαράς

Εισηγητές: Αντρέας Καραντώνης - Αλέξης Αργυρίου

Απόγευμα:

γ' Συνεδρίαση: *Γλώσσα - Μορφή της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς*

5.30 - 7.30 Πρόεδρος: Τάσος Αθηνσιάδης

Εισηγητές: Μιχάλης Γ. Μερκελλής - Αντρέας Μπαλεζίνης

Βράδυ: Δείπνο γνωριμίας στην Πανεπιστημιούπολη Πατρών.

Σάββατο 4 Ιουλίου 1981

Θέμα: *Η ποίηση στη ζωή — Ποίηση και τεχνολογία*
(και η Φυσιολογία μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο)

Πρωί:

α' Συνεδρίαση: *Η ποίηση στη ζωή και η ποίηση στην εκπαίδευση*

9.00 - 11.00 Πρόεδρος: Λίνος Πολίτης

Εισηγητές: Νίκος Καρούζος - Γιάννης Δάλλας

- 11.00 - 11.30 Διάλειμμα
 3' Συνεδρίαση: *Ποίηση - Τεχνολογία*
 11.30 - 13.30 Πρόεδρος: Θεοδόσης Π. Τάσιος
 Εισηγητές: Έκτωρ Καναβάτος - Στέφανος Παϊπέτης
 Απόγευμα:
 4' Συνεδρίαση: *Φυσιολογία μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο*
 5.30-7.30 Πρόεδρος: Μιχάλης Γ. Μαρακλής
 Εισηγητής: Αντρέας Δημαρβόγειανος

Στρογγυλή Τράπεζα. Θα συμμετάσχουν οι:

Κώστας Γεωργουσόπουλος, Αντρέας Δημαρβόγειανος, Ερατοσθένης Γ. Καφωμένος, Ξενοφών Α. Κοκίλης, Μιχάλης Γ. Μαρακλής, Αντρέας Μπελεζίνης, Κωνσταντίνος Νίκας, Καίτη Σαβώ, Άρης Σισσούρας, Σωκράτης Α. Σκαρτσής, Νίκος Φωκιάς, Νίκος Χατζηκυριάκος.

Κυριακή 5 Ιουλίου 1981

Θέμα: *Θεωρία της ποίησης*

Πρωί:

- α' Συνεδρίαση: *Ιστορική αναδρομή στη θεωρία της ποίησης*
 9.00 - 11.00 Πρόεδρος: Γαλάτεια Σαράντη
 Εισηγητές: Στέφανος Ροζάνης - Δημήτρης Σταθόπουλος
 11.00 - 11.30 Διάλειμμα
 3' Συνεδρίαση: *Η γλώσσα της ποίησης*
 11.30 - 13.30 Πρόεδρος: Ζήσης Σκάρος
 Εισηγητές: Τάσος Λιγνάδης - Γεώργιος Μπαμπινιώτης
 Απόγευμα:
 4' Συνεδρίαση: *Ανακοινώσεις για τη σύγχρονη θεωρία της ποίησης*
 5.30 - 7.30 Πρόεδρος: Άρης Σισσούρας
 Γεώργιος Χειμωνάς: *Η γλώσσα, ως μη-ανθρώπινη ομιλία*
 Ομάδα γλωσσικής μελέτης: *Το δημοτικό του γιοφτερού της Άρτας*
 Κ. Γεωργουσόπουλος: *Η γλώσσα του θεάτρου*
 Πρόεδρος: Γιάννης Θ. Κακριδής
 Τηλέμαχος Αλαβέρης: *Στο σημαϊκό κόσμο*
 Ερατ. Γ. Καφωμένος: *Σημειωτική και θεωρία της ποίησης*
 Ν. Γ. Πεντζίκης: *Γλώσσα, γράμματα και αριθμοί*

Σημ. Έγιναν διάφορες αλλαγές στο αρχικό πρόγραμμα για διάφορους λόγους.

ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Κυρίες και κύριοι,

Ανοίγοντας το Πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης σας μεταφέρω το χαριετισμό του Πανεπιστημίου Πατρών και της Οργανωτικής Επιτροπής του Συμποσίου.

Στο Πανεπιστήμιο αυτό, που έχει κάτι περισσότερο από δέκα χρόνια ζωής, υπάρχει μια παράδοση διοργάνωσης ελληνικών και διεθνών επιστημονικών συνεδρίων. Τις μέρες αυτές γίνονται εδώ τρεις ακόμα τέτοιες διοργανώσεις. Όμως τούτο το Συμπόσιο έχει έναν ξεχωριστό χαρακτήρα. Στο ακαδημαϊκό περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί στο Πανεπιστήμιο αυτό, καθαρά τεχνολογικό, δεν φαίνεται να έχει θέση η ποίηση. Δεν θα βρει κανείς εδώ αυθεντίες στο θέμα. Όπως όμως έγραφε κάποτε ένας από τους εκλεκτούς καλεσμένους του Συμποσίου, η αποθέωση της αυθεντίας είναι συνήθεια των ανελευθέρων. Το απαραίτητο συμπλήρωμα σ' αυτήν τή θέση είναι το ότι η γενική τάση στην επιστήμη σήμερα είναι η διακλαδική της θεώρηση. Οι επιστήμες αναζητούν στις μέρες μας σημεία επαφής και η διδασκαλία και η έρευνα αποκτούν διακλαδικό προσανατολισμό. Έτσι υπάρχουν πολλά τέτοια σημεία επαφής των τεχνολογικών επιστημών με τις ανθρωπιστικές επιστήμες, ειδικά με τη φιλοσοφία και τη φιλολογία. Η βιομηχανική αισθητική, η γλωσσολογία και η θεωρία πληροφοριών και επικοινωνιών, η κυβερνητική και η τεχνητή νοημοσύνη, η συμβολική λογική, είναι μερικά από τα σημεία αυτά της επαφής.

Η ανάγκη αυτή της στενότερης επαφής των τεχνολογικών με τις ανθρωπιστικές επιστήμες έχει αναγνωρισθεί σε πολλές χώρες όπου επιδιώκεται η εκπαίδευση στα τεχνολογικά πανεπιστήμια να διακλαδώνεται σε δύο αντικείμενα, ή δύο πολιτισμούς όπως λέγεται, και να επιδιώκεται η σφαιρική μόρφωση παρά η εξειδίκευση.

Μια τέτοια διάθεση μπορεί να διακρίνει κανείς στο πανεπιστήμιο αυτό όπου οι φοιτητές μπορούν να επιλέξουν από έναν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό πολιτιστικών μαθημάτων, όπως φιλοσοφίας, τέχνης, ιστορίας, κοινωνιολογίας, επιστημολογίας. Έχει ακόμη ζητηθεί από την Πολιτεία η ίδρυση έδρας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και στη συνέχεια η ίδρυση Φιλοσοφικής Σχολής.

Η Τεχνολογία έχει γίνει και πηγή έμπνευσης για την ποίηση. Ο Όμηρος είναι μια αστείρευτη πηγή τεχνολογικών πληροφοριών για την εποχή του. Μέχρι την εποχή μας θα δούμε την Τεχνολογία σε πολλές ποιητικές στιγμές. Σε μια απ' αυτές, ο ποιητής Wordsworth θα διακρίνει στα μάτια μιας γυναίκας τον αληθινό παλμό μιας μηχανής. Έτσι η Τεχνολογία έγινε πηγή έμπνευσης για την ποίηση. Στις μέρες μας η ποίηση γίνεται πηγή έμπνευσης για την Τεχνολογία. Οι μέθοδοι που αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του '60 για τον πόλεμο της γης και του διαστήματος εφαρμόζονται σήμερα για την ανάλυση της ποίησης και του ανθρώπινου λόγου.

Ενώ όμως υπάρχουν σημεία επαφής με την ποίηση σ' αυτόν τον τεχνολογικό χώρο, είναι φανερό ότι τα σημεία αυτά δεν ήταν ποτέ αρκετά που να προσδιορίζουν κάποια γραμμή, όπως θα λέγαμε στη γεωμετρία, να κάνουν μ' άλλα λόγια να διαφαίνεται κάποιο φιλολογικό ρεύμα. Γι' αυτόν το λόγο πιστεύουμε πως μπορούμε να θεωρήσουμε το χώρο αυτό σαν ένα ουδέτερο έδαφος για το Συμπόσιο, έτσι που να μπορούν να αναπτυχθούν αβίαστα όλες οι φιλολογικές τάσεις και ιδέες.

Με τις σκέψεις αυτές, μεταφέρω τις ευχαριστίες της Οργανωτικής Επιτροπής προς τους οργανισμούς που έθεσαν υπό την αιγίδα τους το Συμπόσιο, δηλ. το Πανεπιστήμιο Πατρών, την Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών και την Εθνική Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών, και ιδιαίτερα τη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου για την ολόπλευρη υποστήριξη που έκανε δυνατή την πραγματοποίηση του Συμποσίου.

Αντρέας Δημαρόγκωνας

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΥΤΑΝΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝ ΑΝΤΩΝΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ

Αγαπητοί μας φίλοι,

Εκ μέρους του Πανεπιστημίου μας σας καλωσορίζω στην Πάτρα και σας εύχομαι καλή ευόδωση των εργασιών σας. Ορισμένοι αναρωτιούνται τί σχέση μπορεί να έχει ένα συνέδριο ποιήσεως σ' ένα τεχνολογικό Πανεπιστήμιο όπως είναι το δικό μας εδώ. Νομίζω ότι ο κ. Δημαρόγκωνας εκάλυψε σ' ένα μεγάλο βαθμό τα κύρια σημεία αυτής της σχέσεως που υπάρχει, και είμαι βέβαιος ότι με τη δική σας παρουσία και τα αποτελέσματα των εργασιών θα δικαιώσετε για μια ακόμη φορά τη σχέση που υπάρχει. Εκείνο που μπορώ να πω είναι ότι η τεχνολογία, η επιστήμη και η ποίηση, όσο μακριά κι αν φαίνονται η μια από την άλλη, έχουν πάντα έναν κοινό παρονομαστή και ο κοινός παρονομαστής είναι η γοητεία που έχει η κάθε δημιουργία του ανθρώπινου νου. Από αυτή λοιπόν την άποψη νομίζω ότι είναι τόσο κοντά τα πράγματα αυτά, ώστε δεν πρέπει να υπάρχει οποιαδήποτε αμφισβήτηση στο μυαλό κανενός ότι τα χωρίζει κάποια απόσταση. Το Πανεπιστήμιο Πατρών, επειδή είναι τεχνολογικό, έχει σχετικά μια συμβολική συμμετοχή στις δραστηριότητες του Συνεδρίου σας, αν κρίνει κανείς από τον αριθμό των μελών του Πανεπιστημίου που έχουν ενεργό μέρος στις εργασίες, τις καθαυτές εργασίες του Συμποσίου. Πέρα όμως απ' αυτό, το Πανεπιστήμιο σας προσφέρει αυτό το ειδικό περιβάλλον, το οποίο, όσοι από σας γνωρίζετε για πρώτη φορά, είμαι βέβαιος θα εκτιμήσετε ιδιαίτερα, και επομένως ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο μπορεί η παρουσία σας και η δουλειά σας να απο-

δώσει καρπούς για το μέλλον και για το Πανεπιστήμιο. Μ' αυτά τα λόγια σας καλωσορίζω και σας εύχομαι καλή επιτυχία στις δουλειές σας. Ευχαριστώ.

ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Το Πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης ξεκίνησε, οργανώθηκε και πραγματοποιείται απλά, έξω από συμβάσεις, δεσμεύσεις και οποιεσδήποτε βλέψεις άλλες από αυτές που προκύπτουν από την ίδια του τη φύση. Θέλει να γίνει ένας θεσμός γλωσσικής, πνευματικής μελέτης και δράσης που θα εξυπηρετεί με τον πιο ριζικό και ελεύθερο τρόπο τις πρωταρχικές ανάγκες της ανθρωπιάς και της πραγματικά πολιτισμένης ζωής. Ο χώρος του λοιπόν είναι πολύ πλατύς και μπορεί πολλά θέματα, πολλές περιοχές, ολόκληρα νέους τρόπους να μελετήσει, πάντα όμως σε άμεση αναφορά προς την απλή πραγματικότητα της ίδιας της ζωής. Επιδιώκει την ανώτερη ποιότητα, δεν καθαρεύει όμως, δεν είναι αριστοκρατικό. Σέβεται την αξία ανθρώπων, γιατί του είναι οδηγητική. Δεν καλύπτει, δεν θέλει να επιβάλει τίποτα, θέλει μόνο να μελετάει τα ίδια τα πράγματα με τις αρχές των πραγμάτων.

Με βάση αυτές τις αρχές όρισε η Οργανωτική Επιτροπή τα θέματα του φετινού Πρώτου Συμποσίου, φροντίζοντας όμως να συμπεριλάβει σ' αυτά και κάπως ειδικότερες περιοχές της ποίησης, όπως η Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά. Βέβαια τα θέματα είναι πολλά. Ελπίζουμε όμως ότι η αξία των ανθρώπων που δέχτηκαν ν' αναλάβουν τις εισηγήσεις σ' αυτά, η ποικιλία των απόψεων που θα διατυπωθούν και ο διάλογος θα τα κάνουν πραγματικά ενδιαφέροντα, ώστε το πλήθος των θεμάτων να γίνει τελικά μια καλή αρχή του Συμποσίου για όλους μας.

Τα Συμπόσια θα συνεχιστούν, με ποικίλες μάλιστα εκδηλώσεις. Θα γίνουν όμως όλα, όπως ετοιμάστηκε και γίνεται τώρα αυτό το πρώτο μας Συμπόσιο, μόνο επειδή η ειλικρίνεια των σχέσεων μεταξύ μας και η ανυστερόβουλη διάθεση συνεργασίας είναι

η ρυθμιστική αρχή της συμπεριφοράς μας. Σ' αυτή τη διάθεση και την εμπιστοσύνη στηρίζεται το Συμπόσιο.

Ευχαριστούμε την Τιμητική Επιτροπή, τους Προέδρους, τους Εισηγητές, όλους τους φίλους που βρίσκονται εδώ σήμερα, γιατί δεχτήκατε να έρθετε τέτοια εποχή στην Πάτρα για το Συμπόσιο. Και πρέπει βέβαια να τονίσουμε πως όσοι, ενώ θα έπρεπε, δε βρίσκονται σήμερα εδώ, δεν ήρθαν ή και δεν προσκλήθηκαν από συμπώσεις ή δυσκολία επικοινωνίας. Στο μέλλον όλα, ελπίζουμε, θα πάνε πιο καλά.

Σας καλωσορίζει λοιπόν η Οργανωτική Επιτροπή και παρακαλούμε τον Ακαδημαϊκό κ. Λίνο Πολίτη, πρόεδρο της α' συνεδρίασης, να κηρύξει την έναρξη του Συμποσίου μας και να διευθύνει την α' συνεδρίαση.

Σωκρ. Α. Σκαρτσής

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ

Πρώτη συζήτηση:

*Το «στίγμα» της Πρώτης Μεταπολεμικής
Ποιητικής Γενιάς*

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ:

Είναι πολύ μεγάλη η συγκίνησή μου, που λαχναίνει σε μένα η τιμή να κηρύξω την έναρξη του πρώτου αυτού Συμποσίου της Νεοελληνικής Ποίησης. Ένα συμπόσιο πρωτότυπο και γι' αυτό πολύ ενδιαφέρον και πολύ ευχάριστο. Πρώτα-πρώτα γιατί είναι το πρώτο, όπως δηλώνεται, συμπόσιο που έχει θέμα ποίηση, τη νεοελληνική ποίηση και δεύτερο, και νομίζω σημαντικό, γιατί το Συμπόσιο αυτό οργανώνεται μέσα σ' ένα Πανεπιστήμιο και σε μια Σχολή τεχνολογική, όχι ανθρωπιστικών σπουδών.

Η ανάγκη αυτή, την οποία ετόνισαν και ο κ. Δημακόγιαννας και ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου, η ανάγκη που αισθάνονται οι τεχνικοί, ακριβώς, να έλθουν σ' επαφή με τις ανθρωπιστικές σπουδές και, κυρίως, με την ποίηση είναι κάτι που πρέπει ιδιαίτερα να το τονίσω.

Θ' αρχίσουμε την πρώτη συνεδρίαση που έχει θέμα: «Το "στίγμα" της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς».

Προτού όμως ν' αρχίσουμε τη συνεδρίαση, νομίζω πως έχουμε μια υποχρέωση, μια υποχρέωση θλιβερή: ο Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, που ήταν ορισμένος πρόεδρος μας από τις συνεδριάσεις, δεν υπάρχει πια ανάμεσά μας. Εκφράζουμε τη βαθύτατη θλίψη μας και συλλογιζόμαστε τον άνθρωπο, ο οποίος τόσο χρόνια έδωσε πάρα πολλά για τη νεοελληνική λογοτεχνία, για τη νεοελληνική πεζογραφία ειδικότερα.

Αρχίζουμε λοιπόν τώρα το Συμπόσιό μας και παρακαλώ τον πρώτο εισιγητή, τον καθηγητή κ. Γιώργο Σαββίδη, να λάβει το λόγο.

Θα ήθελα προηγουμένως να θυμίσω τους όρους που έχει θέσει ο κανονισμός του Συμποσίου. Για κάθε θέμα έχουν ορισθεί δύο εισιγητές, που θ' αναπτύξουν το θέμα τους σε μια δεκάλεπτη ο καθένας εισήγηση. Μετά το τέλος των δύο εισιγήσεων θα δίνω το

λόγο στους παρεμβαίνοντες, σε κείνους που ζήτησαν να μιλήσουν. Παρακαλώ να είμαστε όσο το δυνατόν πιο ακριβείς στην τήρηση των χρονικών ορίων. Όποιος θα έχει λάβει το λόγο σε μια τέτοια παρέμβαση, δε θα μπορεί να επανέλθει και να επανέλθει και πάλι. Θα πρέπει να έχει υπόψη του πως ό,τι έχει να πει, θα το πει στα πέντε λεπτά που του δίνει ο κανονισμός του Συμποσίου. Έστερα από τις παρεμβάσεις αυτές των συνέδρων μπορούν να ζητήσουν το λόγο και ακροατές ή και σύνεδροι, οι οποίοι δεν είχαν ζητήσει προηγουμένως να λάβουν το λόγο, ώσπου να τελειώσει, στα χρονικά όρια που έχουμε στη διάθεσή μας, η συζήτηση και μετά, φυσικά, θα δώσουμε το λόγο, αν το θέλουν, στους δύο εισηγητές ν' απαντήσουν. Παρακαλώ λοιπόν να τα έχετε υπόψη σας και να μην δημιουργηθούν παράπονα, αν κάποτε αναγκαστώ να θυμίσω σε κάποιον ομιλητή ότι έχει υπερβεί τα χρονικά όρια.

Σας ευχαριστώ πολύ και ελπίζω και εύχομαι το πρώτο αυτό Συμπόσιο να φτάσει ως το τέλος με πολύ κέφι και παρακαλώ τον κ. Σαββίδη να λάβει το λόγο.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ :

Πρώτα-πρώτα, να βεβαιωθούμε ότι το αντικείμενο της έρευνας και της συζήτησής μας όντως υπάρχει. Ότι δηλαδή ο όρος Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά οπωσδήποτε ανταποκρίνεται σε μια ιστορική πραγματικότητα και δεν είναι απλώς μια συμβατική, μηχανική και αμήχανη ετικέτα, όπως τόσες άλλες. Η βεβαιότητά μας στηρίζεται σε δοκίμια και μελετήματα του Αλέξανδρου Αργυρίου, του Πάνου Θασίτη, του Γιώργου Θέμελη, της Σόνιας Πίνσκαγια, του Δημήτρη Μαρονίτη, του Μιχάλη Μερκαλή και άλλων. Δηλαδή σε μια αξιόπιστη κριτική ομοφωνία που κλιμακώνεται από το 1957 —όταν εκδίδεται η *Ανθολογία Μεταπολεμικών Ποιητών των Γιωργούδη-Γεωργιάδη*— ως το 1978 —όταν εκδίδεται η μεγάλη *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Λίνου Πολίτη*, της οποίας το γενναίο 17ο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη Μεταπολεμική Ποίηση και Πεζογραφία. Στηριζόμενοι λοιπόν σε τούτη την αδιαμφισβήτητη ομοφωνία ποιητών, κριτικών και φιλόλογων, μπορούμε να προχωρήσουμε στον προσδιορισμό του αντικειμένου μας και να συζητήσουμε τα διάφορα επιμέρους προβλήματα που θα προκύψουν.

Ξεκινώντας, προειδοποιώ πως θα χρησιμοποιήσω τον όρο Γενιά πάντοτε μέσα σε νοερά εισαγωγικά. Σύμφωνα με την αντίληψη πολλών σοφότερων και αρμοδιότερών μου, η χρήση του βιβλικού και βιολογικού αυτού όρου στην ιστορία της λογοτεχνίας είναι καταχρηστική και ενδεχομένως παραπλανητική. Γιατί ουσιαστικά δεν σημαίνει παρά μια μεγάλη ομάδα ή μάλλον φουρνιά λίγο-πολύ ομομήλικων συγγραφέων που έχουν συνείδηση ότι διαφοροποιούνται από τους προηγούμενους τους και συνδέονται αναμεταξύ τους χάρη σε έκτακτες ιστορικές και πολιτισμικές εμπειρίες.

Μια και μιλάμε για συνομήλικους, στην *Ανθολογία Γιωργούδη-Γεννατά* περιλαμβάνονται 61 ποιητές, από τους οποίους 8 είναι γυναίκες. Έτος γεννήσεως αναγράφεται μόνο για τους άντρες και οι χρονολογίες αυτές κλιμακώνονται διαλειπτικά από το 1900 ως το 1932. Αλλά πάνω από τους μισούς φέρονται γεννημένοι ανάμεσα στο 1919 και το 1928. Το ότι από την *Ανθολογία* αυτή απουσιάζουν κάποια βασικά ονόματα —όπως του Άρη Αλεξάνδρου, του Νάνου Βαλαωρίτη, του Έκτορα Κακναβάτου ή του Α. Θ. Νικολαΐδη— δε χρειάζεται να μας απασχολήσει εδώ. Ένα που νομίζω πως πρέπει να μας απασχολήσει αμέσως είναι η παρουσία ποιητών γεννημένων στην πρώτη δεκαετία του αιώνα —όπως ο Θέμελης, η Καρέλλη, ο Πεντζίκης και η Μελισσάνθη: Είναι δυνατόν να ανήκουν στην ίδια λογοτεχνική γενιά με ποιητές κατά το πλείστον γεννημένους στην τρίτη δεκαετία του αιώνα;

Προτείνω λοιπόν, για να προσδιορίσουμε τα χρονολογικά όρια της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς, να χρησιμοποιήσουμε δύο αντικειμενικά κριτήρια: α) χρονολογία γέννησης, και β) χρονολογία έκδοσης πρώτης συλλογής που είναι βέβαια πράξη ασύγκριτα πιο υπεύθυνη και δαπανηρή από την πρώτη εμφάνιση σε περιοδικό ή εφημερίδα ή και συντροφικό τόμο.

Πιο συγκεκριμένα: προτείνω να συμπεριλάβουμε κατ' αρχήν στη Γενιά μόνον όσους ενηλικιώθηκαν από το 1939 ως το 1949, δηλαδή τους γεννημένους από το 1918 ως το 1928 (όπως ήδη έχει προτείνει ο κ. Αργυρίου) και με τον πρόσθετον όρο ότι εξέδωσαν την πρώτη συλλογή τους μετά το 1940. Διαφορετικά, τί νόημα έχει το Μεταπολεμική;

Φυσικά, τα κριτήρια αυτά δεν μπορεί να είναι απόλυτα. Π.χ. θα συμπεριλάβουμε ή όχι τον Γκάτσο και τον Στογιαννίδη; Αμφότεροι γεννήθηκαν το 1912, αλλά πρωτοεκδόθηκαν αντίστοιχα το 1943 και το 1949. Άλλο παράδειγμα, οξύτερο: το 1917 γεννήθηκαν ο Γεραλής, ο Δημάκης, ο Καρύδης, ο Παυλέας και ο Τάκης Σινόπουλος — αλλά μόνον ο Καρύδης και ο Σινόπουλος πρωτοεκδόθηκαν μετά το 1940.

Αφ' ετέρου, μπορεί να αντιτάξει κανείς ότι το όριο γέννησης του 1928 είναι πολύ χαμηλό. Π.χ. το 1926 γεννήθηκαν, λέει, η Αρβαντινού, η Θεοδώρου, ο Καρούζος και ο Στεργιόπουλος, και το

1927 ο Ιωάννου, ο Ταχτσής και ο Νίκος Φωκάς. Όλοι τους άραγε ανήκουν στην Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά; (Πάντως εγώ, γεννηθείς το 1929, κώθω πως ανήκω σε διαφορετική γενιά, προφανώς δεύτερη και επιγονική — αλλά βέβαια δεν είμαι ποιητής.)

Μήπως λοιπόν θα πρέπει να θεωρήσουμε ακραίους εκπρόσωπους της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς τον Σινόπουλο και τον Αναγνωστάκη; Δηλαδή τα ληξιαρχικά όρια να γίνουν 1917-1925;

Όλα αυτά σκάνουν και απαιτούν συζήτηση, κάποτε μάλιστα εξατομικευμένη. Εμείνο που θεωρώ πως δεν σκάνει συζήτηση, είναι πως πρέπει να καταλήξουμε σε κάποια συμφωνία για τα κριτήρια και τα όρια αυτά. Διαφορετικά, κάθε παρακάτω προσπάθεια να προσδιορίσουμε ουσιαστικότερα το «στιγμά» ή γενικώς τα χαρακτηριστικά της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς, θα μείνει τελείως έκθετη στην έτσι ή αλλιώς ερασιτεχνική κοινωνιολογία της λογοτεχνίας μας.

Γι' αυτό και σπεύδω να κλείσω το πρώτο μέρος της εισήγησής μου με μια πρακτική πρόταση: την απογραφή και αρχειοθέτηση εξακριβωμένων βιογραφικών στοιχείων όλων των ποιητών που θεωρούν ή θεωρούνται ότι ανήκουν στη γενιά που τιμούμε εδώ σήμερα. Μακάρι το θεάρεστο αυτό έργο να ολοκληρωθεί από την Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Πατρών!

Αν δεχτούμε προσώρας την ληξιαρχική οριοθέτηση της ποιητικής αυτής γενιάς ανάμεσα στα τέλη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και στις αρχές της θρυλικής πρωθυπουργίας του Βενιζέλου, και την ενηλικίωσή της ανάμεσα στις αρχές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και στα τέλη του Εμφύλιου, μπορούμε να επιστημόνουμε με σχετική ακρίβεια ορισμένες κοινές ιστορικές εμπειρίες των ποιητών που μας απασχολούν εδώ:

α. Παιδική και εφηβική ηλικία σηματοδεδυμένες από τον Διχασμό, την Μικρασιατική Καταστροφή και την Δικτατορία της 4ης Αυγούστου — καθώς και από την Σοβιετική Επανάσταση, την διεθνή οικονομική κρίση, την αποτυχία της Κοινωνίας των Εθνών,

την εξάπλωση του Φασισμού και την σκιά του επερχόμενου Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

β. Εφηβική και πρώτη ώριμη ηλικία σηματοδεδιμένες από τον Πόλεμο, την Κατοχή, τον Εμφύλιο και την πυρηνική Ισορροπία του Τρόμου. Καμιά ενεργητική συμμετοχή στον Αγώνα του '40-'41, αλλά ποικίλες δυνατότητες δράσης στην Κατοχή και στον Εμφύλιο, με όλες τις συνακόλουθες ατομικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

γ. Πρώτη και μέση ώριμη ηλικία σηματοδεδιμένες από την Αμερικανική οικονομική και πολιτικοστρατιωτική διείσδυση, τις διασπάσεις του κομμουνιστικού κόσμου, το κακοφόρμισμα του Κυπριακού και την Δικτατορία της 21ης Απριλίου. Γενικότερα, αλληπάλληλες βίαιες ανασχέσεις της προοδευτικής αισιοδοξίας — και, για να περάσουμε στις πολιτισμικές εμπειρίες, επιταχυνόμενη αλλοίωση των παραδοσιακών όρων ζωής, προς την κατεύθυνση μιας μαζικής, επισφαλούς μικροαστικής ευημερίας. Ακόμη, μερική κοινωνική αποδέσμευση γυναικών και ομοφυλόφιλων.

Ας επιχειρήσουμε τώρα να συνοψίσουμε κάποιες πιο συγκεκριμένες κοινές πολιτισμικές εμπειρίες της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, έστω και αν οι απαιτούμενες πληροφορίες είναι λειψές ή αόριστες:

α. Βασικά πολιτισμικά κέντρα των ποιητών μας είναι κατά πρώτο λόγο η ολοένα πιο κοσμοπολιτική και μεσανατολίτικη Αθήνα, μα και σε σημαντικό βαθμό η σγκαρδιότερη, βαλκανικότερη Θεσσαλονίκη. Η εμπειρία τους από την υπόλοιπη Ελλάδα και τον περιφερειακό Ελληνισμό εντοπίζεται κατά κανόνα στα παιδικά ή και εφηβικά χρόνια, ενώ αργότερα αποκτά κυρίως νοσταλγικό ή τουριστικό χαρακτήρα. Τουριστική κατά κανόνα επίσης είναι και η εμπειρία τους του Εξωτερικού (κυρίως της Δυτικής Ευρώπης) και μάλιστα σε μέση ηλικία. Ωστόσο μην ξεχνάμε τις αναγκαστικές εμπειρίες της εξορίας είτε αυτεξορίας, μολονότι συνήθως πραγματοποιούνται σε κλειστά κυκλώματα.

β. Αν οι περισσότεροι από τους ποιητές τούτης της γενιάς έχουν κάνει πανεπιστημιακές σπουδές στην Αθήνα ή στην Θεσσαλονίκη, ελάχιστοι προχώρησαν σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Περίπου

οι μισοί σπούδασαν Νομικά ή Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες, περίπου το ένα τέταρτο Φιλολογία, και περίπου το ένα όγδοο Θετικές Επιστήμες, ιδίως Ιατρική. Άγνωστο πόσο είναι ελεύθεροι επαγγελματίες και πόσο υπάλληλοι. Βέβαιο πως δεν έχουν οικονομική ανεξαρτησία. Αυτονόητο πως κανείς τους δεν ζει από την ποιητική εργασία του, η οποία συνεπώς παραμένει πάρεργο, καθώς και η πεζογραφική είτε κριτική τους εργασία. Αξιοσημείωτο πως τουλάχιστον δέκα από αυτούς άσκησαν με ευθύνη και συνέπεια το λειτουργήμα της λογοτεχνικής κριτικής, αρκετοί μάλιστα ως τακτικοί συνεργάτες, συντάκτες ή και διευθυντές περιοδικών.

Παρενθετικά, υπενθυμίζω τον κοινό τόπο ότι η ποιητική αυτή γενιά εκκολάφθηκε κυρίως από τρία περιοδικά: Τα *Νέα Γράμματα*, τα *Ελεύθερα Γράμματα* και τον *Κοχλία*. Το σχήμα αυτό βολεύει για την χοντρική υποδιαίρεση των ποιητών, σε τρία ιδεολογικά ρεύματα (συρρεαλισμός, μαρξισμός, υπαρξισμός), αλλά είναι οπισοδήποτε λειψό. Ας προσθέσουμε λοιπόν την *Νέα Εστία*, τα *Πειραιϊκά Γράμματα*, τα *Καλλιτεχνικά Νέα*, τα *Φιλολογικά Χρονικά* και τον *Αιώνα* μας, τουλάχιστον, αφήνοντας ανοιχτό το ερώτημα πώς και ποιά περιοδικά εξέφρασαν κυρίως αυτούς τους ποιητές. Από τους εκδοτικούς οίκους, μόνον ο όψιμος «Κέδρος» ταιριάζει να μνημονευθεί τιμητικά.

γ. Γλωσσικά, η Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά γνωρίζει ακόμα καλά την καθαρεύουσα, κάμποσα αρχαία ελληνικά και λιγότερα λατινικά. Η δημοτική θεωρείται αυτονόητη για την λογοτεχνία και σκόπιμη για την πολιτική, μα η ορθοδοξία της γίνεται αμφισβητήσιμη και η μελέτη της αφήνεται στους φιλόλογους. Πρώτη ξένη γλώσσα παραμένει η γαλλική, δεύτερη αρχικά η γερμανική και βαθμιαία η αγγλική, σπάνια όμως με προφορική και γραπτή άνεση. Σημαντικές έμμεσες λογοτεχνικές και ιδεολογικές εμπειρίες αποκομίζονται από λίγο-πολύ αυθαίρετες μεταφράσεις, συχνά καμωμένες από δεύτερο χέρι, δηλ. συνήθως από γαλλική μετάφραση. Αλλά το θέμα αυτό είναι εξαιρετικά λεπτό και περίπλοκο, ενώ συνάμα μας λείπει η στοιχειώδης υποδομή για την διερεύνησή του, δηλ. η βιβλιογραφική καταγραφή των ελληνικών μεταφράσεων από ξένες λογοτεχνίες. Εξίσου επιτακτική είναι η ανάγκη ενός χρονολογικού καταλόγου θεατρικών παραστάσεων και ιδίως κινηματο-

γραφικών ταινιών που οι ποιητές μας πιθανότατα είδαν. Και ας μην υποτιμούμε τις εκθέσεις και τις συναυλίες.

δ. Οι πρωτοποριακές ποιητικές εμπειρίες της Μεταπολεμικής Γενιάς οφείλονται κατά κύριο λόγο στην βαρυσκακιωτή και αειθαλή Γενιά του '30: ο Σεφέρης, ο Εμπειρίκος, ο Εγγονόπουλος, ο Ρίτσος, ο Ελύτης αμεσότερα, πιά απόμακρα ο Παπατσώνης και πιο οικεία ο Βρεττάκος, ο Γκάτσος, και ο κύκλος του Κοχλία με ουράνιο κέντρο τον Σαραντάρη και γήινο τον Πεντζίκη, αποτελούν αμείωτους πόλους έλξης και απώθησης, αναστολών και ανταγωνισμού. Σημαντική γσητεία ασκούν ο Καβάφης και ο Σκελιανός (όχι, νομίζω, ο Βάρναλης ή ο Καζαντζάκης ως ποιητές) και βέβαια το ένδαγμα του Καρυωτάκη. Από τους παλαιότερους, θαρρώ πως μόνον ο Σολωμός και ο Κάλβος διαβάζονται με κάποια προσοχή — και ως ένα βαθμό το δημοτικό τραγούδι, κυρίως χάρη στον Λόρκα και τον λαϊκισμό της Αριστεράς. Περιέργειες για την υπόλοιπη Νεοελληνική Ποίηση ικανοποιούνται πρόχειρα και ανιστόρητα από την *Ανθολογία Αποστολίδη*.

Αν ο κατάλογος αυτός μας φαίνεται πενυχρός, ας θυμηθούμε δύο πράγματα: πρώτον, ότι η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ. Θ. Δημαρά εκδόθηκε το 1948 και ότι μόλις την ίδια χρονιά η πανεπιστημιακή διδασκαλία της λογοτεχνίας μας ανακαινίστηκε από τον Λίνο Πολίτη μόνεχα στην Θεσσαλονίκη. Δεύτερον, πως η Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά δεν ευτύχησε να έχει κριτικούς μέντορες που να συνδυάζουν πλατιά και ενήμερη παιδεία με οξεία και δίκαιη κρίση, όπως άλλοτε ο Παλαμάς ή ο Φώτος Πολίτης. Στην καλύτερη περίπτωση, κριτές και τάχα νομοθέτες των ποιητών αυτών ήταν ο Αυγέρης, ο Βαρίκας, ο Θέμελης, ο Θρύλος, ο Καραντώνης, ο Μαλάνος, ο Κλέων Παράσχος, ο Σπανδωνίδης, ο Χουρμούζιος — και νοερά ο άφαντος Σεφέρης.

Στο σημείο αυτό θα ήταν από κάθε άποψη σκόπιμο να σταματήσω. Μα κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς, συνωστίζονται ακόμα στην συνείδησή μου. Συμπαθάτε με λοιπόν αν τα απαριθμήσω με την μεγαλύτερη δυνατή συντομία:

α. Απουσία, ίσως εσκεμμένη, ηγετικών φυσιογνωμιών. Παρέες πλήθος, ιδεολογικές είτε συντεχνιακές, εύθυμες και εύθικτες και μαχητικές — αλλά όχι αντιμαχόμενες κλίκες ή συμφεροντολογικά καπετανάτα.

β. Μικροαστική και μεσοαστική προέλευση, με αιρετικές πνευματικές είτε πολιτικές επιλογές, άρα και με περιορισμένες δυνατότητες κοινωνικής φιλοδοξίας ή κρατικής προβολής. Φθόνος των κατεστημένων, αλληλεγγύη συνομηλίκων, και προσήνεια σε νεότερους ομότεχους.

γ. Ποιητική εργασία κατά κανόνα σε ελάχιστο κλίμακα, δηλ. συνήθως σύντομα, ολιγόλογα αν όχι πάντοτε πυκνά ποιήματα, σπανίως αρθραινόμενα ή αναπτυσσόμενα σε πολυσέλιδες συνθέσεις.

δ. Τόνος βασικά ελεγειακός και σώστροφος, χωρίς ωραιοπάθεια, ενίοτε δηγτικός ή σαρκαστικός, σπανιότατα ειρωνικός ή σατιρικός, σχεδόν ποτέ υπεροπτικός, ευφρόσυνος ή παιχιδιάρικος.

ε. Εκλεκτική αφομοίωση της νεότερης ερμητικής ποιητικής που είχε καθιερωθεί από την Γενιά του '30. Μερική εμβάθυνση και εικονοπλαστική ανανέωσή της, χωρίς λεκτικούς ή μετρικούς ριζοσπαστισμούς, αλλά κάποτε με νέα τόλμη στην σύνταξη και στην δομή.

στ. Τέλος, παρά την αυξανόμενη ηθική και καλλιτεχνική ακτινοβολία της σε νεότερους αλλά και πρεσβύτερους ομότεχους, σήμερα η γενιά αυτή φαίνεται να έχει ξεπεράσει κάπως πρόωρα την ακμή της, χωρίς να έχει ακόμα εδραιωθεί στην συνείδηση του πλατύτερου αναγνωστικού κοινού. Τούτο βέβαια δεν σημαίνει πως αποκλείεται να μας επιφυλάσσει εκπλήξεις ανάλογες με τα *Τρία Κρυπά Ποιήματα* ή την *Μαρία Νεφέλη* ή *Το Τερατόδες Αριστοτέρημα*.

Μια ένδειξη της ζωτικότητάς της είναι πως εξακολουθεί να αντιστέκεται στους πειρασμούς του ακαδημαϊσμού ή στο νυστέρι του φιλόλογου και στα καλούπια του γραμματολόγου. Αλήθεια, καθεμιά από τις γενικεύσεις που δοκίμασα να κάνω εδώ, προϋποθέτει σιωπηρά, τουλάχιστο μιαν εξαίρεση που την υπονομεύει.

Κλείνω λοιπόν την εισήγησή μου με την ελπίδα πως οι στραβομάρες μου και τα κενά της, ακόμη και αφού καλυφθούν από την

φρεσκότερη ματιά του Αλέξη Ζήρα, θά δώσουν αφορμή σε ζωηρές συζητήσεις και ωριμότερες σκέψεις. Μένει να σας ευχαριστήσω για την τιμητική προσοχή σας και να ευχηθώ καλύτερη συνέχεια στο Πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ :

Ας αρχίσουμε μ' ένα πολυκέφαλο ερώτημα: σε ποιά σημεία μπορούμε να εντοπίσουμε τις βασικές διαφορές της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς με τις γενιές του '20 και μ' αυτήν των νεότερων ποιητών του μεσοπολέμου; Αν και είναι σίγουρο πως περιδιαβαίνοντας σ' ένα θέμα τόσο πλατύ σαν μοιραία επίπτωση θά 'χουμε να «καταπατήσουμε» τομείς άλλων εισηγητών — δεν είναι κι εύκολο ν' αντέξουν οι περιφράξεις σε ανάλογες περιπτώσεις — εκείνο που πρώτιστα μας ενδιαφέρει εδώ είναι κάποιες σαφείς διακρίσεις ανάμεσα στις καταβολές και τις ιδεολογικές — όχι βέβαια με τη στενή πολιτική τους σημασία — συμπτώσεις της γενιάς αυτής με τις δυο άλλες χρονικά προηγούμενες.

Εντοπίζοντας ακόμα περισσότερο το επισφαλές εγχείρημα του ιστορικού καθορισμού: δοκιμάζουμε να κάνουμε σαφείς τις πιο πάνω διακρίσεις με την έρευνα του συνολικού ύφους ζωής που αγκάλιασε τους μεταπολεμικούς ποιητές στο ξεκίνημά τους, αν αυτό διέφερε στις προηγούμενες γενιές και, συνακόλουθα, ποιά είναι η στάση που τήρησαν οι μεν και οι δε αντίκρυ στην καλλιτεχνική παράδοση και την πρωτοπορεία: τέλος, αν αυτή η στάση τους έχει υπόγειες ή φανερές διασυνδέσεις ή είναι αποκομμένη από το γενικό ύφος της αντίστοιχης εποχής. Επειδή προσωπικά πιστεύω πως τέτοιες λογής διασυνδέσεις υπάρχουν, λιγότερο ή περισσότερο ρητές, θα οδηγηθώ στα εξής τρία ερωτήματα που σχετίζονται ακαριαία με την ηθική αγωγή της κάθε λογοτεχνικής γενιάς και που σχηματικά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι πάντα διαθέτει στους κόλπους της μερικές από τις πιο προωθημένες συνειδήσεις της αντίστοιχης ευρύτερης γενιάς:

- α) Υπάρχει μια στάση ανοχής;
- β) Υπάρχει μια διάθεση παρέμβασης στα κοινά; και

γ) Ἡ καλλιτεχνική ὑπαρξή και το προϊόν της θεωροῦνται ὡς αυτόνομα στοιχεία, σε σχέση μ' ὅσα συμβαίνουν στους υπόλοιπους χώρους ζωής;

Για να μη μπούμε σε λαβύρινθους συλλογισμών που θ' αργήσουν να μας βγάλουν σε κάποιο ξέφωτο, προστρέχω σε δυο ενδεικτικά παραδείγματα, αρκετά αντιπροσωπευτικά για μένα, έτσι ὥστε να πληροφορηθούμε ἀπὸ πρώτο χέρι τί είναι εκείνο που θέλουμε να εντοπίσουμε σαν διαφορά ὕφους ζωής ἀνάμεσα σε δύο ἢ περισσότερες γενιές.

«Ὁμολογῶ ὅτι για τη δική μας γενιά —τη γενιά του 1914— αισθάνομαι κάποιο διαταγμὸ να μιλήσω (...) Την ἔξαρση που δεν τη βρῖσκαν πάντα στη ζωή, τόσο καθαρὴ και δυνατὴ ὅσο την ποθοῦσαν, ἀπὸ τα ἴδια μαγικά βιβλία τῆ γύρευαν. Νύχτες οὐάκερες τριγύριζαν στους δρόμους, απαγγέλλοντας στίχους, ξεχνώντας και τόπο και στιγμή, ξεχνώντας τα πάντα, μεθώντας ἀπὸ μουσικὲς, τις πιο ἐξαισιές που δίνεται στον ἄνθρωπο ν' ακούσει (...)

Ἦταν δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ τη μελέτη του Κλ. Παράσχου, *Εἰσαγωγή στη σύγχρονη ἐλληνική ποίηση* (1940)· τη γενιά του την οριοθετεῖ χρονολογικά με το 1914 (ἐκρηξή του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου), ακολουθώντας μάλλον τους διαχωρισμούς του Αλμπέρ Τιμποντέ· ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Παράσχος λίγο πιο κάτω στην ἴδια μελέτη του προλαβαίνει να εἰδοποιήσει τον αναγνώστη ὅτι ὁ Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος δεν εἶχε καμιά ουσιαστικὴ επίπτωση στο ποιητικὸ ἔργο της γενιάς του. Και τώρα το δεύτερο παράδειγμα:

«Μέσα σ' ἓναν ασφυκτικὸ χώρο ὅπου λείπει το οξυγόνο της ελευθερίας, μέσα στις δύσσομες συνθήκες που ἔχουν παγιωθεῖ ἀπὸ χρόνια τώρα στην πατρίδα μας — η δική μας γενιά, αποδεκατισμένη ἀπὸ τα καλύτερα παιδιά της, χτυπημένη ἀπὸ παντού, ἔμεινε ουσιαστικά στις στήλες του περιθωρίου ἢ παράδωσε την "ἐκπροσώπησή" της στα χέρια των πιο αδύναμων μελών της, που, στην καλύτερη περίπτωση, τουλάχιστον πλαστογραφούν το ἀληθινὸ νόημα του αγώνα της».

Ἦταν ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ το ἀπολογητικὸ σχόλιο του Μανόλη Αναγνωστάκη που δημοσιεύθηκε στο τελευταίον τεύχος του περιοδικού *Κριτική*, το 1961.

Νομίζω ὅτι μ' αὐτὰ τα δυο κείμενα γίνεται κάτι παραπάνω ἀπὸ ξεκάθαρη ἡ διαφορά της οπτικής και του ὕφους ζωής στις δυο γενιές, αὐτὴν του '14 ἢ του '20 κι εκείνη του μεταπολέμου. Το ἴδιο ξεκάθαρο εἶναι και ἡ διαφορά στάσης των ποιητῶν ἀπέναντι στην ἱστορία. Στην πρώτη περίπτωση ἔχουμε την εὐκρινὴ ὁμολογία του Παράσχου, ἀντιπροσωπευτικὴ, με ἢ χωρὶς εἰσαγωγικά, των νεορομαντικῶν ποιητῶν του μεσοπολέμου, αὐτῶν που σήμερα ἀποκαλοῦμε *minores*, ὅπου τόσο ὁ καλλιτέχνης ὅσο και το ἔργο του ὀρίζονται ἀπὸ μια αυτόνομη, ηρακλείτεια λειτουργία ἀναγωγής στο ιδεώδες μιας ἀκαθαρῆς ζωής, ὅπου πρωτεύουσα σημασία ἔχει ἡ ἔξαρση των αισθημάτων, ὁ περιρρέων λυρισμός, ἡ μέθεξη σε μια ἀχρονη και ονειρικὴ πολιτεία που κατοικεῖται ὄχι βέβαια ἀπὸ ἰδεοκρατούμενους ἀλλὰ ἀπὸ ἰμπρεσιονιστὲς ποιητὲς. Ἀντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση, οἱ περισσότεροι εκπρόσωποι της Πρώτης Μεταπολεμικῆς Γενιάς μοιάζουν να εἶναι τελεσιδικα διαβρωμένοι ἀπὸ τη ρυπαρότητα της συμβατικῆς ζωής που ἀκολούθησε τους δυο πολέμους και που ἀπέναντί της νιώθουν ἀηδιασμένοι και προδομένοι. Ἔτσι ἡ στάση των ποιητῶν αὐτῶν δεν εἶναι διόλου συμβατικὴ, ρητὰ ἢ ἔμμεσα εκφράζουν τη διάθεσή τους να παρέμβουν στα κοινά, καταφεύγοντας ἔστω και στην εἰρωνεία ἀν δεν γίνεται αλλιῶς. Δεν θά'ταν μάλλον ἀστοχὴ ἡ διάκριση ἀν ἰσχυριζόμαστε ὅτι οἱ παραδοσιακοὶ ποιητὲς του μεσοπολέμου, ἀλλὰ και αρκετοὶ ἀπὸ τους νεοτερικοὺς της ἴδιας περιόδου, υφοποιούν ἐντυπώσεις ζωής, ἐνῶ οἱ μεταπολεμικοὶ υφοποιούν εἰκόνες.

Και για να προσορμιστοῦμε πιο μόνιμα στην Πρώτη Μεταπολεμικὴ Γενιά, ἀς ἐπαναλάβουμε κι ἐδῶ τη διατυπωμένη ἤδη ἀρκετὲς φορές ἀπόψη ὅτι στο ποιητικὸ ἔργο της ὑπάρχει μια βαθιά —πολύ βαθύτερη ἀπ' ὅ,τι σ' ἄλλες γενιές— σχέση ἀνάμεσα στο καλλιτεχνικὸ προϊόν και στα τρέχοντα γεγονότα της ζωής. Ἡ συγκέντρωση ποιητικῶν και πολιτικῶν πράξεων στο πρόσωπο αρκετῶν εκπροσώπων της —ἀν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι οἱ δραματικὲς ἐμπειρίες που ἀπόκτησαν ἀνάγονται στην πρώιμη ηλικία τους— ὠθησαν πιεστικά σε ἐξίσου πρώιμες καταθέσεις. Ἡ λυρική αίσθηματο-

λογία που χαρακτηρίζει ένα μεγάλο μέρος της παραδοσιακής μεσοπολεμικής ποίησης έχει νομίζω πίσω της την άρρητη κι ωστόσο διάχυτη για να την εννοήσουμε προϋπόθεση ότι ο ποιητής προσβλέπει σ' έναν ιδεατό κόσμο, που με τις εξαιρετικές μουσικές του καλεί τον καλλιτέχνη σε μαγικά ταξίδια. Η απόσταση αυτή μηδενίζεται στους μεταπολεμικούς ποιητές. Δεν απομακρύνουν το υλικό τους ώστε να λεπτολογήσουν και να τεχνουργήσουν πάνω του ταυτίζονται μ' αυτό, ή μάλλον συμπορεύονται μ' αυτό με τρόπο επαγωγικό, θεωρώντας πως αξία έχει κυρίως αυτό που εισπράττεται κοινά. Έτσι το αντικαθρέφτισμα του ποιητικού προσώπου δεν είναι η εξιδανικευμένη εικόνα του, αλλά ένα πρόσωπο συλλογικό όπου εκεί μονάχα μπορεί να αποσβεστεί το δράμα του ποιητή. Νά ίσως γιατί δυο από τα βασικά υφολογικά χαρακτηριστικά της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς είναι η πεζολογία, και κατά προέκταση η κυριολεξία. Η ύστατη προσφυγή στο συλλογικό πρόσωπο επιβάλλει σχεδόν νομοτελεσιακά τη σύμπραξη της γραπτής, όσο κι αν είναι αυτή βιασμένη και παγιδευμένη, με την κοινά ομιλούμενη γλώσσα.

Τα γεγονότα λοιπόν στην αμέσως μεταπολεμική περίοδο είναι αξυμμένα, οι εμπειρίες και τα βιώματα των ποιητών αυτής της περιόδου είναι τα αποτυπώματα μιας ζωής βαθιά κλονισμένης αν τη συγκρίνουμε με τις σταθερότερες κοινωνικές μορφές πριν το '40. Αυτό που λέμε ότι τεχνικά κυριαρχεί στους μεταπολεμικούς ποιητές, ο ελεύθερος στίχος, νομίζω πως δεν είναι αποτέλεσμα των ιδίων ακριβώς συγκυριών που υπήρχαν στους νεότερους του μεσοπολέμου. Η εκλογή του ελεύθερου στίχου από την Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά δεν είναι μονάχα μια αιρετική στάση ως προς τις εκφραστικές δεσμεύσεις της παραδοσιακής ποίησης· είναι ταυτόχρονα μια πολιτική εκλογή. Πολιτική με την έννοια που θα αναπτύξουμε πιο κάτω. Αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε από τώρα είναι πως ο ελεύθερος στίχος σταθεροποιείται πια με το έργο αυτής της γενιάς, ενώ ένα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό είναι πως δεν ακολουθείται τόσο η γραμμική των ριζοσπαστών της μορφής, λ.χ. του Νικήτα Ράντου ή του Εμπειρικού, αλλά περισσότερο η γραμμική των νεοτερικών που το έργο τους διακρίνεται για την έντονη παρουσία των στοιχείων της φθοράς και της βαθιάς υπαρξιακής δρα-

ματικότητας, όπως ο Σεφέρης. Πολύ πιο πέρα ορθώνεται η παρουσία του Καβάφη.

Αν ωστόσο οι πρώτες εμφανίσεις της γενιάς αυτής συντελούνται αρκετά νωρίς, οι πρώτες ποιητικές συλλογές της, για ευνόητους λόγους, βγαίνουν σχετικά καθυστερημένα, μετά το 1950, έτσι ώστε οι κριτικοί της εποχής εκείνης, λ.χ. ο Β. Βαρίκας, να μένουν με την εντύπωση πως από την άποψη της μορφής οι μεταπολεμικοί ποιητές καθοδηγούνται από πρότυπα πολύ προγενέστερα και πως δεν τολμούν να έρθουν σε ρήξη με την παράδοση. Η γνώμη του Βαρίκα θα μπορούσε να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο αν, κάνοντας μια αναδρομή, βλέπαμε πως τα πιο πολλά νεανικά ποιήματα της γενιάς, ακόμα και μερικές πρώτες συλλογές, που δημοσιεύτηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '40, δεν είχαν ξεφύγει από τα δεσμά του ομοιοκατάληκτου στίχου και του παραδοσιακού ποιητικού ρυθμού.

Στην εξέλιξη της όμως, μετά το 1950, η γενιά αυτή μας πιστοποιεί ότι δεν ακολουθεί δεσμευμένη ακόμα ούτε και τους νεοτερικούς του μεσοπολέμου, στις καθαρές και πάγιες μορφές τους. Διαμορφώνεται από τους τελευταίους, δέχεται τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις τους για την τέχνη, αλλά διαφέροντας μ' αυτούς ως προς το γενικό ύφος ζωής πλάθει ανάλογα τα δικά της εκφραστικά μέσα για να μεταδώσει τα ιδιαίτερα μηνύματά της. Έτσι μέσα απ' το έργο της αναβρύζουν τα χαρακτηριστικά ενός κόσμου που από την ίδια τη δύναμη των διαφορετικών συντελεστών του ιδιαιτεροποιείται σε άλλες ποιητικές εικόνες, υφοποιημένες μέσα από γλωσσικά ιδιώματα ξένα ως προς τη μεσοπολεμική χρήση και αίσθηση της γλώσσας.

Οι τρόποι γραφής, τα ύφη ή στυλ, των νεοτερικών ποιητών του μεσοπολέμου, επειδή ακριβώς προϋποθέτουν μια θεμελιώδη πιά ρήξη με το συμβατικό λεκτικό ιδίωμα της παραδοσιακής ποίησης, αποτυπώνονται σαν δοκιμές μιας ανάγκης να ξεπεραστεί αυτός ο απαράβατος χώρος, αυτό το χάσμα ανάμεσα στον γραμμικό και τον ακουστικό, προφορικό λόγο. Θα θυμίσω όμως και πάλι εδώ τή γνώμη μου ότι, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις προωθημένων συνειδήσεων, η αιρετική στάση των νεοτερικών αντίκρου στην παραδοσιακή ποίηση ήταν μονοδιάστατη. Όχι μόνο δεν έχουν απο-

δεσμευτεί εντελώς από τα παλαμικά πρότυπα, αλλά οι περισσότεροι —το υπογραμμίζω— ακούονται σε μια αυτόνομη ρήξη της ποιητικής φόρμας. Και επειδή προσωπικά δεν δέχομαι τις θεωρίες περί αυτόνομης λειτουργίας της γλώσσας, ιερής και απαράβατης, πιστεύω ότι η Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά, πολύ περισσότερο από τους νεοτερικούς πονήρους του μεσοπολέμου, συλλαμβάνει καίρια τη δυσαρμονία που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτό που πράττει και σ' εκείνο που βλέπει γύρω της. Από 'δω αναβρύζει και η σύγχρονη αίσθηση του τραγικού, γιατί οι ποιητές αυτοί νιώθουν ξένοι στον τόπο τους, μολοντί ζουν μέσα του. Αν λοιπόν δεχτούμε την άλλωστε δοκιμασμένη ιστορικά άποψη της λογοτεχνικής κριτικής ότι τα γλωσσικά ιδιώματα ενός τόπου τείνουν να ενοποιηθούν σε περιόδους κλασικές, ίσως τότε μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο κάθε άλλο παρά κλασικός στη δομή του μεταπολεμικός κόσμος, λόγω της δυσαρμονίας στις σχέσεις ατόμου και κόσμου, ήταν μάλλον αδύνατο να βοηθήσει στη σύμπτυξη λογοτεχνικών ομάδων με σαφείς ομόκεντρες τάσεις ή στη δημιουργία ιδιωμάτων της ποίησης που να ξεχωρίζουν απέναντι σ' άλλα. Η πολυσημασία των ποιητικών φωνών και υφών δηλώνει κι αυτή σε τελευταία ανάλυση μια ηθική, πολιτική και καλλιτεχνική στάση: αντίκρου στη συμβατική μορφή της ζωής μετά τις πολεμικές περιπέτειες, όπου κυριαρχεί η σκοτεινότητα, οι μεταπολεμικοί ποιητές καταλαβαίνουν, ή νιώθουν πως δεν μπορεί να υπάρξει, ότι δεν πρέπει τελικά να υπάρξει, ένα καθολικό ή κυρίαρχο ύφος. Το αντι-ύφος που διαμορφώνουν και που είναι φορέας του υπαρξιακού και ιστορικού αδιέξοδου, μοιάζει νά 'χει σαν αποστολή του την κατάδειξη της ψευδότητος του επίσημου, αυταρχικού γλωσσικού ιδιώματος των κρατούντων, και την ανάδειξη της προφορικής λαλιάς σαν του μόνου ομφάλιου λώρου που μπορεί να ξαναχαρίσει την ομογένεια στα καλλιτεχνικά προϊόντα.

Συμπόρευση λοιπόν της ποίησης με την ευρύτερη πολιτική διάσταση της εποχής, προσήλωσή ώστε να γίνει ακουστός ο ως τώρα κρυμμένος από τις συμβάσεις και το καθιερωμένο γούστο εσωτερικός λόγος των πραγμάτων. Καμιά φορά όμως το τρέχον και το επίκαιρο δεν δηλώνονται με τρόπο ρητό· όσο περνάει ο καιρός και ωριμάζει το γλωσσικό αισθητήριο της Πρώτης Μεταπολε-

μικής Γενιάς όλο και πιο συχνά βλέπουμε να χρησιμοποιούν οι ποιητές μυθικές μεθόδους. Η διαφορά ωστόσο που υπάρχει ανάμεσα στις μυθικές περσόνες του Καβάφη, και ιδιαίτερα του Σεφέρη, και σ' αυτές, λ.χ., του Σινόπουλου, βρίσκεται στο ότι οι περσόνες του τελευταίου είναι πολύ περισσότερο γειωμένες, σάρκινες και άμεσα αναγνωρίσιμες. Τα στοιχεία της φθοράς ή του άγχους που σφραγίζουν τον Ελπήνορα του Σινόπουλου καταγράφονται ως τρέχουσες και ελάχιστα αλληγορικές συνστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης. Κατά ένα παράδοξο αλλά όχι κι ανεξήγητο τρόπο το δράμα του σύγχρονου ατόμου έχει στενέψει πολύ σε σχέση μ' άλλες εποχές. Ο χώρος όπου κινείται ο ποιητής είναι από τα ίδια τα πράγματα ορισμένος και περιορισμένος. Αν η εξοικείωση με το περιβάλλον γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη, η εμπειρία του κόσμου που αποκτούν οι ποιητές αυτής της γενιάς γίνεται ολοένα και πιο εξατομικευμένη, κάτι που έχει άμεση επίδραση στη διαμόρφωση της γλώσσας και του ύφους της. Το δράμα τους, από μια πλευρά, είναι ότι έχουν μάθει πια και δεν μπορούν να τρέφουν τις αυταπάτες των ποιητών του '20, ή, ακόμα, όντας δύσπιστοι απέναντι στα πλατιά οικουμενικά οράματα άλλων γενεών, ξέρουν πως η πραγματικότητα των καιρών μας είναι τόσο λίγο εφησυχαστική ώστε να απομυζά τη φαντασία και ν' αναγκάζει τους μύθους να ντύνονται σάρκινα, απτά εντελώς περιβλήματα.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Και τώρα μπορούμε ν' ακούσουμε εκείνους που εδήλωσαν ότι θέλουν να παρέμβουν στη συζήτηση. Πρώτος είναι ο κ. Νάνος Βαλαωρίτης. Παρακαλώ τον κ. Ν. Βαλαωρίτη να έλθει στο μικρόφωνο. Υπενθυμίζω το χρονικό όριο των πέντε λεπτών και ότι πρέπει να το κρατήσουμε.

ΝΑΝΟΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ: Δεν ζήτησα να μιλήσω, αλλά εκλήθην και έτσι δέχομαι την τιμή. Έχω κάποιες αντιρρήσεις στο θέμα του χαρακτηρισμού «γενιάς». Δεν πιστεύω ότι η ποίηση προοδεύει, οπισθοχωρεί με γενιές. Νομίζω ότι υπάρχουν άτομα, ομάδες ανθρώπων, τάσεις, προσανατολισμοί. Νομίζω ότι εμείς που βγήκαμε, ας πούμε, το '40 μέχρι το '50, είμαστε μια ομάδα ανθρώπων αρκετά διαφορετική σε ταμπεραμέντο, τεχνική. Σκεφτείτε ανθρώπους όπως ο Σαχτούρης, ο Σινόπουλος, ο Αναγνωστάκης και πολλοί άλλοι. Νομίζω ότι δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική σύνδεση ανάμεσά μας· ίσως η τρομακτική εμπειρία του πολέμου, αμφιβολίες, αναζητήσεις, αλλά στην περίπτωση του Σαχτούρη ούτε αυτός είναι πολύ θετικός από την αρχή στο στυλ του. Εγώ πράγματι ταλαντεύτηκα πολύ, χρησιμοποίησα, ας πούμε, κλασικό στίχο και ελεύθερο στίχο συγχρόνως. Το έκανα κυρίως διότι ήμουν επηρεασμένος από την αγγλική σχολή του '30 περισσότερο, παρά από τη γαλλική, ας πούμε. Οι προσανατολισμοί οι άλλοι αφορούν πλατιά τον μοντερνισμό αφενός με τον Σεφέρη και αυτούς τους ποιητές, και αυτά ακολουθήθηκαν από τον Σινόπουλο κυρίως και άλλους αναλόγους. Εγώ στην αρχή, ας πούμε, ήμουν κι εγώ μοντερνιστής, με την έννοια όμως όχι ότι ακολουθώ τόσο στενά τον Σεφέρη, όσο τα αγγλικά πρότυπα. Κατόπιν προσχωρώ στον υπερρεαλισμό και η ομάδα που φτιάχνεται, ας πούμε, ο προσανατολισμός, έχει κυ-

ρίως σχέση με τον Εμπειρικό και τον Εγγονόπουλο παρά με τον Ελύτη. Λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι τελικά οι διαφοροποιήσεις είναι τέτοιες, που δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μια γενιά με ομοιόμορφα χαρακτηριστικά. Μπορούμε να πούμε πλατιά ότι υπάρχει μια σύγκρουση ανάμεσα σ' αυτούς που γράφουν με τάση τον υπερρεαλισμό και ανάμεσα σ' αυτούς που γράφουν με τάση τον μοντερνισμό, δηλαδή με πρότυπα τον Πάουντ, τον Έλιοτ κυρίως και φυσικά ανάλογους ποιητές και άλλους, οι οποίοι γράφουν με ένα άλλο, ας πούμε, μοντέλο. Αυτά που ειπώθηκαν από τον Σαββίδη και τον Ζήρα φυσικά τυποποιούν ορισμένα πράγματα, χρονικά όρια, ας πούμε, αλλά δεν μπήκαν στην ουσία: είναι πολύ γενικά και νομίζω ότι η συζήτηση πρέπει να περιστραφεί μάλλον γύρω από την ουσία παρά γύρω στα τυπικά όρια των θεμάτων αυτών των ρόλων που παίζανε οι ποιητές. Αυτά είχα να πω. Ευχαριστώ πολύ.

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Πράγματι, οι εισηγήσεις του κ. Σαββίδη και του κ. Ζήρα ήταν εμπεριστατωμένες και δομικά, νομίζω, έβγλαν σε ένα υψηλό επίπεδο και ενδιαφέρον την όλη συζήτηση. Εκείνα και τα σημεία, εν τούτοις, τα οποία φυσικά διαφαίνονται σαφώς μέσα στις εισηγήσεις αυτές είναι πρώτο θεμελιώδες γεγονός, το οποίο έχει μια άμεση ανταπόκριση βέβαια και στην ποίηση, της αντίστασης του ελληνικού λαού και του ρόλου που έπαιξε στην όλη λογοτεχνία, συνεπώς και στην ποίηση. Η Αντίσταση (δεν είναι ανάγκη να σας αναπτύξω για την Αντίσταση με λεπτομέρειες) ήταν μια εντελώς διαφορετική ποιότητα, ανάλογη με την οποία μόνο μπορεί κανένας να βρει στους αγώνες της Παλιγγενεσίας που έγιναν το 1821 και φυσικά, ως ένα σημαντικό σημείο, με τους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες γύρω στα 1912. Ένα πνεύμα που συνέδεε την όλη μας ποίηση με πολύ βαθιές παραδόσεις ξεκίνησε στην επιφάνεια και αυτό το πνεύμα φυσικά νομίζω ήταν το μεγάλο στίγμα, ο μέγας προβληματισμός και η μεγάλη μοίρα κυρίως της γενιάς αυτής υπό οποιαδήποτε έννοια. Υπήρχαν αναμφισβήτητα οι αισθητικές επενδύσεις και καλύψεις αυτού του πράγματος, προερχόμενες από την ελληνική παράδοση πρώτα απ' όλα —κι ας μην ξεχνάμε ότι ο Καβάφης έπαιξε ένα τεράστιο ρόλο σ' αυτή

τη γενιά, θετικά ή αρνητικά. Ανάλογος είναι ο ρόλος που έπαιξε επίσης και στον Σεφέρη. Π.χ. η παράξενη αυτή αγρόνηση και άρνηση του Σεφέρη για τον Καβάφη μέχρι, νομίζω, το 1938 ήταν δηλωτική, ακριβώς, κατά την γνώμη μου, μιας τεράστιας επίδρασης, την οποία είχε ο Αλεξανδρινός επάνω του και την οποία ο Σεφέρης απωθούσε, ζωτικά ίσως, για να μπορέσει να υπάρξει. Κι όταν την αφομοίωσε πλέον μέσω άλλων μονοπατιών, αγγλοσαξονικών κτλ., τότε κατάλαβε όντως τον μεγάλο ποιητή. Αυτό βέβαια περισσότερο το ένωσε και το ξεπέρασε ασφαλώς η γενιά που επακολούθησε το 1940. Επίσης θα συμφωνούσα για τις επιδράσεις που είχε ειδικότερα σ' αυτή τη γενιά, σ' ορισμένους ιδίως κύκλους κτλ. Όσο για την ερώτηση τί είναι λογοτεχνική γενιά, η στρουκτουραλιστική μάλλον έννοια της γενιάς δεν μπορεί να παραχρησαστεί, ανέκαθεν μιλάμε για γενιές, *the lost generation* των Αμερικανών παλιότερα κτλ. Υπάρχουν δηλαδή από τη μια πλευρά προσδιορισμοί του περιβάλλοντος, οι οποίοι καθορίζουν ένα κλίμα, μες στο οποίο γεννήθηκε και η πρώτη μεταπολεμική γενιά, αλλά και διάφορες τάσεις, οι οποίες πολλές φορές μπορεί να είναι και αντικρουόμενες και αντιφατικές. Ένα πράγμα επίσης που θα ήθελα να τονίσω ήταν γιατί το έζησα προσωπικά, αυτό το πράγμα, όπως το έζησε επίσης και ο Νάνος Βαλαωρίτης: μάλιστα για τον εαυτό του μίλησε εντελώς καθαρά για μια άμεση επίδραση από τους Αγγλοσάξονες. Εγώ νομίζω ότι πραγματικά για πρώτη φορά παίζανε επίσης οι Αγγλοσάξονες στην ελληνική ποίηση έναν σημαντικό ρόλο. Υποστηρίζω ότι η επίδραση του Έλιοτ, π.χ., και του Πάουντ ήταν περίπου εξίσου μεγάλη με την επίδραση του Σεφέρη, γιατί είχαν γίνει καλές μεταφράσεις από τον ίδιο τον Σεφέρη και τον Παπατσώνη (να μην τον ξεχνάμε) επίσης. Αλλά επανέρχομαι κυρίως στο θέμα που άρχισα. Το «στίγμα» της μεταπολεμικής γενιάς δεν μπορούσε παρά να έχει σχέση με τα μεγάλα γεγονότα του πολέμου, της Κατοχής, μιας νέας εποχής με όλες τις δυνατότητες, τις ματαιώσεις και τους προβληματισμούς, τους οποίους δημιουργούσε. Ένα άλλο επίσης που θα ήθελα να τονίσω, γιατί φυσικά ο χρόνος είναι πολύ περιορισμένος και δεν μπορώ να επεκταθώ, είναι ότι για πρώτη φορά όντως αυτή η γενιά απελευθερώθηκε γλωσσικά. Μιλάμε για απελευθερώσεις διαφόρων τύπων. Για πρώτη φορά

η αντίθεση καθαρεύουσας-δημοτικής, που κυνηγούσε αυτή τη γενιά, κυνηγάει ακόμα και τον Σεφέρη με ορισμένους παλαιοδημοτικισμούς, όπως εκείνο που σε πολλούς επικρατεί, εκείνο το «αδε θα πάω», ενώ το (π) ανάμεσα στο δε και στο θα είναι τόσο εύηχο και ωραίο. Βεβαίως αυτό είναι τελείως προσωπικό και μια έσχατη λεπτομέρεια, έσχατη όντως, γιατί νομίζω πως φωνητικά την γλώσσα μας πρέπει να την προσέχουμε πολύ. Λοιπόν η γενιά αυτή η δική μας αποδοσεμύτηκε επίσης από τις αντιθέσεις αυτές δια της παραδοχής της εξέλιξης της γλώσσας, η οποία είναι η ενιαία ελληνική γλώσσα. Αυτό οφείλεται κυρίως σ' αυτή την γενιά. Έπαφαν πλέον κάτι δημοτικισμοί από μεγάλους ποιητές, όπως στον Σικελιανό: ο «οχτρός» «θά ρτειν» και κάτι άλλα ή στον Καζαντζάκη, τον Βάρναλη και πολλούς άλλους που τους δέσμευαν εκφραστικά, και από την άλλη πλευρά η γενιά αυτή είδε τις προηγούμενες φόρμες της ελληνικής γλώσσας, όχι μονάχα σαν τα δαιμόνια της καθαρεύουσας, αλλά και ένα μεγάλο παρελθόν μιας ολόκληρης γλώσσας. Είδε δηλ. την ενότητα αυτής της γλώσσας πολύ παραπάνω και φυσικό ήταν με τις ειδοποιήσεις αυτές μετά το '50 και κυρίως μετά το '60 να συνειδητοποιήσει τον σύνδεσμο και την βραχυτάτη συνοχή που υπάρχει μεταξύ της ποίησης και της γλώσσας. Ήθελα ακόμη να τονίσω το εξής: ότι στην γενιά αυτή κυρίως και στις νεότερες γενιές αργότερα, και βέβαια λόγω της δικτατορίας με καθυστέρηση εφτά ετών, έγιναν ορισμένες συνειδητοποιήσεις νεότερης γλωσσολογίας και της ποίησης. Ευχαριστώ πολύ διότι υπερέβην τα όρια τα καθορισμένα.

Τ. ΚΑΡΒΕΛΗΣ: Κατ' αρχάς θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Σαββίδη και τον κ. Ζήρα, γιατί μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα ήταν υποχρεωμένοι να σχηματοποιήσουν και να εκφράσουν γενικές απόψεις για την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά. Τα στενά χρονικά περιθώρια ήταν αναπόφευκτο να τους οδηγήσουν, όπως τόνησα και στην αρχή, σε σχηματοποιήσεις. Θά 'θελα όμως να θέσω και στους δυο τα εξής ερωτήματα. Το πρώτο απευθύνεται στον κ. Σαββίδη και αναφέρεται στα κριτήρια της γέννησης και της πρώτης εμφάνισης, που θεωρεί απαραίτητα για την κατάταξη του κάθε συγγραφέα σε κάποια γενιά. Θεωρώ, φυσικά, τα κριτή-

ρια αυτά απαραίτητα και χρήσιμα. Μήπως όμως πρέπει να θεωρήσουμε ως ουσιαστικότερο το κριτήριο της ποιητικής γραφής (προκειμένου για την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά) και γενικότερα το όλο φάσμα της ιδεολογίας της; Πιστεύω πως κάθε γενιά, παρά την οποιαδήποτε πολυφωνία της, έχει και το δικό της στίγμα, τη δική της γραφή (όχι, βέβαια, μονοσήμαντη) και, προπάντων, τις ιδεολογικές της θέσεις. Όλα αυτά αποτελούν, νομίζω, και την ειδοποιό της διαφορά από την αμέσως προηγούμενη ή επόμενη γενιά. Θα καταφύγω και σε κάποιο παράδειγμα, για να ενισχύσω τις παραπάνω απόψεις μου. Θέτω το ερώτημα: πού θα βάζαμε τον Καβάφη, αν υποθεθεί πως μας καλούσαν να τον τοποθετήσουμε σε κάποια γενιά σύμφωνα με τα κριτήρια της γέννησης και της πρώτης εμφάνισης;

Το δεύτερο ερώτημα απευθύνεται στον κ. Ζήρα. Μιλώντας για την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά, θεώρησε ως βασικά χαρακτηριστικά της γραφής της (αν άκουσα καλά) την πεζολογία και την κυριολεξία. Νομίζω όμως πως πρέπει να γίνει κάποια διέφραση γιατί σ' αυτά τα χαρακτηριστικά της ποιητικής γραφής δεν περιλαμβάνονται οι μεταπολεμικοί υπερρεαλιστές. Τον άκουσα, επίσης, να αντιπαράθετε την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά προς την παραδοσιακή. Δεν ξέρω, αν η αντιπαράθεση αυτή ήταν σκόπιμη, ενσυνείδητη. Αν αυτό ήταν στην πρόθεσή του, μήπως πιστεύει ότι η Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά πέρασε βασικά από τα κανάλια της παραδοσιακής κι όχι της γενιάς του '30; Διατυπώνω κι αυτό το δεύτερο ερώτημα στον κ. Ζήρα, γιατί πολλές φορές τον άκουσα να επιμένει σ' αυτή την αντιπαράθεση. Τίποτα άλλο. Ευχαριστώ.

ΞΕΝΟΦΩΝ Α. ΚΟΚΟΛΗΣ: Περίπου θα συμφωνήσω με όσα μας είπε ο κ. Βαλαωρίτης, και θα πάω λίγο πιο πέρα. Η δική μου άποψη είναι πως ο όρος «γενιά» μόνο βολικός είναι· καθόλου ξεκάθαρος. Αν λέγαμε ότι θα κάνουμε τον κατάλογο ονομάτων της πρώτης, λ.χ., μεταπολεμικής γενιάς, θα διαφωνούσαμε σε πάρα πολλά σημεία. Ούτε και με όσα θα σας πω θα φτάσουμε σε πλήρη συμφωνία, αλλά, ούτως ή άλλως, πιστεύω πως για γενιά εν προκειμένω δεν μπορούμε να μιλάμε· κι αυτό, γιατί, γενικά, ο όρος

αγεσιά», όσον αφορά τους φιλόλογους, είναι όρος τεμπέλικος, και όσον αφορά τους ίδιους τους ποιητές, τουλάχιστον τελευταίων γενεών, είναι όρος παλιταντικα βολικός.

Φαντάζομαι ότι θα πρέπει να εξηγηθώ, και δεν ξέρω αν έχω την ώρα που θα χρειάζοταν — βέβαια και δεν την έχω.

Βιαστικά: για να καθορίσουμε τους κύκλους των λογοτεχνιών ή τις ομάδες, θα ξεκινήσουμε, βέβαια, από τη θεματογραφία (για την οποία θα μας πει πολλά ενδιαφέροντα, από όσο καταλαβαίνω από την περίληψη της εισήγησής του, ο Γιώργος Κεχαγιόγλου σε λίγο). Αλλά, πέρα από τα θεματογραφικά και τα εκδοτικά (ποιοι δηλ. σχηματίζουν ομάδα γύρω από ποιο περιοδικό), υπάρχουν κύκλοι που, δίχως να είναι ομόκεντροι βέβαια, συμπίπτουν σε μεγάλη έκταση ο ένας με τον άλλο, τέμνονται δηλ. όχι από την άποψη της θεματογραφίας, αλλά από την άποψη της τεχνικής ή και από την άποψη της πολιτικής απήχησης που είχαν τα λογοτεχνήματα τη στιγμή της κυκλοφορίας τους (η απήχηση αυτή, η πολιτικοκοινωνική, χρονικά προηγείται από τις θεματογραφικές διακρίσεις που μεταγενεστέρως οι φιλόλογοι ερχόμαστε και κάνουμε — και όχι μόνο χρονικά).

Πάντως, για να καθοριστούν οι κύκλοι και για να εγκαταλείψουμε τον όρο «αγεσιά», αν μπορούμε να το κάνουμε (κι εγώ, προσωπικά, πιστεύω πως μπορούμε), θα πρέπει να εξετάσουμε όλα τα χαρακτηριστικά των κύκλων, όσο κοντά ή μακριά τό'να από το άλλο κι αν βρίσκονται τα κέντρα τους και μετά να προχωρήσουμε στην ομαδοποίηση κρατώντας μόνο τ' απαραίτητα χαρακτηριστικά. Εξυπακούεται αυτό, γιατί όσο πιο μικροσκοπικά βλέπουμε τα πράγματα, τόσο πιο απόλυτα ατομική φαίνεται κάθε περίπτωση θα πρέπει να τα δούμε μακροσκοπικά, αν πρόκειται να κάνουμε ομαδοποιήσεις. Ελπίζω ότι δεν ήταν πολύ ασαφής όσα είπα. Ευχαριστώ.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ: Είχα σκεφτεί να ετοιμάσω μια παρέμβαση ή να γράψω μια επισυλλίδα (το είχα ήδη πει στον κ. Σαββίδη σε μια τηλεφωνική συνδιάλεξή μας) με τίτλο «Η υπεράσπιση ενός όρου», του όρου «αγεσιά» και από γενική άποψη και, ειδικότερα, για την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά. Εν-

νοείται ότι δεν χρειάζεται υπαράσπιση παρά ένας όρος που αμφισβητείται ή κλονίζεται. Πρώτα-πρώτα δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι υπάρχει συνείδηση γενιάς στους ίδιους τους ποιητές. Η συνείδηση αυτή εκφράζεται ποικιλοτρόπως. Ακόμη και στον ποιητικό τους λόγο. Η «αγεσιά», λέει ο Κλείτος Κύρου τέσσερις φορές στο ίδιο ποίημα, τις τρεις με το κτητικό «μου» («Κραυγές της νύχτας», 15). Έχω καταγράψει πάμπολλες περιπτώσεις όπου οι ίδιοι οι ποιητές αυτής της περιόδου χρησιμοποιούν τον όρο «αγεσιά» τόσο στον ποιητικό όσο και στον κριτικό τους λόγο. Στον τελευταίο ειδικότερα — και δεν είναι λίγοι όσοι τον άσκησαν — καταφεύγουν στον ίδιο αυτό όρο σε συχνότητα που ξαφνιάζει και που, οπωσδήποτε, δεσμεύει το μελετητή.

Αλλ' εκείνο που εν τέλει, πιστεύω, δικαιώνει τη χρήση του όρου «αγεσιά» και για τους ποιητές, που το έργο τους προσεγγίζει το Συμπόσιό μας, είναι ότι έχουμε τρεις τουλάχιστον ποιητικές «προσωπογραφίες» που φιλοτέχνησαν οι ίδιοι οι ποιητές. Η πρώτη ανήκει στον Μιχάλη Κατσικό και γράφτηκε το 1958. Πρόκειται για το πολυσυζητημένο «σκαλάθι» «Μπαλάντα για τους ποιητές που πέθαναν νέοι» (Αθηναϊκά Γράμματα 8), κομμένο πάνω στα χνάρια της «Μπαλάντας στους άδοξους ποιητές των αιώνων» του Κ. Καρυωτάκη. Στο ποίημα αυτό μνημονεύονται πολλοί ποιητές (αλλ' όχι όλοι) που ανήκουν στην ίδια γενιά. Είναι ένα είδος προσκλητηρίου για νέα ποιητική δράση, που απευθύνεται σε ομότεχνους, φίλους και λίγο-πολύ συνομήλικους. Μνημονεύονται οι ποιητές Παπαδίτσας, Σαχτούρης, Αναγνωστάκης, Σινόπουλος, Δούκαρης, Ελένη Βακαλό, Χριστοδούλου, Ιάσων Δεπούνης, Νίκος Φωκιάς, Γιώργος Γαβαλάς, Σαραντής, Νίκος Βρανάς και σε μια απροσδόκητη κατακλείδα «ο ποιητής ο Λύκος» (Γιώργος Λίκος).

Μια άλλη ποιητική «προσωπογραφία» έχουμε από τον Γιάννη Δάλλα, σε συλλογή του, που εκδόθηκε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, σε μια εποχή που, αλλιώς τώρα, συνεγείρει και πάλι τους ποιητές. Στο ποίημα μνημονεύονται με τα μικρά τους ονόματα, πρόσωπα που εύκολα αναγνωρίζονται.

Ένα τρίτο σχετικό ποίημα, γραμμένο το Δεκέμβριο του 1967 και δημοσιευμένο μεταδικτατορικά μας έρχεται από τον Τίτο Πατρίκιου. Έχει τον ενδεικτικό τίτλο «Ονόματα» και αναφέρονται ο

Κώστας (Κουλουφάκος), ο Μανώλης (Αναγνωστάκης), ο Τάσος (Λειβαδίτης) και ο Γιάννης (Δάλλας).

Οι ποιητικές αυτές προσωπογραφίες προϋποθέτουν «πρόσωπο», και το πρόσωπο, συνείδηση της μοναδικότητάς του.

Αλλά ο όρος «πρώτη μεταπολεμική γενιά» δεν χρειάζεται άλλη φιλολογική στήριξη, τη στιγμή που τον βρίσκουμε στα ίδια τα περιοδικά που πρόβαλαν και έκριναν το ποιητικό της έργο, και ξεχωριστά, στους πολύτιμους τρεις τόμους της Κριτικής, που έβγαλε στην Θεσσαλονίκη ο Μανώλης Αναγνωστάκης (1959, 1961). Δεν υπάρχει σχεδόν σελίδα που να μην συναντάμε τον επίδικο όρο, σα σημείο αναγνώρισης και αυτοπροσδιορισμού.

ΘΩΜΑΣ ΜΑΡΑΣ: Νομίζω ότι η αναζήτηση και ο ορισμός της γενιάς δεν είναι μόνο χρονολογικός, όπως σωστά είπε ο κ. Σαββίδης, ούτε όμως μόνο εθνικοαντιστασιακός όπως είπε ο κ. Νικολαΐδης, αλλά είναι περιγραφικός ολόκληρου του ιστορικοκοινωνικού περιγυρού μέσα στον οποίο ζει και εκφράζει ο ποιητής.

Ο κ. Αντρέας Μπελεζίνης, προηγούμενα, είπε πως ο Κλειτός Κύρου —αν θυμάμαι καλά— χρησιμοποιεί τη λέξη «η γενιά μου». Αυτό όμως σημαίνει πως ο συγκεκριμένος ποιητής είχε μια ίσια γραμμή στην ποιητική του, αντίθετα από άλλους οι οποίοι μπορεί να έχουν γεννηθεί γύρω στο 1900 κι όμως παρακολουθούν με την ποιητική τους ολόκληρη την ιστορία του τόπου μας που είναι ταυτόχρονα κι η ιστορία της ζωής τους. Παράδειγμα ο Νίκος Παππάς που πρέπει ν' αναφερθεί σ' αυτή την αίθουσα. Ο Νίκος Παππάς λοιπόν, γεννήθηκε το 1906. Πού θα τον τοποθετήσουμε; Στη γενιά του '30 ή πριν του '30; Ξεκίνησε το μεσοπόλεμο σαν ρομαντικός απ' το περιοδικό *Νέα Εστία* και στη συνέχεια έκφρασε με τον ποιητικό του λόγο τον πόλεμο της Αλβανίας, την εθνική αντίσταση και τον εμφύλιο πόλεμο. Αυτός ο ποιητής είναι η απόδειξη πως οι γενιές δεν οριοθετούνται ούτε χρονολογικά, ούτε μ' έναν στατικό κοινωνικό περίγυρο, όσο κι αν τα γεγονότα του είναι συγχευόμενα, ούτε με τις εσωστρεφείς ποιητικές του εκδηλώσεις, που παραμένουν πάνω σε ίσια γραμμή σαν τέτοιες που είναι, αλλά είναι ο ποιητής που παρακολουθεί από κοντά τα γεγονότα της ζωής του, γεγονότα που αντανακλούν τον ιστορικοκοινωνικό του περίγυρο.

Ας βάλουμε ένα ερώτημα: Ένας ποιητής που γεννήθηκε σήμερα. Είναι δυνατό να εκφράσει παλιότερες «αντιλήψεις» με περασμένη ποιητική έκφραση (στυλ); Η απάντηση είναι ναι. Θ' αναφέρω ένα παράδειγμα: μια ποιήτρια, η Αγάπη Μολυβιάτη, χρησιμοποίησε το σονέτο εκφράζοντας και συναισθήματα μιας άλλης εποχής, σήμερα (1978). Αυτό σημαίνει ότι είναι της σύγχρονης γενιάς — αφού τα δυο βιβλία της εκδόθηκαν τώρα— ποιήτρια; Η απάντηση είναι όχι.

Νομίζω ότι εκείνο που ορίζει τον ποιητή και ολόκληρη την ποιητική του είναι το ότι ακολουθεί τα γεγονότα του καιρού του, καιρός που καλύπτεται απ' τη βιολογική του ύπαρξη. Έτσι η ποιητική του δε χωράει μέσα σε κανένα πλαίσιο γενιάς. Εκεί, νομίζω, βρίσκεται κι η ουσία του προβλήματος. Απ' αυτό ξεκινώντας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ένας ποιητής που γεννήθηκε σε κάποια απομακρυσμένη ημερομηνία είναι σύγχρονος, ενώ κάποιος που γεννήθηκε μόλις χτες ή «σήμερα» μπορεί να εκφράζει αλλοτινές εποχές. Κι ακόμα, πως υπάρχουν ποιητές που γεννήθηκαν πριν από αρκετό καιρό και με την ίσια γραμμή τους δεν εκφράζουν παρά την αυτοεπανάληψή τους και εκεί νομίζω, βρίσκεται η ουσία του προβλήματος.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΓΕΡΑΝΗΣ: Είναι αληθινά παρήγορο, αγαπητοί φίλοι, που άρχισε ήδη να μελετάται η πιο τραγική πνευματική και ποιητική γενιά της νεότερης Ελλάδας, αυτή που βγήκε πληγωμένη από τον πόλεμο, την κατοχή και την Εθνική Αντίσταση, η γενιά που ονειρεύτηκε και τραγούδησε κι έκανε ποίημα ακόμα και την ήττα της. Αυτό είναι ένα δραματικό στίγμα που ίσως δεν έχει σημαδέψει καμιά προηγούμενη γενιά και που ευχόμαστε να μη γνωρίσει το ψυχικό της αποτύπωμα καμιά από τις επόμενες. Αυτή η γενιά (η μεταπολεμική) δεν είναι μονοδιάστατη. Υπάρχει μια εκφραστική ποικιλία, που δημιουργεί ένα ενδιαφέρον σύνολο, μια «ποικιλία ενότητας», όπως περίπου τόνησε ο Νάνος Βαλαωρίτης. Κι αυτή η ποικιλία εκτείνεται τόσο στη γλώσσα και στη γραφή, όσο και στη βαθύτερη ποιητική της ουσία. Θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε μια σειρά ποιητές πέρα απ' αυτούς που ανέφεραν οι εισηγητές. Δίνω μερικούς στίχους από δυο ποιητές που είναι χαρακτηρι-

στικοί εκπρόσωποι αυτής της τραγικής γενιάς. Πρώτα τον Τάκη Σινόπουλο που τον ανέφερε ο κ. Ζήρας και που είναι πραγματικά μια δραματική περίπτωση. Λέει ο Σινόπουλος σ' ένα στίχο εις εαυτόν: «Έχω γίνει μια κατοικία πληγών». Κι ένας άλλος από τους πρόωρα χαμένους (Αθανασούλης, Αλεξάνδρου, Σαραντής, Δημάκης, Σινόπουλος) ο Γιώργος Σαραντής θα μας πει: «Με τυρανούν οι πράξεις που δεν τόλμησα/το αίμα που δεν έδωσα με καίει». Από πλευράς, όχι μόνο γραφής αλλά και ουσίας, έχουν το προσωπικό τους στίγμα αυτοί οι ποιητές. Και διαφέρουν, μεταξύ τους, ακόμα και στη δραματική ουσία. Στην προκειμένη περίπτωση έχουμε τον ποιητή που έχει παραιτηθεί (Σινόπουλος) κι απ' την άλλη τον ποιητή που τον «τυρανούν οι πράξεις που δεν τόλμησα». Υπάρχει δηλαδή μιά διάσταση ενδιαφέρουσα και αξία να μελετηθεί. Ήδη το κάνουν ως ένα βαθμό μερικοί νέοι φιλόλογοι που άρχισαν να μελετούν τη δραματική ποιητική ουσία αυτής της γενιάς, μια ουσία που πάει πέρα από τις φαντασμαγορίες του Αιγαίου και φέρνει στην επιφάνεια τα εσωτερικά ανθρώπινα προβλήματα, διερευνά και τραγουδάει τις πληγές, τις αντιστάσεις, τις ανθρώπινες στάσεις, υπαρξιακά και αγωνιστικά προβλήματα, τους βαθύτερους οραματισμούς, κάνοντας ποίημα ακόμα και την ήττα της, όπως ανέφερα προηγούμενα.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Οι κ.κ. εισηγητές θα ήθελαν ν' απαντήσουν; Ο κ. Σαββίδης πρώτα θα πει δυό λόγια. Και ύστερα ο κ. Ζήρας.

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΑΝΗΣ: Είχα δηλώσει στον κ. πρόεδρο ότι είμαι πρόθυμος να παραιτηθώ από την δευτερολογία, προκειμένου ν' ακουστούν άλλες παρεμβάσεις. Από την άλλη πλευρά, φοβάμαι μήπως θεωρηθεί ότι θέλω ν' αποφύγω ν' απαντήσω σ' αλήθεια. Όμως δεν έχω ν' απαντήσω, νομίζω, τίποτα το ουσιαστικό. Από την αρχή της εισήγησής μου προσπάθησα να καταστήσω αρκετά σαφές ότι χρησιμοποιώ τον όρο «γενιά» υποχρεωτικά και καταχρηστικά. Αν θέλετε, για λόγους αβρότητας, από τη στιγμή που με καλεί η οργάνωση ενός συνεδρίου να μιλήσω για το «στίγμα» της πρώτης μεταπολεμικής «γενιάς», προσπαθώ να συμμορφωθώ με τον όρο που μου δόθηκε. Μίλησα για φουρνιά, ίσως να μην το βρίσκετε αρκετά ευπρε-

πές μέσα σε πανεπιστημιακό χώρο, αλλά για φουρνιές πρόκειται και για παρέες, όχι για γενιά. Εδώ διαφωνώ με τον κ. Μπελεζίνη. Ότι οι ποιητές θεωρούν ότι υπάρχει γενιά, δεν σημαίνει αυτό καμιά υποχρέωσή μας να υιοθετήσουμε τον όρο αυτό για γραμματολογικούς σκοπούς. Αντίθετα το πολύ ενδιαφέρον και πολύτιμο υλικό που έχει συλλέξει ο κ. Μπελεζίνης, νομίζω το είπε και ο ίδιος, σ' αλήθεια υπάγεται όχι στο «στίγμα» (ελπίζω να μην θεωρείται ότι στιγματίζουμε τη γενιά τη μεταπολεμική), στο στίγμα της μεταπολεμικής γενιάς, αλλά ότι υπάγεται στη θεματική της. Ότι οι ποιητές θεωρούν ότι ανήκουν σε μια γενιά, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον από την άποψη τη θεματική, νομίζω, όχι τόσο πολύ από την γραμματολογική. Άλλο τίποτα, νομίζω, δεν έχω να πω. Ορισμένες άλλες παρατηρήσεις που έγιναν, νομίζω ότι στηρίζονται σε πλήρη παρεξήγηση ορισμένων σημείων της εισήγησής μου. Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Α. ΖΗΡΑΣ: Μολονότι απρόσκλητος σ' αυτό το σημείο, θα ήθελα να πω κι εγώ δυό λόγια για το θέμα των γενιών. Δεν ξέρω τελικά αν μπορούμε να τις πούμε γενιές ή πώς αλλιώς, αλλά εγώ που ανήκω, ας πούμε, σχηματικά σε μια γενιά νεότερη κατά δύο, ας το ξαναπούμε πάλι, γενιές, μπορώ να σας πω ότι μαζί με άλλους ποιητές, πεζογράφους που έχουν περίπου την ίδια ηλικία με μένα, πέντε χρόνια πάνω, πέντε χρόνια κάτω, δέκα χρόνια πάνω, δέκα χρόνια κάτω, έχουμε ορισμένα κοινά ιδεολογικά, με ευρεία έννοια, συστατικά. Και αυτά τα ιδεολογικά συστατικά νομίζω ότι μας ομαδοποιούν κατά κάποιον τρόπο. Δεν ξέρω τελικά αν αυτό το πράγμα μπορεί να ειπωθεί γενιά ή οτιδήποτε άλλο. Στον κ. Καρβέλη, τώρα, θα ήθελα ν' απαντήσω, στο δεύτερο σκέλος της ερώτησής του: Με ρώτησε αν ξεχωρίζω την πρώτη μεταπολεμική γενιά ή τί εννοώ (μάλλον) παραδοσιακή γενιά. Δεν νομίζω ότι είπα παραδοσιακή γενιά και, αν το είπα, είναι λάθος· εννοούσα τους παραδοσιακούς ποιητές του μεσοπολέμου, αυτούς, δηλ. οι οποίοι είναι μια γενιά πριν από την γενιά την σχηματικά λεγόμενη του '30. Η πρώτη μεταπολεμική γενιά βγαίνει περισσότερο βέβαια, κατά ένα 70%, 80%, μέσα από τα παράγωγα, από τις κατακτήσεις της γενιάς του '30 από την άποψη της διαμόρφωσης της γλώσσας, υπάρχουν όμως ορισμένες συγγένειες εκπροσώπων της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς με ποιη-

τές *minorés* της γενιάς του '20, οι οποίες όμως συγγένειες είναι περισσότερο συγγένειες εκλεκτικές, δηλ. αφορούν μόνο στο ύψος ζωής, όπως υπάρχει το δίδυμο Αναγνωστάκη-Καρυωτάκη. Αυτά είχα να πω. Ευχαριστώ.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Ο καθηγητής κ. Άρης Σισσούρας θα σας πει ορισμένα πράγματα. Από μέρους μου, από έναν εκπρόσωπο δηλ. σαφώς παρελθούσης γενιάς, ήθελα να σας ευχαριστήσω και να πω πόσο είναι ικανοποιητική πρώτα-πρώτα αυτή η συζήτηση, που έγινε για το θέμα του όρου γενιά. Θα μου επιτρέψτε να σας πω: Οι φιλόλογοι ας ρίξουν μια ματιά και στις διπλανές επιστήμες. Η αρχαιολογία και η ιστορία της τέχνης, έχουν από καιρό ξεκαθαρίσει, μάλιστα ο Πίντερ έχει γράψει ένα ολόκληρο βιβλίο. Οι επιστήμες αυτές έχουν θέσει τον όρο της γενιάς και επειδή ο όρος της γενιάς είναι και βιολογικός, δεν μπορεί να παραιαμφθεί, υπάρχει. Προσωπικά χάρηκα που στη συζήτηση αυτή πήραν μέρος και εκπρόσωποι της ποιητικής γενιάς, για την οποία μιλούμε. Από μέρους μου λοιπόν σας ευχαριστώ. Και ο κ. Σισσούρας θα σας μιλήσει.

ΑΡ. ΣΙΣΣΟΥΡΑΣ: Γρήγορα-γρήγορα· εγώ δεν πρέπει να σας πάρω το χρόνο της παρέμβασής και το δικό μου στίγμα είναι τελείως διαφορετικό, καθαρά λειτουργικό. Από την μεριά της Οργανωτικής Επιτροπής, και εγώ με την σειρά μου, θέλουμε να σας υποδεχθούμε. Έχουμε αναλάβει εδώ τα λειτουργικά, όλα τα τεχνικά ή οτιδήποτε άλλο, γι' αυτό είμαστε πάντοτε στη διάθεσή σας.

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ

Δεύτερη συζήτηση:

*Θεματογραφία της Πρώτης Μεταπολεμικής
Ποιητικής Γενιάς*

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΡΙΑΡΑΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, ΑΛΕΞΗΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ :

Κυρίες και κύριοι,

Προχωρούμε, αισίως νομίζω, στην δεύτερη συνεδρίασή μας. Το πρώτο μας θέμα, όπως είδατε, ήταν «Το "στίγμα" της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς» και, καθώς διαπιστώσαμε, η συζήτηση εβοήθησε να εμβαθύνουμε αρκετά στο θέμα. Το δεύτερο θέμα που θα μας απασχολήσει τώρα, δηλαδή η «Θεματογραφία της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς», δεν αποκλείεται να βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα και το νόημα της γενιάς και ίσως καλύτερα το νόημα της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς. Ίσως οι συζητήσεις βοηθήσουν σε κάποια καλύτερη διευκρίνιση του θέματος. Εισηγητής πρώτος στο θέμα είναι ο γνωστός και νεοελληνιστής μελετητής των νεοελληνικών γραμμάτων κ. Γιώργος Κεχαγιόγλου. Τον παρακαλώ να λάβει το λόγο.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ:

Αρχίζοντας την εισήγησή μου στον δεύτερο αυτό κύκλο της σημερινής μας ενσχόλησης με την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά, θεωρώ απαραίτητο να δώσω ορισμένες διευκρινίσεις για τον γενικό τίτλο, αλλά και για όρους που θα χρησιμοποιήσω παρακάτω.

Είναι φανερό η τομή —λίγο πολύ νόμιμη— που θέλησαν να θεσμοθετήσουν οι οργανωτές του Συμποσίου ανάμεσα στο λεγόμενο «περιεχόμενο» και τη λεγόμενη «μορφή» των ποιητικών κειμένων που αποτελούν την έκφραση της Γενιάς: ύστερα από την αναζήτηση του «στίγματος», η διερεύνηση της ύλης (του τι) και, τέλος, ο προβληματισμός για τη διάταξη και έκφραση της ύλης (για το πώς). Βολικοί διαχωρισμοί, που τους συνοδεύουν, όμως, κάποιες δυσκολίες. Τις δυσκολίες του τρίτου κύκλου («Γλώσσα-Μορφή») τις αφήνω στους εισηγητές της απογευματινής συνεδρίασης: τις δυσκολίες, όμως, που δημιουργεί ο όρος «θεματογραφία» πρέπει να τις αντιμετωπίσουμε τώρα.

Θα μπορούσαμε, φυσικά, να εξηγήσουμε από την αρχή ότι χρησιμοποιούμε τη λέξη με την ουδέτερη, συμβατική σημασία: «αναγνώριση και περιγραφή των θεμάτων», «λόγος για τα θέματα» (όπως, π.χ., βλέπω να τη χρησιμοποιεί περίπου και ο ποιητής Δημήτρης Παπαδίδης σε πρόσφατο γενικότερο άρθρο του)¹ είναι, άλλωστε, πολύ της μόδας σήμερα και άλλες, παράλληλες χρήσεις ανάλογων συνθέτων είτε από το -γράφω: «ανθρωπογεωγραφία», «χρωματογραφία» κτλ., είτε από το -λέγω.

Ο όρος «θεματογραφία» έχει, ωστόσο, ήδη χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για τις κριτικές ή φιλολογικές προσπάθειες περιγραφής, αλλά και για την ίδια τη διεργασία της ποιητικής γραφής, και εκεί

φοβούμαι ότι έχει πάψει να είναι ουδέτερος, αλλά έχει φορτιστεί εντελώς αρνητικά: αρκεί να αναφερθούμε μόνο σε δύο παραθέματα εκπροσώπων της Γενιάς που μας απασχολεί, του Γιάννη Δάλλα, που επισημαίνει στο σημαντικό πρόωμο μελέτημά του «Η περιπέτεια του μοντέρνου ποιητικού λόγου» τους κινδύνους της ποιητικής «θεματογράφησης»,² και του Μανώλη Αναγνωστάκη, που σφραγίζει στο ποίημά του «H...» τις αλληπαλλήλες αυτοβιογραφικές υποθέσεις του μη πραγματικού με την εξής απόδοση:

(Φτάνει. Μ' αυτά δε γράφονται τα ποιήματα. Μην επιμένεις.
'Άλλον αέρα θέλουν για ν' αρέσουν, άλλη «μετουσίωση».
Το παραδίξαμε στη θεματογραφία.)³

Με αυτή την «εις εαυτόν» προειδοποίηση του ποιητή και στον δικό μας νοου, θα πρότεινα καταρχήν, για τη δική μας διερεύνηση, έναν όρο λιγότερο φθαρμένο και, νομίζω, περιεκτικότερο, τον όρο «θεματική». Αυτό που ενδιαφέρει την εισήγηση είναι η «θεματική», δηλαδή ό,τι έχει σχέση με τα θέματα (στη γενικότερη χρήση της λέξης). Γιατί, κατόπιν, χρειάζεται να προχωρήσει κανείς σε μια σειρά διαχωρισμών εύρους, χρονιάς ή λειτουργίας: π.χ. γενικό και άμορφο ή απλώς ευρύτερο «θεματικό υλικόν» ή «θεματική ύλη» / συγκεκριμένο «θέμα» / μικρότερης επιφάνειας ή ιδιαίτερης χρήσης «μοτίβον» / επιμέρους «θεματικό στοιχείον». Με τους τεχνικούς αυτούς όρους και μόνο νομίζω ότι είμαστε καλά εφοδιασμένοι στη διερευνητική μας πορεία: δεν θα μας απασχολήσουν εδώ παράλληλοι όροι θεματικής ανάλυσης, όπως «ιδέα», «τύπος» - «αρχέτυπο» κτλ., ενώ θα χρειαζομαστε μάλλον έναν ακόμη όρο —όσο και αν φαίνεται σχολαστικός—, τη λέξη «θεματολόγιον», με την έννοια της πρωτοβάθμιας καταγραφής και συστηματικής καταλογογράφησης θεματικού υλικού (και θεμάτων, μοτίβων, θεματικών στοιχείων).⁴

Κλείνοντας το πρώτο μέρος αυτής της μεθοδολογικής ανάλυσης, θα έλεγα ότι: ξεκινώντας από την παράθεση του «θεματολόγιου» και καταλήγοντας σε παρουσίαση της σύνθεσης του θεματικού υλικού, της «θεματικής δομής», συνήθως εκπληρώνουμε και με το παραπάνω τους ρεαλιστικούς στόχους μιας πρώτης εξέτασης της θεματικής: προχωρώντας, πάλι, σε περιγραφή της ποιητικής την

οποία συνεπάγεται η χρήση του θεματικού υλικού, η σύνθεση και η αντιμετώπισή του από τον δημιουργό ή τους δημιουργούς, τείνουμε να ολοκληρώσουμε μάλλον ικανοποιητικά το φάσμα μιας συνθετότερης εξέτασης της θεματικής αυτής.

Πιστεύω ότι μια σύντομη εισήγηση, όπως αυτή, θα πετύχαινε καλύτερα τον σκοπό της, αν δεν διάλεγε να πραγματευθεί —αναγκαστικά λειψά— ορισμένες και μόνο όψεις της θεματικής, αλλά αν συνέχιζε να θέτει μεθοδολογικά ερωτήματα. Έτσι, πρέπει να εξηγηθούν οι εγγενείς δυσκολίες περιγραφής της θεματικής μιας ολόκληρης «Γενιάς». Στην περίπτωση μας κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι έχει συντελεστεί η αναγκαία ερευνητική προεργασία για τον καθορισμό της ταυτότητας της λεγόμενης Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς, για το κοινό της πρόσωπο, τους κλάδους, τις τάσεις ή τα ρεύματά της κτλ. Δεν θα επεκταθώ στο σημείο αυτό, αλλά νομίζω ότι ο αναγνώστης ή ο μελετητής που θα ήθελε να μορφώσει τη συνολική εικόνα της Γενιάς συναντά και σήμερα αρκετές δυσκολίες: πράγμα, βέβαια, συνηθισμένο και συχνά ευεξήγητο στην κριτική και φιλολογική έρευνα.⁵

Πάντως, είτε εξέταση της «θεματικής της Γενιάς» σημαίνει την απομόνωση αποκλειστικά του κοινού θεματικού υλικού κτλ. που απαντά στη συνολική παραγωγή των ποιητών της Γενιάς, της «κοινόβιας τράπεζας στίχων και μοτίβων» κατά τη διαπίστωση του Δημήτρη Μαρωνίτη,⁶ είτε σημαίνει την πλήρη συστηματική ευρετηρίαση, ταξινόμηση και σύνταξη του συνολικού θεματικού υλικού κτλ. που απαντά σε όλα τα κείμενα των ποιητών της γενιάς, ο εμπειρικότερος και χρησιμότερος τρόπος δεν είναι, νομίζω, άλλος από την προκαταρκτική, σε βάθος μελέτη της θεματικής καθενός από τους ποιητές της Γενιάς. Ο καταρτισμός της θεματικής των ατομικών περιπτώσεων και προσιτότερος είναι και εγγυάται ασφαλέστερα γενικά εξαχόμενα, αφενός γιατί η παραγωγή κάθε ποιητή μπορεί, έτσι, να μελετηθεί με βάση και τις διαφορετικές προσωπικές καταβολές, εμπειρίες και δυνατότητές του, αφετέρου γιατί η ποσοτική και ποιοτική ποικιλία της συνολικής θεματικής των ποιητών της Γενιάς μπορεί να διαγραφεί πιστότερα και εγκυρότερα, ό-

ταν συμπεριληφθούν και οριακές ή προβληματικές περιπτώσεις (π.χ. οι ποιητές της εξορίας ή της διασποράς, οι ποιητές της εξωελλαδικής περιφέρειας, της Κύπρου κτλ.). Ας μην ξεχνούμε, βέβαια, ότι αναγκαίως όρος αυτής της αναλυτικής έρευνας είναι και η μελέτη όσο γίνεται περισσότερων ποιητών της Γενιάς και της περιόδου.

Είναι καιρός να περάσουμε στο κατεχόμενη αντικείμενό μας. Πρώτα στο ζήτημα της θεματικής εκλογής: Καθώς η έρευνα καθοδηγείται από τον προσχεδιασμό των στόχων της και από τον τρόπο με τον οποίο θέτει τα ερωτήματα ή τις υποθέσεις εργασίας της, πρέπει από την αρχή να ξεκαθαριστεί το χρονικό πλαίσιο της θεματικής διερεύνησης και τα προβλήματά του. Αν περιοριστούμε στο πλαίσιο του «ζωτικού» χρόνου της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς, περίπου δηλαδή στην περίοδο 1940/1944 - ±1955/1960, μένει ανοιχτό το πρόβλημα της θεματικής του μεταγενέστερου (και για μερικούς και του προγενέστερου) έργου των ποιητών της ίδιας Γενιάς, είτε αυτό τερματίζεται στις επόμενες δεκαετίες είτε συνεχίζεται, ενεργεία ή δύναμει, από ζωντανούς εκπροσώπους της. Το μεθοδολογικό πρόβλημα είναι, νομίζω, σαφές: ανήκει *Ο Στόχος*, π.χ., του Αναγνωστάκη (με ποιήματα των πρώτων χρόνων της Δικτατορίας) στη θεματική της Γενιάς του; (Αντίστοιχα, μπορεί κανείς να εντάξει, π.χ., τη *Μαρία Νεφέλη* του Ελύτη στη θεματική της Γενιάς του '30, κ.ο.κ.) Αν σκοπός της διερεύνησής μας είναι κυρίως η μελέτη της θεματικής των χρόνων διαμόρφωσης και συγκρότησης της Γενιάς —κάτι που βλέπουμε να γίνεται, π.χ., έστω και με ατέλειες, σε τμήματα της μονογραφίας του Mario Vitti για τη Γενιά του '30—,⁷ τότε πρέπει να αποκλειστεί ό,τι πέφτει έξω από τα όρια που θα δεχτούμε για τον «ζωτικό» ή πραγματικό χρόνο της Γενιάς: αν, πάλι, ο σκοπός μας είναι σφαιρικότερος, η διερεύνηση χρειάζεται να επεκταθεί και χρονικά, με τελικό όριο που δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτο.

Μπορούμε, κατόπιν, να προχωρήσουμε σε μετρήσιμες ποσοτικές και ποιοτικές: πόσο πλατύ είναι το θεματικό υλικό, πόσα και ποιά είναι τα θέματα, τα μοτίβα και τα θεματικά στοιχεία; ποιά θέματα κτλ. λείπουν, ποιά προσδιάζουν και ποιά απαντούν, εκλείπουν ή επα-

νέρονται, ποιά η έκταση, ένταση και σημασία τους; πόσα και ποιά θέματα κτλ. είναι επικαιρικά ή επικαιρικά (αλλιώς: ποιά είναι θέματα καταστάσεων, περιστάσεων) και αρμόζουν στις σύγχρονες τους ελληνικές ιστορικές, πολιτικές, ιδεολογικές, πνευματικές ή πολιτισμικές συντεταγμένες, και ποιά θέματα είναι γενικά ή παγκόσμια, κτλ. Αν έχει κανείς υπόψη ότι η θεματική εκλογή δεν είναι πάντοτε αποκλειστική υπόθεση του δημιουργού, αλλά ρυθμίζεται κάποτε και από την παράλληλη ανάγκη και υποδοχή του δέκτη του λογοτεχνικού έργου, η διερεύνηση αυτή θα έπρεπε να εκταθεί και προς όψεις της «εκ των έξω» μελέτης της λογοτεχνίας: έρευνα για την πορεία του κοινωνικού περιγύρου, τη διαμόρφωση γραμματειακών επιδράσεων, διαπύσεων, εκλεκτικών συγγενειών, τη σύνθεση του κοινού, κτλ.

Η κριτική έχει ήδη διανύσει αρκετό δρόμο στη διατύπωση —αναλυτική ή συνοπτική— ανάλογων ζητημάτων.⁸ Η εισήγηση αυτή μπορεί, φυσικά, απλώς να υποτυπώσει τα ζητήματα αυτά, όχι να τα καλύψει. Αν επιχειρούσαμε να δώσουμε ορισμένα παραδείγματα, θα είχαμε εδώ λόγο μόνο για να διακριθούν, π.χ., καλύτερα, κατά την έννοια που προτείνουμε να τους δοθούν σε ενδεχόμενες σχετικές διερευνήσεις, τα θέματα από τα μοτίβα ή τα θεματικά στοιχεία:

Έτσι, ας πούμε, θέματα ορισμένων ποιητικών έργων, ποιητών ή και ολόκληρης της Γενιάς μπορούν να είναι και τα ακόλουθα: εμπειρία του πολεμικού και πολιτικού αγώνα, της αντίστασης, του στρατοπέδου, της φυλακής ή της εξορίας; ειρήνη και τα προβλήματα προσαρμογής; επιπτώσεις της ήττας, αντίδραση-αντιήττα; πολιτική αμφισβήτηση, αίρεση ή κενό; σχέσεις προσώπων και συντροφιάς ή ομάδων μέσα από την πολιτική διάσταση; νοσταλγία της χαμένης ρώμης και αγωνιστικότητας; έκπτωση από τον παράδεισο ή την ελπίδα; επισήμανση της φθοράς ή αντίσταση στη φθορά του χρόνου και των πραγμάτων; αναζήτηση της ατομικής και κοινωνικής αυθεντικότητας; υπαρξιακή αγωνία μπροστά στη ζωή, τον θάνατο και τον έρωτα; ατομικό και κοινωνικό άγχος και απελπισία; αίσθημα ενοχής, αυτοτιμωρία και εξαγορά; ατομικός και κοινωνικός πόνος ή διαμαρτυρία; αίσθημα του αδιέξοδου και του παράλογου; εφιαλτικότητα της σύγχρονης εποχής, μοναξιά και αλλοτρίωση; φόβος και πανικός, κ.ά. πολλά.

Μοτίβα μπορούν να είναι, πάλι, ή ως μοτίβα λειτουργούν συχνά, και τα ακόλουθα: μόνωση· στέρηση· εγκλεισμός· σιωπή· νύχτα και σκοτάδι· πίκρα· δίψα· μνήμη· νεκροί· φωνές και κραυγές· παραιοθήσεις· επικοινωνία· χειραψία· γράμμα· τοίχος· ερείπια· λάσπη· άνεμος· φωτιά και φλόγα· καρφοί και πρόβα· φυτά· ζώα· τέρατα· μηχανές, κ.ά. πολλά.

Τα παραπάνω μπορούν να είναι, ή να λειτουργούν κάποτε και ως θεματικά στοιχεία, συνήθως, όμως, μπορούμε να προχωρήσουμε και σε απλούστερους επιμερισμούς, σε θεματικά στοιχεία αμιγέστερα, που αποτελούν συχνά ένα τμήμα ή μία όψη ενός μοτίβου, όπως, π.χ., και τα ακόλουθα: η χροιά μιας κραυγής· το μέγεθος ή ο τρόπος κατασκευής ενός τοίχου· το υλικό γραφής σε ένα γράμμα· οι ιδιότητες ενός φυτού· το χρώμα ενός ζώου· ο τρόπος λειτουργίας ή τα γνωρίσματα μιας μηχανής, κ.ά. πολλά.

Αυτή η ενδεικτική παράταξη ορισμένων θεμάτων, μοτίβων και θεματικών στοιχείων από ποιητικά κείμενα της Γενιάς οδηγεί άμεσα στη δεύτερη διάσταση της θεματικής, στον εντοπισμό της θεματικής επεξεργασίας: Γιατί θεματική σημαίνει και: διερεύνηση του τρόπου εκφοράς του θεματικού υλικού κτλ., της ανάπτυξης και δόμησης του μέσα στα τμήματα των ποιητικών κειμένων, στα ποιήματα, στις συλλογές / συνθέσεις και στο συνολικό έργο ενός ή πολλών δημιουργών· εξέταση της αιτιακής, συνειρμικής ή όποιας άλλης συσχέτισης του θεματικού υλικού κτλ. (δηλαδή της «θεματοποίησης»). Και στη διερεύνηση αυτή, διερεύνηση της «θεματικής δομής», απαιτούνται, νομίζω, όσο γίνεται περισσότερες ειδικές αναλύσεις κειμένων και ποιητών. Μόνο αν αυτές επιχειρηθούν με συνέπεια και ευοδωθούν, θα μπορούμε να προχωρήσουμε και στη διερεύνηση πιο σύνθετων θεματικών συνδυασμών, που προϋποθέτουν εποπτεία του συνόλου της ποιητικής παραγωγής, όπως π.χ. των «κόπων» (των κοινών δηλαδή θεμάτων ή συνδυασμών μοτίβων που προσφέρονται σε ανάπτυξη και τροποποίηση ανάλογα με τη φαντασία ή την πρωτοβουλία κάθε συγγραφέα), ή ενός πλατύτερου, συμπαγέστερου και πιο εξελισσόμενου, σε σύγκριση με τα θέματα, αντικειμένου, της λεγόμενης θεματικής «περιοχής» ενός ποιητή ή

μιας ομάδας ποιητών ή και ολόκληρης της Γενιάς.⁹ Αν σκεφτούμε, π.χ., αφενός το εύρος και τη συνθετική σοφία των θεματικών «περιοχών» της καθαφικής ποίησης, καθώς και την ερμηνευτική αξία εντοπισμού και περιγραφής τους κατά περίπτωση, και αφετέρου το ότι η ανάγκη και το ενδιαφέρον ανάλογης αντιμετώπισης ποιητών της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς έχει ήδη επισημανθεί, με αφορμή το έργο του Μίλτου Σαχτούρη,¹⁰ πιστεύω να συμφωνήσουμε ότι τέτοια εγχειρήματα είναι και θεμιτά και άκρως αποδοτικά στον τομέα της φιλολογικής μας κριτικής.

Η διερεύνηση ζητημάτων θεματικής εκλογής και επεξεργασίας οδηγεί αναπότρεπτα στην τρίτη διάσταση της θεματικής, στη λειτουργία της ως ενός από τους παράγοντες της ποιητικής του λογοτεχνικού έργου και του δημιουργού του. Δεν θα προχωρήσω στο τρίτο αυτό ζήτημα, που υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια της εισήγησής μου· χρειάζεται, όμως, να τονίσω και εδώ ότι η αντιμετώπισή του αποτελεί τόσο συμπλήρωμα της θεματικής περιγραφής και ανάλυσης όσο και γενικό επίμονο ζητούμενο των νεοελληνικών μας ερευνών.

Όσο και αν προσεγγίσεις και των τριών διαστάσεων της θεματικής έχουν πληθύνει τον τελευταίο καιρό, είναι εμφανή τα ερευνητικά κενά τόσο στη βάση της πυραμίδας —τη διεξοδική θεματική διερεύνηση συγκεκριμένων ποιητών— όσο και στην κορυφή της —τις επιθυμητές μονογραφίες για τη θεματική ολόκληρης της Γενιάς. Και καθώς είναι εδώ ευκαιρία να υπομνησθούν ορισμένοι ανάλογοι στόχοι, που χρειάζεται έκθυμα να τους επιδιώκουμε, τελειώνω με συγκεκριμένες προτάσεις: η θεματική της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς είναι καλό να αντικριστεί προς τη θεματική της παλαιότερης ή των παλαιότερων, αλλά και της νεότερης ή των νεότερων της Γενιών, όπως, επίσης, είναι χρήσιμο να συγκριθεί ή να παραλληλιστεί και προς τη θεματική της υπόλοιπης σύγχρονης της ελληνικής και ξένης λογοτεχνικής παραγωγής (και της πεζογραφικής, θεατρικής κτλ.). Μόνο από τέτοιου είδους έρευνες θα προκύψουν ασφαλείς παρατηρήσεις για τα ιδιαίτερα θεματικά γνωρίσματα της Γενιάς και θα γίνει δυνατή η έγκυρη αποτίμηση της θέσης

και της συμβολής της στη λογοτεχνική μας ιστορία και στην ιστορία της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας μεταπολεμικής λογοτεχνίας.

Για τέτοια αποτελέσματα είμαστε, πιστεύω, σήμερα ώριμοι. Η καθιέρωση της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς μπορεί να μετρηθεί και από τη συμπερίληψή της σε γραμματολογικές συνθέσεις, από την ειδικότερη του Μιχάλη Μερκαλή¹¹ ως τις γενικότερες του Mario Vitti¹² και ιδίως του Άννου Πολίτη,¹³ και από την ανάπτυξή της σε σχολιασμένες ανθολογίες, που είναι υπό εκτύπωση ή ετοιμάζονται.¹⁴ Το αναγνωστικό και ερμηνευτικό ενδιαφέρον που προκαλεί η ποίηση της Γενιάς κορυφώνεται, επίσης, ραγδαία, όχι μόνο με το έργο ελεύθερων κριτικών σκοπευτών, αλλά και χάρη στην πανεπιστημιακή έρευνα και διδασκαλία, από την επιστημονική διατριβή της Σόνιας Πίνσκαγια στο Ινστιτούτο Σλαβολογίας και Βαλκανολογίας της Μόσχας¹⁵ ως τις επανειλημμένες σειρές μαθημάτων του Δημήτρη Μαρωνίτη στη Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης.¹⁶ Τους δύο αυτούς απόντες του Συμποσίου αρμόζει να τους θυμηθούμε τη στιγμή αυτή με ευγνωμοσύνη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δ. Π. Παπαδίδης, «Η ελληνική μεταπολεμική ποίηση», *Εκθνή*, τεύχ. 114 (Ιούνιος 1981) 314.
2. Γιάννης Δάλλας, «Η περιπέτεια του μοντέρνου ποιητικού λόγου. Απόψεις, 1», *Κριτική*, τεύχ. 17-18 (1961) 168.
3. Μανώλης Αναγνωστάκης, *Τα Ποήματα*, Αθήνα, «Παίσια»,² 1975, σελ. 150 (Ο Στόχος, «Η...», στ. 17-19). Ενδιαφέρονσα, στο σημείο αυτό, η αντιδικτολογική που κέρνει, έστω και υπαινικτικά, ο Δ. Ν. Μαρωνίτης ανάμεσα σε «μεταδραματική» ποιητική υποδήλωση και σε ποιητική θεματογράφηση, με αφορμή την Προαιρετική Στάση του Τίτου Πατρίκιου (*Ποιητική και Πολιτική Ηθική. Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά. Αλεξάνδρου - Αναγνωστάκης - Πατρίκιος*, Αθήνα, «Κέδρος», 1976, σ. 70). Ίσως πρέπει να εξεταστεί και γενικότερα το αν η κατάργηση ή η αποδυνάμωση της «θεματογράφησης» αποτελεί έναν από τους στόχους της ποιητικής της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής Γενιάς (και των διαδόχων

της). Συμφωνώντας με την κυρία Ελένη Βακαλό, που μου επιστημαίνει με τρόπο πειστικό και παρατηρήσεις ουδερικίστατες την ευρύτερη σημασία του προβλήματος, πιστεύω ότι η παρακολούθηση και περιγραφή αυτής της συνειδητής κατά το πλείστον, προσπάθειας για «α-θεματογραφία» ή «α-θεματολογία» αποτελεί ένα ακόμη μεζόν ερευνητικό ζήτημα.

4. Από την πλούσια βιβλιογραφία για τη θεωρία της θεματικής αρκεί εδώ να επιστημαίνουμε ότι χρήσιμες διακρινίσεις εξακολουθεί να παρέχει η κλασική εισαγωγή των R. Wellek - A. Warren, *Theory of Literature*, London² 1963, σ. 217-218, ιδιαίτερα όμως η εκτενέστερη ανάπτυξη του B. Tomachevski, «Thématique» (T. Todorov, εκδ., *Théorie de la littérature...*, Paris 1965, σ. 263-307): πολύ χρήσιμα και τα λήμματα «Motifs» των O. Ducrot - T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris 1972, σ. 280-285, και «Thèmes» στη συλλογική έκδοση του A. Preminger, εκδ., *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton, N. J.,² 1974, σ. 987-989.
5. Μακρὰ και ποικιλία είναι η χορεία των μελετών για την ποίηση της Γενιάς, αρχίζοντας από τον σημαντικό σταθμό της «Εισαγωγής στη Μεταπολεμική Ποίηση» του Αλέξανδρου Αργυρίου (Ντ. Γεωργιάδης - Κ. Γενωτάς, *Ανθολογία Μεταπολεμικών Ποιητών*, Αθ. 1957, σ. ζ'-ιε') και φτάνοντας ως τις εισηγήσεις του Συμποσίου αυτού ή ως έργα που βρίσκονται σήμερα υπό εκτύπωση.

Οι ερευνητικές δυσκολίες για την αντιμετώπιση προβλημάτων που προκύπτουν τη Γενιά φαίνονται ακόμη μεγαλύτερες, αν αναλογιστούμε την έλλειψη συστηματικών βιβλιογραφικών καταγραφών της φιλολογικής και κριτικής εργασίας για συγκεκριμένους ποιητές ή για το σύνολο της Γενιάς. Χρήσιμα δείγματα, π.χ., για την πρώτη περίπτωση, η «Βασική Βιβλιογραφία Κριτικής για το έργο του Μ.Δ. του Σαχτούρη» του Μάνου Ελευθερίου (Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Μίλος Σαχτούρης. Άθροισμοι - Χρώματα - Ζώα - Μηχανές*, Αθ., «Γνώση», 1980, σ. 91-104) ή η συνοπτικότερη «Βιβλιογραφία για τον Σαχτούρη» των Γιάννη Δάλλα και Αλέξανδρου Αργυρίου (Γιάννης Δάλλας, *Εισαγωγή στην Ποιητική του Μίλου Σαχτούρη*, Αθ., «Κείμενα», 1979, σ. 111-112), και, για τη δεύτερη περίπτωση, η «Επιλογή βοηθητικής βιβλιογραφίας» του Δ. Ν. Μαρωνίτη (*Ποιητική και Πολιτική Ηθική...*, ό.π., σημ. 3, σ. 129), που χρειάζεται σήμερα εμπλουτισμό με όλες τις σημαντικές νεότερες βιβλιογραφικές συμβολές.

6. Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Ποιητική και Πολιτική Ηθική...*, ό.π. (σημ. 3), σσ. 76, 47.
7. Mario Vitti, *Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή*, Αθ., «Ερμής», 1977 (μεβλιτωμένη) έκδοση, 1979).
8. Παραλείποντας ορισμένες χρήσιμες και συχνά διαδοδικές επιμέρους παρουσιάσεις βιβλίων των ποιητών της Γενιάς, περιορίζομαι να επιστημαίνω

μερικές μονογραφίες που έλκονται συστηματικά και από την ανάγκη περιγραφής και ανάλυσης της θεματικής συγκεκριμένων δημιουργιών: Κ. Φράιερ, *Τοπίο Θανάτου. Εισαγωγή στην Ποίηση του Τάση Σαρόπουλου*, μετάφρ. Ν. Βαγενίς - Θ. Στραβέλης, Αθ., «Κέδρος», 1978· Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης...*, ό.π. (σημ. 5)· Γεώργιος Δάλλας, *Εισαγωγή στην Ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη...*, ό.π. (σημ. 5), ή τις —σπανιότερες— σύνθετες διερευνήσεις μιας ή περισσότερων ομάδων δημιουργών: Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Ποιητική και Πολιτική Ηθική...* ό.π. (σημ. 3)· Σόνια Γιάννακη, *Η Ποίηση της Αντίστασης στη Μεταπολεμική Ελλάδα. Η Μοίρα μιας Γενιάς* (ρωσικά), Μόσχα 1974 (και: *Η Μοίρα μιας Γενιάς. Συμβολή στη μελέτη της Μεταπολεμικής Πολιτικής Ποίησης στην Ελλάδα*, Αθ., «Κέδρος», 1976).

9. Περιορίζομαι σε συνθέσεις που υποτυπώνουν χωρίς να εξαντλούν τη θεωρητική κλίση των σύνθετων αυτών θεματικών συνδυασμών: E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1948, M. L. Baumer, εκδ., *Toposforschung*, Darmstadt 1973· J.-P. Weber, *Domaines thématiques*, Paris 1963.
10. Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης...*, ό.π. (σημ. 5), σ. 19-21. Πρόκειται, βέβαια, για περιγραφή ορισμένων στοιχείων «ποιητικής» (και όχι καθαρά θεματικής) περιοχής, τα οποία, πάντως, παρουσιάζουν στενή σχέση με τα στοιχεία της θεματικής περιοχής, σε αντίθεση, π.χ., με την πρόωμη έκθεση της Λύντιας Στεφάνου για τη «λεκτική» περιοχή ποιημάτων και ποιητών (Το πρόβλημα της μεθόδου στη μελέτη της ποίησης, Αθ., «Κάλβος», 1972).
11. Μ. Γ. Μερκαλής, *Η Σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία (1945-1970). Ι. Ποίηση*, Θεσσα., «Κωνσταντινίδης», 1971.
12. Μ. Vittì, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθ., «Οδυσσεύς», 1980, σσ. 375-376, 382-384.
13. Α. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθ., «Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης», 1979, σ. 333-346.
14. Όπως οι δύο τόμοι της Ανθολογίας του Αλέξανδρου Αργυρίου για την Πρόωτη και τη Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά («Σοκλήση» ή η ανθολόγηση *Μεταπολεμικών Ποιητών που μου έχει ανατεθεί από τον καθηγ. Α. Πολίτη ως συμπλήρωμα της Ποιητικής Ανθολογίας του (αΔωδώνη)*).
15. Ό.π. (σημ. 8, ρωσική έκδοση).
16. Κυρίως για τους Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκη, Πατρίκη, Σαχτούρη, Σουπόλου· ό.π. (σημ. 3,5).

ΑΛΕΞΗΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ:

Στό φάσμα των γεγονότων: Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Αλβανικός πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, μπορούμε να κάνουμε την ακόλουθη διαφοροποίηση: Οι δύο πόλεμοι, ο γενικός και ο ελληνικός, εντάσσονται στα ιδεολογικά και ιστορικά συμφραζόμενα του Μεσοπολέμου. Ας πάμε για συντομία σε ένα παράδειγμα: Αν κοιτάξουμε τί ποσοστό καταλαμβάνει στο έργο του Σεφέρη ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (και πόσο αναπαράγονται ποιητικά οι ηθικές αξίες που τον εμπύχωναν), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο αγώνας διεξάγεται με έννοιες οικείες στον ποιητή. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο έργο του Ελύτη ή του Εγγονόπουλου —αν έχουμε καιρό θα δούμε με ποιές διαφορές, αλλά οι διαφορές καθορίζονται μάλλον από ατομικές παραμέτρους.

Αντίθετα, μέσα στην Κατοχή και ιδίως με την Αντίσταση, αναπτύσσεται ένα διαφορετικό πνεύμα. Λίγο ή πολύ, από τις συγκεκριμένες συνθήκες της Κατοχής, φανεωνόταν έκδηλα η ασθένεια της Εξουσίας και προκαλούσε αυτόματα την αμφισβήτησή της. Οι κυβερνήσεις Κουίσλιγκ, δεν είχαν το κύρος και δεν μπορούσαν να εκφράσουν την κεντρική εξουσία, επειδή ήταν ως ετεροκίνητες και ανυπόληπτες. Μέσα σε αυτό το κενό εξουσίας, όπως παρουσιάζονταν και ήταν, οι παράνομες οργανώσεις είχαν και τα ηθικά ερείσματα και τις αντικειμενικές δυνατότητες να υποκαταστήσουν την έλλειψη μιας κεντρικής εξουσίας με επιμέρους και διάσπαρτες εξουσίες, που όμως για να ασκηθούν προϋπέθεταν την κατάφαση όσων δέχονταν να συμμετάσχουν στις παράνομες οργανώσεις.

Επιπλέον ακόμη και στις περιπτώσεις που τις παράνομες οργανώσεις τις καθοδηγούσαν επαγγελματίες επαναστάτες, η εξουσία που μπορούσαν να ασκήσουν στα μέλη τους ήταν ατελής, και ακόμη πιο ατελής πρέπει να ληφθεί ως προς το σύνολο του υπόδουλου κράτους. Ανάλογο φαινόμενο είχαμε και όταν τις παράνομες οργανώ-

σεις καθοδηγούσαν στρατιωτικοί, ακόμη πληρέστερα μορφωμένοι επαγγελματίες. Συνεπώς, από το ένα μέρος ο εθελοντικός χαρακτήρας των παράνομων σωμάτων (που τα συνέθεταν ολιγομελείς ομάδες, πρακτικά ασύνθετες και χωρίς επικοινωνία μεταξύ τους παρά σε έκτακτες περιστάσεις) και από το άλλο μέρος η αδυναμία να ασκηθεί πλήρης έλεγχος από τα ανώτερα καθοδηγητικά κλιμάκια (που πάντως ήσαν επιμέρους εξουσίες) δημιουργούσαν τους όρους μιας άνετης και ελεύθερης κίνησης των υποομάδων. Μέσα σε αυτούς τους μικρούς αντιστασιακούς θύλακες και κάτω από τις συνθήκες αυτονομίας τους, τα μέλη τους ανατρέφονταν φυσιολογικά με ένα πνεύμα ανεξαρτησίας, έτσι που πραγματοποιούνταν ένας εκδημοκρατισμός της εξουσίας. Η εξουσία δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τις ατομικές βουλήσεις. Διότι με το να είναι οι μικροί αυτοί θύλακες αυτοελεγχόμενοι, η άσκηση της εξουσίας μέσα στο κύκλωμα (επειδή αυτή η εξουσία δεν ήταν απρόσωπη και απρόσιτη) αναγκαστικά υπάκουε σε ηθικούς κώδικες. (Ελπίζω να μη ληφθούν οι εκφράσεις «εκδημοκρατισμός της εξουσίας» και «ηθικοί κώδικες» με τη δημιουργική τους φόρτιση).

Υποπεύομαι ότι η μάλλον συνοπτική περιγραφή των όρων ανάπτυξης ενός καινούριου φρονήματος, που αν δεν γεννιέται οπωσδήποτε κρυσταλλώνεται στα χρόνια της Αντίστασης, θα αφήσει πολλά ερωτηματικά και αρκετές αμφιβολίες. Το κυριότερο από τα ερωτηματικά: ότι ο φωτισμός μου έχει σαφή απόκλιση προς τα αριστερά. Θα μου ήταν όμως εύκολο, αν είχαμε καιρό, να δείξω με συγκεκριμένες αναφορές ότι και δεξιοί και κεντροί συγγραφείς που έζησαν και διαμορφώθηκαν στα χρόνια της Αντίστασης, υπάγονται σε μια πολιτική ηθική που εκδηλώθηκε ως ποιητική ηθική, όπως το είπε ο καθηγητής Δ.Ν. Μαρωνίτης.

Η κυριότερη από τις αμφιβολίες είναι ότι εντοπίζω ένα πνεύμα πολύ πιο νωρίς από τον καιρό που θα ήταν αντικειμενικά αποδεκτό πως διαμορφώθηκε. Και ότι με διαφεύδουν τα μεταγενέστερα γεγονότα, στα οποία δεν επισημαίνεται αυτό το πνεύμα. Ως προς αυτό το τελευταίο υποστηρίζω ότι ένα ιδεολογικό πλέγμα εκδηλώνεται καθαρά όταν οι κοινωνικοί όροι τού το επιτρέπουν. Και η μεταπολεμική μας κατάσταση απέκρουε και μετριοπαθέστερες αντιλήψεις. Έτσι δεν έμεναν, στους συγγραφείς της γενιάς αυτής παρά οι έμμε-

σες καταθέσεις αυτών των στοιχείων. Και ως ένδειξη δεν έχω να επικαλεστώ παρά το σύνολο του έργου τους στο οποίο βρίσκω ότι εγγράφεται το πνεύμα της Αντίστασης που δεν έχει υποσταλεί σε καμιά φάση της δημιουργικής τους περιόδου.

Αν λοιπόν είναι σωστό ότι ένα καινούριο πνεύμα γεννιέται από τις ενστάσεις των νέων ανθρώπων στα γεγονότα της Κατοχής (η κατηγορία αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο τους ενταγμένους σε παράνομες οργανώσεις, αλλά και τους συμπαθούντες, ή ακόμη και τους επιφυλακτικούς ή τους παραμένοντες στο περιθώριο, γιατί το πνεύμα εκείνο διαχέεται σε όλο το ανθρώπινο περιβάλλον) έχουμε ένα κρίσιμο στοιχείο προσδιορισμού μιας γενιάς, μπορούμε να εντοπίσουμε τις πηγές της έμπνευσής της και να βρούμε τυχόν κοινούς όρους ενός γενικότερου πνεύματος και τις παραλλαγές του μέσα στο έργο τους.

Στο βασικό και καθοριστικό ζητούμενο: ποιοί πρέπει να περιληφθούν σε αυτή την πρώτη μεταπολεμική γενιά ποιητών μας, θα απαντήσω: σε γενικές γραμμές, αυτοί που σπουδάζουν σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα στα χρόνια της Κατοχής. Όπως φυσικά και αυτοί που βρίσκονται κοντά σε χώρους από όπου εκπορεύεται ένας παρόμοιος προβληματισμός. Όλοι αυτοί τρέφουν και τρέφονται από ένα αντιστασιακό πνεύμα. Σε χρονική αναγωγή: εκείνοι που γεννήθηκαν από το 1919 έως το 1926. Για λόγους διαπίδυσης (το ρεύμα ήταν ισχυρό και ικανό να παρασύρει τα γειτονικά) δύο ή τρία χρόνια πριν από το κάτω όριο, ένα δύο χρόνια μετά από το άνω. Η συγκριτική μου από την αντίστοιχη έρευνα δίνει 133 περίπου ποιητές. Με έναν όρο αντικειμενικό (αφού προσφέρεται για επαλήθευση) αλλά όχι ικανό να μας σταθεί ως αξιολογικό κριτήριο, το: πόσους από τους 133 έχει επισημάνει η κριτική που ασκήθηκε όλα τα χρόνια, και προβαίνοντας σε μικρές αποκλίσεις από τα συμπεράσματα της κριτικής (με δική μου ευθύνη), μπορώ να ξεχωρίσω 46. Ενδεχομένως με προσθήκες και άλλων, που έχουν ερευνηθεί αυτή την περιοχή, μπορούμε να φθάσουμε στους 55 περίπου. Αριθμός νομίζω αρκετά ικανοποιητικός για να αντιπροσωπεύει μόνο μια περιοχή (την ποίηση) και μια μόνο εποχή (την Κατοχή) με ανθρώπους μόνο

μιας γενιάς και μόνο ενός τόπου. Συνεπώς, μελετώντας τα έργα των 55 ποιητών μπορούμε να επισημάνουμε τους μέσους όρους ενός συγκεκριμένου ανθρώπινου δυναμικού (με ειδικά ενδιαφέροντα), να βρούμε κάποιους κοινούς τόπους και να καθορίσουμε το φάσμα αντιλήψεων που διακινήθηκαν.

Όμως μια τέτοια διερεύνηση, που μπορεί να μας δώσει αδιαμφισβήτητα αποτελέσματα, απαιτεί όγκο δουλειάς από ένα πολυάριθμο επιτελείο αρμοδίων που δεν διαθέτομε, ή (για να μειώσουμε την ανθρώπινη δαπάνη) κατάρτιση πινάκων από ηλεκτρονικούς υπολογιστές που να δουλεύουν ως ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι, που δεν είναι (ακόμη — κατά την άποψη μερικών θεωρητικών). Επιπλέον, ζητώντας, έτσι ή αλλιώς, μια εικόνα μαθηματικά κατοχυρωμένη, σημαίνει ότι πρέπει να κρατηθούμε αυστηρά στη γλώσσα των αριθμών σε όλα τα στάδια της μελέτης. Και θα είχαμε το δικαίωμα να θεωρήσουμε ότι η επιλογή των 46 ή 55, από ένα σύνολο 133, η οποία προκύπτει βασικά από τις κρίσεις των κριτικών, παρουσιάζει τα εχέγγυα μιας αντικειμενικής εικόνας (και πλήρους στην αντιπροσωπευτικότητά της), αν μπορούσαμε να επικαλεστούμε το κύρος της κριτικής, η οποία ασκήθηκε τα μεταπολεμικά μας χρόνια, πράγμα δύσκολο να υποστηριχθεί.

Αλλά και στην αντίθετη περίπτωση, γιατί οι όποιες σύγχρονες κρίσεις και επιλογές είναι απαλλαγμένες από λάθη; Αν λοιπόν με τις επιλογές (αυτές ή άλλες), παίρνομε νοθευμένες πληροφορίες, μήπως πρέπει να αρχίσουμε την έρευνά μας ξαναγυρίζοντας στους αρχικούς 133 ποιητές; Για ποιούς όμως λόγους είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ως ποιητές όλους όσους εξέδωσαν συλλογές στίχων; Και γιατί είναι ποιητές και όχι απλώς φιλότεχνοι; Όμως γιατί τότε, οι επώνυμοι αυτοί φιλότεχνοι έχουν περισσότερα δικαιώματα να μπούνε στο ζύγι, από όσα θα είχαν κάποιοι χαρακτηριστικοί (αν τους βρίσκαμε) ανώνυμοι, ευαίσθητοι δέκτες της ποίησης, που, πιο αφιλόδοξοι και ανιδιοτελείς, κρατήθηκαν με σεμνότητα στον απλό ρόλο του φιλότεχνου;

Νομίζω ότι στο όνομα μιας μέτρησης απαλλαγμένης από λάθη και υποκειμενικότητες ανοιχτήκαμε σε ένα δρόμο που μας οδηγεί σε περισσότερα λάθη από όσα ζητάμε να αποφύγουμε. Εξάλλου αυτά τα λάθη των μελετητών που επιλέγουν ένα τμήμα από ένα σύνολο,

λο, τότε θα τους καταλογιστούν (ας το πούμε) τελεσίδικα; Προφανώς σε μελλοντικό χρόνο. Αλλά αφού οδηγηθήκαμε στην ασφάλεια μιας μελλοντικής κρίσεως, που αξιολογεί πρόσωπα και έργα με αποπλιστική ανιδιοτέλεια, μπορούμε να συλλογιστούμε και τις συνέπειές της. Ξέρομε ότι από καμιά γενιά (ή κατηγορία) ποιητών δεν μπαίνουν τόσο πολλοί στον ιδεών την πόλη. Επίσης δεν πρέπει να αποκλείσει κανείς ότι κάποτε η συγκέντρωση υπερβολικά πολλής ύλης θαλώνει την εικόνα που ζητάμε να βρούμε μιας εποχής (και ήδη η ύλη είναι μερική, αφού κοιτάζομε μόνο ποιητές, δηλαδή τμήματα του όλου πολιτισμικού χώρου) αν συγκεντρώνομε ποσότητες αδιάφορες για το αντικείμενό μας.

Και για να καταλήξω. Δέχομαι ότι ο περιορισμός της ύλης με κάποια υποκειμενικά κριτήρια (αίφνης με τη διαίσθηση ενός κριτικού που βλέπει ιστορικά το θέμα του), περιέχει σφάλμα που δεν μπορούμε να υπολογίσουμε το βαθμό του, αλλά αποτελεί ενδεχομένως μια ανεκτή προσέγγιση, υπό μια προϋπόθεση: να ξέρομε ότι παίζομε ένα στοίχημα. Με τους ποιητές μιας υψηλής και υψηλότατης στάθμης έχουμε μια λίγο ή πολύ απόκλιση από τους μέσους όρους μιας εποχής, επειδή το έργο τους δεν έχει μόνο χρονική σημασία αλλά και διαχρονική αξία. Έτσι μπορούμε να δεχθούμε ότι (παρά την απόκλιση αυτή) με τους καλούς ποιητές βρισκόμαστε πιο κοντά σε μια δεσπόζουσα μιας εποχής, στο ιστορικά διασωζόμενο τμήμα του πνεύματός της, ενώ το άλλο τμήμα της, το φθαρτό, χάνεται οριστικά, παρόλο που τουλάχιστον ένα ποσοστό του φθαρτού δούλεψε ως καταλύτης, για να διασωθούν και να αναφανούν όσα επέζησαν.

Όστόσο δεν περιγράφομε ολόκληρο το χώρο στον οποίο ανατρέφονται οι ποιητές όταν αναφερόμαστε μόνο στα ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα μιας εποχής. Αν οι συγγραφείς βρίσκονται σε ένα ρεύμα που ξετυλίγεται μέσα στο χρόνο και από το οποίο σχετικά διαμορφώνονται (μέσα σε αυτό το ξετύλιγμα μπορούμε να μιλάμε για γενιές και ανάλογες κατατάξεις ιστορικής τάξεως), διαμορφώνονται επίσης και μέσα από ένα άλλο ρεύμα, καθορισμένο από τους συγγραφείς που έχουν προηγηθεί. Αυτοί συνιστούν τα αισθητικά συμφραζόμενα μιας εποχής. Μέσα στο περιβάλλον των προηγηθέντων συγγραφέων, οι νέοι συγγραφείς αναπτύσσουν τους δικούς τους διαλόγους, συμπτύσσουν εκλεκτικές συγγένειες, διδά-

σκονται τα εργαλεία της δουλειάς τους και μελετούν την τεχνολογία της τέχνης τους. Χωρίς αυτή τη σπουδή μπορεί να έχει γεννηθεί αλλά δεν γίνεται τελικά ο συγγραφέας.

Στην συγκεκριμένη εποχή στην οποία αναφέρομαι, όταν διαμορφώνονται πνευματικά και καλλιτεχνικά οι ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, ως πίνακας των συγχρόνων ελλήνων ποιητών (που προηγούνται και των οποίων το έργο βρίσκεται σε κάποια σχετική διακίνηση) μπορεί να δοθεί ο ακόλουθος: Καβάφης, Σικελιανός, Βάρναλης, Καζαντζάκης, Καρυωτάκης, Άγρας, Παπατωάνης, Ράντος, Σεφέρης, Ρίτσος, Ελύτης, Βρεττάκος, Εμπειρίκος κτλ. Ταυτόχρονα, και αφού τον αφήνουμε να τον επισημάνουμε, βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη μια ευρωπαϊκή ποίηση, η οποία πλαταίνει τα όρια του ποιητικού φαινομένου, παρέχοντας εντυπωσιακά δείγματα μιας νέας γραφής και ποιητικής, δεδομένα που έχουν ήδη αποδεχθεί και δοκιμάσει μερικοί από τους έλληνες ποιητές του προηγούμενου πίνακα.

Απέναντι σε αυτή την ποιητική πια πραγματικότητα, η Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική μας Γενιά συντάσσεται σχεδόν στο σύνολό της με τους νεοτερικούς ποιητές. Για να το σχηματιστώ: Γράφουν ποίηση σε ελεύθερο στίχο, με απελευθερωμένη εκφραστική. Βρίσκω δυο λόγους που εξηγούν την επιλογή τους. Ο πρώτος: ότι η νεοτερική γραφή ικανοποιεί το φιλελεύθερο φρόνημα της γενιάς αυτής, που της είχε αναπτυχθεί και από τις ιστορικές συγκυρίες. Ο δεύτερος: ότι η νεοτερική γραφή, όπως νομίζω την εξέλαβαν οι νέοι άνθρωποι της εποχής εκείνης, δεν είναι ένας κλειστός κώδικας, αλλά το αντίθετο, ο βαθμός της ανάπτυξής της είναι πρακτικά απεριόριστος.

Έτσι ερχόταν φυσιολογικό να γίνει αποδεκτή, από τη νέα αυτή γενιά, η νεοτερική ποιητική γραφή: ως ελάχιστη προϋπόθεση στην πρόθεσή της να εκφραστεί σε μια ανοιχτή γλώσσα. Γιατί όμως μόνο ως προϋπόθεση ελάχιστη; Διότι αυτή η νέα γραφή, στην πρώτη εκείνη φάση της, εκόμιζε μέσα στις αποσκευές της και κάποιες αξίες. Όχι βέβαια όλες τις παραδοσιακές, ωστόσο κάποιες από αυτές, έστω και με επιφυλάξεις και πάντως με τροποποιητικές διαθέσεις. Στην πιο έκτυπη μορφή της η θέση αυτή δινόταν από την ποίηση του Σεφέρη. Αυτός ο λόγος (ή κάποιος ανάλογος) πρέπει

να συνέργησε, αφού έχουμε δεδομένο ότι το έργο του Σεφέρη αποτέλεσε σημείο συναντήσεως με τους νέους ποιητές που εξετάζουμε. Ως γραφή και ως ατμόσφαιρα. Όχι όμως και στη θεματική του. Αν στο Σεφέρη λειτουργεί ως στήρηση η απουσία κοινού μύθου, ενώ η έλλειψη συμφωνημένων υπονοουμένων καθιστά τον ποιητικό λόγο ανενεργό (πρώτη ρήξη με την παραδοσιακή —κατεστημένη— νοοτροπία) για τη συνείδηση των νέων ποιητών οι όποιες διαφορές από την επώδυνη πραγματικότητα χρεώνονται ως λιποψυχίες (οριστική ρήξη με την κατεστημένη νοοτροπία). Για έναν ουδέτερο παρατηρητή (υπεράνω της διαμάχης και της ιστορίας) η στάση εκείνη των νέων ποιητών πιθανώς να μην ήταν αυστηρά μέσα στα πλαίσια ενός καλλιτεχνικού προβληματισμού, αλλά να ήταν μια στάση ζωής, στην οποία η ποίηση έπαιζε ένα ρόλο μερικότερο. Για τους νέους εκείνων των καιρών, μέσα από τη νεοτερική γραφή επιδιώκεται να δοθεί μια εικόνα της σύγχρονής τους πραγματικότητας, ζοφερή όσο φαίνεται και είναι, και άδεια από περιεχόμενο, αφού στην κόλαση που ζουν δεν δείχνει τίποτε πως θα διαφύγει τη φωτιά.

Τόπος παρατήρησης λοιπόν των νέων ποιητών μοιραία και καθοριστικά: η σύγχρονή τους πολιτεία. Όχι όμως σαν μια χώρα κοιταγμένη ως έρημη, αλλά ως τόπος πυκνά κατοικημένος από ανθρώπους οι οποίοι (μέσα στον τόπο και τα χρόνια που τους έλαχε να ζουν) περιπλανώνται και πλανώνται. Το θεώρησα εκτός από μοιραίο, δηλαδή επόμενο, και καθοριστικό στοιχείο, γιατί από τη στιγμή που εγκαταλείπομε τον ιδιωτικό χώρο και περνάμε στο δημόσιο, τα φαινόμενα της πραγματικότητας αλλάζουν σημασίες και αξιολογήσεις. Όπως επίσης και η μετέπειτα επιστροφή στον ιδιωτικό χώρο παίρνει άλλο νόημα: έχει γεμίσει με δημόσιες παραστάσεις. Ο ποιητής το είπε: δημόσιες αμαρτίες.

Και αφού φτάσαμε στον ποιητή, και αν χρεϊάν έχουμε μαρτύρων (με αναγνωρισμένο κύρος) ότι με την πρώτη μεταπολεμική ποιητική μας γενιά αρχίζει μια νέα φάση της ελληνικής ποίησης με λίγο ή πολύ διάφορες αρχές από εκείνες που ακολούθησε η γενιά του '30, δίνω δύο αποσπάσματα από τις *Μέρες Γ'* του Σεφέρη, στα οποία φαίνεται η αντιδιαστολή του προς τις αντιλήψεις δυο εκπροσώπων αυτής της γενιάς. Ο πρώτος αναφερόμενος είναι ο Νάνος

ποιητές, είχε τραφεί από ένα κριτικό πνεύμα που επιφυλάσσει ανάμεσα σε εκείνους και σ' αυτόν. Ζητούμενο: Σε ποιά χρονικά στάδια πέφτουν οι σπόροι αυτού του κριτικού πνεύματος απέναντι στο έργο; Και γιατί, σχεδόν σε όλους τους ποιητές του χώρου και της γενιάς αυτής, από κάποιο στάδιο του έργου τους και μετά, και πάντως πριν από την πολιτική του σύλληψη, διαπιστώνεται η έντονη ανάπτυξη αυτού του κριτικού πνεύματος;

3. Μετά τις δύο αυτές κατηγορίες (που η μία φαίνεται να ξεκινά με αποκλειστικά αισθητικά αιτήματα και η άλλη συνυφαίνεται το ποιητικό με το πολιτικό αισθητήριο), μένουν οι ποιητές που φέρονται ως ελεύθεροι σκοπευτές, με την έννοια ότι ο καθένας πολεμά σε δικό του μετερίζι. Γι' αυτό, κανονικά έπρεπε να αναφερθώ στον καθένα ξεχωριστά πρακτικά αδύνατον. Διαλέγω για λόγους οικονομίας χρόνου έναν και για λόγους ιδιαιτερότητας (που έχει επισημανθεί από τους κριτικούς), τον Τάκη Σινόπουλο. Η περίπτωση του ανήκει σε εκείνες όπου από ένα πνεύμα αντίθεσης, κάπου περιορισμένης, κάπου εκτεταμένης, αρνήθηκε την αμέσως προηγούμενη του ελληνική ποίηση και ζήτησε αλλού τα πρότυπά του, επιδιώκοντας διαρκώς να επικοινωνεί με τις εκάστοτε πρωτοπορίες.

Πόρισμα: Ποιητική συνείδηση σε συνεχή εγρήγορηση, με απουσία κάθε αιτήματος παράδοσης, στο όνομα μιας ανάγκης επαφής με το γήινο, και το επίκαιρο, όχι το πρόσκαιρο. Ζητούμενο: Ποιοί όροι γέννησαν και ποιές συνθήκες συντήρησαν αυτή τη σισύφεια μετακίνηση, ενόψει μιας αίσθησης της σύγχρονης πραγματικότητας που διαφεύδει όλες τις ιδιοποιήσεις;

Γενικό Πόρισμα. Αν τους ποιητές από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα μπορούμε να τους κατατάξουμε σε δύο βασικές κατηγορίες, σε καλλιτέχνες και σε οραματιστές, οι ποιητές της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς είναι εκείνοι που πραγματοποιούν πιο καθαρά, μια τρίτη κατηγορία, το μίχτο είδος. Μίχτο αλλά νόμιμο.

Υστερόγραφο: Με το κείμενό μου αυτό συμπληρώνεται η εισήγησή μου στο πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης στο Πανεπιστήμιο Πατρών, που είχε αρχικό θέμα τη διερεύνηση της Πρώτης Μεταπολεμικής Ποιητικής μας Γενιάς. Στην τωρινή δημοσίευση της ει-

σήγησής μου δεν πρόσθεσα κανένα στοιχείο που δεν υπήρχε. Ανέπτυξα μόνο λίγο περισσότερο μερικές θέσεις που σε μια ομιλία θα κούραζαν (εκτός του ότι θα υπερέβαινα τα χρονικά όρια που μου είχαν δοθεί) αλλά σε ένα κείμενο δεν θα φαινόταν ικανοποιητικά.

Μπορώ τώρα, με αυτή την ευκαιρία να κάνω τις ακόλουθες διευκρινίσεις και ως θεωρηθούν ως προσωρινές συμπληρώσεις.

Η περίπτωση Σαχτούρη δεν καλύπτει και τον υπερρεαλισμό του Δ. Παπαδίστα, του οποίου όμως η αρχική περίοδος του ποιητικού του έργου φανερώσει παράλληλα ανοίγματα με του Αναγνωστάκη, ενώ με το επόμενο έργο του (διατηρώντας την επαναστατική υπερρεαλιστική του γλώσσα) συγγενεύει με την τρίτη κατηγορία, των κινουμένων εκτός σχολών ή τάσεων που δεν μπορούν να εγγραφούν σε κάποια, έστω και άνευ αρχών, κοινότητα. Όπως επίσης συμβαίνει, και από άλλες αφετηρίες, με το έργο του Ε. Χ. Γουνατά.

Η προβληματική του Αναγνωστάκη καλύπτει λίγο ή πολύ τις ανάλογες προβληματικές μιας σειράς ποιητών από τον Κλ. Κύρου και τον Άρη Αλεξάνδρου έως τον Δούκαρη και τον Τ. Πατρίδα. Οπωσδήποτε όμως αφήνει έξω τον Τάσο Λειβαδίτη, που οι μνημεικοί και ελεγειακοί τόνοι της ποίησής του δεν έδειχναν διαφυγές παρά σε ατομικό επίπεδο. Εν τούτοις στις τελευταίες συλλογές ποιημάτων του ο Λειβαδίτης διαπλατύνει την ανθρώπινη διάσταση με τις μεταφυσικές της εκδοχές, έστω και αν φαίνονται αντλημένες από μία βαθιά λογική (να την πω λαϊκή; φοβάμαι τις παρανοήσεις) πηγή και δεν εγγράφονται στις αναγνωρίσιμες τάσεις, όπως τις έχουμε, στους μεταχρυσάντεγκερικούς και μετασαρτρικούς κλάδους, στον Α. Θ. Νικολαΐδη.

Ο τελευταίος επίσης πειραματίστηκε επάνω σε μια ποίηση λεκτική, πολύ διαφορετική από όσο ζήτησε (στοιχηματίζοντας σε μια μεταγραφή) η Μ. Αραβαντινού, και φτάνοντας σε μια γεωμετρική έκφραση (με την έννοια μιας αυστηρότητας, και της μετα-υπερρεαλιστικής της υπέρβασης). Εν πάση περιπτώσει με τα δύο αυτά ρεύματα (όπως στους συγκεκριμένους ποιητές μας παρουσιάζονται) έχουμε ίσως καθορισμένο κέντρο αλλά όχι και καθορισμένη περιφέρεια. Το υπέδειξα όσο μπόρεσα με τις προηγούμενές μου σχηματικές αναφορές. Και σχετικά εύκολα μπορούμε να δεχθούμε, για

τη δεύτερη κατηγορία, ότι η έμφραση που δίνεται στο φαινόμενο της ανυπακοής σε προκαθορισμένες αρχές οφείλεται σε αναζωπύρωση του πνεύματος της Αντίστασης.

Τα πράγματα δυσκολεύουν ιδιαίτερα όταν πάμε να ερευνήσουμε την τρίτη κατηγορία (τους ελεύθερους σκοπευτές, όπως τους συνόψισα). Στην περίπτωση τους δηλώνω την αδυναμία μου να βρω (από τη σκοπιά που εδώ εξετάζω) σύντομους και συγχρόνως προσιτούς χαρακτηρισμούς για το ποιητικό ανάπτυγμα της Ελ. Βακαλό, του Ν. Φωκά, του Ν. Καρούζου, ή να δείξω εάν και κατά πόσον τέσσερις ποιητές (Δημάκης, Δικταίος, Γεραλής και Βαρβιτσιώτης), που δείχνουν πρώιμα διαμορφωμένοι από τα τελευταία χρόνια του Μεσοπολέμου, εντάσσονται τελικά σε αυτό το κλίμα.

Οστόσο επειδή εδώ ανήκουν οι περισσότεροι απολιτικοί, όχι μόνο ως ποιητές, πρέπει να σημειώσω (από όσα στοιχεία μπόρεσα να συγκεντρώσω) ότι (τουλάχιστον για σημαντικό αριθμό από αυτούς) η μη πολιτική τους στάση δεν αποτελεί απουσία της αλλά τάση για υπέρβασή της (με την έννοια: ιδωμά της από απόσταση), δεδομένο που επιτρέπει την εικασία για την ύπαρξη μιας καταβολής θρεμμένης από τα δύσκολα χρόνια.

Οστόσο με περισσότερη βεβαιότητα μπορώ να βρω για καθένα από αυτούς σαφείς αποκλίσεις από τους χώρους τους κατοικημένους από τη γενιά του '30.

Δεν ξέρω πόσο πειστικός στάθηκα στην υποστήριξη της ιδιομορφίας μιας γενιάς, που είναι ακόμη μια από της χαμένες γενιές και (στην περίπτωση της) όχι μόνο της λογοτεχνικής μας ιστορίας. Μιας γενιάς που επίσης δεν ξέρω αν κάποτε θα λογαριαστεί ως τελευταία μιας αντίληψης ή ως πρώτη μιας νέας.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Θ. ΜΑΡΑΣ: Από την αρχή του Συμποσίου μας, από το πρώτο του λεπτό, πλανιέται από πάνω μας η σκιά του Σεφέρη. Όλοι οι ομιλητές, από τον πρώτο μέχρι τον κ. Αργυρίου, έχουν σαν στίγμα όλης της ποιητικής μας ειδικά αυτόν τον ποιητή. Κανένα άλλου είδους ελατήριο δε με σπρώχνει να σημειώσω την ιστορική πλαστογραφία που κάναν οι μέχρι τώρα εισηγητές κι ομιλητές, μια πλαστογραφία που γίνεται εδώ και χρόνια κι από άλλους μελετητές. Κι αυτή είναι: Δεν είναι ο Σεφέρης που κάνει πρώτος τη στροφή από τον παραδοσιακό στο νεότερο λόγο. Αυτό είναι ένα μεγάλο ιστορικό ψέμα. Και είναι ψέμα γιατί οι πρώτοι που κάνουν αυτή τη στροφή και που ο κ. Αργυρίου τους «έκλεισε» μέσα στη λέξη «και λοιποί», είναι ο Κώστας Θρακιώτης, ο Ζήσης Οικονόμου, κι ο Νικήτας Ράγτος. Είναι μια πλαστογράφηση που στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να ειπωθεί, γιατί το Νόμπελ δεν επιβεβαιώνει την αξία του ποιητή σαν ποιητή, αλλά ούτε και την ιστορική στροφή του. Ίσως δεν σας πάει το γεγονός πως ένας σύνεδρος ομιλητής αμφισβητεί ένα «μεγάλο» ποιητή. Το Νόμπελ ξέρουμε πως δίνεται. Το πήρε ο Τσώρτσιλ και δεν το πήρε ο Καζαντζάκης. Είναι απαραίτητο να ειπωθεί κι αυτό, αν κι ίσως να μην είμαι ακριβώς μέσα στο θέμα, είμαι όμως παράλληλα με το θέμα για τον απλούστατο λόγο ότι η σκιά του Σεφέρη πέφτει τόσο βαριά επάνω μας ώστε να καναλιζάρουμε το Συμπόσιό μας με βάση αυτή τη σκιά.

Ακόμα. Ειπώθηκε εδώ μέσα, όχι βέβαια άμεσα αλλά μ' έναν έμμεσο τρόπο, ότι ο Σεφέρης έκφρασε πως κάποιες στιγμές του μεσοπολέμου οδηγούσανε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κι εδώ πρέπει ν' αποκατασταθεί, κι ας μην είναι παρών, ο Κώστας Θρακιώτης που είναι ο πρώτος ποιητής που με το βιβλίο του *Εμείς δεν θα βαθύσουμε στράφηκε εναντίον του φασισμού στην Ιταλία, της φασιστι-*

κής ανόδου του Χίτλερ στη Γερμανία, και της απειλής, απ' το φασισμό, του πολέμου.

Τελικά. Δε μπορούμε αυτό το Συμπόσιό μας να το καναλιζάρουμε κάτω από σκιές οι οποίες, μέχρι κάποιο σημείο, κλείνουν μέσα τους την ιστορική ανακρίβεια. Ευχαριστώ.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ: Θέλω να θίξω βασικά ένα θέμα, αλλά πριν θέλω να κάνω μια παρένθεση. Για την Κύπρο είναι ξέχωρο το στίγμα της ποιητικής γενιάς και πρέπει να το τοποθετήσουμε (έστω με τη συμβατική έννοια του σεβαστού μας δασκάλου κ. Σαββίδη, να δεχθούμε την γενιά, όπως την ανέλυσε) για την Κύπρο ύστερα από την ανεξαρτησία και όχι ύστερα από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο που δεν είχε επηρεάσει καθόλου την Κύπρο. Αυτή ήταν η παρένθεση. Το θέμα που θέλω να θίξω είναι η εμπλοκή του κάθε ποιητή σ' αυτό που ο συνάδελφος ο Γιώργος Κεχαγιόγλου ονόμασε θεματική. Πόσους άραγε από τους ποιητές του Ελληνισμού τούς ρυμούλκησαν οι πολιτικο-οικονομικές συνθήκες σε τέτοιο σημείο που η Ελληνική ποίηση να έμεινε εγκλωβισμένη, ιδιαίτερα στα μέσα του αιώνα μας, στο να παρακαλουθήσει σύγχρονα ρεύματα; Νομίζω ότι αυτό πρέπει να είναι από τα θέματα που θα μείνουν σαν ερωτήματα ύστερα από το Συμπόσιο. Μπορεί, και επιτρέπεται, η ποιητική ευαισθησία ν' ασχολείται με τα λουλούδια και τα πουλόνια, που λέει και ο Δημήτρης Μαρωνίτης, όταν η ίδια εθνική και φυσική επιβίωση ενός λαού κινδυνεύει!; Και να προσκετέω λίγο το ερώτημα του προηγούμενου που έκανε την παρέμβαση από το βήμα αυτό: ίσως άραγε να είμαστε τόσο επηρεασμένοι οι υπόλοιποι, που με το δίκαιο της πολιτικής και ιδεολογικής μας πια τοποθέτησης φτάνουμε στο σημείο ν' αποβάλλουμε εντελώς κάποιους που κράτησαν για τον εαυτό τους την πολυτέλεια της σιωπής, και έβαλλαν ευδαίμονες ήδη για τις ομορφιές του ήλιου και της θάλασσας; Μένω με το ερώτημα.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ: Δεν είναι για να ενισχύσω την άποψη του φίλου μου Γιώργου Ξενοφώντος, μάλλον θέλω να διαφωνήσω σ' ένα σημείο μαζί του και παράλληλα να ενισχύσω την κυπριακή παρουσία —αυτό ναί. Θα διαφωνήσω λοιπόν ως προς τού-

το για το χωρισμό που κάνει, και την αναγκαιότητα της εισήγησης να ξεκινάμε από το '60 και πέρα τη γραμματολογική τοποθέτηση της Κυπριακής Ποίησης. Εγώ πιστεύω ότι μεταξύ του '40 και του '60 έχουμε πολύ σημαντικές μορφές, και δε θ' αναφερθώ μονάχα στον Κώστα Μόντη που ανήκει ουσιαστικά στην πρώτη μεταπολεμική γενιά (κι εδώ, πάλι, θα διαφωνήσω με τον κ. Αργυρίου γιατί τον τοποθετεί πιο νωρίς, παρόλο που ο Μόντης εμφανίζεται γύρω στο '40 και δίνει το καλύτερο μέρος της δουλειάς του μεταξύ '50 και '60) αλλά θ' αναφερθώ στον Νίκο Βραχίμη, που οι γραμματολογίες τον παραγνωρίζουν, μάλο που είναι ένας πολύ τολμηρός ποιητής, πρωτοποριακός στους εκφραστικούς του τρόπους, με σύγχρονη αίσθηση των πραγμάτων, που αν μπορούσαμε να τον μελετήσουμε συστηματικά θα μας εντυπωσίαζε το γεγονός ότι στην Κύπρο υπήρχε από τότε, δηλαδή γύρω στο 1940, μια άνθιση του ποιητικού λόγου, η οποία πιστεύω συνεχίζεται ίσαμε σήμερα με μια συνέπεια. Θα αναφέρω επίσης τον Μάνο Κράλη, άλλο κλασικό ποιητή, που ο Κώστας Μόντης και ο Ανδρέας Χριστοφίδης στην *Αθολογία* τους της *Κυπριακής Ποίησης* τον χαρακτηρίζουν ως ανικεκτή του ποιητικού λόγου στην Κύπρο. Αυτά ήθελα να πω.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ: Η γενιά του μεταπολέμου δεν διακρίνεται μόνο για την πολιτική ένταση, με την οποία κατά κάποιον τρόπο χαρακτηρίστηκε. Υπάρχει έντονο και το υπαρξιακό στοιχείο, το οποίο εμφανίζεται σε αρκετούς ποιητές, κυρίως όμως, κατά την γνώμη μου βέβαια, στον Νίκο Καρούζο και στον Παπαδίτσα. Απ' την άλλη τέθηκε ένα πρόβλημα από κάποιον συνάδελφο για τον Σεφέρη σα σύμβολο. Ο Σεφέρης, νομίζω, είτε έπαιρνε το Νόμπελ είτε όχι, κάπου θα ήταν ένα σύμβολο, διότι το θέμα της τέχνης δεν αφορά μόνον την πολιτική, αλλά ίσως και μια βαθύτερη υπαρξιακή ποιότητα, η οποία υπάρχει στον καλλιτέχνη και ίσως στην τραγικότητα του βάρους και το μέσον, με το οποίο εκφράζεται. Οπότε νομίζω ότι υπάρχει κάποια στενότητα να χαρακτηριστεί το Συμπόσιο, κατά κάποιον τρόπο, με τον όρο της πολιτικής. Υπάρχουν άλλες τόσες διέξοδοι της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτά.

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Μάλλον θα είχα τάση ν' αποσύρω μια παρέμβαση μετά την άλλη, μια και είχα κάνει μια παρέμβαση την προηγούμενη φορά, αλλά η διευκρίνιση ορισμένων όρων, νομίζω είναι σπουδαία: πολιτική, υπαρξιακή κτλ. κτλ. Ένας κατεξοχήν υπαρξιακός συγγραφέας, ο Ζαν - Πωλ Σάρτρ, βάζει το περιεχόμενό του ερώτημα: Σε ποιά εξαιρετική κατάσταση πήρατε συνείδηση της λευτεριάς σας; Ο ίδιος, δε, φυσικά, θα μπορούσε κανείς πολύ εύκολα να πει ότι είναι εντελώς πολιτικοποιημένος συγγραφέας. Αυτά λοιπόν όλα είναι σχηματικοί διαχωρισμοί. Ξέρουμε από τον Πλάτωνα, ότι η πολιτική είναι μια υψηλότερη τέχνη, μέσα στην οποία ακριβώς ο άνθρωπος κάνει τις βαθύτερες του εσπεριότητες, συμπεριλαμβανομένης ενίοτε και της φιλοσοφίας. Αυτοί οι διαχωρισμοί υπαρξιακός, υπερρεαλιστής κτλ., κτλ., νομίζω είναι πολύ σχηματικοί, διότι μπορεί να είναι κανείς υπερρεαλιστής και υπαρξιακός ταυτόχρονα, μπορεί να είναι έντονα πολιτικοποιημένος και υπαρξιακός ταυτόχρονα —μια και ήρθε αυτή η λέξη πάλι. Μπορεί να είναι ένας άνθρωπος που μιλάει για τις μοναξιές του τις προσωπικές, τα προβλήματά του, τα εντελώς ατομικά, τα αυτοκαταστροφικά, όλα αυτά τα πράγματα, και να είναι επίσης υπαρξιακός, πολιτικοποιημένος —θετικά ή αρνητικά— και φυσικά εκεί που, νομίζω, είναι το σπουδαίο προκειμένου για την θεματογραφία (για να μη φεύγουμε και από το θέμα της δεύτερης αυτής συγκέντρωσης) είναι ότι η θεματογραφία, που πολλές φορές την περιφρονούν, είναι η πρώτη και άμεση παράσταση και δομή της πραγματικότητας. Εγώ δε, νομίζω, ότι η ποίηση είναι κυρίως ο βαθύτερος εκφραστής της πραγματικότητας. Η γλώσσα με την οποία την δομεί και την εκφράζει είναι αυτό που αποκαλύπτει μια βαθύτερη πραγματικότητα με όλες τις αλήθειες, τις μιζέριες της, τις αντιφάσεις της και τους προβληματισμούς της. Ευχαριστώ.

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ: Μου φαίνεται χρήσιμο να προτείνω δυο διευκρινίσεις. Η μια διευκρίνιση αφορά την εμφάνιση του υπαρξισμού στην ποίησή μας και στην λογοτεχνία μας γενικότερα. Επικρατεί, νομίζω, η αντίληψη ότι ο υπαρξισμός είναι φρούτο μεταπολεμικό σε μας. Το σωστότερο θά 'ταν να πούμε ότι στα μεταπολεμικά χρόνια ο υπαρξισμός εκλαϊκεύτηκε στην Ελλάδα, ύστερα από τον συρ-

μό που δημιουργήθηκε από την μεριά των Γάλλων υπαρξιστών. Στ' αλήθεια ο υπαρξισμός μπαίνει στην λογοτεχνία μας, τουλάχιστο γύρω στα 1935. Μπαίνει με *Το τρίτο μάτι* και μπαίνει με το Σικελιανό, όταν γράφει τον πρόλογο του *Λυρικού Βίου* στα 1938. Ο κ. Πεντζίκης, ο οποίος είναι λίγο παλιότερος από μένα, πιστεύω ότι μπορεί να βεβαιώσει ή να διαψεύσει, για την κουβέντα που είπα τουλάχιστον για *Το τρίτο μάτι*. Ευχαριστώ, αν νομίζετε πως έχω δίκιο. Το άλλο θέμα είναι, να προσέξουμε πάρα πολύ. Το έθιξε το θέμα αυτό ο Γιώργος Κεχαγιόγλου αρκετά καθαρά, μετά, φοβάμαι, ότι κάπως το εσύγχυσε λίγο ο φίλος κ. Καραλαμπιδής. Το ζήτημα ότι ορισμένοι ποιητές, όπως ο Μόντης, ολοκλήρωσαν την προσωπικότητά τους όψιμα δεν αρκεί, τουλάχιστον κατά την αντίληψή μου, για να τους κατατάξουμε τόσο αργά σε μια νεότερη φουρνιά ή γενιά. Με το ίδιο κριτήριο, θα λέγαμε ότι το πρόσωπο του Γιάννη Ρίτσου ολοκληρώθηκε μετά τα 1945. Θα τον βάλουμε στην πρώτη μεταπολεμική γενιά, όπως θέλατε να βάλουμε τον Μόντη; Πιστεύω ότι όχι. Ευχαριστώ πολύ.

ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ: Ο κ. Αργυρίου θα ήθελε να παρέμβει;

ΑΛ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ: Επειδή ο κ. Μάρας αναφέρθηκε σε παραχάραξη της ελληνικής μας ιστορίας από τους γραμματολόγους και τους κριτικούς, έχω να πω τα εξής: Αν κριτήριο έμμεσο είναι ο ελεύθερος στίχος, εκείνοι που γράφουν πολύ πριν από το *Εμείς δεν θα βαδίσουμε* του Θρακιώτη, είναι, κατά σειρά, ο Παπατσώνης, ο Ράντος, ο Δρίβας, ο Σαραντάρης, ο Θεοδόσης ο Κύπριος και μερικοί άλλοι. Λοιπόν οπωσδήποτε δεν είναι πρώτος, όπως τον ανέφερε. Δεν υπάρχει καμιά πρόθεση παραχάραξης και νομίζω ότι υπάρχουν άνθρωποι που έχουν κάποια ιστορία στα γράμματα και μπορούν να κριθούν αν υπήρξαν επιρρεπείς σε κλίκες ή όχι. Λοιπόν να μην καταδικάζουμε συλλήβδην όλους τους ανθρώπους και μπορεί ν' αποδειχθεί αν τους επηρέασε το *Νόμπελ* που πήρε ο Σεφέρης, ή το *Νόμπελ* που πήρε ο Ελύτης.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΛΛΑΣ: Δεν θα ήθελα να παρέμβω, αλλά επειδή η πρώτη ημέρα αναφέρεται στην Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά και

με τις δύο πρώτες συναντήσεις σχεδόν τα δύο τρίτα του αφιερώματος στη γενιά καλύπτονται, θα κάνω μερικές κρίσεις. Μια παρουσίαση πιστεύω πως πρέπει να είναι βασικά διαγνωστική και όχι αξιολογική, εφόσον γίνεται με αξιώσεις να μελετηθεί ένα θέμα, όπως το θέμα της μεταπολεμικής γενιάς σ' ένα ποιητικό συμπόσιο. Έχω την εντύπωση ότι ο όρος αυτός από την μια πλευρά τηρήθηκε, από την πλευρά δηλαδή των περισσότερων εισηγητών, αλλά δεν νομίζω πως τηρήθηκε απόλυτα ουσιαστικά. Επλήρωσε δηλ. αυτό το κενό κατά τύπους, αλλά δεν το επλήρωσε στην ουσία. Από την άποψη των παρεμβάσεων υπάρχει βέβαια αυτή η χαλάρωση, που παρατηρείται, προς το άλλο άκρο, να φύγουμε μακριά από τη διάγνωση και να κάνουμε αξιολογήσεις της γενιάς αυτής με πολύ λυρισμό και με πολύ απολογητικό τόνο. Είναι τα δύο άκρα που πρέπει να αποφεύγονται. Για το δεύτερο αυτό άκρο, πρέπει να ληφθεί οπωσδήποτε μια μέριμνα αυτορρύθμισης αυτού του Συμποσίου, ώστε να μην πέσει η στάθμη του. Να λειτουργήσει, θά'λεγε κανείς, ένας μετρονόμος της στάθμης αυτού του Συμποσίου, ώστε δύο-τρεις παρεμβάσεις που θα γίνονται να είναι παρεμβάσεις αξιώσεων, ώστε ν' αποκλείεται του λοιπού, στις επόμενες απαντήσεις, οποιαδήποτε διασκέδαση, με την ετυμολογική σημασία. Έρχομαι όμως στην πρώτη άποψη, δηλ. αυτή που τυπικά θεωρώ σωστή. Ότι οι εισηγήσεις πρέπει να είναι διαγνωστικές και όχι αξιολογικές με την έννοια «βαθμολογικές». Μ' αυτή τη σημασία φοβούμαι ότι, ενώ τηρήθηκε τυπικά εξωτερικά αυτός ο διαγνωστικός χαρακτήρας, στην ουσία μέσα μου έμεινε η εντύπωση ότι δεν δόθηκαν καλά τα διακριτικά γνωρίσματα της γενιάς του μεταπολέμου. Δόθηκε η εντύπωση, πρώτα, ότι μέσα εμφολώρησε (στο βάθος, κάτω από την διαγνωστικότητα εισηγήσεων, όπως υπήρξε η αντικειμενική εισήγηση, κατά τ' άλλα, του κ. Σαββίδη λόγω χάρη), εμφολώρησαν κριτήρια αξιολογικά: έμεινε επικρατής μια γενιά, καθώς περιγράφηκαν τα χαρακτηριστικά της με έμμεσο τρόπο, λόγω χάρη για την έλλειψη παιδείας ή με άλλες εισηγήσεις, για την ακολουθία της μετά την γενιά την πρώτη των νεοτερικών του μεσοπολέμου, ότι πρόκειται για μια γενιά δεύτερη και τρίτη. Έγινε δηλαδή στο βάθος μια αξιολόγηση και αυτή η αξιολόγηση νομίζω πως είναι εντελώς υποτιμητική για τη γενιά αυτή. Απεναντίας θα έπρεπε

να περιγραφεί περισσότερο αντικειμενικά το στίγμα της και με ειδικότερες σκοπεύσεις ορισμένων πραγμάτων. Λόγου χάρη, το ότι αναφερθήκαμε στα συμφραζόμενα τα ιστορικά της γενιάς αυτής είναι βέβαια ένα γεγονός. Και όμως αυτό αποτέλεσε το βασικό, θα έλεγε κανείς, χαρακτηριστικό γνώρισμα, που προτάθηκε από πολλούς εισηγητές. Το δεύτερο, ότι η γενιά αυτή συντάχτηκε (ακούστηκε αυτό το ρήμα) με τη γλώσσα, εννοώ τη γλώσσα τη μετρική, τη στιχουργική, τον ελεύθερο στίχο της νεοτερικής γενιάς, αποτελεί, για μένα τουλάχιστον, έναν κενό λόγο. Φυσικά από την στιγμή, κατά την οποία ένα νέο εκφραστικό όργανο βγήκε στην επιφάνεια, αυτό το όργανο μπορούσε κάλλιστα να συνεχιστεί άνετα, χωρίς να φαίνεται ότι η μια γενιά συντάσσεται με την άλλη, επομένως ότι ακολουθεί, κατά κάποιον τρόπο, σ' ένα υποδεέστερο επίπεδο την προηγούμενη γενιά. Απεναντίας σ' αυτό το σημείο έπρεπε να προσθέσουμε πώς λειτουργεί αυτή η γενιά, πρώτα εξωτερικά, δηλ. στην εξωτερική της πολιτική απέναντι των προηγούμενων γενιών. Να μην ξεχνάμε ότι η γενιά του μεσοπολέμου η νεοτερική, δέχτηκε καθυστερημένα και βαθμιαία τον Καβάφη. Η γενιά η μεταπολεμική είναι αυτή που εξαρχής αναγνώρισε τον Καβάφη σαν έναν αρχηγό που την προφύλαξε από εκτροπές νεοτερισμού. Αυτονόητα, όλοι οι εκπρόσωποι της μεταπολεμικής γενιάς —και προχωρώ πιο πέρα, πάλι στην εξωτερική της πολιτική. Δηλαδή στην συνέχεια βλέπω μια εύρυνση του οπτικού πεδίου και επομένως της γονιμότητας του υπεδάφους από την παράδοση που αναγνωρίζει αυτή η γενιά. Ας μου επιτραπεί να πω —παρότι θα φανεί παραδοξολογία ο λόγος— ότι οι υπερρεαλιστές της γενιάς αυτής είναι που αναγνώρισαν συλλήβδην όλη την παράδοση. Πίσω από τον Εμπειρικό, λόγω χάρη, υπάρχει και Παλαμάς, πολὺς Παλαμάς, πέρα απ' όσα λέγονται, υπάρχει συλλήβδην όλη η παράδοση. Υπάρχει μια εύρυνση, λοιπόν, του οπτικού πεδίου που μόνο αυτή η γενιά την κατόρθωσε. Όπως επίσης και το μεγάλο γλωσσικό κατόρθωμα, που σημειώθηκε από μια παρέμβαση, ότι στάθηκε πέραν του διαχασμού: καθαρεύουσα ή δημοτική, σ' ένα υπόστρωμα γλωσσικό και εκφραστικό. Λοιπόν όλη την παράδοση μέχρι τον Εμπειρικό —υπάρχει αυτή η παράδοση. Τι γίνεται όμως όταν προχωρούμε για να δούμε την εσωτερική πολιτική, την εσωτερική οργάνωση αυτής της γε-

νιάς; Εδώ φοβούμαι ότι η ανάλογη εργασία δεν έγινε και οφείλουμε πολλά να κάνουμε προς αυτήν την κατεύθυνση. Μπορεί εντελώς συμβατικά, αλλά τελικά όμως μένουμε σ' ένα επίπεδο περιγραφικό και επίπεδο, να ορίζουμε από την μια πλευρά και τα ιστορικά συμφοραζόμενα που έχει η γενιά αυτή, δηλαδή την πολιτική της αγωνία περασμένη από την Αντίσταση, την Κατοχή και τον Μεταπόλεμο, και να ορίσουμε αυτό το πράγμα σαν ένα δείκτη, αλλά μ' αυτό δεν κατορθώνουμε πολλά πράγματα, δίνουμε στην γενιά αυτή, θά 'λεγε κανείς, μέσα στο πλαίσιο της, καθραρισμένη, μόνο επίπεδη, ενώ υπάρχει κάτι το πολύ επίπεδο μέσα σ' αυτήν τη γενιά. Δηλαδή μπορεί νά 'ναι αυτό το ιστορικό πλαίσιο, αλλά μέσα απ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο αναγνωρίζει κανείς μια στρωματογραφία και πολλά άλλα πεδία, πεδία που δεν είναι μόνο ψυχολογικά, όπως τα επεσήμανε ο κ. Κεχαγιόγλου, και πρέπει να μελετηθούν αυτά τα πεδία τα ψυχολογικά, μοτίβα, πώς περνούν την γενιά αυτή, αλλά είναι πεδία, θά 'λεγε κανείς, και πολιτιστικά, με την ευρύτερη σημασία ιδεολογικά. Ο μεταπολεμικός ποιητής, ακόμη και ο πολιτικός μεταπολεμικός ποιητής, δεν είναι οραματιστής, δεν είναι ποιητής προγραμματικός οραματιστής, όπως θα ήταν ένας ανάλογος ποιητής του Μεσοπολέμου. Αλλά αναστραμμένη η μεταφυσικότητα ζει μέσα στην πολιτική του αγωνία εμποδισμένη μέσα στα ίδια τα πράγματα. Και, από την άλλη πλευρά, ένα τρίτο στρώμα που πέρασε, και πέρασε με μια αμεσότητα εντελώς ξεχωριστή — σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να προσέξουμε πάρα πολύ τον λόγο τον περιδεή ότι ο Σαχτούρης διαφοροποιεί το πρόσωπό του από τους πρώτους υπερρεαλιστές — όχι μ' αυτή τη σημασία, πέρασε ένα άλλο ρεύμα, το υπερρεαλιστικό ρεύμα, σαν ένα μεγάλο υπόστρωμα από κάτω και μας έδωσε μιαν άλλη φυσιογνωμία, φυσιογνωμία πια που ακουμπά στην πραγματικότητα, πράγμα που δεν μας το είχε δώσει η πρώτη γενιά των υπερρεαλιστών του Μεσοπολέμου, πριν τουλάχιστον έλθουν τα γεγονότα της Κατοχής, η νέα φυσιογνωμία που δίνει το νέο υπόστρωμα. Δεν είναι προσθετικό. Αυτά τα πράγματα σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να τα βλέπουμε προσθετικά, το ένα προστίθεται στο άλλο, ή παραθετικά έχουμε το ένα ρεύμα, μετά το άλλο ρεύμα και μετά το άλλο ρεύμα. Απεναντίας, εδώ δημιουργείται ένας νέος ορίζοντας, μια νέα προοπτική, ένα νέο πλαίσιο που πλουτίζει και

τις άλλες εκδοχές της γενιάς του Μεταπολέμου. Έτσι, πολύ γενικές έκανα διακρίσεις για να τονίσω ότι το χρέος μας είναι να κρατήσουμε, βέβαια, αυτό τον αταλάντευτο διαγνωστικό ρόλο που πρέπει να έχει η κριτική και να μην παρασύρεται ποτέ σε βαθμολογικές κατατάξεις, από την άλλη όμως πλευρά θα πρέπει να κάνει βαθύτατες διακρίσεις, ώστε να μας δώσει, να οριοθετήσει το κλίμα, και να μας δώσει την αληθινή φυσιογνωμία αυτής της γενιάς. Διαφορετικά είναι σαν να βιαζόμαστε, πολύ γρήγορα νομίζω, να γίνουμε οι συμβατικοί γραμματολόγοι της γενιάς του Μεταπολέμου ή να ετοιμάσουμε τα κόλλυβά τους.

Α. ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ: Πριν απ' όλα θα ήθελα να θυμίσω ότι δεν ολοκληρώθηκαν και οι τρεις κύκλοι, στους οποίους διακρίθηκε η πρώτη μέρα του Συμποσίου μας, που είναι αφιερωμένη στην Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά. Βέβαια, μερικές από τις παρεμβάσεις αγγίζουν ή και πέφτουν μέσα στον τρίτο κύκλο, αλλ' οπωσδήποτε δεν είναι δυνατόν να καταλήξουμε σε συμπεράσματα, εάν δε γίνουν και οι εισηγήσεις πάνω στη μορφή και τη γλώσσα.

Θεωρώ ευτύχημα ότι ήταν στο ίδιο αυτό βήμα προηγουμένως ο Γιάννης Δάλλας, ένας από τους ποιητές, δοκιμογράφους και μελετητές που ανήκουν στην γενιά αυτή. Είναι επόμενο οι πνευματικοί εργάτες μιας δημιουργικής γενιάς να εμπλακούν σε διαμάχες — κάποτε όψιμες — προς την προκάτοχη, και πάνω σ' αυτό ακριβώς το σημείο ο Γιάννης Δάλλας βαρύνεται με κάποιες υπερβολές, όσο και παράλληλα, πιστώνεται με οξύτερες παρατηρήσεις και κρίσεις. Σε παλαιότερο δημοσίευσμά του (*Κριτική* 1, 4-5) έχει αναφερθεί με τρόπο κάπως οξύ, στο «μεταπρακτικό» χαρακτήρα της γενιάς του '30, πιστεύοντας ότι οι δημιουργοί της γενιάς εκείνης έφεραν στη χώρα μας αποκλειστικά ξένα ρεύματα, ενώ η Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά εμφανίζει απόλυτη αυτονομία.

Η αλήθεια είναι ότι ενώ η φιλολογία έχει αρχίσει να μελετά τις επιδράσεις που δέχτηκε η γενιά του '30, μικρή είναι ακόμη η συμβολή δοκιμίων και μελετών στην ανίχνευση των επιδράσεων που ασκήθηκαν πάνω στην πρώτη μεταπολεμική γενιά. Είναι ένα από τα «αποθούμενα» της φιλολογίας που έθεσε ήδη ο κ. Σαββίδης, προτείνοντας να καταγραφούν και να μελετηθούν τα ελληνικά μετα-

φράσματα από ξένες λογοτεχνίες. Πάντως έχουν ήδη αρχίσει οι πρώτες επισημάνσεις και προς την κατεύθυνση αυτή στράφηκε και ο Γιάννης Δάλλας στο μελέτημά του *Εισαγωγή στην ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη*.

Ένα άλλο σημείο πού, νομίζω, δεν πρέπει να παραβλέψουμε είναι ότι, είτε το θέλουμε είτε όχι, από καλή τύχη, η προκατόχη γενιά πραγματοποίησε βαθιές, επαναστατικές αλλαγές στη μορφή και τη γλώσσα. Κακώς, ίσως, από μια κερτημένη ταχύτητα, προβάλλουμε συχνά την ίδια απαίτηση και προς τη διάδοχη γενιά. Αλλά δε διαλέγει κανείς τη στιγμή που γεννιέται. Εκείνο πάντως πού έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι οι ίδιοι οι ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ορίζουν το στίγμα τους, αναφερόμενοι ή αντιδιαστελλόμενοι προς τη γενιά του '30, κι αυτό όχι μόνο στις πρώτες τους συλλογές, όπως ο Μ. Σαχτούρης στις *Παραλογαίς*, αλλά και σε πρόσφατες, όπως ο Τ. Σινόπουλος, ποιητής που δεν ανήκει πλέον στον κόσμο μας, στο *Νυχτολόγιο*.

Προσπαθώ να θίξω μερικά σημεία προς τα οποία, πιστεύω, πρέπει να στραφεί η μελέτη. Ευρύτατο είναι το πεδίο που προσφέρει η θεματική τυπολογία της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Υπάρχει, έτσι, το θέμα που θα το έλεγα συμβατικά «θέμα Έδρας» — έχουν γραφεί μια σειρά ποιημάτων πάνω στο νησί αυτό. Βέβαια «Έδρα» έχει γράψει και ο Γ. Σεφέρης και άλλοι. Αλλά αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ο διαφορετικός χειρισμός του θέματος. Έτσι μόνο θα καταλάβουμε το πέρασμα από το «στίγμα» στη «θεματική» και από τη «θεματική» στην ποιητική πραγμάτωση, που η διερεύνησή της υπάγεται στις απογευματινές εισηγήσεις.

ΜΑΡΙΑ ΛΑΜΠΙΑΔΑΡΙΔΟΥ-ΠΟΘΟΥ: Πιστεύω πως η υπαρξιακή φιλοσοφία της δυτικής διανόησης έχει επηρεάσει τη γενιά αυτή απόλυτα. Και, βέβαια, διαφορετικά πλησιάζει το οντολογικό πρόβλημα ένας φιλόσοφος και διαφορετικά ένας ποιητής. Ο ποιητής πλησιάζει το οντολογικό πρόβλημα χωρίς να μιλά άμεσα για την υπαρξιακή του αγωνία, όπως ο στίχος του Ελύτη: «να περάσει από την άλλη όψη των πραγμάτων», που είναι η οντολογική διερεύνηση της ύπαρξής του, αφού η ύπαρξη του ποιητή είναι ενωμένη με τα πράγματα.

Αλλά και εδώ υπάρχει ένας άλλος διαχωρισμός. Άλλοι ποιη-

τές στράφηκαν προς τους φρούδικούς κύκλους, σε μια σχέση ονειρού με το Ασυνοείδητο, και άλλοι προς τη μεταφυσική διερεύνηση της υπερβατικότητας της ανθρώπινης υπόστασης.

Πιστεύω πως ο πυρήνας αυτής της γενιάς είναι η ίδια η υπαρξιακή αγωνία, χωρίς όμως να την εκφράζει άμεσα σαν φιλόσοφος, αλλά να την διερευνά με την ποίησή του και την αγωνία του σαν Ποιητής. Ευχαριστώ πολύ.

ΤΑΣΟΣ ΑΙΓΙΑΛΟΣ: Πανικός της αστικής κουλτούρας: Σεφέρης, Σαχτούρης. Ο παλμός της λαϊκής ελπίδας: Ρίτσος, Αναγκωστάκης. Ο πανικός της αστικής κουλτούρας, η απαράμιλλη εκφραστικότητα της ιδιωτικής και προσωπικής αλληγορίας, που αλληλοσπαράσσει τα απωθημένα ενός ψυχισμού που δεν βρίσκει δικαίωση, εγώ, ελεύθερος άνθρωπος, υπαρξιακές αναζητήσεις, κοινωνία γεμάτη υπεικφυγές, αιρετές συγκρούσεις, λεπτότητα μιας άλλης διάστασης ελευθερίας, που έχει σαν παράδοξο το ονειρικό ενός θανάτου, που δεν έχει θάνατο αλλά πανικό και απαισιοδοξία: Σεφέρης, Σαχτούρης.

Ο παλμός της λαϊκής ελπίδας, ένα ποτάμι από αστραπές αισθημάτων, παροχάν, απαιτήσεων, συλλογικής απελευθέρωσης, ιδεολογία μιας ανθίζουσας πραγμάτωσης, ιστορικός υλισμός, εμείς, ελεύθεροι άνθρωποι, δυνάμεις που ανατρέπουν τα κατεστημένα, αγωνίζονται ακέραια, παλληκαρίσια, στους διαταγμούς, προσωπικές μορφές που υπάρχουν, ζουν και μάχονται για να πάει μπροστά η φύση, η κοινωνία, να μεγαλώσει ο άνθρωπος, η ζωή να πάει μπροστά: Γ. Ρίτσος, Μ. Αναγκωστάκης.

ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑΣ: Νομίζω ότι κανείς άλλος δεν επιθυμεί να παρέμβει πια.

Νομίζω ότι συνοψίζοντας θα μπορούσε να πει κανείς ότι η δεύτερη αυτή συνεδρία μάς έδωσε την ευκαιρία να ακούσουμε πολλές και ποικίλες αποκλίνουσες απόψεις πάνω σ' ένα εντελώς ιδιαίτερα βασικό θέμα μελέτης. Ελπίζω πως οι ποικίλες απόψεις που διατυπώθηκαν θα δώσουν την ευκαιρία σε πολλούς από μας να σκεφτούν το μεγάλο πρόβλημα και να καταλήξουμε σε κάπως θετικότερα συμπεράσματα. Πιστεύω κι εγώ πως η αποψινή συνεδρία θα βοηθήσει κατά έναν τρόπο στην προώθηση του ζητήματος που μελετάμε.

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ

Τρίτη συζήτηση:

*Γλώσσα - Μορφή της Πρώτης Μεταπολεμικής
Ποητικής Γενιάς*

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ Μ. ΜΕΡΑΚΗΣ, ΑΝΤΡΕΑΣ ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ

ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ :

Κύριοι συνάδελφοι,

Αναπληρώνω την συνάδελφο κ. Γαλάτεια Σαράντη, η οποία εκτελεί θλιβερό καθήκον, να παραστεί στην κηδεία του αείμνηστου πατρός Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου.

Το θέμα μας στη συνεδρία αυτή είναι «γλώσσα-μορφή», τα δυο βασικά, δομικά υλικά. Το πρώτο, και καθεαυτό ως εθνική αξία, η γλώσσα, αλλά και ως αισθητική αξία και τα δυο μαζί, βασικά του ποιητικού αλλά και του πεζού λόγου. Το δεύτερο, η μορφή, μαζί με το περιεχόμενο, συνιστούν αυτό το μυστήριο που ποτέ δεν θα λυθεί, πάντοτε θα συζητείται, της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Δυο λαμπροί μελετητές του πεζού και ποιητικού λόγου, ο κ. Μερακλής και ο κ. Μπελεζίνης, θ' αναπτύξουν τις απόψεις τους. Παρακαλώ και τους δυο και τους παρεμβαίνοντες, να σεβαστούνε τα χρονικά όρια, ώστε και το ακροατήριο με προθυμία να τους ακούσει και εκείνοι, όσο το δυνατό, να συμπυκνώσουν με σαφήνεια αυτά που έχουν να μας εκθέσουν. Παρακαλώ τον κ. Μερακλή να έλθει στο βήμα.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ :

Το προβληματικό θέμα των λογοτεχνικών γενεών (που συνήθως λογαριάζονται ανά δεκαετία) γίνεται πιο δύσκολο ειδικά προκειμένου για την εποχή μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος επέδρασε με τρόπο καθοριστικό σ' όλους τους λογοτέχνες, παλαιότερους και νεότερους, ώστε να διστάζει κανείς να υποστηρίξει, ότι την πρώτη μεταπολεμική γενιά αποτελούν οι λογοτέχνες που πρωτοεμφανίστηκαν στην πρώτη δεκαετία περίπου μετά τον πόλεμο. Όλοι οι λογοτέχνες, όσοι δημοσίευσαν δουλειά τους μετά τον πόλεμο, αναβαφτισμένοι, θα έλεγα, μέσα σ' ένα λουτρό αίματος και με την επίδραση κοσμογονικών αλλαγών, αποτελέσανε μια νέα γενιά. Το γεγονός αυτό εξέφρασα με το «σχήμα» που έδωσα σ' ένα σχεδιάγραμμα της μεταπολεμικής λογοτεχνίας μας που εξέδωσα το 1971, σε δυο τόμους. Στον πρώτο τόμο, τον αφιερωμένο στην ποίηση, έστω κι αν υπάρχει ως ένα βαθμό η παράβαση μιας βασικής αρχής, που απαιτεί να κατατάσσεται ένα υλικό με τα ίδια κριτήρια, κατέτασσα τη μεταπολεμική ποίηση στα εξής κεφάλαια: 1. οι «ατελευταίοι της παράδοσης». 2. Η γενιά του '30. 3. «Από το συμβολισμό στη νέα ποίηση». 4. Η πνευματική ποίηση. 5. Οι νεουπερρεαλιστές. 6. Η κοινωνική ποίηση. 7. Η γενιά του '60.

Τον πίνακα αυτό περιεχομένων θα δεχόμουν και σήμερα μεταβάλλοντας ενδεχομένως μια μόνο λέξη (στο κεφ. 7 θα προτιμούσα να μη μιλήσω για «γενιά», αλλά για «δεκαετία») και με την έννοια, ότι τα έξι πρώτα κεφάλαια αποτελούν τις ισάριθμες βασικές εκφράσεις της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου της ελληνικής ποίησης. Ειδικά ως προς την πρώτη μεταπολεμική γενιά (τους πρωτοπαρουσιασμένους δηλαδή ποιητές μέσα σ' αυτό το συμβατικό χρόνο) πα-

ρατηρούμε, ότι κι αυτή βρίσκεται μοιρασμένη στις κατηγορίες των κεφαλαίων 2 έως 6· ο Ασλάνογλου π.χ. ανήκει στο κεφ. 3, ο Κότσιρας στο 4, ο Παπαδίδης στο 5, ο Λειβαδίτης των πρώτων συλλογών στο 6 κτλ.

Η «γενιά», δηλαδή η δεκαετία του '60, για ένα βιβλίο που κυκλοφορούσε μετά το κλείσιμο της δεκαετίας αυτής, δεν μπορούσε παρά να εκφράζει κάτι που βρισκόταν ακόμα σε εξέλιξη και υπό διαμόρφωση. Σήμερα, μετά το κλείσιμο της δεκαετίας του '70, νομίζω ότι σχηματίστηκε ήδη κι έκλεισε ο κύκλος γνωρισμάτων και της δεύτερης μεταπολεμικής περιόδου, αυτής που αρχίζει (συμβατικά κάπως, για να προσφέρουν κάποικιν ωφέλιμη στρογγυλότητα οι προτάσεις που περιέχονται σ' ένα εγχειρίδιο ιστορίας της λογοτεχνίας) με την έναρξη της δεκαετίας του '60. Γιατί ορίζω ως σημείο τομής των δυο περιόδων την αρχή της δεκαετίας του '60, δίνοντας, συνεπώς, στην πρώτη, διάρκεια ίση με μια δεκαεπταετία (1945-1959/60) και στην δεύτερη, ίση με μιαν εικοσαετία (1960-1979/80), είναι ένα ερώτημα, που η απάντησή του — απάντηση κατά βάση ιστορική, βασισμένη δηλαδή στα δεδομένα της πολιτικής ιστορίας — δεν μπορεί να μας απασχολήσει σήμερα. Γενικά μόνο παρατηρώ, ότι ολόκληρη η δεκαετία του '50 είναι αδύνατο ν' αποσπαστεί από τα μεταπολεμικά ιστορικά γεγονότα της δεκαετίας του '40 στον τόπο μας, ενώ με την αγωγή της δεκαετίας του '60 αρχίζει να διαγράφεται μια νέα ιστορική προοπτική. Ίσως δεν είναι τυχαίο, ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου ξεκινάει τον «ανένδοτο» το 1961. Δεν ήταν οι πρώτες εκλογές που είχε χάσει. Όμως τώρα πίστευε, ότι μπορούσε να δικαιωθεί, αν αμφισβητούσε το κύρος των εκλογικών αποτελεσμάτων. Δίπλα σ' αυτή τη γνωστή ιστορική σελίδα μνημονεύω μια άλλη, λίγο γνωστή, όμως το ίδιο, όπως νομίζω, χαρακτηριστική για την προοδευτικά κλιμακωνόμενη τότε μεταβολή: το Μάη του 1962 συγκεντρώνονται στο θέατρο «Κεντρικόν» στην Αθήνα επιστήμονες και άλλοι διανοούμενοι, για να ζητήσουν την άρση των «μέτρων τάξεως», που είχαν ληφθεί πριν από δεκαπέντε περίπου χρόνια, το Μάη του 1946. Η δυνατότητα να βρει απήχηση τώρα η ενέργειά τους, συντέλεσε ώστε να συγκεντρωθούν πολλά άτομα, κάπου 3.000.

Αλλά περνά στο ζήτημα της γλώσσας (με μια ευρύτερη εκδοχή, ώστε να συμπεριλαμβάνει, μερικά τουλάχιστον, και τη μορφή) της ποίησης της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, που εγώ την αντιμετωπίζω εδώ, όπως είπα, καθολικότερα: υπάρχουν πολλές γενιές μέσα σ' αυτή τη δεκαεπταετία, που όμως μιλάνε, γενικά, την ίδια γλώσσα, παρά τις τεχνοτροπικές ή και ιδεολογικές ακόμα διαφορές. Είναι εξάλλου ευνόητο πως η παρέκκλισή μου από την αυστηρή εφαρμογή του προγράμματος (όπως την ορίζει ο τίτλος) θα δικαιωθεί μόνο, εφ' όσον θα γίνει δυνατό να επισημανθεί, σε βασικά στοιχεία, μια κοινότητα γλώσσας, επεκτεινόμενη σ' ένα πλατύτερο φάσμα ποιητών, όχι μόνο, επαναλαμβάνω, στους παρουσιασμένους για πρώτη φορά τώρα, στην περίοδο 1945-1959, που είναι και η περίοδος εμφάνισης της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. (Ίσως με την μετάβασή μου αυτή, από τη γενιά στην περίοδο, βοηθώ στο να ριχτεί κάποιο φως στο διαλεκτικό σχήμα των πολλών γενεών, που μιλούν, κατά βάση, την ίδια γλώσσα και της μιας γενιάς, που διαφοροποιείται σε πολλές εκφράσεις: συνδυατικό στοιχείο η γλώσσα — ως ένα καθολικότερο αντικαθρέπτισμα των ιστορικών όρων της εποχής).

Εκείνο λοιπόν που διαπιστώνεται εύκολα, ακόμα κι αν εξετάζει κάποιος τα πράγματα στενά γραμματολογικά, είναι η επιβολή της υπερρεαλιστικής έκφρασης στην εξεταζόμενη περίοδο. Ανάφερα πιο πάνω, ως ειδική τάση που χαρακτηρίζει ορισμένους ποιητές, το νεοϋπερρεαλισμό. Όμως πέρα από αυτό και κάθε άλλη τάση συμπεριέλαβε στον εκφραστικό της κώδικα σημαντικόν αριθμό υπερρεαλιστικών τρόπων, ώστε οι διαφορές να είναι, κατά κάποιον τρόπο, ποσοτικές. Η λυρική και γλωσσική τόλμη του υπερρεαλισμού αποτέλεσε ένα σταθερό γνώρισμα της μεταπολεμικής ποίησής μας, ώστε να είναι κι ένα σημείο βασικό για τη συνθεώρηση όλων των τάσεων της δεκαεπταετίας. Αλλ' αν ισχύει αυτό, τότε η υπεροχή της υπερρεαλιστικής έκφρασης δεν μπορεί να είναι απλά και μόνο ένα στενά γραμματολογικό φαινόμενο, μια κλειστή υπόθεση των ποιητών, που ακολούθησαν ένα καταρχάς ξένο, ευρωπαϊκό ρεύμα, ερήμην της ελληνικής πραγματικότητας. Είναι αναγκαίο να υπάρχουν και δικοί μας, εσωτερικοί λόγοι, που να στήριξαν και να ενδυνάμωσαν την τάση αυτή. Ως κύριο τέτοιο λόγο αναγνωρίζω το φό-

βο, που επικουρήθηκε από ένα είδος ποιητικής μόδας. Στο μνημονευμένο τομίδιό μου για τη μεταπολεμική ελληνική ποίηση σημειώνω: «Ίσως πρέπει να πούμε ότι η αναβίωση του υπερρεαλισμού στον τόπο μας συμπίπτει με τα σκληρά κατοχικά χρόνια: μια εποχή βίας ευνοεί την ανάπτυξη μιας κρυπτικής και υπαινικτικής λογοτεχνίας» (σ. 73). Ίσως η διαδικασία αυτή έχει την κανονικότητά νόμου στην ιστορία της λογοτεχνίας. Βρήκα μίαν ενδιαφέρουσα αιτιολογία της δημιουργίας του μύθου ζώων, δοσμένην από το μυθογράφο Φαίδρο, έναν απελεύθερο των χρόνων του Αυγούστου, που δημοσίεψε τα πέντε βιβλία των «Αισωπικών μύθων» του στα χρόνια του Τιβέριου, του Καλιγούλα και του Κλαυδίου:

*Nunc fabularum cur sit inventum genus,
brevis docebo. Servitus obnoxia,
quia, quae volebat, non audebat dicere,
affectus proprios in fabellas transtulit,
calumniamque fictis elusit jocis.*

(Fab. lib. III, prologos)

Θα εξηγήσω με συντομία, λέει ο Φαίδρος, γιατί επινοήθηκε το γένος των μύθων. Επειδή οι δούλοι δεν τολμούσαν να πουν αυτό που ήθελαν, μεταφέρανε τα παθήματά τους σε παραμυθάκια και αστείες διηγήσεις, ώστε να μην τους κατηγορεί κανένας. «Ο προλετάριος, γράφει ο Ludwig Bieler για το Φαίδρο (*Geschichte der odtmischen Literatur*, II, Walter de Gruyter, Berlin² 1965, σ. 80), (...) είδε στον γβολογικό μύθο μια μορφή, με την οποία έλεγε στους ισχυρούς του καιρού του την αλήθεια με αλληγορικό τρόπο». Σε παρόμοιες αιτίες οφείλεται η ακμή του αρχαίου μύθου στην Ινδία. Οι ινδικοί μύθοι βρίθουν από το αυταρχικό λιοντάρι, το πονηρό τσακάλι, το δύστυχο λαγό, το πρόβατο που ολοένα θυσιάζεται. Από τέτοιες *fabellas* βρίθει και η δική μας ποίηση της Κατοχής και η μετέπειτα, τουλάχιστον ως το τέλος της δεκαετίας του '50 (εξάλλου και προς το τέλος της επόμενης δεκαετίας, από το 1967 και ύστερα, σημειώνεται μια επιστροφή στην αινιγματική έκφραση). Ένας αξιόλογος εκτενής μύθος είναι η σχεδόν άγνωστη *Πολιτεία της νύχτας* του μακαρίτη φίλου μου Κρίτωνα Αθανασούλη (ο οποίος

και τυπικά ανήκει στην πρώτη μεταπολεμική γενιά, γιατί πρωτοεμφανίστηκε στη δεκαετία του '40). Η *Πολιτεία της νύχτας* κυκλοφόρησε το 1943· ξαναπλασμένη συμπεριλήφθηκε στον 1ο τόμο των *Απάντων* του, που κυκλοφόρησε το 1966. Στο πρώτο βιβλίο μου, που το τύπωσα το 1959 (*Η ποίησή μας, ο διχασμός, το μεταίχμιο*), παρά τα ολοφάνερα σημάδια του πρωτόλειου, επιχειρείται μια σκόπιμη, ίσως, τομή της ως τότε —άρα ως το τέλος της πρώτης περιόδου— μεταπολεμικής ποίησης, που διαιρείται σε «ενδοστρεφή» και «εξωστρεφή». Η δεύτερη ήταν ποσοτικά πολύ περιορισμένη· εδώ ανήκουν σχεδόν αποκλειστικά όσοι το είχαν αποφασίσει μ' ένα ποίημα ή ένα διήγημα να βρεθούν σε κάποιον τόπο εξορίας ή να υποστούν κι ακόμα χειρότερες συνέπειες. Οπωσδήποτε ήταν οι σαφέστεροι. Ανάμεσά τους ο Μανώλης Αναγνωστάκης, της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, ο Ρίτσος της περιόδου εκείνης· και οι δύο μακρονησιώτες. Η εξήγηση της διαίρεσης της ποίησης, όπως την έδινα εισαγωγικά, κάνει εύκολη τη συσχέτιση της ενδοστρέφειας με την ιστορική τότε ανάγκη της συσκότισης και της απόκρυψης του λόγου. Πιο ρητά στο δεύτερο βιβλίο μου, δημοσιευμένο το 1961 (*Η μοναξιά και η ποίηση*), μιλώ σε ξεχωριστό κεφάλαιο για τη «μεταμόρφωση» των ποιητών, εννοώντας μια «μυθολογική», συμβολική κάλυψη του άγχους τους, της πιο συζητημένης —και άδικα από την κριτική προπηλακισμένης τότε— έννοιας της ποίησης εκείνης. Ανάμεσα στις άφθονες μαρτυρίες παράθετα και τους επόμενους στίχους του Μίλτου Σαχτούρη, ποιητή επίσης της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, από το βιβλίο του *Με το πρόσωπο στον τοίχο* του 1952:

*Μια μέρα θα ξυπνήσω
άστρο
όπως τό'λεγες
θα πλένω από τα χέρια μου
το αίμα
και θα πετάξω τα καρδιά από το στήθος μου
δεν θα φοβάμαι πια τον κερανό
δεν θα φοβάμαι το σφαγμένο
πετεινό
μια μέρα θα ξυπνήσω άστρο,*

όποις τό'λεγες,
τότε
θα είσαι ένα πουλί
ίσως να είσαι ένα παγώνι
εγώ θα έχω αθωωθεί.

Αν εδώ έχουμε ένα μύθο, την έννοια του μύθου εντούτοις μπορούμε —ή και πρέπει— να την αναζητήσουμε και στα επιμέρους στοιχεία των ποιημάτων, στους στίχους και στις εικόνες τους, πλασμένες βέβαια με την πίεση της ανάγκης για απόκρυψη.

Υπήρχε λοιπόν ο φόβος, ως μια μεταμορφωτική δύναμη που δρούσε πάνω στον ποιητικό λόγο. Θυμίζω και κάποιους άλλους στίχους του πιο πάνω ποιητή, δημοσιευμένους το 1958 (στη συλλογή του *Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο δρόμο*), άρα καθώς μπαίνουμε σε μια άλλη, με το τέλος, σιγά-σιγά, της δεκαετίας του '50, περίοδο, με αισιοδοξότερες προοπτικές:

Δεν έχω γράφει ποιήματα —
μέσα σε κρότους
μέσα σε κρότους
κίλησε η ζωή μου.
Την μίαν ημέρα έτρεμα,
την άλλη ανατρίχιαξα —
μέσα στο φόβο
μέσα στο φόβο
πέρασε η ζωή μου.
Δεν έχω γράφει ποιήματα,
δεν έχω γράφει ποιήματα,
μόνο σταυρούς
σε μνήματα καρφώνω.

Ασφαλώς υπάρχει και ο συρμός —αυτή η ωραία λόγια λέξη, που την έχασε δυστυχώς η δημοτική. Αυτός ο παρασυρμός και ο σχεδόν βίαιος επηρεασμός υπάρχει και στην περιοχή της ποίησης. Πάντα αναπτύσσεται γύρω από τις σημαντικές ποιητικές προσωπικότητες μια μαζικότερη ποίηση περιφέρειας. Και τα δύο μαζί, το

κέντρο και η περιφέρεια, συνθέτουν το πανόραμα της ποιητικής ζωής. Στην περιφέρεια λειτουργεί κατά κανόνα ο νόμος της μίμησης. Το περιεχόμενο, τα εκφραστικά μέσα και η μορφή που εμφανίζονται στο κέντρο, ως το αποτέλεσμα της συνάντησης της ισχυρής ποιητικής προσωπικότητας με τις εξωτερικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, με το να γίνουν αντικείμενο μίμησης και «αναπαράστασης» από τους άλλους αποκτούν ένα αυξημένο κύρος. Δεν νομίζω ότι η ποίηση των περισσοτέρων, ως ποίηση μίμησης και μόδας, δεν έχει καμιά αξία, σαν μια τυπική και απρόσωπη επανάληψη των περιεχομένων και των μορφών των σημαντικών ποιητικών έργων. Η ομαδική αυτή «αναπαραγωγή» δεν είναι όσο συνήθως νομίζουμε τυχαία και μηχανική· εμπεριέχει κι ένα ενεργητικό στοιχείο επιλογής: μιμείται ό,τι θεωρείται πιο επιτυχημένο, σε μια συνάντηση και της ομαδικής ευαισθησίας με τα ιστορικά δεδομένα· δεν πρόκειται πάντα για μίμηση τυφλή. Ό,τι παράγεται στο κέντρο και αναπαράγεται —με τον πιο πάνω τρόπο— στην περιφέρεια είναι το κατά τεκμήριο περισσότερο δικαιωμένο ιστορικά πνευματικό γεγονός. Η παράλληλη μελέτη των «μειζόνων» και των «ελασσόνων» ποιητών —όπως επίσης η μελέτη των δευτέρων, καθεαυτούς— είναι κάτι που έχει παραμεληθεί, εις βάρος της ιστορίας και της ασφαλέστερης γνώσης της λογοτεχνίας μας.

Δυστυχώς είναι αδύνατο στον περιορισμένο χρόνο της εισήγησής μου να ασχοληθώ, έστω και ελάχιστα, και με τους ποιητές, όπως τους ονόμασα, της περιφέρειας. Απλώς σημειώνω, ότι μια τέτοια μελέτη επιβεβαιώνει τη διάδοση και την επικράτηση, στην εξεταζόμενη περίοδο, των υπερρεαλιστικών τρόπων, ως πρόσφορων μέσων της αναγκαίας απόκρυψης και ασάφειας.

Εξάλλου θέλω να παρατηρήσω ότι τα γνωρίσματα αυτά, μαζί με την κατάργηση των μέτρων και της ομοιοκαταληξίας, άνοιξαν σε πολλές περιπτώσεις το δρόμο για τη χαλάρωση όχι μόνο της νοηματικής αλληλουχίας των γραφομένων, αλλά και της μορφής. Χαρακτηριστική είναι και η κατάργηση της στίξης και, πιο πέρα, η έλλειψη σοβαρού προβληματισμού για την ποιητική φόρμα, με λίγες εξαιρέσεις.

Ίσως πρέπει ν' αναφερθώ και σ' ένα ακόμα γνώρισμα, πιο δύσκολο στη μελέτη του, αλλά και από μίαν άποψη σημαντικά υπο-

βοηθητικό στη συναγωγή των τελικών συμπερασμάτων: χαρακτηριστική της προσέγγισης προς την υπερρεαλιστική γλώσσα είναι η ανάλογα αυξανόμενη χρήση συγκεκριμένων εννοιών και αντίστροφα: όσο απομακρύνεται ένας ποιητής από τον υπερρεαλισμό, ολοένα λιγότερο αποστέργει την χρήση αφηρημένων εννοιών. Ίσως κάτι που σημείωνα σχολιάζοντας ένα βιβλίο του Δ.Π. Παπαδίτσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο: «... τα τοπία του είναι φτιαγμένα από τα πιο σκληρά, τα πιο στέρεα υλικά: μια «κτίσις» από πέτρες, ορυκτά, σπηλιές, άντρα, οστά, αστραπές, άστρα, κρανία που σπέρνονται κι ανθίζουν, φυτρώνουν, ηχούν». Ίσως ο Παπαδίτσας προσφέρεται για παράδειγμα, γιατί συνδυάζει την πίστη του στις δυνάμεις και τις δυνατότητες του υποσυνειδήτου ως του «φρέατος με τις φόρμιγγες» (αυτός είναι ο τίτλος της πρώτης του συλλογής, που κυκλοφόρησε το 1943), μ' έναν ολοένα εντεινόμενο ιδεαλισμό, που, καταρχήν, ρέπει προς την αφηρημένη γλώσσα. Η κυριαρχία λοιπόν τέτοιων λέξεων στην ποίηση του Παπαδίτσα είναι κάτι που χαρακτηρίζει τη μάχη, που δίνει στο σημείο αυτό η υπερρεαλιστική έκφραση. Ένα γλωσσικόν «υλισμό» επισημαίνουμε και στην πνευματική ποίηση του Γιωργή Κότσιρα. Και τί θα πούμε για το Σεφέρη, τί θα πούμε για το Ρίτσο. Ίσως όμως τέτοιες περιπτώσεις ανακλούν το πρόβλημα, συνακρώντας το: πραγματοποιώντας ένα είδος ενότητας των αντιθέσεων. Εξάλλου, σε όλες τις περιπτώσεις, σταθερή παράμετρος παραμένει αυτή της ασάφειας. Κι αυτό σημαίνει, σε τελευταία ανάλυση, ότι δεν ήταν ο υπερρεαλισμός, που έφερε την ασάφεια, αλλά η ανάγκη για ασάφεια, που προσκάλεσε τον υπερρεαλισμό. Π.χ. ποιητές όπως ο Άθως Δημουλάς ή ο Τάσος Καρβέλης (της γενιάς που συζητούμε) περιέχουν ασάφεια χωρίς κανένα γλωσσικόν «υλισμό».

Είδαμε πως το 1958 ο Σαχτούρης μίλούσε καθαρά για το φόβο, μέσα στον οποίο πέρασε η ζωή του. Αυτό κάτι σήμαινε: ερχόμαστε πάλι προς τις αρχές της δεκαετίας του '60, όταν κάτι τραγικό άρχιζε επιτέλους να ξεπερνιέται. Το 1961 ο Ελύτης δημοσίευσε το *Άξιον εστί*, στο οποίο ο φιλόλογος Τάσος Λιγνάδης αφιέρωσε ένα ολόκληρο βιβλίο, εξηγώντας το στίχο προς στίχο. Παρουσιάζοντας το βιβλίο του Λιγνάδη παρατηρούσα, ότι το ερμηνευτικό του κατόρθωμα ήταν η απόδειξη, ότι ο Ελύτης είχε πάψει να είναι υπερ-

ρεαλιστής, παρουσιάζοντας μίαν έλλογη, στο βάθος, ποίηση (*Νέα Πορεία* 201-202, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1971, σ. 162). Πραγματικά πολλά έδειχναν ότι η αλλαγή προχωρούσε, ότι η υπαινικτική ποίηση πήγαινε σε κάποια καθαρότητα. Αυτό έδειχνε επίσης και η ρητή γλώσσα των πρώτοεμφανιζόμενων λίγο αργότερα ποιητών της αμφισβήτησης, όπως την είπαν. Όμως το 1967 ξανακυλήσαμε. Αυτό δημιούργησε, για τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά, μια περίπλοκη κατάσταση. Η οποία άρχισε ίσως να εξομαλύνεται πάλι στη δεκαετία, που τώρα πατήσαμε το κατόφλι της. Η δεκαετία αυτή εξάλλου εγκαινιάζει μια τρίτη φάση της ελληνικής λογοτεχνίας, από τον πόλεμο και δώθε.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ :

Μολονότι είμαι αποφασισμένος να μείνω στο μεταίχμιο φιλολογικής και λογοτεχνικής κριτικής, αισθάνομαι να εγκυλοῦμαι ως ουδέτερος «παρατηρητής» από τους ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, που το έργο τους εγχοσκοπούμε σ' αυτό το Συμπόσιο.

Σεις

Οι ουδέτεροι παρατηρητές

Αποδώστε δικαιοσύνη

Σ' έναν εκ γενετής τυφλό

γράφει ένας από τους ποιητές της ίδιας αυτής γενιάς, ο Κλείτος Κύρου.

Δεν είναι, άλλωστε, ο μόνος που καταφεύγει στη μεταφορά της «τύφλωσης» ή σε άλλους δικανικούς όρους, συναφείς με το δεύτερο στίχο του αποσπάσματός μας (μαρτυρία, κατάθεση, απολογία, απολογισμός, καταδίκη κτλ.). Οι χρήσεις αυτές, παρά τον αποτρεπτικό και επικριτικό, κάποτε, τόνο, κρύβουν ένα ηθικό αίτημα.

Πιστεύω, ότι στο σύνολό τους, σχεδόν, οι δημιουργοί της γενιάς αυτής έχουν περάσει μέσα στο ποιητικό *congrus* την κρίση, που συχνά, φαίνεται να επιζητούν, άλλοτε ν' αναβάλλουν, αλλά ποτέ να θέλουν να ματαιώσουν.

Η επισήμανση αυτής της εσωτερικής «δικαιώσεως» με τη μέση σημασία της λέξης στο μόνο πεδίο όπου χωρεί κρίση, δηλ. στο πεδίο της μορφής και της γλώσσας, όπου και ολοκληρώνεται το ποιητικό εγχείρημα, είναι ο σκοπός της εισήγησής μου.

Δεν είναι δύσκολο να εντοπίσουμε την εναγώνια αυτή αυτοκρισία: προβληματικό είναι, ως ποιο βαθμό συνυποδηλωτικές νύξεις αποτελούν πραγματικά παραδηλωτικές εκφράσεις του αυτοσυναίσθηματος της γενιάς.

Εναύσματα, προθέσεις, εξαγγελίες, αποράσεις, παραινήσεις «προστακτικές» εις εαυτόν ή, σε οικειότερη σε μας γλώσσα, «στοχασμοί» εγγράφονται μέσα στο ποίημα και αποτελούν οργανικά του μέρη. Έτσι, ο στίχος του Α. Χριστοδούλου: «ο ποιητής/φίλτρο μετατροπής του τρόμου σε ρυθμό» («Επίτες αντιστάσεις» 1959) είναι δηλωτικός της προθετικότητας του δημιουργού, μορφή πραγμάτωσής της και, συνάμα ανήκει σ' ένα προνομιούχο θεματικό κύκλο. Και ο κύκλος αυτός διευρύνεται, όσο ο δοκιμιακός χαρακτήρας της λογοτεχνικής πράξης αποσαφηνίζεται περισσότερο και ο αυτοπροβληματισμός της «γραφής» προβάλλεται εναργέστερα.

Η προθετικότητα των δημιουργών, που εντυπώνεται στο ποιητικό σώμα, διασταυρώνεται συχνά, με τον κριτικό λόγο των ίδιων ή των εγγύτερων ομοτέχνων τους — σύμπτωση, ασφαλώς, ευπρόσδεκτη, αλλά που δεν εξασφαλίζεται πάντοτε.

Η εύρεση του ακριβούς σημείου τομής αυτών των εγγράφων της «ποιητικής» και του κριτικού λόγου, είναι το πρώτο μέλημα του μελετητή, η επαλήθευσή του το τελευταίο μετασχηματίστηκε ο λόγος, εσωτερικά ή όχι, υπάρχει συνέπεια και ακολουθία εξαγγελιών και πραγματώσεων:

Ο αυτοχαρακτηρισμός «εκ γενετής τυρλοί» περιγράφει, πριν απ' όλα, το ιστορικό πλαίσιο, αλλ' επεκτείνεται και στις μορφικές συνθήκες που από τους «δασκάλους» ως τους «πλαστικούς» καιρούς προσφέρθηκαν στους νέους ποιητές που εμφανίστηκαν κατά και αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ποιητές αυτοί ενεπλάκησαν στο στυγνό, ανηλεές και άτεγκτο μηχανισμό που ανέλαβε να καταστείλει και να συντρίψει το λαϊκό κίνημα που γιγαντώθηκε στην περίοδο της Κατοχής, και που απαίτησε ένα είδος (ετεροβαρούς) συνεργασίας δεξιάς και αριστεράς, με τη μορφή εντόπιας απανθρωπίας, αδικαιολόγητων υπερβολών και μοιραίων, όσο και παράλογων λαθών.

Το γεγονός, ότι τα κέντρα, που έπαιρναν τις οριστικές αποφάσεις, βρίσκονταν έξω από τα όρια της χώρας και της ως τότε διαμορφωμένης ιστορικής συνείδησης, καθορίζει ένα μόνο από τους χαρακτήρες της περιόδου, όπου ωριμάζει η πρώτη μεταπολεμική γενιά και

ειδικότερα της πρώτης μετά τον πόλεμο, και, άρα, αποφασιστικής, δεκαετίας. Το γεγονός, ότι οι άμεσοι χειριστές αυτού του συντριπτικού μηχανισμού υπήρξαν Έλληνες (σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από τη μια ή την άλλη μεριά), καθορίζει το δεύτερο και ουσιώδη, από τη σκοπιά που βλέπουμε το θέμα, χαρακτήρα. Τις συνέπειες της ήττας μπορεί να τις υπέστησαν και σωματικά πολλοί από τους ποιητές, που όχι μόνο ανήκουν, αλλά και έχουν συνείδηση ότι ανήκουν στην ίδια γενιά: τις υπέστησαν όμως, όσοι, χωρίς να πιστεύουν στην κοινωνική στράτευση, έζησαν τη χθαμαλότητα και βαναυσότητα της εθνικής, κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής πού, κατά κύριο λόγο, επέβαλε η νικήτρια παράταξη.

Αν προβλέψουμε τους δύο αυτούς χαρακτήρες που, έμμεσα, αλλά σαφώς επιδρούν στο πεδίο της γλώσσας και της μορφής, δε θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε πολλά σχετικά σημεία, όπως οι παλλές αναφορές του Άρη Αλεξάνδρου σε βιβλικά κείμενα (το σωφρονιστικό σύστημα είχε, βέβαια, τα δικά του κριτήρια για το ποιά βιβλία επιτρέπονταν ή όχι στους κρατούμενους) ή τα «πολιτικά» (μη-πολιτικά ή και αντι-πολιτικά) κείμενα ποιητών, που στο κοινωνικό πεδίο έτρεφαν, ενδεχομένως, μίσος κατά της αριστεράς, ή το ασταθές και ισχνό υπόβαθρο του υπαρξιακού στοχασμού στη χώρα μας, την ατροφική κάτω από στυγνή δίωξη, μαρξιστική σκέψη κ.ά.

Βέβαιο είναι, ότι η πρώτη μεταπολεμική γενιά εξασφάλισε, από κοινού, το δραματικό προνόμιο μιας μοναδικής, σε ευρωπαϊκή κλίμακα, ιδιοτυπίας. Πώς ανταποκρίθηκε γλωσσικά και μορφικά σ' αυτήν την μοναδικότητα και τις πρωτογενείς της εμπειρίες μια γενιά πού, όπως λέει ένας από τους εκπροσώπους της, δεν είχε την «πιθανότητα» μαζί της και δεν επρόκειτο να μιλήσει «την ίδια γλώσσα με τη νίκη»; Ποιές οι γλωσσικές «προσχωσεις» πού, για να εκμεταλλευτώ ένα στίχο του Δημήτρη Χριστοδούλου, ενός από τους λιγότερο ηττοπαθείς ποιητές της γενιάς αυτής, βυθίσανε («ικταπλάκωσαν», κατά την έκφραση του κατ' εξοχήν δοκιμιογράφου της ίδιας αυτής γενιάς) τη νεότητά της;

Ένας από τους κοινότερους τύπους στην ποίηση που μελετάμε, είναι η συνδήλωση της ποιητικής τέχνης με τροπικά σχήματα, που με λίγες εξαιρέσεις, καμιά γραμματολογική περίοδος δεν σκέφτηκε ν' αποδώσει στην ευφωνία και λεπτότητα της ποιητικής λειτουργ-

γίας και τέλεσης: σκουριασμένη σάλπιγγα, σκαπάνες, κούτσουρο, σφυρίχτρα, κρότοι, κραυγές ή ακαμψία, αναρθρία, αφασία κ.ά. Είναι ενδεικτικό, ότι ένας ένδοξος στίχος του Β. Μαγιακόφσκι «έπιπυξα στο λαρόγγι μου τα ίδια μου τα τραγούδια» επανέρχεται με τη μια ή την άλλη μορφή σε πολλούς ποιητές. Αυτό το πνεύμα της θυσίας της ποίησης στο βωμό άλλων, ιερών, ενδεχομένως, σκοπιμοτήτων, κατά την κοινωνική προτεραιότητα δε χαρακτηρίζει αποκλειστικά τους ποιητές της πολεμικής ομάδας. Θα το βρούμε, σχεδόν, παντού και οδηγεί είτε στην απογύμνωση του λόγου είτε στην ένταση και φόρτισή του — φαινόμενα, κατά βάθος, συγγενή.

Ακραία και συναρπαστική έκφραση της στάσης αυτής βρίσκουμε στο στίχο του Μ. Σαχτούρη «Δεν έχω γράψει ποιήματα», στο ποίημά του «Ο στρατιώτης ποιητής». Ο στίχος αυτός επαναλαμβάνεται άλλες δυο φορές στο ίδιο αυστηρά δομημένο ποίημα — παλλολογία, στα όρια στίχου, με ιδιαίτερα εμφατική λειτουργία. Σε άλλους ποιητές θα συναντήσουμε την ίδια περίπου διατύπωση, σε περισσότερο απόλυτη μορφή, όπου το βουλητικό περιεχόμενο προβάλλεται με τη βεβαιότητα της οριστικής έγκλισης:

«...δεν είμαι ποιητής
...δεν θέλω νάμαι ποιητής».

(Τ. Λειβαδίτης)

Οι συνδηλώσεις αυτές θα απέκρουαν, βέβαια, κάθε εκδοχή «τοις μετρητοίς», αφού, άλλωστε, βρίσκονται μέσα σε ποιήματα και αρθρώνονται ποιητικά. Σ' ένα από τα τελευταία μάλιστα ποιήματα του Μ. Σαχτούρη, στη συλλογή του *Χρωμοτραύματα* (1980), ξανακούμε τον ίδιο αυτό σημαδιακό στίχο, πάλι τρεις φορές, σε άλλη τώρα χρονική βαθμίδα: «Θα πάψω πια να γράφω ποιήματα», «είπα θα πάψω πια να γράφω ποιήματα», «πάντα θα γράφω ποιήματα». Η αρχική δήλωση, που παραπέμπει ευθέως στο άλλο του ποίημα, αυτοαναιρείται διπλά, αλλά και γι' αυτό, ακριβώς, οξύνεται ακόμη περισσότερο. Η απάρνηση της ποιητικής ιδιότητας, κατά το χρόνο και το χώρο της ποιητικής τέλεσης, σημαίνει τον έσχατο εκπεσμό της ιστορικής περιόδου και συνάμα την εσωτερική μεταμόρφωση του ποιητικού λόγου που για να ανταποκριθεί σ' αυτόν

τον εκπεσμό υπομεινάνε ολόένα και περισσότερο την ποιητικότητα του.

Στη συνείδηση των δημιουργών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ενυπάρχει — πυρηνικά — η βαθιά συναίσθηση κάποιας ανεπάρκειας και ματαίωσης, και η εναγώνια αμφιβολία για την ίδια την ύπαρξή τους ως ποιητών — αμφιβολία που διεθνείς και τοπικές συγκυρίες, κοινωνικές και γραμματολογικές, διατήρησαν εκκρεμή μέχρι σήμερα. Το αυτοσυναίσθημά τους είναι κατά το πλείστον αρνητικό και έχει κανείς την εντύπωση ότι βιώνουν ένα είδος «συντελείας» του λόγου και της γραφής. Πρόκειται για μια εσχάτολογία της ποίησης — κι αυτό ισχύει για όλους τους επιμέρους πνευματικούς προσανατολισμούς της γενιάς, από το «τελευταίο ποίημα» του Μ. Αναγνωστάκη, ως την τελευταία συλλογή του Ν. Καρούζου, που κυκλοφόρησε τις μέρες αυτές.

Η γραπτή ποίηση
σφραγίστηκε στο στήθος μου
σαν ένα τίποτα.

«Φαρέτρινο»

Το ποίημα του Μ. Σαχτούρη «Ο στρατιώτης ποιητής» γράφεται ή τουλάχιστον διαβάζεται το 1958, δέκα δηλ. χρόνια μετά το ανάλογο ποίημα του Ν. Εγγονόπουλου: «Ποίηση 1948».

Την ίδια αυτή χρονιά ο Μιχάλης Κατσάρος δημοσιεύει τη *Μπαλλάντα* για τους ποιητές που πέθαναν νέοι, μια ευρεία αλλ' όχι καθολική προσωπογραφία της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Κάτω από τη μορφή ενός παρωδικού σκαλαθύρματος ο ποιητής του *Κατά Σαδδουκαίων* δεν εκφράζει μόνο την προσωπική του μοναξιά, αλλά και την ανησυχία του για το αποτράβηγμα, τον εγκλεισμό, την απομόνωση, την απουσία και τελικά, την ίδια την ύπαρξη των ποιητών της γενιάς του.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1959, ο Μ. Αναγνωστάκης, που στο ποίημα του Μ. Κατσαρού φέρεται περίπου σαν «αγνούμενος» στο «Βορρά», εκδίδει το περιοδικό *Κριτική* ως «ένα κνηγευτή εδάφους» — δέκα χρόνια μετά τη λήξη του εμφύλιου, και δεκαπέντε

μετά το τέλος του πολέμου. Στο δεύτερο τμήχος εκφράζει την ανησυχία του γι' αυτήν την ίδια την ύπαρξη της γενιάς:

«ώσπου ο χρόνος μάς δείξει αν η περίφημη αυτή γενιά μας έχει πάρει την οριστική απόφαση να υπάρξει ή να μην υπάρξει».

Ιδιορρυθμία άκρα της γενιάς. Αργεί, διστάζει, δεν θέλει να οριοθετήσει τη δική της περιοχή της τέχνης. Αλλά οι καιροί επέζαν ασφυκτικά. Την ίδια χρονιά βγαίνουν σημαντικά ποιητικά βιβλία. Ο Μανώλης Αναγνωστάκης ακούει ευκρινώς το σήμα του ανιχνευτή. Αυτή τη φορά δε διστάζει και να «εκτεθεί».

«Ας μιλήσουμε ανεπιφύλακτα. Οι *Εστίες Αντιστάσεως* είναι ένας σταθμός για την Ποίησή μας. Μαζί με τις *Ουσίες...* του πάντα εκπληκτικού Δημήτρη Παπαδίτσα και την *Περίγραφή του Σώματος...* της Ελένης Βακαλό, οι δυο τελευταίοι μήνες μας χάρισαν τρία από τα πιο βασικά βιβλία της μεταπολεμικής μας Ποίησης».

Ο ενθουσιασμός δεν θα κρατήσει παρά μόνο ως το τέλος του 1961:

«...η δική μας γενιά, περνά σιγά-σιγά χωρίς ν' αφήσει τα οριστικά ίχνη στο διάβα της, χωρίς να επιβάλει την παρουσία της, τα κυρίαρχα ιδανικά της — εγκαταλείποντας το στίβο έρμαιο στους λογής-λογής χρεωκόπους και εν αμαρτίαις γηράσαντες ή σε νεωτέρους φωνασκούς που «επαναστατούν», «οργίζονται» και κραυγάζουν χωρίς να υποπτεύονται το μοναδικό νόημα κάθε επανάστασης».

Οι «εν αμαρτίαις γηράσαντες», από την άποψη που βλέπουμε το θέμα, είναι οι επίγονοι της προκάτοχης γενιάς και γενικότερα οι φορείς του μεσοπολεμικού πνεύματος, άρα και των μορφικών του επιλογών· οι νεότεροι «φωνασκοί» ανήκουν στη διάδοχη ή τις διάδοχες γενιές και ελαύνονται από άλλο πνεύμα, είναι οι πρόδρομοι της «αμφισβήτησης». Οι καθαυτό πρώτοι μεταπολεμικοί ποιητές στα κενά, στα μεσοδιαστήματα ανάμεσα στις σημαντικότερες ή ωχρότερες κοινωνικές και γλωσσικές (όσο και μορφικές) αλλαγές.

Επειδή δεν έχουμε στην, κατά τα άλλα αξιόλογη, βιβλιογραφία μας, ένα γενικό σχήμα, ειδικά για τις συναρτήσεις, δυσδιάκριτες και αιγιματικές ή και συμπτωματικές κάποτε ανάμεσα στις «μορφολογικές δονήσεις» και τις βαθιές αλλαγές στο χώρο της έρευνας και των ριζικών πνευματικών αναπροσανατολισμών, μεταφέρω τις προτάσεις της ομάδας και του κινήματος «Αλλαγή» για τη γαλλόφωνη λογοτεχνία από το 1917 ως το 1974· οι αντίστοιχες χρονολογίες για μας 1930/35 μέχρι σήμερα:

1. Υπερρεαλισμός σε συνάρτηση με την ψυχανάλυση.
2. Στρατευμένη λογοτεχνία σε σχέση με τη φαινομενολογία της ύπαρξης.
3. Νέο μυθιστόρημα (λατρεία της γραφής και του κειμένου) σε ανταπόκριση με το στρουκτουραλισμό.
4. Κίνημα της αλλαγής της μορφής σε διασύνδεση με τη μετασχηματική γραμματική.

Το σχήμα αυτό καλύπτει ένα μέρος — το μέγιστο, πάντως — του δικού μας λογοτεχνικού (ποιητικού, πρωτίστως) πεδίου. Για να προσαρμοστεί στη δική μας πραγματικότητα, θα πρέπει να προστεθούν δύο ακόμη συναρτήσεις: η Σεφερική, τρόπον τινά, όχθη, που ως προς τα πρότυπά της προϋποθέτει ένα έντονο ενδιαφέρον για τις ανθρωπολογικές (εθνολογικές) έρευνες, και η ποίηση της αμφισβήτησης, που δεν είναι ξένη προς απομυθοποιητικές και αποδομητικές διαδικασίες. Η πρώτη μεταπολεμική γενιά και στις δύο κύριες φάσεις της (1945-1960/67 και 1960/67-1980) αντλεί, αφομοιώνει και μετασχηματίζει στοιχεία γλωσσικά και μορφικά και από τις έξι αυτές συναρτήσεις, όπως και αντιπροσφέρει πολλά, μετά την δική της επεξεργασία, στους εισηγητές ή συνεχιστές των υπολοίπων. Αλλά, κυρίως, η γλωσσική και μορφική της συνάφεια αναπτύσσεται προς το πρώτο και τελευταίο ζεύγος των διασυνδέσεων αυτών, κατά τρόπο και βαθμό διαφορετικό ως προς κάθε μια χωριστά από τις επί μέρους τάσεις και ομάδες της γενιάς.

Οπωσδήποτε, βρίσκεται στο μέσον των ισχυρών γλωσσικών και μορφολογικών ροπών, που τοποθετείται στις αρχές της δεκαετίας του '60.

Ως προς την πρώτη και αποφασιστικότερη ως σήμερα διασύνδεση η καθαυτό μεταπολεμική γενιά, βρίσκει συντελεσμένες τις

τρεις μεγάλες γλωσσικές και μορφικές αλλαγές κατά τη σύγκλιση και συνεκβολή των δυο πρώτων ρευμάτων: την κατάργηση του μέτρου, τον ελεύθερο στίχο και τον λεγόμενο ελεύθερο συνειρισμό.

Η αγωγή των μεταπολεμικών ποιητών, που διανύουν την ύστερη εφηβεία και την πρώτη αντρική τους ηλικία, ασκείται από το τιθασειμένο, συχνά και εσκεμμένο υπερρεαλισμό, που έχει ήδη εγκαταλείψει την σχετική του, άλλωστε, αδιαλλαξία και ορθοδοξία.

Ως προς τον υπερρεαλισμό, ειδικότερα, οι μορφικές αλλαγές σημαίνονται και συνοψίζονται στην εκδοχή της ποίησης, που πρότεινε ο Α. Εμπειρικός: «Η ποίηση είναι ανάπτυξι στίλβοντος ποδηλάτου» («Ο πλόκαμος της Αλταμίρας» 1936-1937) και στην εκδοχή του Οδ. Ελύτη: «Ποίηση άγουρο νεράντζι μου / Κάτω από τους καταράχτες του ήλιου» («Η καλωσύνη στις Λυκοποριές», *Τετράδιο*, Γενάρης 1947). Ανάμεσα στο πρώτο και δεύτερο μεταφορικό ορισμό μεσολαβούν δέκα χρόνια. «Η τιμή των ποιητών» σώζεται στη γλώσσα μας, χωρίς υπερβολικές παραχωρήσεις. «Η κατασχώνη των ποιητών» και το πνεύμα του Benjamin Péret δε θα γραφεί σε μας: μια σχετική απόπειρα του Φ. Μπαράκ δε διαθέτει το ανάλογο πάθος και κύρος. Μετάφραση του άρθρου του Péret θα δημοσιευθεί το 1960 στο περιοδικό *Κριτική* (τεύχος 7 - 8) μετά τον θάνατο του ποιητή. Ήταν αργά για ν' αντλήσουν διδάγματα ποιητές, που στην πρώτη τους νύκτη θέλγουνταν από τα παραδοσιακά, εθνικά μέτρα που τη χρήση τους καταδίκαιζε ο ξένος ποιητής. Θα μου επιτρέψετε να επικαλεσθώ δυο μαρτυρίες, μια πρώιμη και μια όψιμη, για το πόσο ισχυρή ήταν η έλξη που δοκίμαζαν οι πρώτοι μεταπολεμικοί ποιητές από την ύστερη κυρίως φάση του ελληνικού υπερρεαλισμού, έλξη που ευθύνεται για —ή που, πάντως εξηγεί— το βραδύ ρυθμό στην ωρίμανση της γενιάς. Ο Μ. Σαχτούρης, στη συλλογή του *Παραλογαίς* (1948) αφιερώνει ανά ένα ποίημα στον Νίκο Εγγονόπουλο, στον Ανδρέα Εμπειρικό και στον Οδυσσέα Ελύτη. Το πνεύμα των ποιημάτων αρχίζει να είναι κάτι άλλο: η αντίθεση υποδηλώνεται, ασθενέστερα προς τον πρώτο, σαφέστερα προς τον δεύτερο, πιο ρητά (με τους πρώτους αποφαιτικούς στίχους) προς τον τρίτο, αλλά, μορφικά και γλωσσικά, η απαγκίστρωση είναι διστακτική. Το στίγμα ορίζεται αρνητικά. Η «στίλβη» σκοτεινιάζει, αλλά διαχέεται πάνω στο ποίημα.

Η όψιμη μαρτυρία: ο Τ. Σινόπουλος στο *Νυχτολόγιο* θέτει ως δέον μια «απόφαση» που ποιητές και κριτικοί μιας παράπλευρης γενιάς όπως ο Α. Δικταίος, είχαν προβάλει ως αίτημα μετά τον πόλεμο:

«Πρέπει να αποφασίσουμε επειγόντως μέσα στην προσεχή εκατονταετία αν η ποίηση θα συνεχίσει να είναι μια ανάπτυξις στίλβοντος ποδηλάτου».

Η προβολή και αναβολή της απόφασης ως το τέλος της επόμενης εκατονταετίας περιέχει χωρίς άλλο ικανή δόση ειρωνείας, σαρκασμού και επιτήμησης αλλά συνάμα, δείχνει και πόσο δύσκολη και προβληματική στάθηκε η απαγκίστρωση από το πεδίο έλξης της προκάτοχης γενιάς.

Ειδικότερα, ως προς την εγκατάλειψη του μέτρου και όσοι από τους ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ακολούθησαν το παράδειγμα ενός δημοσιογραφικού λόγου και κατέφυγαν στο δεκαπεντασύλλαβο, τον εγκαταλείπουν νωρίς.

Και ακριβώς η εγκατάλειψη αυτή στις παραμονές του εμφύλιου πολέμου μαρτυρεί το γλωσσικό και μορφικό διχασμό των νέων, τότε, δημιουργών. Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος βρέθηκε, αναίτιος, στο δίσκο της ζυγαριάς «με τις αυταπάτες» που η συγγνή πραγματικότητα τίναζε στον αέρα, για να παραλλάξω, ελάχιστα, γνωστούς στίχους του Άρη Αλεξάνδρου.

Ωστόσο περιστασιακά το μέτρο επανεισάγεται, είτε ατελώς και αυθόρμητα (αν και όχι ανεπίγνωστα) είτε σκόπιμα και σε εκτεταμένα σύνολα στίχων. Στην ποίηση του Δ. Χριστοδούλου, έξαφνα, ακούμε ένα ρυθμό που δε φαίνεται καθόλου άσχετος με τον οκτασύλλαβο του μοναχικού μοιρολογιού. Όχι σπάνια, ο δεκαπεντασύλλαβος ευδοκίμει σε παραδικές χρήσεις, εκεί όπου απότυχε να σηκώσει μια εκ των προτέρων ματαιωμένη προοπτική. Η παραδική πρόθεση υπηρετείται από τη διάσταση μεταξύ μέτρου και περιεχομένου κατά την εύστοχη παρατήρηση του Έντουαρντ Στάνκμιεβιτς. Και είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο το γεγονός, ότι μετά τη δικτατορία του 1967, πολλοί ποιητές επιστρέφουν στο μέτρο (Ε. Βακαλό, Ν. Καρούζος, Ν. Φωκάς, Δ. Παπαδίδτσας κ.ά.). Η νοσταλγία είναι διάχυτη και μπορούμε να ξεχωρίσουμε λειτουργικούς αισθητικά τύπους στη χρήση του μέτρου, αμιγείς ή μεικτούς. Επισημαίνω εδώ

μόνο δύο σε μη παρωδικές μείξεις: Μετά από ένα ή περισσότερους ελεύθερους ακολουθούν απροειδοποίητα έμμετροι στίχοι· μετά από μια σειρά έμμετρων στίχων η προσδοκία για τη συνέχεια διαψεύδεται με αιφνίδια επιστροφή στην ελεύθερη στιχοποιία, όπως στον «Υπνόσακκο» του Ν. Καρούζου.

Καθολική υπήρξε η διατήρηση της δεύτερης μορφικής αλλαγής που διαφοροποιεί τη νεότερη ή νεότερη ποίηση από την παραδοσιακή. Η έκταση του στίχου και το σημείο τομής δεν φαίνεται να υπακούουν σε κανένα ελέγξιμο ή μετρήσιμο κανόνα και μπορούν να συμπίπτουν με τα όρια πρότασης, ρηματικής φράσης, ονομαστικής φράσης ή και μη πρότασης, με την έννοια που έχουν οι όροι αυτοί στη γλωσσολογία. Εξυπηρετεί, λοιπόν, η κοπή σε στίχους μόνο μια γενική και αναγνωρίσιμη, εξωτερική προειδοποίηση, ότι το κείμενο ανήκει στο ποιητικό είδος: Μολονότι λείπουν σχετικές εργασίες και στατιστικές ενδείξεις, φαίνεται ότι στη μεταπολεμική ποίηση το πέρας της στιχικής γραμμής ρυθμίζεται, συχνά, από εσωτερικές και εξωτερικές αντιστοιχίες περισσότερο παρά στους μεσοπολεμικούς ποιητές, που πρώτοι εισηγήθηκαν στη χώρα μας την ελεύθερη στιχοποιία.

Συναφές θέμα είναι η συγκρότηση του ποιήματος σε στροφικά συστήματα. Ο κανόνας είναι η ανισόστιχη στροφική διαίρεση.

Έτσι, στο Μ. Σαχτούρη, με 100 ποιήματα, τα ολοκληρωτικά ασύμμετρα (ανισόστιχη στροφική διαίρεση) εμφανίζουν αναλογία 55% περίπου, έναντι 62% στον Ελύτη, και 52% στον Σεφέρη. Ενδιαφέρονσα είναι η απόκλιση ως προς τα πεζόμορφα ποιήματα: 2% στον Ελύτη, 4% στον Σεφέρη, 0,9% περίπου στον Σαχτούρη. Στον τελευταίο, τα απολύτως συμμετρικά (ισόστιχες στροφές) εμφανίζουν αναλογία που υπερβαίνει το 6%. Μολονότι η αναλογία αυτή δεν είναι πολύ ισχυρή, μεγαλύτερη σημασία έχει ότι, συχνά, η στροφική συγκρότηση του ποιήματος υπακούει σε αυστηρές μορφοσυντακτικές δομές. Έχω λόγους να πιστεύω ότι η μελέτη τους στο έργο όλων των ποιητών της μεταπολεμικής περιόδου θα αποκαλύψει σπουδαιότατο διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό.

Εκεί όπου διαφοροποιείται αποφασιστικά η πρώτη μεταπολεμική γενιά κατά ποικίλанта ως προς το χρόνο και τη συνέπεια βαθμό, είναι η χρήση του ελεύθερου συνειρμού. Ακόμη και σε ποιη-

τές με υπερρεαλιστική αρετηρία και εμμονή στο «κίνημα», οι ελιγμώδεις ταυτίσεις και αστραπιαίες μεταφορές και προσεγγίσεις των εννοιών που δοκίμασε ο νεοελληνικός υπερρεαλισμός—όσο τις δοκίμασε—υποχωρούν μπροστά σε περισσότερο ελεγχόμενες συνειρμικές εκφράσεις. Οι «καινότεροι συνδυασμοί των λέξεων», κατά την έκφραση του Λ. Πολίτη, δεν έχουν την οξύτητα και την προκλητικότητα που διαπιστώνουμε στην προκάτοχη γενιά. Η αποδεκτικότητα, δηλ. το σύνολο των γενικά αποδεκτών σχηματισμών από σημασιολογική άποψη, είναι ασφαλώς μεγαλύτερη σε σύγκριση με το μεσοπολεμικό και ύστερο υπερρεαλισμό των πρώτων εισηγητών.

Σχετικό είναι το θέμα του ερμητισμού. Σε δύο ποιητές και δοκιμιογράφους, τον Πάνο Θασίτη και τον Στέφανο Ροζάνη, οφείλουμε δυο σοβαρότατα δοκίμια για τον ερμητισμό στη μεταπολεμική ποίηση, και δυο αντιλήψεις, μια στατική και μια δυναμική, για το σπουδαίο αυτό φαινόμενο. Τα δύο αυτά μελετήματα πλαισιώνονται από τις τελευταίες σελίδες του δοκίμιου *Η νεότερη ποίηση στην Ελλάδα* (1955) του Πέτρου Σπανδωνίδη, από τις παρατηρήσεις που περιέχονται στο μελέτημα της Λύντιας Στεφάνου: *Το πρόβλημα της μεθόδου στη μελέτη της ποίησης* (1972) και από τις σελίδες που προτάσσει και ενσωματώνει ο ποιητής Δ. Παπαδίτσας στη συλλογή του «Διάρκεια» (*Ποίηση* 2, 1974). Ο όρος της «αμφιβουμίας» που προτείνει ο Στ. Ροζάνης και η κατεύθυνση προς τις συζητήσεις της σύγχρονης επιστήμης που υποδεικνύει ο Δ. Παπαδίτσας, προωθούν οπωσδήποτε ένα θέμα που ήδη αναζητεί—και μάλιστα επειγόντως—τους νεότερους μελετητές του.

Πιθανότατα θα αποδειχθεί και ωφέλιμη και αναγκαία η απόζευξη του ερμητισμού από τον υπερρεαλισμό, ένα κίνημα που, προθετικά, δεν εμφανίζεται κλειστό και κρυπτικό. Μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που αναμείχθηκαν με σφαιρικές επιρροές ή με ασταθείς υπαρξιακούς προσανατολισμούς, δηλ. σε περιπτώσεις μορφικών και γλωσσικών επαμφοτερισμών, μπορούμε να μιλάμε για ερμητικές δυσκολίες γραφής.

Από γενική άποψη, στην ποίηση της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς ως εκφραστικός ιερογλυφισμός εμφανίζεται λιγότερο απροσπέλαστος και τα κείμενα περισσότερο ευανάγνωστα. Ακόμη έχω τη γνώμη ότι η αλληγορία ευθύνεται λιγότερο απ' όσο υποθέταμε

ώς σήμερα, για τον ερμητικό χαρακτήρα πολλών ποιημάτων. Άλλωστε, η έκτασή της είναι μάλλον περιορισμένη. Υψηλό, σχετικώς, δείκτη εμφανίζει στον Μ. Αναγνωστάκη, αλλ' ακριβώς τα αλληγορικά του ποιήματα είναι ως προς τον άδηλο όρο τους εξαιρετικά ευκρινή και διαυγή.

Οι σύγχρονες γλωσσολογικές μέθοδοι ανάλυσης μπορούν να υπερβούν ή να διατρέχουν το φράγμα της κρυπτικής γλώσσας. Μας προφυλάσσουν και από τη στενότητα της παραδοσιακής ερμηνείας που αναζητούσε τη μόνη σημασία και από την πανσημία που εισάγει την αυθαιρεσία και στομώνει την αιχμή του ποιητικού βέλους — που κινείται ή δείχνει προς συγκεκριμένους στόχους και κατευθύνσεις.

Το πρόβλημα του ερμητισμού συνδέεται ευθέως με την τροπικότητα του ποιητικού λόγου. Και είναι εδώ, ακριβώς, που η πρώτη μεταπολεμική γενιά μεταβαίνει με τρόπο οργανικό από το πνευματικό και ψυχικό της στίγμα στις θεματικές της επιλογές και στην ποιητική τους πραγμάτωση, αν και, σπάνια, με τρόπο που να αποσπά την πλήρη κατάφαση ή με τρόπο που να εξουδετερώνει αναπόφευκτες, από τη μεριά των αναγνωστών — συχνά και των ίδιων των ποιητών — επιφυλάξεις.

Στους κόλπους της γενιάς αυτής αναπτύσσονται τρεις τάσεις που εγγράφονται στο ποιητικό σώμα και μορφοποιούνται στη γλωσσική επιφάνεια όπου και αντικατοπτρίζεται το γενετικό βάθος (όπως και αντίστροφα).

Η πρώτη κατεύθυνση θα μπορούσε να ονομαστεί: «σκληρές και συγκεκριμένες λέξεις», ή αλλιώς «γυμνότητα του λόγου». Αφετηριακό της σημείο η εγκατάλειψη «των εσκεμμένων συνειρμών, της λογικής του ονείρου» (Αναγνωστάκης). Είναι η αποφασιστική στιγμή της απαχίστρωσης από το πεδίο έλξης της προκάτοχης γενιάς και των επιγόνων της.

Γυμνός λόγος σημαίνει μη τροπικός λόγος. Αλλά υπάρχουν τροπές που αντιστέκονται, όπως η παρομοίωση, το στοιχειώδες λειτουργικό στοιχείο της ποίησης, έσχατο καταφύγιο και επαναγωγή στην αιρετική της δραστηριότητα — κοινωνικά, στην εποχή μας τουλάχιστον, αζήτητη και ανώφελη. Ακόμη και σε ποιητές που εντάσσονται στην τρίτη τάση, την τροπική φόρτιση, όπου μοιραία

το παραβολικό μεσολαβητικό μόριο παραλείπεται, θα βρούμε καιρικές και ισόρροπες παρομοιώσεις, όπως, έξαφνα, η ονομαστή εκείνη του Δ. Παπαδίσου.

*Είμαι μόνος σα δάχτυλο σε χέρι
που η μηχανή τού πήρε τα άλλα τέσσερα.*

Αλλά δεν αντέχω στον πειρασμό να μη θυμίσω αυτούς εδώ τους στίχους του Άρη Αλεξάνδρου που αποτελούν και την αποθέωση του σχήματος αυτού, εφόσον το ομοιωματικό χρησιμεύει σαν β' όρος:

*Μες στην ομάδα ήμουν
άχρηστος πάντα
σαν ένα σαν*

Εκτός από την παρομοίωση επιζούν επίσης οι συνεκδοχικές και, μερικότερα, οι μετωνυμικές εκφράσεις. Έτσι, από το θεματικό «όλον» του πάσχοντος σώματος, κατά μία κατιούσα κλίμακα που στενεύει συνεχώς προτιμάται το μέρος, το ελάχιστο μέρος σ' όλη τη σκληρή και απάνθρωπη ενδεικτικότητα του.

*Όλο και πιο γυμνά
όλο και πιο άναρθρα
όχι πια φράσεις
όχι πια λέξεις
Γραμμάτων σύμβολα
Αντί για την πόλη η πέτρα
Αντί για το σώμα το νύχι
Ακόμη πιο πολύ: μια αιμάτινη
σκοτωμένη κηλίδα
πάνω στο μικροσκόπιο*

Ακρότατη απόληξη της γυμνότητας του λόγου (και άρα, όπως υποψιάζεσθε, της εξ αντιστρόφου φόρτισής του), είναι τα ταυτολογικά σχήματα όπου υποκείμενο και κατηγορούμενο είναι το ίδιο. Φτάνουμε έτσι, σε σχετική ή και απόλυτη συνωνυμική ή ριζική (ετυμολογική) συστοιχία.

Σ' ένα σαρκαστικό ποίημά του ο Α. Αλεξάνδρου βάζει τον (επίτροπο) εισηγητή να επικρίνει τους ποιητές γι' αυτήν ακριβώς την ταυτολογική αμοιβαία επικάλυψη των λέξεων:

*ο ποιητής...
καταντάει να λέει τις σφαίρες σφαίρες
και τους πληγωμένους πληγωμένους
κι όλο το πρόβλημα στενεύει μέσ' στα όρια
μιας αναζήτησης σωστού λεξιλογίου.*

Και είναι άκρως ενδεικτικό μιας βαθύτερης κοινής ροπής και πορείας, το ότι τις επικρίσεις, αυτές που ο Α. Αλεξάνδρου υιοθετεί ειρωνικά για να αποδεσμεύσει την ποίηση από την πολιτική σκοπιμότητα, ο Μ. Αναγνωστάκης τις συνιστά για τους φαινομενικά αντίθετους λόγους:

*Τώρα τα βράδια, κάθομαι και του μιλώ
λέω το σκύλο σκύλο, το λύκο λύκο, το σκοτάδι σκοτάδι.*

Οι στίχοι αυτοί δημοσιεύονται τον Ιούλιο του 1970. Η πολιτική πραγματικότητα εξωθεί για μια ακόμη φορά προς την απογύμνωση και την ευκρίνεια του λόγου. Και ο Τάκης Σινόπουλος στο Χρονικό του (1975):

*Από δω κι εμπρός (όσο μπορείς). Οι λέξεις μία μία
ότι γυμνό και αδέκαστο μπορείς να δώσεις.*

Υπάρχει όριο σ' αυτήν την αποψιμωθίωση του λόγου; Στη Μαθητεία του ο Τ. Πατρίκιος θέτει ως άρχα φιλοδοξία να γράψει ποιήματα με γυμνά ονόματα:

*Αν ήμουν πιο καλός ποιητής
θα ταίριαζα γυμνά τα ονόματά σας
σε μια ατέλειωτη σειρά να προϋπαντάει το μέλλον
με μόνη τη δική τους μουσική*

Η υποθετική εκφορά του πρώτου στίχου και η μεταφορική-τητα των δύο τελευταίων περιστέλλουν, βέβαια, την αρχική φιλο-

δοξία. Το ίδιο είχε επιχειρήσει, με τον τρόπο του, ο Τ. Σινόπουλος, με τους «καταλόγους» και τα «κατάστιχα» των νεκρών, με αποκορύφωση το εσωτερικά αρθρωμένο και λίαν έντεχνο ποίημα «Πρόσωπα» (Δρομοδείχτες, 1960-1980). Αλλ' επιφυλασσόταν στον Μ. Αναγνωστάκη να πραγματοποιήσει την πρόθεση του Τ. Πατρίκιου. Στη συλλογή του Το περιθώριο '68-'69 (Πλειάς, 1979) ένα από τα κείμενα-«κομμάτια» συγκροτείται από μια σειρά επωνύμων (ή και μικρών ονομάτων) αγωνιστών που εκτελέστηκαν. Τα μόνα μη επωνυμικά στοιχεία του κειμένου είναι το αρχικό «Συνεχίζω...» που παραπέμπει στον τίτλο προηγούμενων συλλογών του ίδιου ποιητή, και το επίρρημα «ύστερα» που υποβασμάζει τη χρονική ακολουθία και επιτρέπει την κατάταξη των ονομάτων σε αράδες.

Η δεύτερη κατεύθυνση κατατείνει σε «μονοσημαντικότητα» κατά τον όρο του Ν. Φωκά. Οι προθέσεις είναι διαφορετικές, αλλ' ως προς την τροπικότητα του λόγου οι δύο τάσεις συγκλίνουν. Αίτημα είναι η σάρκωση του λόγου και, συνεπώς, ο υποβασμάσμος της ποιητικότητας και η πνευματική υποβαθμίση της ίδιας της ποίησης κατά τρόπο ρητό ή ανομολόγητο.

Στην τρίτη κατεύθυνση ανήκουν ποιητές που η «στρατευση τους στο Απόλυτο» και οι πνευματικές πτήσεις δεν αποστέργουν την περισσεια του λόγου. Απεναντίας η ύψωση, η υπερνίκηση της (ουρανίου) «νεαντιώσεως» απαιτεί πυροδότηση δια μιας όλης της συσσωρευμένης ποιητικής ενέργειας.

*Η ποίηση για μένα είναι μια ερυσθρά περιουσία
κλαδεύω τα δύσκολα δέντρα των ονείρων
ο γαλανή εναντίωση ψηλά
και μονάχος ο άδολος με πτηνά στα χέρια
συντυχαίνει τον ελευθερωτή.*

Για έναν ποιητή που το μεταφορικό κατηγορήμα της ποίησης είναι «ερυσθρά περιουσία» (ουσία και περί την ουσίαν) δε θα ξαφνιαζόμαστε αν η τροπικότητα του λόγου εμφανιζόταν υψηλή κατά τη συχνότητα και εντατική κατά το εσωτερικό ποίον.

Από δειγματαληπτική στατιστική έρευνα πάνω στη συχνότητα των τροπικών και μη εκφράσεων στην ποίηση των Ν. Καρούζου,

Μ. Αναγκωστάκη και Ν. Φωκά, από μια ομάδα πτυχιούχων Φιλολογίας και Μαθηματικών που συζητηθήθηκε στην Αθήνα και που τα αποτελέσματα της εργασίας της θα ανακοινωθούν σε χωριστό δημοσίευμα, εξάγεται ότι τον περισσότερο τροπικό λόγο διαθέτει ο Ν. Καρούζος, ενώ τον κυριολεκτικότερο ο Ν. Φωκάς. Η μέση θέση ανήκει στον Μ. Αναγκωστάκη.

Δεν πρέπει να μας εκπλήξει το γεγονός ότι όπως η απογύμνωση του λόγου έτσι και η τροπική του φόρτιση και έκλυση υπηρετούν εξίσου την πρόθεση παλλών ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς να κηρύξουν — και με τον ποιητικό λόγο — τη χρεοκοπία ή την αναποτελεσματικότητα της ποίησης.

Απόμεινε ένα τελευταίο στάδιο για το οποίο η γενιά αυτή ήρθε κάπως νωρίς όπως για τη συνάρτηση υπερρεαλισμός-ψυχανάλυση ήρθε κάπως αργά — δε διαλέγει κανείς τη στιγμή που γεννιέται. Πρόκειται για τις εξαρθρωτικές διαδικασίες και, ειδικότερα, για τη διατάραξη του συντακτικού πεδίου.

Η στρουκτουραλιστική δραστηριότητα εμφανίζεται στη χώρα μας στις αρχές της δεκαετίας του '60 και πρέπει να σημειωθεί ότι σε περιοδικά της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς δημοσιεύονται μερικά από τα πρώτα σχετικά κείμενα.

Οι όροι της παραδοσιακής γραμματικής δεν επαρκούν για να καλύψουν την περιγραφή των συντακτικών ανωμαλιών και εκτροπών. Θα περιοριστώ εδώ σε δυο μόνο παραδείγματα από το ποιητικό έργο του Τ. Σινόπουλου που, χωρίς να είναι ο μόνος, υιοθέτησε, με την ετοιμότητα που τον διέκρινε σε θέματα τεχνικής, τις αντιγραμματικές προτάσεις που δεν προέρχονταν από το χώρο της γενιάς του.

Διαβάζουμε στο *Χρονικό* (σ. 124-25):

...μας ήθελε η Ιωάννα
(...) Μ' άρεσε τ' όνομα
φρονήματα σκούρο σιγαρό

Δεν πρόκειται μόνο για μια ανωμαλία που σχετίζεται με τη θέση των λέξεων και που θα κατατάσσαμε στα λεγόμενα «σχετικά σχήματα λόγου», έστω και στον εντατικότερο βαθμό υπερβατού,

κατά τον οποίο αποχωριζόμενοι όροι τοποθετούνται πριν και μετά από μια παρεμβλλόμενη παρένθεση. Η διάταξη του κειμένου στο χώρο είναι μια παλιά αξία, αλλά η σύγχρονη λογοτεχνία ανακαλύπτει στη διάσταση αυτή νέες, τρομακτικές όπως έχουν πει, δυνατότητες. Η διάνοιξη των κενών στο παράδειγμά μας είναι σχετικώς ήπια και ο βαθμός αντιγραμματικότητας μικρός. Ο ίδιος ποιητής, ευαίσθητος σειсмоγράφος όλων των αγλωσσικών δονήσεων κατά τις τελευταίες δεκαετίες, θα δοκιμάσει εξαιρετικά εμφατικές εκτροπές ακόμη και εκεί όπου μόρφωσε έναν από τους πρωτεύοντες χαρακτήρες της ποίησής του, στα «κατάστιχα» προσώπων και ονομάτων. Όχι μόνο αποτέμνει κύριο όνομα που ήδη είχε προεξαγγελλεί με το άρθρο, αλλά και στίζει με ερωτηματικό ή και με τελεία.

Αλλά, θα πείτε, οι ποιητές, «γραφιάδες» πια οι ίδιοι και «γραμματικοί», όσο κι αν μισούν τους «αγραφειόσαυρους», «σφυρακοπάνε» με τα σφυριά τους «αδιάκοπα στο ίδιο αμόνι», βαθαινούν τα χάσματά μιας ήδη βαθιά χαραδρωμένης γλώσσας, αποστρέφουν το πρόσωπό τους από το «αυτάρεσκο τοπίο» της με «τη θλιβερή (του) βλάστηση», διευρύνουν ολοένα περισσότερο τις ενυπάρχουσες «ατσές σιωπής», διαμελίζουν μια ήδη και προ πολλού σπαραγμένη λαλιά:

Ήταν στη μοίρα αυτής της γενιάς να προφτάσει στην ερηβεία και την πρώτη ανδρωσή της τις «στυλπνές επιφάνειες» της γλώσσας και, στην πλήρη ωριμότητα, τις «βουλαγμένες της περιοχές».

Αυτό σημαίνει ότι ενώ δυσπιστεί στην εκδοχή «της γλώσσας μέσα στη γλώσσα», ανιχνεύει ολόκληρη την έκταση του γλωσσικού φάσματος.

Θα τελειώσω, λοιπόν, με μια παρατήρηση που, ίσως, έπρεπε να προτάξω. Από την άποψη του ασυμβατικού δομικού συστήματος που χρησιμεύει ως γλώσσα της κοινότητας, οι ποιητές της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς δούλεψαν με μια ευρύτατη αστική δημοτική. Απέφυγαν εξίσου τη δημοτικιστική ορθοδοξία, όσο και τη γλωσσική μείξη του πρώτου υπερρεαλισμού που εξυπηρέτησε συγκεκριμένες προθέσεις, όπως η πρόκληση και η αντίθεση στον κατεστημένο παλαμισμό. Εννοείται ότι η γενική αυτή εικόνα δεν αποκλείει ειδικότερες επιλογές, που χρωματίζουν τη γραμματική κάθε ποιητή, όπως η προτίμηση του Δ. Χριστοδούλου στις παραγωγικές καταλήξεις που φανερώνουν την ενέργεια ή τον δράστη, ή

του Ν. Καρούζου σε αρχαϊκούς επιθετικούς τύπους. Εξυπακούεται ότι εξεζητημένοι κάποτε αρχαϊσμοί στον ένα ή στον άλλο ποιητή δεν δικαιώνονται πάντοτε εσωτερικά και παραμένουν ξένα σώματα.

Στην καθαρεύουσα καταφεύγουν συνειδητά για να σημάνουν σκόπιμα χρήση στερεότυπων εκφράσεων της άρχουσας τάξης και ιδεολογίας, άλλοτε, όμως, γιατί λόγοι σχηματισμοί ή και απολιθώματα κρίνονται λειτουργικότεροι από κάθε βεβιασμένη μεταγλώττισή τους. Η γλώσσα του ρεμπέτικου που εκτιμήθηκε πρώτα από μια δεύτερη μεταπολεμική γενιά, προπαντός στη Θεσσαλονίκη, για να περάσει τελευταία και σε έργα της γενιάς του '30, αφήνει στην ποίηση που μας απασχολεί, λίγα αλλά ευδιάκριτα ίχνη.

Ακόμη και η αγοραία γλώσσα, από τη βωμολοχία ως την κοπρολογία περνάει στα κείμενα των ποιητών μας μετά τη δικτατορία του 1967. Δεν λείπουν, ακόμη, οι φθογγικές και ετυμολογικές στρεβλώσεις, η λογοπαικτική διάθεση, η μίμηση, της παθολογίας του λόγου.

Το γλωσσικό φάσμα της γενιάς αυτής είναι ευρύ — όσο σε καμιά άλλη περίοδο της γραμματείας μας — γιατί ακριβώς δεν διστάζει να πειραματιστεί και πάνω σε ροπές και προτάσεις που ανήκουν σε νεότερα ρεύματα. Και, ακριβώς, στις καταποντισμένες και αναδυόμενες περιοχές της γλώσσας, στις «χαίνουσες απές» και στα «ρήγματά της» «ριζώνει ατέρμονα ο ποιητικός κοχλίας» της γενιάς αυτής, που αν δεν πιστεύει στις δυνατότητες καρποφορίας, αποκλείει επίσης και τις δυνατότητες «σήψευς», για να συμπλέξω δικές τους φράσεις και στίχους, όπως και λίγο πιο πάνω.

Όσα λέει για τους ανθρώπους της γενιάς του ο Κλείτος Κύρου, ισχύουν και για τους ποιητές που τους εξέφρασαν:

όπου κι αν στάθηκαν...

οι σκιές τους ριζώναν

Άδικα προσπαθείτε δε θα ξεριζωθούν ποτέ.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Ευχαριστούμε τον κ. Μπελεζίνη για όσα, απροσδόκητα βέβαια εκτεταμένα, σοφά όμως και πολύ διαφωτιστικά, παρατήρησε γύρω από το χώρο της μορφής και της γλώσσας. Αυτή ήταν διάλεξη, κ. Μπελεζίνη, αλλά μας διαφώτισε. Ο κ. Νικολαΐδης θέλει να κάνει πρώτος μια παρέμβαση.

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Μετά τη χειμαρρώδη και αναλυτική ρητορεία, θα έλεγα, του κ. Μπελεζίνη πάνω σε θέματα ενδιαφέροντα που αφορούν τη μορφή και γλώσσα, εγώ τουλάχιστον άκουσα πολλά άλλα πράγματα εκτός από το θέμα «μορφή και γλώσσα». Ή τουλάχιστον ήταν κάτι που πέρασε πάρα πολύ επιφανειακά. Παράθεση ορισμένων ονομάτων, τα οποία, κατά τη γνώμη μου, τα περισσότερα απ' αυτά, όχι όλα, ελάχιστα προβληματίστηκαν όντως με το ζήτημα της γλώσσας ή αρκετά καθυστερημένα και κατά τρόπο ίσως αντανάκλαστικό, υπό την έννοια κάτι που έρχεται από κάπου το πιο εύκολο. Το κάπου μπορεί να είναι το εξωτερικό, αυτό είναι μια αντανάκλαστική νοστροπία παλιά όπως ξέρουμε και πολύ άσχημη όταν δεν κοιτάζουμε πρώτα τί συμβαίνει στον τόπο μας. Εκείνο εκεί που μου έκανε εντύπωση στην ομιλία του κ. Μπελεζίνη είναι ότι εργάστηκε ασφαλώς πολύ, αλλά εντούτοις κάτι στη δουλειά του σπιτιού του πήγε στραβά, κάτι βασικές παραλείψεις της ανάγκωσης της ποίησής μας μπορεί κανείς να τις επισημάνει. Σ' αυτό βασικά μπορεί να μη φταίει ο ίδιος. Πολλές φορές στεγανά μπορούν να δημιουργηθούν γύρω από έναν μελετητή και να μην του επιτρέψουν τις προσπελάσεις, τις οποίες ένας τόσο ενεργοποιημένος και ακούραστος μελετητής, όπως ο κ. Μπελεζίνης (από τις λίγες φορές που τον άκουσα μου δίνει αυτή την εντύπωση), θα μπορούσε να είχε κάνει. Εκείνο εκεί, νομίζω, που από απόψεως μορφολογικής χα-

ραχτηρίζει την πρώτη γενιά του μεσοπολέμου, τη δική μου γενιά. Ο κ. Αργυρίου με βάζει στο έτος 1922 που είναι το κέντρο της γενιάς αυτής και κάπως τακτοποιεί τα πράγματα. Είναι ότι αυτή η ιστορία με τον υπερρεαλισμό κτλ. δεν ξεκαθαρίστηκε ακόμη σε πολλές συζητήσεις, ή ξεκαθαρίστηκε με διάφορους τρόπους, με τους οποίους βέβαια υπάρχουν κι άλλα πράγματα, π.χ. δεν θα συμφωνούσα με την άποψη του κ. Μερικλή, ότι ο υπερρεαλισμός είναι κρυπτικός, απεναντίας εγώ θά 'λεγα: εκρηκτικός, και έτσι ξεκίνησε, μάλιστα σε μια εποχή που δεν είχε τίποτα να κρύψει ή μάλλον ήθελε να βγάλει έξω: το να βγάλει έξω από τα βάθη του υποσυνείδητου πράγματα, πράγματα τα οποία φαίνονται πολύπλοκα, συμβολικά κτλ. δεν είναι αναγκαστικά κρυπτικά. Αυτό βέβαια δεν αφορά τον κ. Μπελεζίνη, αλλά τον κ. Μερικλή. Υπάρχει μια ασάφεια στη σκέψη πολλών, αλλά νομίζω οπωσδήποτε και στη σκέψη του κ. Μπελεζίνη σ' ό,τι αφορά την εξέλιξη της υπερρεαλιστικής ποίησης και ορισμένες άλλες μορφές διαφορετικές μορφές ποίησης που επηρεάζονται η μια από την άλλη. Όπως ακριβώς είναι κι αυτό που φαίνεται να προβληματίζεται με την καινούρια γενιά και αν ίσως θεωρητικά οι καινούριες γενιές φαίνονται να παραπαίουν, είναι ακριβώς γιατί οι μελετητές, όπως στον κ. Μπελεζίνη, δεν τους υπέδειξαν επαρκώς τις εργασίες εκείνες τις ποιητικές, οι οποίες προηγούνται, και μάλιστα σε μια εντελώς γηγενή βάση. Έχουμε το πρόβλημα ακριβώς όπως εμφανίστηκε και σε άλλες χώρες με πολλές μορφές γλωσσικής ποίησης που έχει σχέση με τη γλωσσολογία τη σύγχρονη κτλ. Μια ιστορία, η οποία φυσικά δεν είναι και πολύ παλιά. Είναι απλό να λέμε ότι όλα αρχινάνε από τον Μαλλαρμέ ή όλα αρχινάνε από την υπερρεαλιστική κίνηση, ή όλα αρχινάνε από τον Τζέιμς Τζόυς και ορισμένους Αγγλοσάξονες κτλ. Ασφαλώς πάρα πολλοί αρχινάνε απ' αυτούς και πάρα πολύ ενδιαφέροντα, αλλά η γλωσσική συνείδηση της ποίησης είναι μια ιστορία σχετικά πρόσφατη, η οποία, ως πρώτος κύκλος, εκδηλώθηκε κυρίως με τη σχολή της Μόσχας, και αυτό έγινε αμέσως μετά την Σοβιετική Επανάσταση, γύρω στο 1923 με τους Τρουμπετσόι, Μπρικ, Πολυβάνοφ, Μαγιακόφσκι, Πλένκοφ και ύστερα από λίγο με την σχολή της Πράγας, με τους Ματέζιους, Ταύγκιν, Μουκαρόφου, Νεζάλ, Ρομάν Γιάκομπσον, ο οποίος Γιάκομπσον π.χ. τονίζει ότι

η σύγχρονη γλωσσολογία στηρίζεται ακριβώς πάνω στη μελέτη της ποίησης, είναι ποιητικογενής και δεν μπορεί να την δει καθόλου έξω από την ποίηση, πράγμα το οποίο φυσικά αναγνωρίζεται και από άλλους μελετητές.

Θα ζητήσω από τον κ. πρόεδρο λίγη παράταση όπως δόθηκε στον κ. Μπελεζίνη, ο οποίος μιλούσε 35 λεπτά.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Το χρόνο να το σεβαστείτε. Είναι δικό σας θέμα να σεβαστείτε τις προϋποθέσεις τις χρονικές αυτής της ομιλίας. Ο πρόεδρος δεν μπορεί να σας υποδείξει κάτι που είναι αυτονόητο.

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Εάν με κόβετε, κ. πρόεδρε, θα σταματήσω, αφήστε όμως κατά μέρος τις νουθεσίες.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Συνεχίστε, σας παρακαλώ.

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Θα είχα τελειώσει. Λοιπόν σε μια παράθεση ορισμένων ονομάτων από τον κ. Μπελεζίνη, τα οποία γχούν κάπως επαναληπτικά σ' αυτά μας, θα ήθελα να τονίσω την ποιητική παρουσία δύο τουλάχιστον ονομάτων, ποιήτριες της γενιάς αυτής από τις πιο ενδιαφέρουσες, τις πιο αξιόλογες (και δεν μπορώ να καταλάβω για ποιο λόγο δεν αναφέρθηκαν), της Βικτωρίας Θεοδώρου και της Κικής Δημουλά. Δεν θά 'θελα να ταλαιπωρήσω περισσότερο τον αγαπητό μου φίλο Αθανασιάδη, θα του ευχόμουν όμως να μην ταλαιπωρεί και τους άλλους. Ευχαριστώ πολύ και το κοινό.

Μ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΟΥ-ΠΟΘΟΥ: Θέλω ν' απαντήσω σ' ένα σημείο στην εισήγηση του κ. Μερικλή. Πιστεύω πως ο υπερρεαλισμός δεν είναι ξενόφερτο φαινόμενο στον τόπο μας. Πρώτος ο Ανδρέας Κάλβος έδωσε υπερρεαλιστικά στοιχεία, αλλά και ο υπερρεαλισμός του Ελύτη δεν έχει καθόλου επηρεαστεί από τους υπερρεαλιστές της Σχολής. Κι αν ακόμα δεν υπήρχε η Σχολή, τα υπερβατικά τοπία του Ελύτη δεν θα μπορούσαν να δοθούν παρά μόνο με υπερρεαλιστική ποίηση. Γιατί ο υπερρεαλισμός είναι η υπέρβαση του πρα-

γματικού και η μεταφυσική του λόγου. Ακόμα, πιστεύω πως η βαθύτερη ρίζα του υπερρεαλισμού βρίσκεται στους Έλληνες οραματιστές. Γιατί, βασικά, ο υπερρεαλιστής είναι ένας αρνητής του φαινόμενου κόσμου. Αρνείται το φαινόμενο κόσμο αναζητώντας μιαν άλλη αλήθεια που κρύβεται μέσα σ' αυτόν. Μα για να εκφράσεις αυτήν την αλήθεια, προχωρείς με μιαν άλλη συνδυαστική εικόνας και λόγου. Αν οι Έλληνες οραματιστές είπαν «φωτιά» ή «νερό» ή «νοσούν τε και είναι», είναι γιατί δεν μπορούσαν διαφορετικά να εκφράσουν τον οραματισμό της υπερβατικής τους αλήθειας.

Όσον αφορά το φόβο που ο κ. Μαρακλής έθεσε μέσα στην αιτιότητα του υπερρεαλισμού, θέλω να πω πως η δική μας γενιά έζησε αυτό το ρήγμα του φόβου, στην παιδική ηλικία των κατοχικών χρόνων. Από κει ξεκίνησε ο δικός μας υπερρεαλισμός. Όταν η παιδική φαντασία προσπαθούσε να υπερβεί τη βάνουση πραγματικότητα να δημιουργήσει νέα αντίστοιχα μέσα σε μια καινούρια συνδυαστική των πραγμάτων.

ΕΡΣΗ ΛΑΓΚΕ: Έχω να πω μια ελάχιστη παρατήρηση. Μιλήσανε μέχρι τώρα τέσσερις εισηγητές. Απ' αυτούς τους τέσσερις εισηγητές αναφέρθηκαν δεν ξέρω πόσες εκατοντάδες ανδρικά ονόματα και μόνο τέσσερα γυναικεία. Θα ήθελα ακόμη να παρατηρήσω ότι σε τούτο το Συμπόσιο, στο οποίο έχω την τιμή να συμμετέχω, δεν είναι καμιά γυναίκα εισηγήτρια, ενώ νομίζω ότι ειδικά στην ποίηση, εγώ προσωπικά θα είχα ν' αναφέρω πάνω από πενήντα αξιολογώτα ονόματα. Ο κ. Αρ. Νικολαΐδης, ο αντιπρόεδρος της Εταιρίας μας, ανέφερε δύο ποιήτριες... Δεν θέλω να πω ονόματα, όμως έχουν ξεχάσει πάρα πολλές. Ευχαριστώ.

ΤΑΣΟΣ ΑΙΓΙΑΛΟΣ: Η γλώσσα της παρακμής και η γλώσσα της ελπίδας. Η γλώσσα της παρακμής δεν έχει αίσθημα λογικής. Ο λυρισμός της ακαλαίσθητο μάρμαρο σε χέρια απελπισμένων. Η γλώσσα εδώ είναι λέξεις σε νομοτέλεια φθοράς, μα πιο πολύ πετράδια, με τα οποία πετροβολάμε κάποιο Θεό που φτιάξαμε, αλλά μας αδικήσει. Η γλώσσα της παρακμής μιλιέται από τις άρχουσες τάξεις για να 'ρθουν τ' ακόρεστα πάθη του λαού για ειρήνη, λευτεριά, δικαιοσύνη, έτσι που η ποίηση να μένει υφιστάμενη υψηλών

προϊσταμένων που την εξουσιάζουν και η γλώσσα ζητιάνια μ' ένα ακούρντιστο βιολί να ψάχνει για κάποιο μινόρε και οι λέξεις σφαίρες, με τις οποίες δολοφονούμε τον εαυτό μας και τους συνανθρώπους μας.

Δεύτερον: Η γλώσσα της ελπίδας, σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Η γλώσσα των δουλωτών που δεν έχει καμιά φθορά στο χρόνο. Η γλώσσα του λαού που υφάινεται με αίμα, πίκρα και πόνο στα σταυροδρόμια της βιοπάλης για ένα καρβέλι ψωμί, για ένα κομμάτι ήλιο. Είναι η γλώσσα που τραγουδάει ο εργάτης, η γλώσσα που ερωτεύεται ο αγρότης, η γλώσσα που είναι σκυμμένος ολημερίς ο γνήσιος επιστήμονας. Φορτισμένα κομμάτια που σε κάνουν να κλαίς, λέξεις απλές σαν το χαμόγελο, αυτή είναι η γλώσσα που δεν πεθαίνει ποτέ, είναι η γλώσσα της αναγκαιότητας και όχι της εξουσίας. Είναι η γλώσσα της ποίησης μέσα στις ρίζες της, με τις παρορμήσεις της και τα λυρικά της αποθεώματα. Ευχαριστώ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΙΟΥ: Στο θέμα της γυναικείας ποίησης, που δεν αναφέρθηκε καθόλου, με κάλυψε η κ. Έρση Λάγκε. Όμως δεν μας έπεισαν οι εισηγητές, δεν είναι δυνατόν να μας πείσουν, ότι η μεταπολεμική γενιά και η μεταπολεμική ποίηση εξαντλείται στα πέντε-έξι ονόματα που κατά κόρον ύμνησαν οι εισηγητές. Δεν θέλω να πω περισσότερα. Αρχούν.

ΝΙΚΟΣ ΜΟΣΧΟΒΑΚΗΣ: Θα ήθελα κι εγώ να πω δυο λόγια, ξεκινώντας περισσότερο από διάθεση που μου γεννήθηκε στο άκουσμα των παρεμβάσεων, οι οποίες κατά 90% ήταν, νομίζω, εκτός θέματος.

Ειδικότερα, επιθυμία μου είναι να τονίσω πως η γλώσσα κι η μορφή στην ποίηση είναι δεμένα και με τη θεματολογία άρρηκτα. Γι' αυτό πρέπει ν' αναζητήσουμε πρωταρχικά τα κύρια γεγονότα που σηματοδοτούν την εποχή που μιλάμε και τα οποία διαθλάστηκαν μέσα από την οπτική ή την ποιητική ικανότητα του κάθε ποιητή κι ακόμη, ακριβώς επειδή υπάρχει μια υπογραμμιστική ανομοιογένεια του περιγύρου, των εκπροσώπων της ποιητικής αυτής γενιάς, την τ ο π ι κ ή ή την κ ο ι ν ω ν ι κ ή τους προέλευση, πράγμα-

τα που δεν ακούστηκαν ούτε από τους εισηγητές — τουλάχιστον τους δύο τελευταίους.

Έτσι την Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά σηματοδοτούν: ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, αλλά και η δικτατορία του Μεταξά, ο απόηχος, και κυρίως αυτός, της διαμάχης για το γλωσσικό, ο εμφύλιος, το χαμένο όνειρο της αλλαγής, η τεχνολογική πρόοδος στον βαθμό που μέχρι τότε είχε επιτελεσθεί, μαζί με τον συγκεκριμένο χώρο που τα δέχεται όλα αυτά ο ποιητής — ειδικότερα εδώ θα έπρεπε παράλληλα με την Αθήνα να τονισθεί και η Θεσσαλονίκη σα χώρος συγκεκριμένος. Όλα αυτά θα καθορίσουν, ως ένα βαθμό, τη θεματολογία αλλά και τη γλώσσα με την μορφή της ποιητικής γενιάς που μιλάμε.

Θα μπορούσαμε βέβαια ν' αναφερθούμε σε συγκεκριμένα παραδείγματα, όπως έκαναν οι εισηγητές που ήταν προετοιμασμένοι γι' αυτό. Κάτι τέτοιο όμως αν γίνει πρόχειρα εγκλείει έναν κίνδυνο. Τον κίνδυνο δογματικών αξιολογήσεων που, όπως είπε το πριβί ο Γιάννης Δάλλας, σε μια τέτοια εκδήλωση, αποπροσανατολίζουν βασικά το διαγνωστικό έργο που έχει να επιτελέσει. Νομίζω, και θα κλείσω μ' αυτό την παρέμβασή μου, πως ένας στίχος που ανήκει στο Μιχάλη Κατσάρδ, δίνει και απηχεί πολύ χαρακτηριστικά την τραγωδία της ποιητικής του γενιάς. Ο στίχος είναι εκείνος ο γνωστότατος: «Ελευθερία ανάπρηη πάλι σου τάζουν».

Σ. Α. ΣΚΑΡΤΣΗΣ: Σχετικά με το θέμα των γυναικών που θίχτηκε: Η Οργανωτική Επιτροπή εκάλισε σε ίσο αριθμό γυναίκες και άντρες. Και ξέρετε ότι ο κ. Αθανασιάδης επήρε τη θέση της Γαλάτειας Σαράντη. Έπειτα, θυμάμαι συγκεκριμένα το εξής: η κ. Λιλή Ζωγράφου, δεν ξέρω αν είναι εδώ, είχε ζητήσει παρέμβαση γι' αυτό ακριβώς το θέμα. Αν είναι εδώ η κ. Λιλή Ζωγράφου, μπορεί να μιλήσει.

ΕΛΕΝΗ ΦΟΥΡΤΟΥΝΗ: Σα μια ελληνίδα της Αμερικής, σα γυναίκα και ποιήτρια, θέλω να αναφέρω τρία ονόματα ελληνίδων ποιητριών που μας έχουν συγκινήσει πάρα πολύ στην Αμερική και μας έχουν δώσει (...) μια γεύση του δράματος της Ελλάδας. Τα ονόματα είναι: Βικτωρία Θεοδώρου, Ρίτα Μπούμη-Παππά, Κική

Δημουλά. Τα ποιήματα της τελευταίας έχουν δώσει μια εικόνα της τραγικής θέσης της γυναίκας στην Ελλάδα. Ευχαριστώ.

Θ. ΜΑΡΑΣ: Μη φοβάστε δεν θα διαβάσω όλ' αυτά τα χαρτιά που κρατάω. Εδώ θα πω μόνο ότι η ποίηση πέρασε, στη μεγάλη της διαδρομή, από πολλά κανάλια και πολλούς δρόμους. Όμως είναι γεγονός ότι όσα κανάλια και όσους δρόμους κι αν πέρασε, βασικά χωρίζεται, ως το πω έτσι, σε δύο στρατόπεδα. Το στρατόπεδο που εκφράζει τη ζωή, το προοδευτικό στρατόπεδο, και σ' εκείνο που εκφράζει, ως πούμε, την ενδοστρέφεια, το λέω έτσι για να μη φανεί ότι χρησιμοποιώ βαριές εκφράσεις.

Είπαμε πως η ποίηση πέρασε πολλά κανάλια. Αυτονόητα και η ενδοστρέφεια. Ένα απ' αυτά τα κανάλια της δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ελεύθερα Γράμματα* (Νοέμβρης του 1947), σχετικό με μια «ποιητική σχολή» που «ξεπήδησε» στο Παρίσι, η σχολή του «λεττρισμού». Στα *Ελεύθερα Γράμματα* υπήρχαν δύο ποιήματα της «σχολής» αυτής. Ήταν μια ενδοστρεφής σχολή που δεν είχε κανένα καθαρό περιεχόμενο και νόημα, τίποτα το αντικειμενικό — ήταν, με λίγα λόγια, «λεττρισμός» που θα πει «γραμματισμός».

Ακούστε λοιπόν το ποίημα αυτό που είναι εσωστρεφές.

μμητιλιγκί τίγκι τίγκι,
βιτιλιγκί κίγκι κίγκι
κικλιριγκί ρίγκι ρίγκι
βου

Αυτό λοιπόν είναι το ποίημα μιας μακαρίτισσας «σχολής». Μιας σχολής με απόλυτη εσωστρέφεια που δεν ασχολιόταν για το αντικείμενο, ακόμα και το πάθος του «ποιητή» της, δεν ενδιαφερόταν για τα ανθρώπινα προβλήματα που υπήρχαν μπροστά της, στην πατρίδα της τη Γαλλία. Όμως ήταν «ποίηση» και για ένα διάστημα καμάρινε(!) γι' αυτό. Ο Ελληνικός ποιητικός λόγος ευτυχώς δεν φτάνει μέχρι εκεί. Η εσωστρέφειά του δεν είναι τέτοιου βαθμού. Αλλά αν κοιτάξουμε πολλούς εσωστρεφείς ποιητές μας — κι εδώ μέσα αναφέρθηκαν ορισμένοι —, αν ξεφυλλίσουμε τα βιβλία τους, θα διαβάσουμε και τελικά δεν θα καταλάβουμε τίποτα.

Θέλω να κλείσω με κάτι που για μένα είναι ουσιαστικό. Αυτά τα χαρτιά που κρατάω στα χέρια μου είχα σκοπό να τα διαβάσω την Κυριακή (σήμερα είναι Παρασκευή). Ορισμένα θα τα διαβάσω την Κυριακή. Εμείς όμως αρχίζουμε το ποιητικό Συμπόσιό μας σήμερα και θα το τελειώσουμε την Κυριακή. Αν, λοιπόν, όσα ειπωθούν μείνουν εδώ μέσα μόνο, ανάμεσά μας, και δεν βγουν έξω στο δρόμο που υπάρχει ο μεγάλος παρατηρητής και ταυτόχρονα κριτής, ο ελληνικός λαός, τότε πια η ποίησή μας και όσα είπαμε κριτικά πάνω σ' αυτήν, θα μείνουν μόνο για τον καθένα μας με τις απόψεις του.

Ας ανοίξουμε λοιπόν τις πόρτες, ας απευθυνθούμε σ' αυτόν το λαό, όχι βέβαια μ' έναν ποιητικό λόγο κομματικοποιημένο, αλλά με έναν λόγο που να εκφράζει τα προβλήματά του, τις αγάπες του, τους έρωτές του, τα λουλούδια του κι ακόμα τα κοινωνικά του προβλήματα — ολ' αυτά είναι κι η δική μας ανθρώπινη συναισθηματική —, γιατί υπάρχει ο κίνδυνος η ποίησή μας να καταντήσει ακλικλιεργική ρίγκι ρίγκι βουα.

Σ. Α. ΣΚΑΡΤΣΗΣ: Επειδή ζητήθηκε να δώσω ορισμένα στοιχεία σχετικά με το ζήτημα των γυναικών: Δε θυμάμαι ποιά σημερινή εισήγηση είχε αναλάβει η κ. Νόρα Αναγνωστάκη, η οποία (για κάποιους λόγους τέλος πάντων), ένα-δυο μήνες πριν, μας ειδοποίησε ότι δεν προλαβαίνει την εισήγησή της. Έπειτα, έχω σημειώσει πρόχειρα, από τα ονόματα της Τιμητικής Επιτροπής τέσσερα: την κ. Μελισσάνθη, που αρρώστησε, την κ. Ρίτα Μπούμη-Παππά, που επίσης αρρώστησε, την Ελένη Βασιλά, που είναι μαζί μας, και την κ. Ζωή Καρέλλη, που μας ειδοποίησε την τελευταία στιγμή ότι περιμένει τα παιδιά της από την Αμερική. Νομίζω ότι κάναμε κάποια προσπάθεια και σ' αυτό. Αν δεν ήταν εκείνη που έπρεπε, συγχωρείστε μας. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτ' άλλο. Επίσης, επειδή, νομίζω, έχει προκύψει κι αυτό το ζήτημα που δεν πρέπει να τ' αντιμετωπίσουμε εμείς: Φοβάμαι ότι θα συμβεί μερικοί από τους φίλους να ζητάνε συνεχώς παρεμβάσεις οι ίδιοι. Νομίζω ότι θα πρέπει ν' αυτοσυγκρατηθούν, να μη μιλάνε οι ίδιοι συνεχώς. Αν αυτό δεν το κάνουν από μόνοι τους, φοβάμαι ότι η Οργανωτική Επιτροπή, από την ανάγκη των πραγμάτων, θα ζητήσει από τους

προέδρους να ελέγχονται αυτοί που ζητάνε παρεμβάσεις. Ευχαριστώ πολύ.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Έχει άλλος να κάνει παρέμβαση; Σας παρακαλώ: οφείλω να σας πω ότι εκείνος που θα κάνει την παρέμβαση έχει χρέος να υπολογίζει την υπομονή του ακροατηρίου. Ο πρόεδρος δεν μπορεί να του κάνει λογοκρισία. Αν βέβαια φτάσει σ' αυτό το σημείο, και εύχομαι να μην φτάσει, αυτό είναι κάτι που ανάγεται στον τρόπο διαπαιδαγωγήσεως ενός ομιλητού. Κάθε ένας οφείλει να σέβεται την αντοχή του ακροατηρίου του.

ΦΟΙΒΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ: Έρχομαι από την Κύπρο. Νομίζω ότι ανήκοντας σε μια ομάδα έξι ανθρώπων που εκόψαμε 2000 μίλια για να έρθουμε εδώ, επεριμέναμε ν' ακούσουμε κάτι, εμείς οι καλούμενοι επαρχιώτες. Απλούστατα σήμερα, μ' ελάχιστες εξαιρέσεις, εσπαταλήσαμε μια ημέρα ακούοντας εν πολλοίς ανοησίες.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Διαμαρτύρομαι, κ. ομιλητά, και παρακαλώ ν' ανακαλέσετε.

Φ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ: Θ' ανακλέσω, ελπίζοντας ότι αύριο δεν θα υπάρξει λόγος απ' άλλον να επαναλάβει τα ίδια.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Παρακαλώ ν' ανακαλέσετε.

Φ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ: Ανακαλώ οπωσδήποτε. Είπα «εν πολλοίς». Δεν υποτιμώ πολλά που ελέγχθησαν και σημαντικά. Εκείνο που θα ήθελα να παρακαλέσω είναι το εξής: Λυπάμαι γιατί ανάμεσα και στους εισηγητές ακόμη, μερικοί ήσαν και οργανωτές του Συμποσίου αυτού, έγινε σοβαρή παρασπώνδηση ακόμα και στα χρονικά όρια. Πιστεύω ότι αν συνεχιστεί αυτή η τάση που παρατηρείται, πιθανόν αύριο να είναι οι μισοί. Ευχαριστώ πολύ.

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ: ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΙΔΟΥΣΗ: Λέγομαι Ελένη Παϊδούση και είμαι από την Ν. Υόρκη. Είμαι ο τρίτος Ελληνοαμερικανός που ακούτε σή-

μερα και πιθανόν ο τελευταίος. Ήλθα ειδικά γι' αυτό το Συμπόσιο. Ήλθα επίσης απεσταλμένη από τους Έλληνες ποιητές και λογοτέχνες της Αμερικής, από τους οποίους δεν είμαστε λίγοι. Σκέφτομαι (όταν σας ακούω: μιλάτε για γλώσσα, άκουσα ωραία πράγματα, άκουσα κι άλλα αρνητικά), αν διανοηθήκατε ποτέ ότι, ενώ μια Ελλάδα έχει 9.000.000 κόσμο, υπάρχουν 4.500.000 στη Διασπορά. Όταν οι Έλληνες διανοούμενοι βρίσκονται εδώ, πνευματικοί άνθρωποι, συγκεντρωμένοι μέσα στην Ελλάδα, με τα προβλήματά τους, το περιβάλλον, τη ζωή τους, το βίωμα τους, σκεφτήκατε ποτέ αν αυτή η γλώσσα θα διατηρηθεί για πολύ, όταν ο μισός πληθυσμός βρίσκεται στον Καναδά, στην Αυστραλία, στην Αμερική; Έχουμε 3.000.000 Έλληνες στην Αμερική, οι οποίοι κινδυνεύουν να χάσουν την γλώσσα τους. Δεν ήλθα να σας κάνω παράπονα, το κράτος έπρεπε να φροντίσει, δεν μας έχει δώσει ποτέ ένα χέρι. Τι γίνεται με μας στην Αμερική; Τι θα κάνουμε; Θα πεθάνουμε από πνευματικό μαρασμό; Παρακολουθούμε και σας ξέρουμε όλους, παρακολουθούμε με λαχτάρα κανείς δεν μας στέλνει βιβλία, κανείς δεν μας στέλνει εφημερίδα. Όταν ερχόμαστε εδώ σαν ζητιάνοι, κοιτάμε ο ένας τον άλλο να βρούμε τα ονόματά σας, να σας μελετήσουμε, να κρατήσουμε τη γλώσσα. Η γλώσσα είναι βίωμα δικό σας και δεν είναι δικό μας. Τα παιδιά μας μεγαλώνουν Αμερικάνοι, μιλάνε μια ξένη γλώσσα. Εμείς μιλάμε και σπουδάζουμε μια ξένη γλώσσα, εργαζόμαστε μια ξένη γλώσσα, αισθανόμαστε τις βολές τις ξένες κάθε μέρα στην ζωή μας. Είμαι 35 χρόνια στην Αμερική, κρατιέμαι από τα λάχανα, όπως λέμε στην Κεφαλονιά, για να κρατήσω τη γλώσσα και να την μάθω στα παιδιά μου και να γράφω εγώ η ίδια. Πώς μπορείτε να μας βοηθήσετε; Αυτό το ερώτημα σας το φέρνω όχι από τον εαυτό μου, σας το φέρνω από 50 περίπου Ελληνοαμερικάνους, ανθρώπους που δεν τολμάνε να κοιτάζουν τις γενιές, κοιτάμε σκυτάλες, από τον περασμένο αιώνα με τον Κουτουμάνο, αργότερα με την Θεανώ Μάργαρη, η δική μου γενιά που σάπισε εδώ πέρα, η άλλη γενιά που έρχεται τώρα, και μιλάμε για τον Κορκίδη, τον Σπάνια, τον Μουζάκη, την Κάρα — να σας αναφέρω πόσους: πενήντα, εκατό, Καναδάς, Αμερική. Νομίζω πως ένα τέτοιο Συμπόσιο ανάμεσα στα προβλήματα τα δικά σας... Είχα γράψει κάποτε στους οργανωτές εδώ, αν γινόταν ν' ασχοληθεί με

την Διασπορά. Να μην αφήσετε τη γλώσσα να παραμείνει μέσα στα ελληνικά πλαίσια και να εξαφανιστεί από μαρασμό και νά'χετε αυτά υπόψη σας: καμία εκκλησία, κανένα προξενείο, κανένας άλλος φορέας δεν μας έχει βοηθήσει στο Εξωτερικό. Βοηθήστε μας εσείς. Και από προσωπική παρατήρηση: στο ζήτημα της γυναίκας, θα το επαναλάβω, με σοκάρισε. Σέβομαι τις δικαιολογίες του κ. Σκαρτσής, αλλά καμιά φορά — με το ζόρι θα έπρεπε να βρεθούν γυναίκες εδώ πάνω, όχι στην Επιτροπή, όχι τιμητικά μέλη, αλλά στην θέση του εισηγητή. Σαν ξένη που είμαι, μου έδωσε την εντύπωση ότι καμιά γυναίκα δεν είναι σε θέση να κάνει εισήγηση και το απορρίπτω αυτό, επειδή ξέρω εκατοντάδες ελληνίδες ποιήτριες πάρα πολύ αξιόλογες. Με συγχωρείτε γι' αυτό, είναι σαν να επεμβαίνω στα εσωτερικά σας, εγώ ήρθα να σας μιλήσω για το πρόβλημα που απασχολεί ειδικά τους Έλληνες της Αμερικής, και αν γίνεται, επειδή εδώ έχετε οργανώσεις λογοτεχνικές και σωματεία, να το σκεφτείτε σ' επόμενα συνέδρια και να κάνουμε και οποιαδήποτε θυσία οι Έλληνες της Διασποράς για να έλθουν να σας πούνε και αυτοί τα δικά τους. Ευχαριστώ και με συγχωρείτε.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΟΥΤΑΦΗΣ: Σχετικά με τους Έλληνες της Διασποράς, ήθελα να σας πω, ότι έχω πάει δυο φορές στην Αμερική και διαπίστωσα την ακρίβεια και την αλήθεια αυτών που είπε η προλαλήσασα απ' αυτό το βήμα. Τα Ελληνόπουλα της πρώτης γενιάς μιλούνε λιγά Ελληνικά, τα Ελληνόπουλα της δεύτερης γενιάς δεν μιλούνε καθόλου Ελληνικά. Μιλούνε αμερικάνικα κι αυτό οφείλεται στο ότι τόσο η Πολιτεία, όσο και οι γονείς δεν έχουνε τις δυνατότητες να τους μάθουν την ελληνική γλώσσα. Βέβαια το θέμα δεν είναι αμερικάνικο θέμα, είναι ελληνικό. Νομίζω πως δεν θα υπήρχε άλλος τρόπος παρά μονάχα οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων της Αμερικής, για να έχουν σχολεία, δασκάλους και παπάδες: αυτά λείπουν από την Αμερική, το διαπίστωσα ο ίδιος. Όμως θα έπρεπε παράλληλα με τις εργασίες του συνεδρίου αυτού, που αφορά την ποίηση, ασφαλώς δε και τη γλώσσα, επειδή η ελληνική γλώσσα τείνει να εξαφανιστεί ανάμεσα στους Έλληνες της Διασποράς, θα πρότεινα από το Συμπόσιο τούτο να γίνει ένα ψήφισμα προς την Ελληνική Κυβέρνηση και δη προς το Υπουργείο Παιδείας, να λάβει

εκείνα τα μέτρα που θα μπορούσαν, τουλάχιστο έστω και στοιχειωδώς, να συντελέσουν να κρατήσουμε την ελληνική γλώσσα στους απογόνους των Ελλήνων της Διασποράς. Ευχαριστώ.

ΕΛΕΝΗ ΑΡΓΕΣΤΗ: Αγαπητοί φίλοι, δίκαιο το αίτημα των Ελλήνων της Διασποράς για τη διάσωση της ελληνικής γλώσσας. Δικαιότερο το αίτημα του ελληνικού λαού και αμεσότερο ενάντια στον εξαφανισμό της γλώσσας του μέσα στα ίδια τα πλαίσια των εθνικών ορίων. Σήμερα σε κάθε μας κίνηση, σε κάθε μας βήμα παρατηρούμε σε κάθε ελληνική λέξη δίπλα κολλημένη την ξενόφερτη κατάληξη, —εξτραδέξ, κλινέξ, στρωματέξ και πηγαίνει λέγοντας. Τι κάνουμε για να διασώσουμε τη γλώσσα μέσα στον ίδιο τον ελληνικό χώρο; Η επιβολή των ξένων οικονομικών συμφερόντων και οι άλλες επιρροές, η καταστροφική επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης επάνω στον ελληνικό λαό μένουν ανενόχλητες και παραχαράζουν την εθνική μας ζωή και την γλωσσική μας ζωή. Επομένως το συνέδριό μας λάβει μια συγκεκριμένη θέση απάνω σ' αυτό το άμεσα πρακτικό ζήτημα. Ευχαριστώ.

Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ: Το θέμα της γλώσσας, κύριοι ακροατές, έχει πολλές διαστάσεις, ωστόσο εδώ μας ενδιαφέρει η γλώσσα και η μορφή στην Πρώτη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά. Αλλά, αν βέβαια μια κύρια ομιλήτρια ηθέλησε να πει τον καημό της από την Αμερική, νομίζω ότι έπρεπε να το ακούσουμε κι αυτό.

Ποιός άλλος θα παρέμβει; Δεν υπάρχει κανείς; Δίνω το λόγο στον κ. Σισσούρα.

ΑΡΗΣ ΣΙΣΣΟΥΡΑΣ: Για να κλείσουμε την αποψινή βραδιά, εγώ έχω μια μικρή παρέμβαση, γιατί όλοι, νομίζω, προκληθήκαμε από την παρατήρηση του φίλου από την Κύπρο. Πιστεύω να ήτανε αυτοκριτική του και να μην ήτανε παράσπονδη παρατήρηση. Αλλά ως αφήσουμε το Συμπόσιο να κυλήσει. Ας το αφήσουμε, μια και νομίζω ότι όλοι σας και όλοι μας, εμείς βεβαίως, οι μαθηματοποιημένοι, οι τεχνολόγοι, σεμνά καθόμαστε και σας παρακολουθούμε και θέλουμε ν' ακούσουμε πολλά πράγματα και σίγουρα το Συμπόσιο μπήκε σε γραμμές από εκεί που προχώρησε να οργανω-

θεί (αναλυτικότερες οι παρατηρήσεις), δηλαδή ότι δεν κλήθηκαν οι ποιήτριες κτλ. Γίνεται ανάλυση σ' αυτό το Συμπόσιο και νομίζω ότι αυτό το Συμπόσιο είναι γεμάτο από εγκυρότητα και πλέον εναπόκειται σε όλους εσάς και όλους εμάς να κρατήσουμε εκείνα τα επίπεδα τα διαλογικά και της ανάλυσης που, νομίζω, μας αρμόζει.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ

Πρώτη συζήτηση:

Η ποίηση στη ζωή και η ποίηση στην εκπαίδευση

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ
ΝΙΚΟΣ Δ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΔΛΑΣ

Α. ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ :

Καλημέρα σας κυρίες και κύριοι,

Σας καλωσορίζουμε στη δεύτερη ημέρα του Συμποσίου μας και η Οργανωτική Επιτροπή έχει να κάνει μερικές ανακοινώσεις πριν αρχίσει η συνεδρίαση. Για την καλύτερη ροή της δουλειάς του Συνεδρίου, η Οργανωτική Επιτροπή θέλει να διευκρινίσει λίγο περισσότερο τη διαδικασία, ελπίζοντας ότι έτσι βοηθάει την καλή διεξαγωγή της. Όπως έχουμε γράψει και στις αναγγελίες που σας έχουμε στείλει και στο πρόγραμμα, ξεκινάμε την συνεδρίαση από την ανάπτυξη του θέματος από τους εισηγητές. Στη συνέχεια ο πρόεδρος δίνει το λόγο στον συνεισηγητή, αν είναι δύο οι εισηγητές, μήπως υπάρχει ερώτηση ή διάλογος μεταξύ των εισηγητών, για τη διευκρίνιση αμοιβαίων απόψεων. Θα γίνει ένα μικρό διάλειμμα μέσα στην αίθουσα, για να δοθεί ο χρόνος στους συνέδρους να διατυπώσουν γραπτώς τις παρεμβάσεις τους και τις ερωτήσεις τους. Θα γίνει, στη συνέχεια, ανάγνωση των γραπτών παρεμβάσεων που έχουν ήδη κατατεθεί. Θα γίνει κατάθεση γραπτών διευκρινιστικών ερωτήσεων επωνύμως προς συγκεκριμένες θέσεις των ομιλητών και, αν στο τέλος υπάρχει χρόνος, θα γίνουν προφορικές ερωτήσεις. Παράκληση της Οργανωτικής Επιτροπής είναι να κρατούνται εντός θέματος και η Οργανωτική Επιτροπή θα έχει τη δυνατότητα να κρίνει, αν μια παρέμβαση είναι εντός ή εκτός θέματος. Βεβαίως παράκληση είναι οι παρεμβάσεις να είναι στο υψηλό επίπεδο του Συμποσίου, φυσικά όμως, από την άλλη μεριά, η Οργανωτική Επιτροπή δεν είναι δυνατόν — δεν μπορεί να καθήσει κάτω να κρίνει λεπτομερώς την αξία κάθε παρεμβάσεως, γιατί αυτό θ' αρχίσει να περιορίζει την ελευθερία της διατύπωσης στον οποιονδήποτε. Και έτσι ας μην διαμαρτυρηθούν ορισμένοι φίλοι αν ορισμένες παρεμβάσεις δεν τους αρέσουν, δεν είναι στο ύψος των άλλων. Είναι καλύτερα να επιτρέψουμε πιο μεγάλη ελευθερία στις παρεμβάσεις, παρά

να τις πνίξουμε και να περιορίσουμε το βήμα αυτό, το οποίο θέλουμε να είναι ένα ελεύθερο βήμα, στο οποίο μπορεί ν' αναπτυχθεί κάθε είδους άποψη (όλα σ' ένα όριο). Στη συνέχεια ο αντιπρόεδρος της Εταιρίας Λογοτεχνών, ο κ. Νικολαΐδης, έχει να διαβάσει μια δήλωση. Παρακαλώ, ο κ. Νικολαΐδης:

ΑΡ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ: Αγαπητοί σύνεδροι, καλημέρα σας. Πρόκειται για μια δήλωση εκ μέρους του Συμβουλίου της Εταιρίας των Ελλήνων Λογοτεχνών διότι φυσικά, όπως έχετε προσέξει, η Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών συμμετέχει σαν οργανωτικό μέλος του Συμποσίου αυτού, όπως και η Εθνική Εταιρία Λογοτεχνών. Το Πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης της Πάτρας διαφημίστηκε ότι οργανώθηκε και με τη συνεργασία της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών. Είναι αλήθεια ότι στην πρόταση του Πανεπιστημίου Πατρών ανταποκριθήκαμε άμεσα, μολοντί συντόμως διαπιστώσαμε ότι η Οργανωτική Επιτροπή, τελείως μονόπλευρα συγκροτημένη, δεν επεδίωξε καμία ουσιαστική συμμετοχή μας στην επεξεργασία του προγράμματος, στην επιλογή των εισηγητών ή των θεμάτων. Παρ' όλα αυτά, δεν αρνηθήκαμε την επίσημη συμμετοχή μας, με τη σκέψη ότι, έστω και χωρίς καμία προηγούμενη ενημέρωσή μας, θα επικρατούσε κάποιο πνεύμα αντικειμενικότητας και προσπάθειας να σταθεί το Συμπόσιο σε κάποιο επίπεδο που θα δικαιολογούσε τον τίτλο του. Ήδη από την πρώτη ημέρα του Συμποσίου, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, διαπιστώνουμε ότι στις εισηγήσεις επικρατεί ένα πνεύμα μονόπλευρης προβολής ορισμένων ατόμων και απόψεων και μια νοσηρότητα μονοπώλησης και απαλλοτρίωσης του πνευματικού μας χώρου. Κατά συνέπεια, η φτώχεια των εισηγήσεων δεν μας εκπλήσσει. Ήταν μέχρι τώρα τουλάχιστον αναπόφευκτη, όπως διαπιστώνουν πολλά μέλη, αλλά και μη μέλη, της Ελληνικής Εταιρίας Λογοτεχνών, που παρίστανται. Για άλλη μια φορά, γιατί και πριν από την έναρξη του Συμποσίου έγιναν παρόμοιες συζητήσεις, σκεπτόμασταν ότι ίσως θα ήταν προτιμότερο να αποσυνδέαμε την ευθύνη της Εταιρίας μας από την όλη διαδικασία του Συμποσίου. Πιστεύοντας όμως ότι η συμβολή μας θα μπορούσε να βελτιώσει τα πράγματα, περιοριζόμαστε απλώς στην πρώτη αυτή δήλωση, με την επιφύλαξη μας πάντοτε για τους

σκοπούς και τις επιδιώξεις της συγκέντρωσης αυτής. Παρακαλούμε όπως η δήλωσή μας αυτή συμπεριληφθεί στα Πρακτικά του Συμποσίου.

Α. ΔΗΜΑΡΟΥΚΩΝΑΣ: Ευχαριστούμε πολύ την Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών. Ελπίζω ότι η όλη διαδικασία του Συμποσίου θα πείσει την Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών πως έχει λάθος. Κατά δήλωση του κ. αντιπροέδρου, την οποία δεν έχουμε λόγους ν' αμφισβητήσουμε, δεν έχω κανένα τέτοιου είδους έγγραφο στα χέρια μου — Κύριε Νικολαΐδη δεν έχετε το λόγο. Καθήστε κάτω, είστε εκτός διαδικασίας. Στη συνέχεια της διαδικασίας, επειδή, όπως ήδη ανακοινώσαμε, ο χαμός του Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου άφησε ένα κενό στην προεδρία της συνεδρίασης, παρακαλούμε τον Ακαδημαϊκό καθηγητή κ. Α. Πολίτη να προεδρεύσει στην σημερινή μας συνεδρίαση με θέμα: «Η ποίηση στη ζωή και η ποίηση στην εκπαίδευση».

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ :

Ευχαριστώ πάρα πολύ για την επανεκλογή μου στο προεδρείο. Δεν ξέρω θεωρήθηκα χτες πολύ μαλακός και ευπροσέγγυος και αυτό μου επέφερε τη νέα εκλογή, ή θεωρήθηκα πάρα πολύ αυστηρός και θεωρήθηκε ότι χρειάζεται μια αυστηρότης; Αισθάνομαι ότι είναι μεγάλη η ευθύνη ενός προέδρου, αφού μάλιστα ήδη και σήμερα παρουσιάστηκαν ορισμένες, ας πούμε, διαφορίες. Οι αποφάσεις όμως που έλαβε στο μεταξύ η Οργανωτική Επιτροπή, έθεσαν ορισμένους φραγμούς και μερικές καινούριες διαδικασίες. Ελπίζω ότι διευκολύνουν και το έργο του προέδρου. Γιατί η διαδικασία θ' αλλάξει κάπως, όπως είπε ο καθηγητής κ. Δημαρούκωνας, και ελπίζω ότι με τον τρόπο αυτό θα κυλήσει σήμερα ομαλότερα απ' ό,τι κύλησε χτες το απόγευμα η συνεδρίαση. Παρακαλώ πάρα πολύ να έχω την κατανόηση των ομιλητών, των εισηγητών πρώτα-πρώτα, των παρεμβαίνόντων και των ακροατών που ζητούν ύστερα το λόγο. Ένα θέμα είναι η τήρηση των χρονικών ορίων. Επειδή πιστεύω ότι

για μια εισήγηση τα ορισθέντα 10 λεπτά είναι πάρα πολύ λίγα, δεν ξέρω αν θα έχω τη συναίνεση της Οργανωτικής Επιτροπής να δώσουμε μια 50% χάρη, να δώσουμε στους εισηγητές 15 λεπτά. Αλλά μεταξύ των 15 λεπτών και των 40 λεπτών υπάρχει μεγάλη διαφορά. Θα παρακαλέσω τους δύο εισηγητές που έχουμε σήμερα το πρωί, τον κ. Καρούζο και τον κ. Δάλλα, να μην ξεπεράσουν τα 15 λεπτά, για να μην μπαίνει και ο πρόεδρος στην δυσάρεστη θέση ν' ανακαλεί ή ν' αφαιρεί το λόγο. Μπορούμε ν' αρχίσουμε. Θα μιλήσει ο πρώτος εισηγητής, κατόπιν ο δεύτερος και θα λάβουν θέση εδώ στο τραπέζι οι δύο εισηγητές ν' ανταλλάξουν απόψεις, θα γίνει ένα διάλειμμα και θα δοθούν οι παρεμβάσεις όπου θα διατυπώνεται με λίγα λόγια το θέμα. Παρακαλώ τον κ. Καρούζο να λάβει το λόγο.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΝΙΚΟΣ Δ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΠΟΙΗΣΗ

Ο εικοστός αιώνας πλησιάζει πια στο χρονικό του τέλος. Η υλιγγιώδης ανάπτυξη της Τεχνικής, μαζί με τις κοινωνικές επαναστάσεις και ριζικές μεταβολές εξουσίας σε όλα σχεδόν τα σημεία του πλανήτη, πρέπει να αναγνωρίσουμε πως είναι το κυριότερο χαρακτηριστικό της ιστορικής φυσιογνωμίας του. Τα μεγάλα επιτεύγματα της Τεχνικής περιβάλλουν τον άνθρωπο του αιώνα με ένα νέο ολωσδιόλου κάλλος, που όμως τον είχε μπερδέψει σε κάποιες περιπτώσεις αναφορικά με τη διαλεκτική συνάρτηση Ζωής και Ποίησης (εννοώντας μ' αυτή την τελευταία λέξη και συνολικά την καλλιτεχνική δημιουργία). Ήδη το πρώτο αισθητικό κίνημα του αιώνα μας, ο φουτουρισμός, εκφράζει αυτή τη σύγχυση. Θα τη σχολιάσουμε στη σύντομη τούτη ομιλία μας, αντιμετωπίζοντας ειδικά την ταρχώδη φουτουριστική λογική, για να ξεμπλέξουμε τα πράγματα. Στις 20 Φεβρουαρίου του 1909 δημοσιεύτηκε στον παρισινό «Φιγκαρό» το «Μανιφέστο του Φουτουρισμού» με την υπογραφή του αρχηγού του κινήματος Φίλιππου Μαρινέτι (1876-1944), ενός δαιμόνιου και έξαλλου Ιταλού, γεννημένου και μεγαλωμένου στην Αλεξάνδρεια. Σ' αυτό το μανιφέστο, που είναι ένα φανταχτερό μίγμα «μηχανολατρείας», αντιπαρελθοντισμού και κακώς εννοούμενου νιτσεισμού, διαβάζουμε, στην υπ' αριθμόν 4 πρόταση: «Διακηρύσσουμε πως η λαμπρότητα του κόσμου πλουτίστηκε με μια καινούρια ομορφιά: την ομορφιά της ταχύτητας. Ένα αυτοκίνητο κούρσας (...), ένα αυτοκίνητο που μουγκρίζει, τρέχοντας ωσάν

βολίδα, είν' ωραιότερο απ' τη Νίκη της Σαμοθράκης». Ανεξάρτητα με τη δημιουργική ανάγκη της Ποίησης — και πολύ σωστά — να προσκαρμόζεται στις ανοδικά εξελισσόμενες μορφές της Ζωής και της Ιστορίας, η πρόταση του Μαρινέττι νοσεί και πάσχει λογικώς. Η Ζωή βέβαια εισχωρεί πάντοτε και καθοδηγεί την Ποίηση, προσφέροντας ή επιβάλλοντας τα νέα στοιχεία της, μα όμως είν' αδύνατο να αντικαταστήσει την Ποίηση, που με τη σειρά της σφραγίζει τη Ζωή πνευματικά κι ανεπανόληπτα. Ο φουτουρισμός εδώ συγχέει δυο διαφορετικές κινήσεις, τις οποίες κάνει η ανθρώπινη συνείδηση. Στο χώρο της Ζωής ανήκει η μια κίνηση, εκείνη ακριβώς που εντάσσεται στη χρονικότητα, στις χρονικές εκφάνσεις της Ζωής, αρχίζοντας απ' τις βιολογικές αναγκαιότητες έως οποιαδήποτε επαναληπτική διαδικασία κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα. Στο χώρο της Ποίησης η άλλη κίνηση που κάνει η ανθρώπινη συνείδηση γίνεται προς τη μη-χρονικότητα, προς το μη επαναλαμβανόμενο, είναι δηλαδή μια κίνηση προς την ακινησία. Για να μιλήσουμε στη γλώσσα της ψυχολογίας, είναι μια κίνηση προς την αθανασία, είναι μια εναντίωση στο θάνατο, σε κάθε φθαρτότητα. Επωμένο αυτό με σινιάλα φιλοσοφίας, σημαίνει ξεκάθαρα πως η Ζωή είναι αηρακλείτεια», ενώ η Ποίηση είναι «ελεατική». Το αυτοκίνητο κούρσας — επανερχόμεστε στη διατύπωση του Μαρινέττι — δεν είναι πιο όμορφο απ' τη Νίκη της Σαμοθράκης, είναι μονάχα κάτι διάφορο απ' αυτήν. Όταν ο Duchamp μπερδεμένος κι αυτός επήρε μια ρόδα ποδηλάτου και την εξέθεσε, τότε αυτόματα η περίφημη εκείνη ρόδα έπαψε να είναι εξάρτημα ενός ποδηλάτου και μεταμορφώθηκε ή μεταποιήθηκε σε έργο τέχνης, γιατί η κίνηση αυτή της συνείδησης ήταν κίνηση προς τη μη-χρονικότητα, ήταν κίνηση προς την ακινησία, περιείχε την απαίτηση του ανεπανόληπτου. Το ίδιο θα λέγαμε για το ποίημα του Μαρινέττι με τίτλο «Στο αυτοκίνητο κούρσας», ένα ποίημα-δοξολόγημα, η αξιολόγηση δεν έχει την ώρα τούτη σημασία, μας ενδιαφέρει απλώς η κίνηση που κάνει η ανθρώπινη συνείδηση με την Ποίηση. Το αυτοκίνητο κούρσας της πρώτης δεκαετίας του αιώνα, που έχει υπόψη του ο ποιητής, δεν υπάρχει πια σήμερα στην κίνηση της Ζωής, αναρίθμητα μεταγενέστερα μοντέλα το έβγαλαν απ' τη μέση, το ποίημα ωστόσο του Μαρινέττι σαν αξίωση του ανεπανόληπτου δεν παραμερίζεται, δεν υπόκειται στις απορρίψεις του

παράγοντα χρόνος. Διαβάζεται ή όχι, συγκινεί ή όχι, πάντως εμπειριάζει την αξίωση μιας αιωνιότητας. Αντίθετα, η Ζωή, σαν διάσταση της χρονικότητας, δεν παρουσιάζει για ό,τι την αποτελεί και τη συνθέτει τέτοιαν αξίωση. Κατ' αυτή την έννοια και μόνο οφείλουμε να σκεφτόμαστε τη διαλεχτική σχέση ανάμεσα Ζωή και Ποίηση. Και έτσι, η Νίκη της Σαμοθράκης, παρά τις ρητορείες του Μαρινέττι, δεν υποσκελίστηκε διόλου και ποτέ απ' την αστραφτερή γοητεία, την ήδη νεκρωμένη, ενός αυτοκινήτου κούρσας της πρώτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα, συνεχίζει την ακινησία της αδιατάραχτη, μετέχει στις χιλιετίες της αυτή η Νίκη αρνούμενη συνολικά το χρόνο, ενσωματώνεται στο «αίδιον» του Παρμενίδη. Δεν έχει καν σημασία η πιθανή κάποτε υλική καταστροφή της. Εκείνο που «σημαίνει» είναι μονάχα η κίνηση που κάνει η ανθρώπινη συνείδηση μέσα απ' τις πραγματώσεις της Ποίησης. Πομπός και δέκτης, καλλιτέχνης και αποδέκτης του καλλιτεχνήματος, κάνουν αυτή την κίνηση προς το ακίνητο, «μέε στο 'Απειρο που ελευθερώνει», για να αναφερθούμε σε ένα στίχο του ίδιου του Μαρινέττι. Ποιά λοιπόν εδώ η αντιδιαστολή; Χωρίς καμιάν αμφιβολία, το πεπερασμένο των μορφών της κίνησης· η αντιδιαστολή της Ζωής εσάν κίνησης και των εποχών της ιστορικής πραγματικότητας. Να σημειώσουμε ακόμη κάτι σ' ετούτη την ανάλυση. Πώς διαβάζουμε ένα ποίημα; Πώς το διαβάζει ο ποιητής και πώς το διαβάζει ο αναγνώστης; Θα πρέπει νά 'χουμε παρατηρήσει πως η ανάγνωση, είτε ρητορική και παλαιότερη είτε κουβεντιαστή κι αφιλόδοξη, προκαλεί πάντοτε κάποιαν αλλοίωση στη φωνητική δομή του διαβάσματος. Θέλουμε να υπερβαίνουμε διαβάζοντας ένα ποίημα τους όρους της καθημερινής ομιλίας, εισάγουμε την υπόσταση σε βούληση ιερατική ή το λιγότερο σε αφωνητικά αμετακίνητα». Τόσο ο ποιητής, όσο κι ο αναγνώστης, ανάγονται μ' αυτόνε τον τρόπο στην απάρνηση του χρονικού βάρους της ύπαρξης. Άλλωστε, κι από μόνη της η λέξη απαγγελία, που σχετικά χρησιμοποιούμε, διαφορίζει την εσωτερική κατάσταση σε συσχετισμό με την απλή και τρέχουσα μέσα στις χρονικές ανάγκες της ζωής ομιλία, όποιες και νά 'ναι. Στις θρησκευτικές τελετουργίες μονάχα θα διαπιστώσουμε ανάλογη με εκείνη της Ποίησης συνειδησιακή κίνηση, γιατί και το θρησκευτικό φαινόμενο τείνει προς τη μη-χρονικότητα. Η διαλεχτική ενότητα Ζωής και Ποίησης εμφα-

νίζει, κατά την ταπεινή μας αίσθηση και εννοιολογία, την εικόνα που προσπαθήσαμε να ιχνογραφήσουμε. Η Τεχνική και οι μεγάλες της επιτυχίες, κυρίως όσες καλύτερεύουν τις συνθήκες της ζωής και μας προτρέπουν — ευτυχώς — να οραματιζόμαστε το ανθρώπινο μέλλον όπως αξίζει στην πνευματική μας οντότητα, δεν είναι ολέθριο πράγμα· η τέτοια στάση θα φανέρωνε σκέψη πισωδρομική κι ακατανόητη. Η τεχνική εξέλιξη δεν είναι ελάττωμα του υπαρκτικού πεπρωμένου, δεν είναι κατάρα της κοινωνικής πραγματικότητας, τουναντίον: είναι δύναμη θαυμαστή, που πρέπει όμως να τη στρέφουμε καθολικά στη διάσταση πανανθρώπινου αφανισμού της δυστυχίας, και για να επιμείνουμε στους συλλογισμούς αυτής της εισήγησης: η Τεχνική δεν πρέπει να συγχέεται με την Τέχνη, μολονότι μπορεί πια, και θα μπορέσει στο μέλλον ασφαλώς περισσότερο, να συμβάλλει με τα μηχανικά της μέσα σε νεότερες φάσεις εκφραστικής, καθώς εκτεταμένα ήδη το βλέπουμε να συμβαίνει στην αρχιτεκτονική, στη μουσική, στη ζωγραφική, και είναι θαυμάσιο. Η Τεχνική δεν έχει την υπαρξιακή σημασία που έχει η Τέχνη και γι' αυτόνε το λόγο δεν μπορεί ούτε να την εξουδετερώσει την τελευταία ούτε να την αντικαταστήσει, όπως ο Μαρινέτι στοχαζότανε αντιφάσκοντας με τον ποιητή εκυτό του. Ζωή και Ποίηση αλληλοσυμπληρώνονται στην αντίθεση χρόνου και αιωνιότητας. Η εικοστή μετά Χριστόν εκατονταετία ξεκίνησε τις αισθητικές της ανησυχίες με μια πελώρια σύγχυση. Προσεγγίζει τώρα στη λήξη της, χωρίς πλέον ανόητους εκθαμβωτισμούς, ως προς τα εκπληκτικά τεχνικά άλματα. Θα λέγαμε κάτι πιο πολύ: γνωρίζει τώρα βαθύτερα τη Ζωή και σηκώνει ψηλότερα το νόημα της Ποίησης.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΛΛΑΣ

Η [ΝΕΟΤΕΡΗ] ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Η Εκπαίδευση και ο συντηρητικός ρόλος της

As αρχίσουμε μ' αυτή τη σκληρή διαπίστωση: Ο ρόλος της Εκπαίδευσης είναι συντηρητικός, από τη φύση και τη θέση του έργου της: Ενός έργου ταγμένου να συντηρεί διαχρονικά τη γνώμη και τις αξίες του πολιτισμού. Και να τις καθιλώνει στο νου και τις ψυχές των μαθητευομένων ως «μνημεία» αμετάθετα, ως «πρότυπα» υποχρεωτικά. Μια διαδικασία εναντίον του ρεύματος, αντίθετα δηλαδή προς την εξέλιξη των πραγμάτων: της διδακτικής ύλης και των φορέων της (ήτοι των γνώσεων και των αξιών, αλλά και του πομπού και προπάντων του αποδέκτη τους).

Εξάλλου τη συντήρηση αυτή η Εκπαίδευση την επιβάλλει κάθεται και άρα εξουσιαστικά. Γιατί εμποδώνει κόμμη και στα πιο σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα μια σχέση εντολέα και εντολοδόχου. Και πάλι μια διαδικασία εναντίον της φυσικότητας, αντίθετα δηλαδή προς την ελεύθερη — την αβίαστη και αυτοπροαίρετη — λειτουργία που πρέπει να είναι η εκπαίδευση: να είναι η (ενεργητική) μετάληψη και όχι η (αυταρχική) μεταβίβαση των γνώσεων. Ενώ ως τώρα δεσμεύει και υποχρεώνει τη συνείδηση του παιδιού. Δεσμεύει την αυτενέργειά του και υποχρεώνει τη δεκτικότητά του προς μια κατεύθυνση, την κατεύθυνση της εντολής. Και μάλιστα της εντολής ενός συστήματος — εννοώ ιδεολογικού συστήματος — που μέσα από την εκπαίδευση διαρκώς αναπαράγεται.

2. Η λογοτεχνία και τα άλλα μαθήματα

Στη γενική αυτή παθολογία εκμπλέκεται και η λογοτεχνία. Άλλωστε υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά της με τα άλλα μαθήματα: η δυσκολία προσέγγισής της. Η δυσκολία στα άλλα μαθήματα, επειδή εκεί πρόκειται για στοιχεία επιστημών, είναι νοητικής κατηγορίας. Δεν καταλαβαίνω ένα θεώρημα των Μαθηματικών ή μια έννοια της Φιλοσοφίας, σημαίνει μειονεξία της αντιληπτικής και των άλλων γνωστικών ικανοτήτων μου· μειονεξία της αξιολογίας και της ευφυΐας. Η ακαταληψία εκεί είναι θέμα νοητικής επάρκειας, άρα ποσότητας. Η δυσκολία και συνεπώς η ακαταληψία στην ποίηση και μάλιστα στη νεότερη ποίηση, είναι άλλης κατηγορίας· είναι θέμα ποιότητας. Σημαίνει και κρίνει την παρουσία και την επάρκεια μέσα μας ενός άλλου στοιχείου ή εφοδίου: της κριτικής φαντασίας. Και συμπληρωματικά, προκειμένου για την άρση της δυσκολίας και την ευκολότερη κατανόηση των έργων της, σημαίνει την πρωταρχικότερη ανάγκη για καλλιέργεια και εμπέδωση στις ψυχές των παιδιών και στη σχολική πράξη μιας σύστοιχης προς την κριτική φαντασία κριτικής συνείδησης. Η ανάπτυξη μιας αντιληπτικής ικανότητας στον τομέα των άλλων — ας πούμε, των επιστημονικών μαθημάτων — έκανε τα παιδιά ικανά για την πρόσληψη της καινούριας ύλης και μεθόδου των Μαθηματικών και των Φυσικών επιστημών, που με γενναίες σχετικά αλλαγές έχει περάσει εδώ και χρόνια στα σχολικά εγχειρίδια και προγράμματα. Ενώ η παντελής απουσία οποιασδήποτε μέριμνας για τη συστηματική καλλιέργεια αυτής ειδικά της κριτικής ικανότητας που συνάπτεται με τα έργα της κριτικής φαντασίας, δημιουργεί σ' όλες τις φάσεις, από την επιλογή και την προσφορά ως την επεξεργασία και την πρόσληψη του μαθήματος, μια σύγχυση των ορίων.

Πάνω στη σύγχυση αυτή δοκιμάζονται παλαιά και σύγχρονα συστήματα διδασκαλίας. Αυτά είναι σε γενικές γραμμές τα εξής:

- 1α Η λογοτεχνική ανάλυση (χτες) και
β η «σημειολογική» ερμηνεία (σήμερα)
- 2α Η ανθρωπιστική σκοπιμότητα (χτες) και
β η κοινωνική σκοπιμότητα (σήμερα)

3. Η παραδοσιακή διδακτική και τα νέα δεδομένα: Δύο παραδείγματα

Η παραδοσιακή διδακτική στη θεωρία και την πράξη υπηρετούσε τα πρώτα σκέλη: τη «λογοτεχνική» —τάχα!— ανάλυση με την αναζήτηση των καλλιλογικών στοιχείων και την «ανθρωπιστική» —βεβαίως!— σκοπιμότητα με την ανεύρεση των ιδεών και του κεντρικού μηνύματος του κειμένου. Το αποτέλεσμα: 'Η τυποποιούσε βολικά με τη γνώριμη και από τη νέκρωση της αρχαίας λογοτεχνίας «τεχνολογία» του κειμένου — π.χ. να βρείτε τις εικόνες, τις παρομοιώσεις, τα επίθετα, ή τα σχήματα λόγου του κειμένου — ή παρέλυσε και επικάλυψε τη λογοτεχνική «αξία» με τα εξωαισθητικά συμφραζόμενα. Πρόκειται για παρέκλυση προς τα ιστορικά, τα κοινωνικά, τα βιοτικά δεδομένα και υπονοούμενα του γραφτού και του συγγραφέα του. Δηλαδή για στοιχεία μιας γνωστικής και — σχετικά με το σύμπωμα που θα συζητήσουμε — ψυχολογικής και ηθικής ερμηνείας.

Έτσι πιστεύαμε πως η διδασκαλία μας γίνεται και θεωρητική και παιδαγωγικότερη.

Ας μιλήσουμε με σχετικά παραδείγματα.

1. Παράδειγμα από τη φάση του τέλους ή του ελέγχου της διδασκαλίας.

Σε πρόσφατη απολυτήρια εξέταση του Λυκείου δίνονται ως θέμα στο μάθημα της Νεοελληνικής Γραμματείας οι «Θερμοπόδες» του Καβάφη. Οι τρεις ερωτήσεις του εισηγητή είναι:

1η. Πού πέφτει το βάρος στους δύο πρώτους στίχους του ποιήματος:

*Τιμή σ' εκείνους όπου στη ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπόδες.*

2η. Τί παρατηρείτε για την αντίθεση που υπάρχει στις φράσεις: «αδίκαιοι κ' ίσοι σ' όλες των τες πράξεις» — αλλά με λύπη κιόλας κ' ευσπλαχνία»;

3η. «Και περισσότερη τιμή... επιτέλους θα διαβούμε». Να αναλυθεί.

Το πλήθος των μαθητών απάντησε στην πρώτη ερώτηση: Το

βάρος πέφτει στο ρήμα «ώρισαν» και ακολουθεί, κατά τη γνωστή σχολική χρησιμομάθεια, η αξιολόγηση: «γιατί αξίζουν πιο πολύ αυτοί που μόνιμοι τους κτλ. κτλ.». Η απάντηση βαθμολογείται με άριστα. Κάποιος μαθητής έγραψε, πως το βάρος πέφτει στο «φυλάγουν» που το συνδέει με το νόημα του επόμενου στίχου-κλειδιού του ποιήματος

ποτέ από το χρέος μη κινούντες

και εξηγεί έτσι τη σύλλοξη εκφορά του: όχι «από το χρέος μη εκκινούντες» αλλά «από το χρέος μη κινώντας το». Άλλος μαθητής σημειώνει πως το βάρος πέφτει και στα δύο ρήματα ή μάλλον σ' όλη την έκφραση «ώρισαν και φυλάγουν» όπου το «και» έχει, κατά τη γνώμη του (που συμβαίνει να είναι και γνώμη του Γ. Θέμελη) σημασία αιτιολογική (= και γι' αυτό) και προσπαθεί να διατυπώσει μερικές στοιχειώδεις παρατηρήσεις για την ειδική λειτουργία των καθαφικών λέξεων. Άλλος, ξεκομμένος επίσης από την ομοφωνία, παρατηρεί πως το βάρος πέφτει στη φράση «στη ζωή των», αναφέροντας κάτι για τη σημασία του συμβόλου και μάλιστα του ιστορικού συμβόλου που χρησιμοποιείται για ηθικοδιδασκαλικούς σκοπούς στην ποίηση του Καβάφη. Οι απαντήσεις, όπως και οι σχετικές τους στη 2η και 3η ερώτηση, που εδώ παραλείπονται, από τον εισηγητή-βαθμολογητή του μαθήματος υποβαθμίζονται ή ως άσχετες (φλύαρες) μηδενίζονται.

Παρόμοια — ή περίπου — αντιμετωπίζονται και οι λοιπές απαντήσεις.

II. Παράδειγμα από τη φάση της αφετηρίας ή των δεδομένων του μαθήματος.

Στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γ'* Γυμνασίου, στα οποία συνεχίστηκε η καινούρια αντίληψη σχετικά με την εκλογή και την προσφορά της ύλης, περιλαμβάνεται για πρώτη φορά και η πρώτη μεταπολεμική γενιά που αποτελεί και θέμα αυτού του Συμποσίου. Υπάρχει σωστά μια γενική εισαγωγή και ακολουθεί μια δειγματοληπτική ανθολόγηση. Ανθολογούνται οι ποιητές Γιώργος Θέμελης, Τάκης Βαρβιτσιώτης, Άρης Δικταίος, Μηνάς Δημάκης, Μανώλης Αναγνωστάκης, Νίκος Καρούζος, Τάκης Σινόπουλος, Μίλτος Σαχτούρης. Ο ερμηνευτικός οδηγός, που εδώ μας ενδιαφέρει, δί-

νεται με τα λίγα προεισαγωγικά και προπαντός με τις συνοδευτικές ερωτήσεις του επιμελητή. Ας δούμε ένα παράδειγμα: Το «Ψωμί» του Μίλτου Σαχτούρη:

Ένα τεράστιο καρβέλι, μια πελώρια φρατζόλα ζεστό
ψωμί είχε πέσει στο δρόμο από τον ουρανό
ένα παιδί με πρόσινο κοντό βρακάκι και με μαχαίρι
έκοβε και μοίραζε στον κόσμο γύρω
όμως και μια μικρή, ένας μικρός άσπρος άγγελος κι αυτή

μ' ένα μαχαίρι έκοβε και μοίραζε
κομμάτια γνήσιο ουρανό
κι όλοι τρέχαν τώρα σ' αυτή, λίγοι πηγαίναν στο ψωμί,
όλοι τρέχαν στον μικρόν άγγελο που μοίραζε ουρανό¹

Ας μην το κρέθουμε
διψάμε για ουρανό!

Στο παραπάνω παράδειγμα λείπει η προεισαγωγή που θα κατάρτιζε κάπως τους μαθητές για το κλίμα και στοιχειωδώς για τους τρόπους και τα ποιητικά μοτίβα αυτού ειδικά του ποιητή και ίσως της συλλογής του, ενώ παρατίθενται οι εξής ερωτήσεις:

1η. Στο ποίημα υπάρχουν ορισμένα στοιχεία που δεν συλλαμβάνονται με τη λογική. Ποιά είναι αυτά και τί πετυχαίνει μ' αυτά ο ποιητής;

2η. Γιατί ο ποιητής βάζει τα παιδιά (και μάλιστα ένα αγόρι και ένα κορίτσι) να μοιράζουν ψωμί και ουρανό στους ανθρώπους;

3η. Ποιές ανάγκες των ανθρώπων τονίζει ο ποιητής; Ποιά θεωρεί βασικότερη;

Αλλά έτσι προεξοφλείται η λογική (με την πρώτη), ψυχολογική (με τη δεύτερη) και ηθική (με την τρίτη ερώτηση) κατεύθυνση της ερμηνείας. Προκειμένου για ποίημα ζητούνται και πάλι απαντήσεις άλλου γένους, σαν να πρόκειται δηλαδή για ένα από τα λοιπά θεωρητικά ή ανθρωπιστικά μαθήματα, π.χ. την Ιστορία, τη Λογική ή την Ηθική.

Και με τα δύο αυτά παραδείγματα των ακραίων φάσεων, της «αρχής» ή του «τέλους» της ερμηνείας, προδίνεται και η ενδιαμέση

φάση της διδασκαλίας: η κατεξοχήν φάση της προσφοράς, δηλαδή της επεξεργασίας του μαθήματος. Ο καθηγητής που θέλει να ξεφύγει και από τις δύο εκτροπές, δεν έχει πού να στηριχτεί. Ό,τι του απομένει είναι ή ο αυθαίρετος αυτοσχεδιασμός ή η προσφυγή στους γνωστούς τυφλοσύρτες — τα λεγόμενα τελευταίως λυσάρια — που φέρονται σαν τα μανιτάρια αμέσως μετά και κάποτε, «μαγικά», σχεδόν σύγχρονα με τη δημοσίευση της νεότερης ύλης στα αναθεωρημένα ως τώρα βιβλία του Λυκείου και στα εξαρχής συνταγμένα *Κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου* και που κανένας, μα κανένας τους τυφλοσύρτης σήμερα δεν έχει τη χρησιμότητα που είχε λ.χ. για τα παλαιότερα κείμενα ο πρώτος τόμος του σχετικού βοηθήματος του Κώστα Κουλουφάκου ή και οι δύο τόμοι της γνωστής εργασίας του Γ. Θέμελη.

4. Τρόποι προσπέλασης στη νεότερη ποίηση

Σχετικά με τη νεότερη ποίηση, που οι δυσκολίες μετάδοσής της είναι πολύ μεγαλύτερες, η διδακτική πρακτική στρέφεται πειραματικά προς τις εξής λύσεις: Η αναζητά και ακολουθεί τα σημεία προσβάσεως από την παραδοσιακή στη μοντέρνα ποίηση. Η απολευκαίνει τη συνείδηση του παιδιού από κάθε παραδοσιακή προκατάθεση, για την εγγραφή του καινούριου υλικού και κώδικα του ποιητικού μηνύματος.²

Η πρώτη μέθοδος υπηρετεί θεωρητικά την ιδέα του συνεχόμενου σώματος της Λογοτεχνίας μας και για τη σχολική πράξη, που μελετά κείμενα όλων των περιόδων της γραμματείας μας, αποτελεί ανάγκη. Αλλά η χρήση ενός παραδομένου κανόνα για την ερμηνεία ενός μοντέρνου κειμένου πρέπει να γίνεται με πολλή προσοχή και ελαστικότητα και προπαντός να εφαρμόζεται εκεί που υπάρχει μαρτυρημένη επίδραση ή εκλεκτική συγγένεια των δύο ποιητικών φύσεων, της παραδοσιακής και της νεότερης. Λ.χ. από κάποια ποιητική πλευρά του Σικελιανού ή και του Σολωμού μπορεί να οδηγήσει ο δάσκαλος, ο πιστός των προσβάσεων, το μαθητή στον Ελύτη. Ακόμη μπορούμε να φτάσουμε σε αποτελέσματα και με την αντίθεση. Να περάσουμε δηλαδή, όχι μόνο από τον «Οδυσσεά» του

Τένυσον ή την *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη, στις «Θερμοπύλες», αλλά από τον Παλαμά απευθείας και χτυπητά στον αντίποδά του, τον Καβάφη.

Το πέραςμα σημαίνει αυτόματα την εγκατάλειψη του παραδομένου ερμηνευτικού — και διδακτικού — κανόνα και την εγκαινίαση ενός άλλου του θεωρητικά αντίστροφου και άρα αντικαταδημαϊκού και μοντέρνου. Από την τακτική αυτή δεν απέχει πολύ και η δεύτερη μέθοδος και πορεία. Αυτή καταργεί, καθώς είπα, από την προσοχή των παιδιών, μαζί με τα παραδοσιακά κείμενα και τα ερμηνευτικά κλειδιά τους. Αποστίνεται λοιπόν σε μια παρθενική προσοχή και συνείδηση, λευκή από κάθε πρόσχωση και μαθητεία του παρελθόντος. Αποστίνεται στην ίδια την παιδικότητα και ακόμη βαθύτερα στην υποσυνείδητη λειτουργία και τη συνειρμική φαντασία μέσα μας. Σ' αυτήν, που χωρίς τη διαμεσολάβηση καμιάς σχολαστικής ερμηνείας κάνει δεκτή και την πιο παράτολμη εικόνα και έκφραση. Και τότε όπως ο «αμύρρωτος» δέχεται φυσικότητα τη λογική του παραμυθιού, παρόμοια και η «λευκή» και απροκατάληπτη συνείδηση του παιδιού μπορεί να δεχτεί και να καταλάβει αυτόματα ακόμη και τη γλώσσα του υπερρεαλισμού. Να καταλάβει λ.χ. στο ποίημα που προανέφερα, χωρίς ιδιαίτερες εξηγήσεις ή ερωτήσεις, την παράλληλη εικόνα της μικρής που έκοβε και μοίραζε: κομμάτια γνήσιο ουρανό.

5. Κοινωνική ερμηνεία και σημειολογική ανάλυση

Αλλά η διδασκαλία της ποίησης και μάλιστα της νεότερης ποίησης στην Εκπαίδευση δεν είναι θέμα επιδέξιου χειρισμού ή προσωπικής πρωτοβουλίας των ικανών. Δεν είναι — και δεν πρέπει να είναι αποκλειστικά — θέμα παιδαγωγικού ταλέντου. Πρέπει να είναι θέμα κατευθύνσεων και δεδομένων κοινής χρησιμότητας: θα έλεγα μάλιστα, με όλη την ελαστικότητα που επιβάλλεται να υπάρχει, κοινής αποδοχής και γενικού κύρους. Όπως στην παλιά διδακτική είχαμε τα συμφωνημένα συστήματα διδασκαλίας — τη λογοτεχνική και την ανθρωπιστική σκοπιά ή ερμηνεία — πρέπει τώρα να τα αντι-

καταστήσουμε με άλλα συστήματα και με τα συμφραζόμενά τους: καινούριες αρχές, μέθοδος, ύλη.

Έτσι ξαναγυρίζουμε στην ανάγκη μιας ενημερωμένης παιδείας και ερμηνευτικής γραμμής που πρέπει να ενωτιστούμε όλοι μας, προκειμένου να πλησιάσουμε και να δουλέψουμε τη νεότερη αλλά και την παλαιότερη λογοτεχνία μέσα στη σχολική πραγματικότητα. Προτού βρούμε στη σκηνή της διδασκαλίας, πρέπει να έχουμε απομωιάσει την καινούρια ύλη [σπουδής] και σκοπιά [ερμηνείας], που έχει κουβαλήσει ο μόχθος της ειδικής επιστήμης σχετικά με το θέμα μας. Πρόκειται για δύο αντιποδικές οπτικές:

1. την κοινωνική σκοπιά και
2. τη σημειολογική ανάλυση.

Αντιποδικές, όχι ίσως γιατί η πρώτη εξελίσσεται ως στενά πολιτική και η δεύτερη ως (εντός εισαγωγικών) φαρμαλιστική. Αλλά για τη διαφοροτική σκόπευση και μεθοδολογία τους. Η πρώτη πιστεύει στην ετερονομία του κειμένου και συνεξετάζει μαζί του τα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά πράγματα και νοήματα, ενώ η δεύτερη πιστεύει στην αυτονομία του και το ανατέμνει στην επιφάνεια της μορφής και γενικά του μορφώματός του, αποκλείοντας ολοτελώς ή ενμέρει τα άλλα κριτήρια.

Η κοινωνική μέθοδος και σκοπιά δεν έχει κωδικοποιηθεί ως τώρα κανένα σύστημα ερμηνείας. Πάντως έχει διαποτίσει, εποικοδομητικά για τη μεταστροφή που επιζητούμε, τη συνείδησή μας παρ' όλες τις υπερβολές της: Δεν μένομε πια θεμιτά στους όρους ο πολιτικός χαρακτήρας στην ποίηση του Βάρναλη, του Ρίτσου ή της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, αλλά εξίσου αποδεκτοί μας γίνονται όροι ακατανόητοι στο παρελθόν ή συζητήσιμοι ως χτές, όπως ο πολιτικός Καβάφης, ο πολιτικός Σεφέρης, ο πολιτικός Καρυωτάκης. Και απ' αυτή τη σκοπιά διαμορφώνονται ήδη ορισμένες οπτικές, πολύ χρήσιμες για τη διδασκαλία. Α.χ. η μέθοδος των τριών κλειδίων για την ποίηση του Καβάφη (Στρατής Τσίρκας), η οικονομική άποψη της «αποξένωσης» στην ποίηση του Καρυωτάκη (Τίτος Πατρίκιος), η οπτική της πολιτικής ηθικής στη μεταπολεμική ποίηση (Δ. Ν. Μαρωνίτης). Απουσιάζει ακόμη ο κριτικός φιλόλογος που θα χαράζει από παρόμοιες οπτικές που βρίσκονται στη στάθμη της θεωρίας, όχι πια πρωτοβάθμια αλλά επεξεργασμένα και

όχι πιστικά αλλά ελαστικά, τα καινούρια μοντέλα πρακτικής για μια κοινωνική ή ιδεολογική διδακτική του μαθήματος της Λογοτεχνίας.

Απεναντίας έχουμε, τα τελευταία χρόνια, πολύ αναλυτικές και σχολαστικά οργανωμένες σημειολογικές εργασίες πάνω σε ποιήματα κυρίως του Καβάφη, του Σεφέρη, του Ελύτη, του Ρίτσου, του Σινόπουλου, του Σαχτούρη. Πρόκειται για αναλύσεις στην πλειονότητά τους συγκεκριμένα στιλιστικές και κάποιες αόριστα δομολογικές. Σημειώνω απλώς μερικά ονόματα ερμηνευτών — η βιβλιογραφία είναι σε κάθε ζήτηση στη διάθεσή σας — με την κατανόησή σας αν δεν περιλαμβάνονται όλοι: Ε. Καψωμένος, Ξ. Α. Κοκόλης, Π. Κολαυλίδης, Μ. Σαντορινιού, Renata Lavagnini, Massimo Peri.³ Σημειώνω πως η φαινομενική ομοιομορφία και αποκλειστικότητα της μεθόδου αποδεικνύεται με το πέρασμα του χρόνου πραγματική ποικιλία και δείχνει τη διεύρυνση του φαρμαλισμού της. Σημειώνω επίσης πως η ερμηνεία εφαρμόζεται, απλή αλλά και μικτή (με την υποστήριξη της δομολογικής και της κλασικής φιλολογικής μεθόδου), ακόμη και σε παλαιότερα κείμενα της Λογοτεχνίας μας (π.χ. *Ο Πειρασμός*: Ε. Καψωμένος, *Ο Κρητικός*: Δ. Ν. Μαρωνίτης).⁴

Ξαναγυρίζουμε στην κοινωνική ερμηνεία και τη σημειολογική ανάλυση. Η αντιπαράθεσή τους στην κρίση των παιδιών ή ο δικός μας συνδυασμός κατά τη διδασκαλία του μαθήματος δεν πρέπει να θεωρείται άστοχη τακτική απεναντίας, οι δυο τρόποι — αντιπαράθεση και συνδυασμός — αξίζει, κατά περίπτωση και περίσταση, να εναλλάσσονται. Π.χ. μπορεί να συμπροσφέρονται προκειμένου για τις «Θερμοπύλες», παρ' όλη την εκζήτηση στη συνέπεια της μεθόδου τους και η κοινωνική και θεωρητική ερμηνεία του Στρατή Τσίρκας (*Ο Καβάφης και η εποχή του*, σελ. 103 κ.ε.) και η τεχνολογική και εφαρμοσμένη ανάλυση του Ξ. Α. Κοκόλη (*Ο Φιλολόγος*, τ. 1 και 2). Και ο νόον νοείται.

6. Η σχολική βιβλιοθήκη της Νεοελληνικής Γραμματείας

Μετά από την προηγούμενη κατατόπιση του φιλόλογου, χρειάζεται συστηματοποίηση στη δουλειά του. Είναι καιρός η βιβλιοθήκη του σχολείου να πλουτιστεί με μια σειρά βιβλία. Βιβλία που τα θεωρώ απαραίτητα και πρόσφορα και έτσι γραμμένα, ώστε να είναι τα ίδια και για το μαθητή και για τον καθηγητή: Ο καθηγητής — πρέπει καλά να το συνειδητοποιήσουμε — διαφέρει από το μαθητή όχι κατά την αποκλειστική πηγή της σοφίας του αλλά κατά την επισημονική του εξειδίκευση και την ασκημένη του κρίση.

Αυτά λοιπόν πρέπει να είναι:

I. ΜΙΑ ΣΧΟΛΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Πώς την φαντάζομαι: Δεν πρέπει να είναι κενός είδους επιτομή των γνωστών και μεγάλων, αλλά προσαρμοσμένη στην προβλεπόμενη ύλη του αναλυτικού προγράμματος και στα περιεχόμενα των *Νεοελληνικών Κειμένων των τάξεων*. Και άρα θα πρέπει να δίνει στα κύρια χαρακτηριστικά τους και ευδιάκριτα τις εποχές, τα ρεύματα και τις σχολές αυτής της ύλης και αυτών των περιεχομένων: Στην αρχή ή εισαγωγικά στα αρμόδια κεφάλαια να εξηγεί δηλαδή όχι θεωρητικά, αλλά πολύ συγκεκριμένα και με παραδείγματα, λ.χ. τί είναι ιδεολογική και τί αισθητική θεωρία, τί είναι ρεαλισμός και τί φορμαλισμός στην τέχνη, τί είναι ο υπερρεαλισμός και πώς εκφράζεται, τί είναι ο ελεύθερος στίχος και πώς λειτουργεί. Και στην ανάπτυξη της πρέπει να είναι περιγραφική: να περιγράφει αναλυτικά την πορεία και τους σταθμούς του συγγραφέα, ακόμα και την υπόθεση, δηλαδή την ανάπτυξη του θέματος και των ιδεών των μεγάλων και βασικών ποιημάτων (π.χ. του *Άξιον Εστί*, του *Μπολιβάδ*, του «Τελευταίου Σταθμού»). Μια πρόχειρη ανθολόγηση κρίσεων είναι επίσης απαραίτητη. Τέλος, οι εποχές πρέπει να συνδέονται με αδρομερή σημειώματα. Και κατακλείδα με σχετική βιβλιογραφία και χρονολογικούς πίνακες.

II. ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Δηλαδή όχι μόνον ο σχολικός Καβάφης, Κάλβος, Σολωμός, αλλά και ο σχολικός Σεφέρης, Ελύτης, Ρίτσος, Αναγνωστάκης, Παπαδίτσας, Σινόπουλος, Σαχτούρης. Βασικά, θα πρόκειται για μια αιτιολόγησή τους. Η ανθολόγηση πρέπει να είναι όχι ποιοτική αλλά καταρχήν αντιπροσωπευτική. Η αντιπροσώπηση πρέπει να γίνεται με βάση τα προσωπικά θεματικά, ψυχολογικά και ιδεολογικά μοτίβα του ποιητή και φυσικά, παρακολουθώντας την εξέλιξή τους από συλλογή σε συλλογή. Έτσι θα συσχετίζεται και θα αντιδιαστέλλεται ευδιάκριτα με το περιβάλλον του. Χάρη στα ψυχολογικά και τα ιδεολογικά κριτήρια θα συσχετίζεται με το κλίμα και την κίνηση των ιδεών της εποχής και χάρη στα προσωπικά του μοτίβα θα διακρίνεται από τους άλλους ποιητές. Οποσδήποτε θα υπάρχει μια γενική εισαγωγή, που — χωρίς καμιά αξιολογική παρέμβαση του επιμελητή — θα τοποθετεί, θα περιγράφει και θα διακρίνει αυτά τα πράγματα και ειδικότερες μικρές προεισαγωγές, σε κάθε αλλαγή σταθμού στην εξέλιξή του. Στο τέλος, *Σημειώσεις*, *Πίνακες* και *Γλωσσάρι*: Στις *Σημειώσεις* θα περιέχονται τα πραγματικά στοιχεία του ποιήματος, οι *Πίνακες* θα είναι συσχετικοί, το *Γλωσσάρι* θα αποτυπώνει, εκτός από τη σημασία, τη γλωσσική εικόνα και ιδιομορφία του ποιητή (δεν θα αποκλείονται ακόμη και λέξεις ολόκληρα λήμματα). Καθόλου ερωτήσεις, αλλά προτάσεις για εργασίες στο ύψος του σχεδιασμού που προηγήθηκε.

III. ΣΧΟΛΙΚΗ ΔΕΛΤΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΒΟΗΘΗΜΑΤΩΝ

Ενωσό πως θα έχομε ειδικά δελτία βοηθημάτων για μια εποχή, μια θεωρία, έναν συγγραφέα και προπαντός για τα ποιήματα που θα διδάξουμε. Δεν εννοώ γενικά βιβλιογραφία και παραπομπές, αλλά αυτούσια τα κείμενα και όπου χρειάζεται μεταποιημένα για τη σχολική χρήση. Π.χ. για την «Τελευταία μέρα» του Σεφέρη, τις σχετικές εργασίες του Κοκόλη, του Vittì, του Αργυρίου, του Μαρωνίτη. Για το «Περιμένοντας τους βαρβάρους» του Καβάφη, τις εργασίες του Π. Πετρίδη, του Μαλιάνου, του Περίδη, του Τσίρκα,

του Μιχαλέτου. Με την υπόδειξη του δελτίου θα οδηγούμαστε στην ειδική *Κριμνοδοθήκη* του θέματος ή του ποιήματος. Και έτσι καθηγητής και μαθητής οπλισμένοι — συνήθως συμβαίνει ο ένας να είναι οπλισμένος και ο άλλος διαθέσιμος — θα είναι και τυπικά έτοιμοι για την επεξεργασία του μαθήματος.

7. Κριτική συνείδηση σύστοιχη προς τα έργα της κριτικής φαντασίας

Μένει η ουσιαστική πλευρά του ζητήματος. Είναι αυτή που με ιδιαίτερη έμφαση τόνισα στην αρχή: η επιτακτική ανάγκη για καλλιέργεια στις ψυχές των παιδιών και στη σχολική πράξη μιας κριτικής συνείδησης αυτοτελούς τύπου. Τι είναι αυτά τα κείμενα που διδάσκουμε; Έργα της κριτικής φαντασίας. Άρα σύστοιχη προς αυτή, καθώς είπα, θα είναι και η κριτική συνείδηση που πρέπει να αναπτύξουμε. Ούτε γενικά θεωρητική, ούτε ειδικά φιλολογική, αλλά κριτική. Αλλιώς αν δεν εκτραπούμε σε άλλα ζητούμενα, σαν αυτά που ανέφερα στην αρχή, θα τελειώνει το μάθημα και θα μένομε άδεια, με τις θεωρίες και τις προηγούμενες αναλύσεις — μια καινούρια τεχνολογία — στα χέρια. Στο μεταξύ η ψυχή του κειμένου, που έχει τη δική του ψυχή και τη δική του μορφολογία, θα μας έχει και πάλι ξεφύγει.

Πώς καλλιεργείται αυτή η κριτική; Η απάντηση ούτε εύκολη είναι, ούτε χωρά στα όρια — που τα καταγράστηκα ήδη — μιας εισήγησης. Αλλά επειδή βρίσκομαι στην περιοχή των προτάσεων, θα πρότεινα και εδώ κάποιες ιδέες: Πρώτα το πνεύμα αυτής της ζητούμενης κριτικής να περάσει γενναία και στα Νεοελληνικά Κείμενα του σχολείου. Να περιέχονται, ισότιμα προς τα κείμενα της κριτικής φαντασίας (τα διηγήματα και ποιήματα) και κείμενα γνήσιας κριτικής. Επαναλαμβάνω: γνήσιας και δοκιμαστικής κριτικής, και όχι θεωρίας ή περιεχομένου άλλου γένους (π.χ. ψευδοφιλοσοφικά, ιστορικά, κοινωνιολογικά, λαογραφικά). Και ισότιμα, που σημαίνει και ποσοτικά και ποιοτικά ισοδύναμα: ποιοτικά, με την προϋπόθεση να μην αγνοείται και σ' αυτά ο παράγοντας της αντιπρο-

σωρευτικότητας. Και το πνεύμα αυτής της κριτικής να περάσει και στη σύνταξη των βοηθημάτων που πρότεινα, δηλαδή στη *Σχολική Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, στους *Σχολικούς συγγραφείς*, ακόμη και στην επεξεργασία των αναλύσεων της *Κριμνοδοθήκης*. Συμπληρωματικά, θα βοηθήσει και η ζωντανή επαφή και ασφαλώς η κατάρτιση μιας σχολικής δισκοθήκης με απαγγελίες και εξομολογήσεις των σύγχρονων ποιητών. Μετά τα κριτικά κείμενα η γλώσσα των ίδιων των ποιητών είναι ο ευθύτερος δρόμος που οδηγεί, έμμεσα αλλά άσφαλτα στη ζητούμενη κριτική συνείδηση.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να συγκεντρώσω την προσοχή μας στα εξής σημεία: Πρόκειται για μάθημα, που πρωταρχικά μας ενδιαφέρει χάρη στην αισθητική αξία και ιδιομορφία του. Στη συνέχεια, για μάθημα που καλλιεργεί εκφραστικές και πολιτιστικές αξίες σύγχρονες, ζωντανές και λειτουργικότητες. Τέλος, για μάθημα που προβληματίζει, δίνει δηλαδή ιδεολογικά στηρίγματα στην προσωπική παιδεία μας. Αλλά τα δίνει διαμέσου της δικής του νομοτελείας. Η καλλιέργεια λοιπόν, κατά τη διδασκαλία, των αντίστοιχων κριτηρίων στην υπηρεσία των παραπάνω σκοπών του μαθήματος — αισθητικός, πολιτιστικός, ιδεολογικός προβληματισμός μας — θετικά το αντιδιαστέλλει με άλλα μαθήματα της σχολικής πραγματικότητας, που ο λόγος και η λογική τους ισοπεδώνονται και γίνονται κάθε μέρα και πιο «διεθνή», τεχνοκρατικά και αφηρημένα. Ενώ η λογοτεχνία, κοντά στις πιο αυτόχθονες και προσωπικές ρίζες της γλώσσας, του πολιτισμού και της ιδεολογίας μας μπορεί να αποδειχτεί, έτσι χειραγωγημένη, σαν η μόνη αντίσταση στη δύναμη του αλλοτριωτικού μηχανισμού που είναι η Εκπαίδευση στις μέρες μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το ποίημα στα *Κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* τυπώνεται με κάποιες «αβλεψίες» από τις οποίες οι πιο σημαντικές είναι: α) δεν αρκιάνεται τις δυο τελευταίες φορές, όπως γίνεται από τον ποιητή, η λέξη ουρανός, β) οι δυο τελευταίοι στίχοι γίνονται ένας και με κατάργηση του θαυμαστικού.
2. Τη λύση του πρώτου τρόπου π.χ. την πρότεινε και την εφάρμοσε μερικά αλλά είστοχα ο Ν. Παρίσης (βλ. *Η διδασκαλία της σύγχρονης ποίησης*

στη μέση εκπαίδευση, Εκπαιδευτήρια Ζηρίδη, 1978). Τη λύση του δεύτερου τρόπου την υπόδειξε θεωρητικά, με αναλυτικές δοκιμές τεχνητών συνειρημών, ο Α. Μπελεζίνης (βλ. Υδρία).

3. Σχετικές εργασίες τους δημοσιεύονται κυρίως στα περιοδικά *Ο Φιλολόγος*, *Φιλολογικά*, *Κάδικας*, *Σπείρα*, *Υδρία*, *Λόγος και Πράξη* κτλ.
4. Και με την ευκαιρία αυτή ας σημειωθεί πως παρά την επαφή τους αντίστοιχα με τη δομολογική και φιλολογική πλευρά του «μικτού αλλά νέμμου είδους» τους αντιστέκονται στην ταξινόμηση και η [παρ]ορμητική και κεντρομόλα στρατηγική του Δ.Ν. Μαρωνίτη και η ανασυνθετική και περιμετρική τακτική του Γ. Κεχαγιόγλου. Μια άλλη ανάλυση και ερμηνεία παρ' όλη την κλασική φιλολογική της γραμμή, θα έλεγα αυτή των ψυχολογικών συνειρημών της πνευματικότητας αλά Μπόρχες πηγαινέι να στοιχειοθετήσει, τελευταία, ο Ν. Βαγενάς (βλ. *Ο ποιητής και ο χορευτής*, 1979, σελ. 196-200 και 250-259).

Ν. ΚΑΡΟΥΖΟΣ: Θα ήθελα να κάνω μια εννοιολογική διαφοροποίηση. Πράγματι στο πρόγραμμα του Συμποσίου αναφέρεται το θέμα, που συντόμως έθιξα, όπως πράγματι είπε ο κ. Πολίτης: «Η ποίηση στη ζωή»: Δεν είναι όμως ακριβώς αυτό που έθιξα, ήταν: «Η ζωή και η ποίηση». Πρέπει να γίνει ένας εννοιολογικός διαχωρισμός: «η ποίηση στην ζωή» και «η ζωή στην ποίηση».

Γ. ΔΑΛΛΑΣ: Ο ποιητής φίλος μου Νίκος Καρούζος μίλησε με τη βαθύτερη συνείδηση του ποιητή και του ανθρώπου, και τον διέκρινε μια ευθυβολία σ' αυτό που είχε μέσα του έτοιμο και το είπε, το είχε έτοιμο από καιρό μέσα του, είναι μες στη φύση του, παρ' ότι κάποτε νομίζω, όχι λανθασμένα, χρησιμοποιώντας βέβαια την αρχαιοελληνική σημασία, μίλησα για την ποίηση του Καρούζου και είπα πως τη χαρακτηρίζει με την παρακάτω αρχαία σημασία «αμηχανία του θεού». Εμένα η αμηχανία είναι πολύ γήινη και είναι η αμηχανία ενός δασκάλου που με είδατε πάνω στην έδρα. Βέβαια αργότερα με τις ερωτήσεις θα μπορούσα δύο πράγματα, τα οποία παρέλειψα, πολύ σύντομα να τ' ανακοινώσω.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Έχουμε τις παρεμβάσεις που έχουν ήδη δηλωθεί από πριν στο Συμπόσιο ή δηλώθηκαν τώρα, κατόπιν θα προχωρήσουμε στις ερωτήσεις που υπεβλήθησαν τώρα επωνύμως με τον καινούριο κανονισμό. Για τις παρεμβάσεις πάλι ακολουθούμε τη σειρά, όπως υποβλήθηκαν. Παρακαλώ και πάλι οι παρεμβάσεις να μην υπερβαίνουν η καθεμιά τα 5 λεπτά. Πρώτος, παρακαλώ, ο κ. Θανάσης Μουσούπουλος, ο οποίος έχει μια παρέμβαση: «Σκέψεις και προτάσεις για την επαρχιακή τοπική λογοτεχνία».

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Η κύρια παρέμβαση που θα κάνω έχει τον τίτλο «Σκέψεις και προτάσεις για την επαρχιακή ή τοπική λογοτεχνία». Θα μου επιτρέψετε όμως προηγουμένως να μιλήσω λίγο για τη σύνθεση των *Νέων Ελληνικών Αναγνωσμάτων* στη Μέση Εκπαίδευση. Θα μου επιτρέψει ο κ. Δάλλας καταρχάς να διορθώσω ένα λάθος που έκανε, μάλλον από παραδρομή, ότι η νεότερη μεταπολεμική ποίηση που ανέφερε δε βρίσκεται στο βιβλίο *Αναγνωσμάτων της Τρίτης Λυκείου* αλλά της Τρίτης Γυμνασίου. Αυτό νομίζω δεν είναι κάτι το επουσιώδες, γι' αυτό και το αναφέρω. Γιατί, πραγματικά, η ποίηση στη Μέση Εκπαίδευση και ειδικότερα η νεότερη ποίηση—δηλ. από τα '30 και μετά—βρίσκεται σε πολύ μειονεκτική θέση από την άποψη πλήθους κειμένων. Θα ήθελα να προσθέσω και κάτι άλλο για τη θέση του θεάτρου, που καταλαμβάνει, σε σύνολο 2.023 σελίδων, μόνο 56 σελίδες, ως θεατρικά κείμενα μέσα στα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*. Πιστεύουν πολλές φορές μερικοί ότι μπορεί στην Μέση Εκπαίδευση να μη διδάσκεται η νεότερη ποίηση, αλλά τα παιδιά έχουν την ευχέρεια να τη διαβάζουν μόνα τους. Σας αναφέρω μόνο ένα στοιχείο από τη βιβλιοθήκη που έχουμε στην Ξάνθη με 30.000 περίπου τόμους: η

νεοελληνική λογοτεχνία διαβάζεται σε ποσοστό περίπου 40-50% του συνόλου των δανειζόμενων βιβλίων και από αυτά το 5% μόνο είναι βιβλία ποιητικά.

Η κύρια παρέμβασή μου για το πρόβλημα της επαρχιακής-τοπικής λογοτεχνίας:

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ-ΤΟΠΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Δεν υπάρχει καμιά στάση αντιζηλίας ανάμεσα στην επαρχία και στο λεγόμενο κέντρο. Σε τελευταία ανάλυση η λογοτεχνία ή το πνεύμα είναι μια συνισταμένη ανάμεσα σε ουσιαστικές αντιστοιχίες και συναρτήσεις.

Το να ζεις σε έναν τόπο είναι ίσως ένας από τους παράγοντες στο να δημιουργείς. Το ερώτημα είναι αν, για να σχηματίσεις την εικόνα μιας εποχής ή της λογοτεχνίας μιας εποχής, πρέπει να παίρνεις υπόψη σου μόνο τους σημαντικούς ή τους γνωστούς λογοτέχνες ή πρέπει να γνωρίσεις και τους *minoros* που δραστηριοποιούνται, που ευαισθητοποιούνται σε χώρους άλλους;

Ακόμη, μπορείς να αναρωτηθείς, μια και είναι της μόδας η *underground* τέχνη, μήπως αυτό που λέμε επαρχιακή ή τοπική λογοτεχνία έχει ορισμένα τέτοια χαρακτηριστικά. Αν σκεφτούμε τη νεοελληνική ταυτότητα και γενικότερη θαλή διαστρωμάτωση, την αλλοτρίωση και την ακαταγράφητη πραγματικότητα του νεοελληνικού προσώπου, θα ήταν τουλάχιστο αμέλεια να αφήσεις έξω τους δημιουργούς που δεν μπήκαν στην πρώτη σειρά. Αν δεχτούμε ότι αύριο μια εκτίμηση για την τέχνη θα είναι αντιστρόφως ανάλογη με ό,τι σήμερα θεωρούμε σημαντικό, γιατί ακριβώς είναι ρευστά ακόμη τα κριτήρια, τότε η τοπική-επαρχιακή λογοτεχνία κάτι μπορεί να μας δείξει.

Είπαμε ότι ο μη-ποιητής Διονύσης Σαββόπουλος είναι ένα δείγμα ποίησης. Θα μπορούσαμε το ίδιο να πούμε και για τους ποιητές που κάπου γράφουν κάτι.

Αν θέλουμε να γνωρίσουμε τον τόπο μας, πρέπει να γνωρίσουμε κι αυτόν τον ποιητή. «Είναι τα κριτήρια αισθητικά ή μορφικά».

«Προχωρούν ή όχι την υπόθεση της τέχνης». Οι *minoros* βοηθούν στο να δημιουργηθούν περισσότερα συνθήκες κατάλληλες για σωστότερη τέχνη. Αν θέλω στην Κύπρο ή στην Κρήτη ή στα Γιάννινα ή στη Θράκη (λέω τα όρια της Ρωμιοσύνης) να γνωρίσω το πνεύμα, θα πρέπει να δω την τέχνη αυτών των περιοχών.

Η τέχνη είναι κάτι το άγνωστο, οι καλλιτέχνες είναι άγνωστοι, δεν έχουν κοινό. Αν από κάπου πρέπει να ξεκινήσω, αυτό το κάτι είναι οι ντόπιοι τίμιοι δημιουργοί. Φαντάζομαι στο σχολείο να υπάρχει ένα τεύχος με ντόπιους δημιουργούς. Κοντά στους μεγάλους του Ελληνισμού, θα μάθω και τους πιο κοντινούς, για να γνωρίσω τον τόπο μου. Να κοινωνικοποιηθώ. Κάπου αλλού είπαμε ότι η ποίηση είναι ένα σκληρό ματογυάλι για να βλέπουμε το μέσα και το έξω, το χτές και το αύριο, μαζί, ματογυάλι σκληρό κι ωραίο. Τα παιδιά μας για να φτιάξουν καλύτερο τον κόσμο τους πρέπει να τους δώσουμε το ματογυάλι αυτό χωρίς φειδώ αλλά με περίσκεψη.

Φαντάζομαι σε μια σωστή εκπαίδευση (γιατί είμαι και δάσκαλος που πιστεύω πολύ στο ζεστό δασκαλίκι), φαντάζομαι τα παιδιά μας στην Ιστορία και στη Λογοτεχνία και στην Τέχνη να απλώνουν τα μάτια τους σε τρία επίπεδα: το παγκόσμιο, το ελληνικό και το ντόπιο. Όταν το κάνουν αυτό, η αρχή της συμπληρωματικότητας θα τους δίνει το μέτρο στη ζωή, και στη σκέψη. Δεν πρέπει να μαθαίνουμε μόνο ό,τι θα γράψει η Ιστορία. Χρειάζεται να κάνουμε ανθρώπους ικανούς να ζουν. Η ποίηση τί άλλο θέλει, αν δημιουργήσει μιαν ατμόσφαιρα; μιαν ατμόσφαιρα δημιουργική και αναδημιουργική.

Ας πάμε λίγο στους προσωκρατικούς, που τόσο ωφέλιμα επιδρούν στη σύγχρονη ποίηση. «Φύσις κρύπτεσθαι φιλεί». Η ποίηση φιλεί την αποκάλυψη της φύσης είναι μια φιλοσοφία ωραία και κατοικήσιμη.

Η τοπική ποίηση, η επαρχιακή γενικά λογοτεχνία, μας δείχνει τη γωνιά μας, το ήθος μας. Η επαρχιακή λογοτεχνία δεν είναι η ηθογραφία, είναι η ηθική της Ρωμιοσύνης. Κλείνοντας, θα πρότεινα ένα συνέδριο για τους επαρχιώτες δημιουργούς, με επιμέρους θέματα τη Λογοτεχνία, το Βιβλίο, τα Περιοδικά στην Επαρχία — Προβλήματα και Προοπτικές.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Παρακαλώ τον κ. Γιώργο Αλεξάκη — είναι ο επόμενος που θέλει να παρέμβει. «Τα τέσσερα πρόσωπα της ποίησης μέσα στη ζωή και τον καιρό». Δεν ξέρω αν αυτό είναι μέσα στα πλαίσια, μέσα στο θέμα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ: «Τέσσερα πρόσωπα της ποίησης μες στη ζωή και τον καιρό». Πρώτο: Η ποίηση δοξάζει τη ζωή, υμνεί το μεγαλείο της και το μυστήριό της. Στις δύσκολες στιγμές στέκεται σύντροφος παρήγορος για τον ποιητή και για τον αναγνώστη. Συμπορεύεται με τη ζωή στους επικινδύνους καιρούς της και προβάλλει τις αρμονικές, τις ζωγραφικές και τα αιτήματά της. Δεύτερο: Σκληρή σα θάνατος η ποίηση, αποστρέφει το πέτρινο βλέμμα της και η ζωή ακάθεκτη προχωρά και γκρεμίζει και χτίζει και τη γη ποτίζει θειάφι και μαχαιριές. Η ποίηση καταθέτει το αίμα της πρόσωπο μαύρο και συμπαγές. Τρίτο: Τώρα η ποίηση ντύνεται ένα πλατύ κοινωνικό χαμόγελο, επιμελώς φροντίζει να προσδιοριστεί κι οριστικά ισορροπεί ανάμεσα στη νομιμότητά της και την κραυγαλέα της ταυτότητα, είτε πρόκειται για κάποιο εκλεπτυσμένο άγχος αν-υπαρξιακό, είτε για του λαϊκού αγώνα το νευρωτικό εμβατήριο. Στην περίπτωση αυτή, ποίηση ονομάζεται το αποτέλεσμα της ομαλής λειτουργίας του κυκλώματος γραφούς - εκδότης - βιβλιοπωλής-κριτικός και το κοινό στη βάση πάντα προθυμότητα. Τέταρτο: Η ποίηση για τα καλά τρελαίνεται σαν έρθ' η ώρα κι ακροβατεί μ' ένα σπαθί στον ουρανό. Το πλήθος μαίνεται ή χειροκροτεί, αδιαφορεί ή τα χάνει. Τότε ο γραφούς ως δια μαγείας γίνεται ποιητής και οι γραφές ποιήματα. Ευχαριστώ.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μετά τον κ. Αλεξάκη έχει σειρά ο κ. Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης. Τιτλοφορεί την παρέμβασή του: «Σχέση παιδείας και πίστης».

Ν. Γ. ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ: Η επέμβαση γίνεται από τον μειωτέρα γυναικολόγο σ' άλλη γλώσσα από τον κοινό τοκετό. Πολύ μ' ευχαρίστησε αυτό το Συνέδριο, γιατί κατάλαβα όλο το μηχανισμό τον ψυχικό όλων των εκφράσεων των ποικίλων. Διερωτώμαι όμως, όταν το παιδί θα πάει στο σχολείο να μάθει ποίηση, η κριτική αυτή συν-

είδηση, που είπε ο κ. Δάλλας, που κρίνεται από την σωστότερη αντίληψη, κατ' εμέ, του κ. Καρούζου, που έβαλε και την λέξη «θρησκεία» — η θρησκεία είναι ένα μαχαίρι καισαρικών, καισαρική τομή κάνει, και μονάχα μ' αυτό πήρα το θάρρος να μιλήσω, γι' αυτό το λόγο. Όλοι ανεξαιρέτως οι ομιλήσαντες δεν μπορούσαν να παρατηθούν ούτε για μια στιγμή από το εγώ τους. Πώς λοιπόν το παιδί που είναι έξω από τον δάσκαλο, με τον κριτικό του και εν όνοματι του κριτικού του του δασκάλου του, θα υποχρεωθεί ν' ασπασθεί τις γνώμες του, οι οποίες είναι άδριστες όσο κάθε ύπαρξη εφήμερη και φθαρτή; Γι' αυτό η καλύτερη δουλειά που έχουμε να κάνουμε είναι να μεταχειριστούμε την ποίηση ως μέσον διδασκαλίας της μεγάλης μας αντιουμανιστικής (αντίκρου σ' αυτήν την κατάρρα που λέγεται ουμανισμός) προσπέλασης της μεγάλης μας θρησκευτικής παράδοσης. Αυτό ήθελα να πω.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Ο κ. Νάνος Βαλαωρίτης. Τιτλοφορεί την παρέμβασή του: «Η σχέση ποίησης - γλώσσας παιδιού».

Ν. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ: Σχετικά με την παρέμβαση του κ. Πεντζίκη, είχα ορισμένες σκέψεις για τη γλώσσα, και την ποίηση και το παιδί. Έγινε μια μεγάλη ανάγκωση στο Σαν-Φρανσίσκο φέτος εναντίον της κακομεταχείρισης του παιδιού στον καθεδρικό κό του Σαν-Φρανσίσκο και πήραν είκοσι περίπου ποιητές μέρος, κι εγώ. Τώρα, το θέμα ήταν το παιδί. Πριν από την ανάγκωση, με ρώτησε μια κοπέλα τί είναι η σχέση της ποίησης και των ποιητών με το παιδί. Έμεινα λιγάκι άναυδος. Λέω: Τί είναι η σχέση μου, η δική μου η σχέση, με το παιδί; Δοκίμασα λοιπόν να δώσω μιαν απάντηση και είπα το εξής, ότι: εάν αγνοήσουμε το παιδί μέσα μας, δεν θα μπορέσουμε να φτάσουμε στον παράδεισο της γλώσσας, η οποία έχει άμεση σχέση με τη φαντασία και με την ύπαρξη του παιδιού, δηλαδή τα δύο πράγματα είναι αλληλένδετα: η ύπαρξη του παιδιού και η ύπαρξη της ποιητικής γλώσσας. Αυτά τα δύο πράγματα συνδέονται άμεσα. Έκανα λοιπόν τότε μια επιλογή από το έργο μου και αντίληφτηκα ότι ενώ οι άλλοι ποιητές μιλούσαν για το παιδί ως θέμα, εγώ μιλούσα από την άποψη ενός παιδιού, δηλαδή από την εμπειρία τη δική μου ως παιδί, και όλη μου η ποίηση τελικά αυτό εί-

και. Δεν γράφω έξω από την εμπειρία αυτή του παιδιού, δεν είμαι δηλαδή ο μεγάλος που γράφω για το παιδί, είμαι το παιδί το ίδιο, που γράφει για τις εμπειρίες του, εριάλτες, παραδεισιακά αισθήματα, όλα αυτά τα πράγματα. Ο κ. Πεντζίκης, σ' αυτό το καταπληκτικό κείμενο που το έχουμε εδώ όλοι, μιλάει για τη γλώσσα μ' αυτόν τον τρόπο. Η γλώσσα όχι σαν επικοινωνία αλλά σαν πόρτα για να φτάσουμε στην ευτυχία, δηλαδή ένα είδος παράδεισου. Νομίζω ότι ο Πεντζίκης, ανάμεσά μας, είναι ο πρώτος, ίσως, γλωσσοκεντρικός ποιητής, άσχετα με τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, αλλά και σχετικά γλωσσοκεντρικός ποιητής, μια κίνηση που γίνεται σήμερα σχετικά με τη νέα θεωρία για την ποιητική έκφραση. Δεν έχω καιρό φυσικά να μπω σ' αυτό το θέμα, αλλά νομίζω ότι σχετικά με τη ζωή και την ποίηση και το παιδί, δεν πρέπει να ξεχνάμε το παιδί μέσα μας. Το παιδί μέσα μας είναι αυτό που θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε τί είναι ποίηση και πώς, ίσως, θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε και τα παιδιά μας εκπαιδευτικά και πώς θα πρέπει ν' αντιμετωπίζουμε και ο ένας τον άλλο σαν μεγάλοι. Ευχαριστώ πολύ.

ΠΑΥΛΟΣ ΡΩ: Είναι δύσκολο για μένα να μιλήσω με επιχειρήματα για το θέμα της σημερινής συνεδρίασης μια και δεν είμαι θεωρητικός της γνώσης. Γι' αυτό θα μου επιτρέψετε να πω ένα παραμύθι.

Κάποιος είπε πως οι λέξεις είναι «γεμισμένα πιστόλια». Κι ένας φιλόσοφος συμπλήρωσε πως αν ο ποιητής μιλήσει σωστά, θα πυροβολήσει. Κι αφού αποφάσισε να πυροβολήσει πρέπει να το κάνει σαν ένας άνθρωπος που σημαδεύει στόχους και όχι στην τύχη, κλείνοντας τα μάτια σαν ένα παιδί, μόνο και μόνο για ν' ακούσει τις εκτυροσκορτήσεις.

Κάποτε λοιπόν ένας ποιητής βρέθηκε σ' ένα μικρό ελληνικό χωριό. Οι κάτοικοί του, αγρότες κι εργάτες στα λατομεία, μαθαίνοντας πως ήρθε ποιητής στο χωριό, έπιασαν κουβέντα το βράδυ στο καφενείο. Ένας γέρος είπε πως ο ποιητής είναι άχρηστο πράγμα. Ο δάσκαλος του χωριού απάντησε πως ο ποιητής συντηρεί την ελπίδα του ανθρώπου κι είπε ακόμη ότι οι «Ελεύθεροι πολιορκημένοι» του... Κωστή Παλαμά είναι το μεγαλύτερο ποίημα. Ένας εργάτης

είπε πως τα ποιήματα που έφτιαξε ο λαός, τα δημοτικά τραγούδια δηλαδή, είναι καλύτερα από εκείνα που γράφουν οι ποιητές. Γι' αυτό είπε κι εμείς αυτά δεν τα διαβάζουμε καθόλου. Για μας είναι σαν να μη γράφτηκαν ποτέ.

Ο ποιητής σιωπούσε. Τα μεσάνυχτα έφυγε και πήγε για ύπνο στο σπίτι μιας γριάς μάγισσας που νοίκιαζε. Στο δρόμο φοβόταν τα φαντάσματα. Φτάνοντας σπίτι άνοιξε τυχαία την εφημερίδα και διάβασε: «Κάθε μήνα δέκα εκατομμύρια παιδιά πεθαίνουν από πείνα στο σημερινό κόσμο». Αργότερα πήρε μια κόλα χαρτί κι έγραψε ένα ποίημα με τίτλο: «Τα δέντρα στο Πανεπιστήμιο των Αγράφων».

Ο ποιητής λοιπόν φορούσε συνήθως ρούχα λευκά. Παρίστανε το πουλί. Κι αυτό το μπορούσε, γιατί υπήρχαν εργάτες κι αγρότες. Όμως σπάνια το σκεφτόταν ή και καθόλου. Οι φτωχοί χωρικοί φορούσαν συνήθως ρούχα με σκούρα χρώματα. Δεν παρίσταναν τα πουλιά. Υπόφεραν.

Ο ποιητής δεν έκανε ποτέ χειρωνακτική εργασία. Οι εργάτες δεν έγραφαν ποτέ ποιήματα. Μήτε διάβαζαν. Γι' αυτό κανένας εργάτης δεν έγινε ποιητής.

Ο ποιητής αγαπούσε τα κορίτσια, τη θάλασσα, τα λουλούδια και το βράδυ έπαιρνε το μαχαίρι απ' την κουζίνα και κομματιαζε άσκοπα την καρδιά του πάνω στο λευκό χαρτί. Έτσι ζούσε ο ποιητής. Οι φτωχοί χωρικοί αγαπούσαν περισσότερο απ' όλα το ψωμί και το βράδυ ξεθεωμένοι απ' την καθημερινή δουλειά έβλεπαν στον ύπνο τους τα κορίτσια, τη θάλασσα, τα λουλούδια. Έτσι ζούσαν οι φτωχοί χωρικοί.

Τέλος του ποιητή τα έργα πουλιόντουσαν στην αγορά. Μ' ένα καλό ποίημα αγόραζες ένα κιλό πατάτες. Όμως οι φτωχοί χωρικοί δεν αγόραζαν ποιήματα.

Κάποτε λοιπόν κάποιος είπε πως οι λέξεις είναι «γεμισμένα πιστόλια» κτλ., κτλ.

Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ: Θα ήθελα, όχι με αφορμή ειδικά την παρέμβαση του κ. Ρω, να παρακαλέσω τους παρεμβαίνοντες να έχουν υπόψη τους το θέμα: «Η ποίηση στην ζωή και την εκπαίδευση». Αυτό ήταν μια γενική παρατήρηση. Ο κ. Μηχιώτης.

ΧΑΡΙΑΛΟΣ ΜΗΧΙΩΤΗΣ: Οι σημερινές εισηγήσεις, αγαπητοί κ. Σύνοδοι, μου έφεραν στο νου ένα διάλογο που είχα χτες το βράδυ μ' έναν υπάλληλο του ξενοδοχείου, όπου μένω. Με πλησίασε λοιπόν και με ρώτησε ευγενικά μα και δευλά:

— Πουλιούνται, κύριε, τα βιβλία σας; Διαβάζει ο κόσμος ποίηση;

Εγώ αντέστρεψα την ερώτηση:

— Εσύ διαβάζεις ποίηση; τον ρώτησα.

— Είμαι απόφοιτος γυμνασίου και διάβασα Σολωμό, Βαλαωρίτη, Παλαμά και μερικούς άλλους. Τους καταλάβαινα κι ένιωθα ευχαρίστηση. Τους σύγχρονους δεν καταφέρνω να τους καταλάβω. Έχω δύο παιδιά στο σχολείο. Τους πήρα και μια ανθολογία σύγχρονης ποίησης. Δεν την καταλαβαίνουν, λένε. Πουλάτε βιβλία εσείς οι ποιητές; Σας διαβάζουν πολλοί άνθρωποι;...

Ας διατυπώσω τώρα, ύστερα από την παρέμβαση, τις απόψεις μου σύντομα και λακωνικά, όπως επιβάλλει η κλειψύδρα του χρόνου, πάνω στις εισηγήσεις που ακούσαμε:

Φοβούμαι ότι και οι δυο προηγούμενες σημερινές εισηγήσεις επιβεβαιώνουν την εντύπωση που προσωπικά τουλάχιστο σχημάτισα. Ότι δηλ. οι εισηγητές ξεφεύγουν συχνά από το θέμα τους, όπως ρητά προσδιορίζεται στον τίτλο, και μας περιφέρουν, ποιητική, ίσως, αδεία, σε αλλότριους ορίζοντες, ενδιαφέροντες, πιθανότατα, και ωραίους, όχι όμως μέσα στα πλαίσια που μας προστοιμάζει ο τίτλος των εισηγήσεων.

Ο πρώτος εισηγητής δε μας ανέλυσε καθόλου τη σχέση της ποίησης με τη ζωή, σήμερα και διαχρονικά. Κι ίσα-ίσα, αυτό ήταν εκείνο που όφειλε να μας δώσει. Εκτός αν θεώρησε πως εκείνο που έπρεπε να μας ειπεί δεν ήταν άλλο από τη θεωρία του φουτουρισμού — το παράδειγμα δηλ. προς αποφυγή, κατά τη γνώμη μου. Όμως, και μόνο η παρατήρηση μέσα στο ρεύμα της ζωής του ελληνικού λαού θα μπορούσε να μας πλουτίσει τη συνείδηση με πλήθος απόψεις για τη σχέση ποίησης και ζωής σήμερα, που είναι άλλοτε στενή και εγκάρδια, άλλοτε ψυχρή, με το σήμα της αδιαφορίας.

Ο δεύτερος εισηγητής μας ανέλυσε το θέμα της μεθοδολογίας

στη διδασκαλία της ποίησης, αλλά, νομίζω, πολύ στενά και περιορισμένα σε σχολαστικά σχήματα.

Ο καθένας μας θα περίμενε, νομίζω, ν' ακούσει πώς αντιμετωπίζουν οι ποιητές με το έργο τους τον αναγνώστη μαθητή, αν αποβλέπουν και σε ποιά ποσοστά σ' αυτόν, πόσα ποιήματα μπορούν να θεωρηθούν βατά ή προσεγγίσιμα από τους νέους της μαθητικής ηλικίας — από το νηπιαγωγείο και το δημοτικό σχολείο ως το λύκειο. Έτσι θα μπορούσε να διαπιστωθεί ότι ελάχιστα απέβλεψαν οι σύγχρονοι ποιητές στους αναγνώστες αυτούς, είτε με τα κατάλληλα θέματα είτε με τον τρόπο και τη γλώσσα της έκφρασής τους. Τα σχολικά αναγνωστικά κι οι παιδικές ποιητικές ανθολογίες πολύ δύσκολα κατορθώνουν να βρουν και να συμπεριλάβουν στις σελίδες τους σύγχρονα ποιητικά κομμάτια, όπου να συνταιριάζεται η ποιότητα με την καταλληλότητα.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Ο κ. Ξενοφών Κοκύλης θα μιλήσει ειδικά για τον σχολικό Σεφέρη.

Ξ. Α. ΚΟΚΟΛΗΣ: Το πρόβλημα που θέλω να θέξω δεν είναι ειδικά ο σχολικός Σεφέρης, αλλά να διατυπώσω ένα βασικό ερώτημα: Υπάρχει ανάγκη για σχολικό Σεφέρη, σχολικό Ελύτη, σχολικό Αναγνωστάκη, σχολικό Σαχτούρη; ή όχι; και: μήπως υπάρχει μια άλλη, παράλληλη ανάγκη; Δηλαδή, πώς φανταζόμαστε ένα τέτοιο βιβλίο; Βέβαια, μια επιλογή ποιημάτων, αλλά με ποιά κριτήρια καμωμένη;

Εγώ προσωπικά υποστηρίζω, πεισματικά, ότι τα κριτήρια επιλογής (και ο κ. Δάλλας θα το υποστήριζε) δεν θα είναι η «παιδικότητα» των κειμένων — δηλαδή: έχω να κάνω μια επιλογή με κάποια βέβαια, κριτήρια — πιθανότατα κλιμάκωση των δυσκολιών — όχι όμως έχοντας κατά νου πως, μια και μιλάμε προς τα παιδιά, θα πρέπει να είναι και τα θέματα «παιδικά». Εδώ συμπίπτουμε και με την προηγούμενη μαρτυρία του Νάνου Βαλαωρίτη.

Επομένως, εφόσον τα κριτήρια δεν θα είναι η «παιδικότητα» των κειμένων, ΔΕΝ μας χρειάζονται σχολικές εκδόσεις. Μας χρειάζονται, αντίθετα, εκδόσεις που θα τις λέγαμε (παρακαλώ, αν έχετε κάποιον όρο, να μου τον πείτε) «εκκλαϊκευτικές» (δεν μου αρέσει

καθόλου) ή αλαϊκές» (επίσης δεν είναι καλός όρος) ή λ.χ. «ο Σεφέρης για όλους» (ούτως ή άλλως όχι). Χρειαζόμαστε πάντως τέτοιες εκδόσεις, και τις φανταζόμαστε και παράλληλα και εις αντικατάστασι, ίσως, των σχολικών βιβλίων. Πώς θα είναι αυτές οι εκδόσεις;

Πρώτα-πρώτα θα έχουν έναν πρόλογο, κοινό για όλα τα βιβλία. Στον πρόλογο αυτό θα διακρίνονται οι βασικές, και βέβαια δημοφιλέστατες, παρεξηγήσεις, που μας παιδεύουν από το πανεπιστημιακό επίπεδο ως το επίπεδο του πρωτότη ποιητή, του αρχαρίου αναγνώστη της ποίησης (και δε μιλούμε γι' αυτούς που δε διαβάσουν καθόλου ποίηση, στους οποίους οι βασικές δημοφιλέστατες παρεξηγήσεις είναι απόλυτα — και φυσιολογικότερα — εδραιωμένες).

Οι παρεξηγήσεις αυτές είναι, κυρίως: είναι δυσνόητο ποίημα, α-νόητο ποίημα, κρυπτικό ποίημα, ασαφές, ΣΟΥΡρεαλιστικό (έτσι το ΣΟΥΡ—, με βαρύτατη προφορά, προσβλητικό).

Λοιπόν, σκέφτομαι πως, από τη στιγμή που δεν ξέρω μαθηματικά, λ.χ., δεν είπα ποτέ πως τα μαθηματικά είναι ασαφή· λέω «δεν ξέρω μαθηματικά», και το θέμα λήγει. Ενώ κανείς δεν δέχεται ότι δεν ξέρει ποίηση· όλοι «ξέρουν» — και, βέβαια, έτσι δεν καταλαβαίνουν...

Επομένως, ένας τέτοιος πρόλογος, κοινός σε όλα τα βιβλία (που πρέπει να αποφασίσουμε: πώς θα τα λέμε; λαϊκή έκδοση; ή πώς; — ας ευχηθούμε να υπάρξουν, έστω και αβάφιστα)· κατόπιν, κάποιου είδους σημειώσεις που θα πλαισιώνουν τα κείμενα — κάθε κείμενο, φαντάζομαι. Τέλος, ένας επίλογος, που θα λέει ποιά ήταν τα αρχικά αιτούμενα, πώς αντιμετωπίστηκαν στο βιβλίο, και ποιά παραπέρα διαβάσματα προτείνονται. Κι εδώ βέβαια υπάρχει μια κλιμάκωση: κατά δυσκολίες — όχι δυσκολίες ουσίας (δεν πιστεύω πως υπάρχουν ανεξάρτητες δυσκολίες ουσίας), αλλά δυσκολίες γλωσσικού κώδικα, τον οποίο πρέπει να μάθουμε. Φυσικά, αυτή η κλιμάκωση θα ξεκινά από θέματα απλούστερα, όπως πάντα συμβαίνει όταν ξεκινούμε μια καινούρια γλώσσα (θυμάστε πόσο παιδικασίες ήταν οι πρώτες μας εκθεσούλες στα αγγλικά, λ.χ., όταν τα πρωτομαθαίναμε) — παρόμοια (όχι όμοια) θα είναι τα προβλήματα και με την εκμάθηση της ποίησης. Κάποια κλιμάκωση, επίσης, θα γίνει και με τους ποιητές· όχι από τους λίγο κουσιαστικό-

τερους» ή «βαθύτερους» στους πιο πολύ (δεν υπάρχουν τέτοιοι αξιολογικοί όροι στο ποιητικό επίπεδο), αλλά από τους λιγότερο στους περισσότερο δύσκολους ως προς την ποιητική γλώσσα· και η χρήση ενός άλλου γλωσσικού κώδικα είναι μια άλλη αντιμετώπιση της πραγματικότητας.

Τέτοιες εκδόσεις πρέπει να υπάρξουν, όχι σχολικές. Ελπίζω πως δεν είναι πολύ κουραστικός. Ευχαριστώ.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Η παρέμβαση του Στέλιου Γεράνη «Η ποίηση στη ζωή μας» είναι η τελευταία και μετά θα πρέπει να προχωρήσουμε στα ερωτηματικά, στις ερωτήσεις — και νομίζω ότι όλοι πρέπει να είμαστε σύμφωνοι ότι κάποτε πρέπει να τελειώσει η πρώτη αυτή προικνή συνεδρίαση. Έπρεπε να τελειώσει στις 11.00, αρχίσαμε αργότερα, νομίζω ότι πρέπει να τελειώσει οπωσδήποτε στις 11.30.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΓΕΡΑΝΗΣ: Είναι εκτεταμένες οι δυνατότητες της ποίησης στην εποχή μας, ύστερα μάλιστα από την εκπληκτική πρόοδο της επιστήμης και τα θαύματα της τεχνολογίας; Οι τεχνοκράτες νιώθουν μια υπεροχή απέναντι της ποίησης και ισχυρίζονται πως όσο προχωρεί ο πολιτισμός, η ποίηση κατανάγκη παρακμάζει, εκφυλίζεται και περιορίζει το οπτικό της πεδίο.

Είναι γεγονός πως η ποίηση, μη μπορώντας πια στην εποχή μας να ασκήσει την εννοιατική και διαισθητική διείσδυση στη μοίρα του ανθρώπου, ανοίγει άλλους ορίζοντες τόσο προς τα μέσα, όσο και προς τα έξω της ανθρώπινης ύπαρξης. Και ψάχνει κι αυτή να ανακαλύψει το δικό της θαύμα. Γιατί το θαύμα — όπως είπε ο Σεφέρης — «αδε βρίσκεται πουθενά... κυκλοφορεί μέσα στις φλέβες των ανθρώπων». Ωστόσο αυτή η αποκάλυψη γίνεται με λέξεις, με την καθημερινή ανθρώπινη ομιλία. Και φυσικό είναι ο αναγνώστης και ο κοινός καθημερινός άνθρωπος που διαθέτει κάποιες προσληπτικές ικανότητες να ζητάει, αποζητάει μια, όσο το δυνατό, πιο απλή και καθαρή γραφή. Ο Σεφέρης, αλλά και άλλοι ποιητές, ζητάει «να του δοθεί η χάρη να μιλήσει απλά, γιατί επιθυμία κάθε αληθινού ποιητή είναι η επικοινωνία με τον άνθρωπο. Βέβαια η ποίηση είναι μια άλλη γλώσσα (αμια γλώσσα μέσα στη γλώσσα) όπως έχει ει-

πωθεί) — είναι ένας έντεχνος ανθρώπινος λόγος, που χρησιμοποιεί εκφραστικά σχήματα, σύμβολα, παραβολές, μύθους κτλ., προκειμένου να εκφράσει και να συνθέσει πάθη, ονειροπαλήσεις, πληγές της ανθρώπινης συνείδησης και γενικά της ύπαρξής μας από τη γέννηση ως το θάνατο.

Στο σημερινό Συμπόσιο τονίστηκε ίσως υπέρμετρα η κρυπτική και αινιγματώδης γραφή του υπερρεαλισμού, με τα δύσκολα και όχι εύχρηστα σύμβολα που συχνά χρησιμοποιεί. Είναι οπωσδήποτε μια ενδιαφέρουσα γραφή και οι τραγικές της ρίζες μέσα στην ανθρώπινη ύπαρξη έγιναν προσπάθεια να ερμηνευτούν.

Ο παραλογισμός της εποχής μας, ο φόβος από τις επεμβάσεις της εξουσίας στην ελεύθερη έκφραση και διακίνηση των ιδεών, υποχρεώνει, όπως τονίστηκε, συχνά τον ποιητή σ' αυτόν τον τρόπο έκφρασης. Έτσι για την επικοινωνία της με τον συνάνθρωπο χρησιμοποιεί δικές της επινοήσεις ανεξέλεγκτες από την πειραματική επαλήθευση. Η ποίηση ξεκινώντας από τον παραγμένο ανθρώπινο βυθό, μπορεί να επιστρέφει σ' αυτόν από πιο φωτεινό δρόμο για να προστατέψει και να σώσει την ψυχή μας από τη συντριβή και την εκμηδένιση. Ο αναγνώστης και ο σπουδαστής για να χαρεί αυτές τις επινοήσεις, πρέπει να εφοδιαστεί με άλλου είδους προσληπτικές ικανότητες. Η μυστική γοητεία και η μαγεία του ποιητικού λόγου θα ηγήσει τότε μέσα του σαν αποκάλυψη. Αυτό, βέβαια, είναι θέμα παιδείας και οι φωτισμένοι φιλόλογοι προσπαθούν να το αντιμετωπίσουν, ώστε να μπορούμε να απολαμβάνουμε τόσο το όνειρο όσο και τη γέυση του ονείρου. Έτσι η ποίηση σ' όλες τις πτυχές, τις περιπτώσεις και τις ποικιλίες της να γίνει προσιτή στο λαό και να παίξει κάποιο ρόλο στη ζωή μας και στην ειρηνική πορεία της ανθρωπότητας, μέσα από την αγριότητα του καιρού που περνάμε.

Τελειώνοντας θέλω να συμπληρώσω πως η συμμετοχή μας, ως Εταιρία Ελλήνων Λογοτεχνών, στο Συμπόσιο είναι καλοπροαίρετη και η δήλωση του αντιπροέδρου της ΒΕΛ Αριστ. Νικολαΐδη εκφράζει από πλευράς του Δ.Σ. της ΒΕΛ την απαίτηση για μια αντικειμενικότερη οργάνωση την επόμενη χρονιά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Δεν μας μένουν παρά 15 λεπτά ως τις 11.30. Ερχόμαστε στις ερωτήσεις. Έχουμε δύο ερωτήσεις προς τον εισηγητή κ. Νίκο Καρούζο, και πολλές για τον εισηγητή κ. Γιάννη Δάλλα. Ο κ. Νίκος Ζακόπουλος.

ΝΙΚΟΣ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΣ: Δεν υπάρχει διάσταση ανάμεσα στις δύο μορφές της ζωής, στη μορφή που αντιπροσωπεύει η ταχύτητα του Μαρινέττι και στη μορφή που εκφράζει η ακινησία της αιωνιότητας της Νίκης της Σαμοθράκης. Δεν υπάρχει διάσταση. Υπάρχει σύμπτωση και διαλεκτική αναγκαιότητα ύπαρξης και εξάρτησης της μιας από την άλλη. Η τεχνολογία και η τέχνη αλληλοσυνδέονται ή αποτελούν εκφράσεις και οι δύο της υπερβατικής τάσης της ανθρώπινης συνείδησης. Και η ποίηση και η τεχνική αποτελούν και οι δύο βιολογικές αναγκαιότητες της ζωής. Η παρέμβαση όμως της τεχνοκρατίας είναι εκείνο που αποτελεί τον κίνδυνο για το ανθρώπινο είδος και το τερατόμορφο εκτόπλοσμα της ζωής. Η τεχνοκρατία είναι τελικά ο κίνδυνος και για την τεχνική και για την τέχνη και για την ποίηση φυσικά, που είναι η αιώνια φιλοσοφία ζωής και το απόλυτο ίσως όπλο ενάντια στην τεχνοκρατία, που είναι διδυμη αδελφή της βίας και αποτελεί ή συνιστά υποβάθμιση της ανθρώπινης ζωής.

Ν. ΚΑΡΟΥΖΟΣ: Αυτά που λέει ο ερωτών είναι λίγο συγκεχυμένα. Δεν υπάρχει ζήτημα διάστασης ζωής και ποίησης. Είπα πως έχουμε δύο διαφορετικές κινήσεις. Πρέπει να γίνουμε κάπως θεωρητικοί επιτέλους. Είναι δύο διαφορετικές κινήσεις που κάνει η ανθρώπινη συνείδηση: μία προς την τρέχουσα ζωή και τις χρονικές της εκδηλώσεις και μία προς την ακινησία, τη μή-χρονικότητα διαμέσου της ποίησης. Μ' αυτή την έννοια δεν υπάρχει ασφαλώς διάσταση. Είναι δύο διαφορετικές κινήσεις από άποψη οντολογίας της ποίησης, αυτό έχω να απαντήσω. Ως προς τα υπόλοιπα, ότι η τεχνοκρατία βλάπτει κτλ., δεν το νομίζω. Είναι ζήτημα χειρισμών, πώς θα χειρισθεί συνολικώς πλέον η Ιστορία την τεχνοκρατία. Η τεχνική εξέλιξη είναι θαυμαστό πράγμα. Συνεπώς και σ' αυτό διαφωνώ.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Άλλη παρέμβαση. Διαβάζω:

Καρύζος έγρα:

Ποίηση: Κίνηση προς την αθανασία.

— Ποιά αθανασία;

Ποίηση: Κίνηση προς την ακινησία.

— Ποιά ακινησία;

Ποίηση: Αιδιότητα.

— Ποιά;

(ΤΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ)

Ν. ΚΑΡΟΥΖΟΣ: Να απαντήσω στον ερωτώντα: ποιά ακινησία; Κατ' αρχήν εγώ είπα κίνηση προς την ακινησία, δηλαδή αίτημα *postulatum*, δεν εμίλησα περί αντικειμενικής ακινησίας. Είπα πως με την ποίηση ο άνθρωπος ωσάν σκερτόμενο ζώο ζητεί αφθαρσία. Και είπα πως αυτό στην ψυχολογική γλώσσα λέγεται τάση προς αθανασία. Αυτό και τίποτ' άλλο, δεν εμίλησα για μεταφυσική αθανασία. Νομίζω με παρεξηγήσατε. Η αθανασία ως τάση, ως αίτημα, ως έννοια ψυχολογικού επιπέδου. Τώρα όμως δεν πρόκειται να κάνω φιλοσοφική διάλεξη. Παραπέμπω τον ερωτώντα στην Ελεγκτική φιλοσοφία, και εκεί βεβαίως θα αντιληφθεί τί είναι η ακινησία. Δεύτερη ομιλία δεν πρόκειται να κάνω.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Ερχόμαστε στα ερωτήματα προς τον κ. Γιάννη Δάλλα (διαβάζει):

1. Πώς θα διατυπώνατε τις ερωτήσεις στην εξέταση του ποιήματος του Καβάφη; Τι οδηγίες θα δίνατε στους βαθμολογητές;

(Θ. ΤΑΣΙΟΣ)

(...) Ο κ. Δάλλας παρακαλεί να διαβάσω όλες τις ερωτήσεις για ν' απαντήσει μετά.

2. Οι αναλύσεις των Νεοελληνικών Ποιημάτων από ανθρώπους που αποβλέπουν σε κερδοσκοπικούς σκοπούς πιστεύω ότι είναι τυφλοσύρτες και πνευματοκτόνες για τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης. Το φοβερό είναι ότι, πριν εκδοθούν τα κείμενα από το Υπουργείο Παιδείας, οι επιτήδευοι έχουν εκδώσει αναλύσεις και

βρίσκονται στα χέρια των παιδιών. Ποιά τα ληπτέα μέτρα σ' αυτήν την περίπτωση;

(ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΤΡΑΚΑΔΑΣ)

3. Διευκρινίσεις στις παρατηρήσεις του κ. Δάλλα για τα Νεοελληνικά του Γυμνασίου.

(ΤΑΚΗΣ ΚΑΡΒΕΛΗΣ)

Τώρα, αυτό, θα πρέπει να το αναπτύξει περισσότερο. Θέλετε μια διευκρίνιση από τον κ. Δάλλα; Φοβούμαι ότι δεν έχουμε τον καιρό. Έπρεπε να κάνετε μια παρέμβαση. Απλώς ερωτήσεις διαβάζω. Μετά τις ομιλίες, είπαμε, θα προχωρήσουμε και θα δούμε τί θα γίνει.

4. Θα παρακαλούσα τον κ. Δάλλα να μας διευκρινίσει πιο λεπτομερειακά την πρότασή του για τους σχολικούς συγγραφείς.

(ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΖΗΡΙΔΗ)

5. α) Η εκπαίδευση είναι αυτόνομη; Ο συντηρητικός της χαρακτήρας είναι άσχετος με το πολιτικοκοινωνικό σύστημα που υπηρετεί; β) Η επιλογή των λογοτεχνικών κειμένων και συναφών ερωτήσεων γίνεται μόνο με λογοτεχνικά κριτήρια; Τότε, τί να πούμε για τον Ρίτσο και τον Βάρναλη κ.ά. των «ανθολογιών»;

(ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ)

Και ύστερα έχουμε, κ. Δημαρόγκωνα, ότι ο κ. Νάσος Νικόπουλος έχει μια μακρά παρέμβαση. Εγώ δεν μπορώ να την διαβάσω, αποφασίστε εσείς τί θα γίνει. Επίσης η κ. Κρέτση θέλει να ρωτήσει τον κ. Δάλλα, και ο κ. Μπελεζίνης στέλνει μια ερώτηση στον κ. Δάλλα.

Α. ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ: Νομίζω ότι οι ερωτήσεις πρέπει να υποβάλλονται γραπτώς. Όταν τελειώνουν οι παρεμβάσεις, θα γίνονται ερωτήσεις.

ΝΑΣΟΣ ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ: Μέχρι τώρα μένουμε με την εντύπωση πως σ' αυτό το πρώτο Συμπόσιο για την ποίηση γίνεται προσπάθεια να προταθούν κάποιοι ποιητικοί εκφραστικοί τρόποι για ν' αποτελέσουν ίσως ένα μοντέλο ποιητικής γραφής. Δεν είδαμε να εξε-

τάζεται η πολυμέρεια του ποιητικού φαινομένου σαν έκφραση ζωής, με τις ενδιαφέρουσες και συχνά εκρηκτικές της διαστάσεις. Δεν ακούσαμε να προτείνεται με διαύγεια η άλλη, η καθ' ημάς, σπουδαιότερη μαχόμενη ποίηση. Εκείνη δηλ. η ποίηση που θέλει ν' αποτυπώνει τη ζωή όπως αμέσως την επηρεάζουν οι κοινωνικές συγκυρίες. Εκείνη η ποίηση που, καθώς δηλώνει ο Γκαίτε, δημιουργεί τους αυθεντικούς μαζί και τραγικούς μάρτυρες, δηλ. τους ποιητές. Εκείνη, τέλος, η ποίηση που θέλει τους ποιητές στην πλατεία του κόσμου. Φοβόμαστε πως αυτή η μονοδρομική εξέταση του ποιητικού φαινομένου, που συχνά καταντά ένας φιλολογικός αυτοσκοπός, κινδυνεύει ν' αποστερήσει αυτό το θαυμάσιο πνευματικό φαινόμενο και να το εγκλωβίσει σε μια περιττή ομφαλοσκοπήση. Και να το οδηγήσει τέλος σ' έναν αποπροσανατολισμό των στόχων που πρέπει νά'χει αυτή η κατεξοχήν σπουδαία ανθρωπιστική έκφραση, καθώς είναι ο ποιητικός λόγος. Καταναλώθηκε πολύς χρόνος σ' αυτό το Συμπόσιο για να εξεταστούν όχι οι κοινωνικές αιτιότητες στη χώρα μας, που προκαλούν και διαμορφώνουν το ποιητικό μας πρόσωπο, αλλά η μορφή, περισσότερο, και τα ποσοστά μετρήσεων των εικόνων ή των λέξεων που χρησιμοποιεί ένα μέρος απ' την ποίησή μας. Αλλά η ποίηση στη ζωή μας, νομίζουμε πως συναρτάται απόλυτα από τις συνθήκες που διαμορφώνονται στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Και κατά τη γνώμη μας, αυτές οι συνθήκες και η επίδρασή τους πάνω στην υλοποίηση της ποιητικής ύλης θά'πρεπε ν' αποτελέσουν έναν πρωταρχικό προβληματισμό του Συμποσίου μας. Αλλιώς φοβόμαστε πως αυτές οι περιοριστικές —εκτός ολίγων εξαιρέσεων, όπως π.χ. του καθηγητή κ. Μιγάλη Μερακλή— φιλολογικές αποτιμήσεις θ' αποτελέσουν μια προκλητική πολυτέλεια, όταν οι αποδέκτες του ποιητικού μας υλικού, δηλ. οι αναγνώστες, καθημερινά αλλοτριώνονται και αποπνευματοποιούνται από την εξουσία και οδηγούνται έτσι σε μια ανενεργή παθητικότητα. Η ποίηση, τέλος, στη ζωή μας θα μπορούσε και θά'πρεπε, αν όχι σαν αυτοσκοπός, αλλά τουλάχιστον σαν ένας στόχος, ν' ανταποδίδει στους αποδέκτες-αναγνώστες το μήνυμα που θα επιστημαίνει τις δεσπόζουσες, τουλάχιστον, που ορίζουν αυτή την ίδια τη ζωή και τη δυναμική της εξέλιξη. Ευχαριστώ.

Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ: Παρακαλώ τον κ. Δάλλα ν' απαντήσει, και θα τελειώσουμε.

Γ. ΔΑΛΛΑΣ: Λυπούμαι —αλλά ο ίδιος διάβασα μια σειρά ερωτήσεων αναλυτικά που έχουν υποβληθεί εδώ. Αυτές οι ερωτήσεις ή παρεξηγούν, ορισμένες απ' αυτές, το θέμα ή, άλλες, επίσης προβάλουν απόψεις, εισηγήσεις, συνάμα, των ίδιων των ακροατών ή, οι περισσότερες, δεν είναι μέσα στα πλαίσια της εισήγησης που έκανα. Υπάρχουν συγκεκριμένα θέματα, για τα οποία θα ήθελα πιο πολύ να μιλήσω —νά, αίφνης, των σχολικών βιβλίων, και η πρόσθετη ερώτηση που έκανε των σχολικών συγγραφέων που είχα πει και η πρόσθετη αυτοερώτηση, ερώτηση που έκανε προς εαυτόν ο Κοκόλης, θα πλούτιζε πιο πολύ τον προβληματισμό πάνω σ' αυτά τα πράγματα. Δεν είναι όμως της ώρας ν' αναπτυχθεί. Υπάρχει άλλη ερώτηση που αναφέρεται επίσης σ' ένα στυλ ερωτήσεων που εγώ θα υπέβαλα και θ' αντικαθιστούσα το εσφαλμένο που σας έδωσα σαν υπόδειγμα και που δόθηκε σε εξετάσεις. Τούτο όμως θα μας οδηγούσε σε μια κατάχρηση της δικής σας ώρας, απόδειξη ότι σας είπα ότι είχα υπόψη μου όχι μόνο πρόταση ερωτήσεων αλλά και μια ανάπτυξη στα όσα είπα ενός δικού μου πλησιάζματος, μιας δικής μου προσέγγισης, κατά στάδια, ενός νεότεριου κειμένου. Η ώρα δεν επαρκούσε να το κάνω, ούτε τώρα επαρκεί, γιατί απαιτεί τουλάχιστον μια δεκάλεπτη κατάχρηση της ώρας σας. Ως προς το γενικό θέμα, τελικά, που έχει διατυπωθεί από δύο πλευρές —αλλά πριν περάσω σ' αυτό, θα ήθελα να πω δυο λόγια και για τις άλλες παρεμβάσεις, αίφνης την παρέμβαση του Πεντζίκη. Θα ήθελα να εξηγήσω στον κ. Πεντζίκη ότι ένας δάσκαλος πάνω στην έδρα αφήνει κάτω τις προκαταλήψεις του. Δεν κουβαλά το εγώ του ούτε σαν ουμανιστής ούτε σαν θρησκευόμενος, ο δάσκαλος ενεργεί πάνω στην έδρα του. Απεναντίας πρέπει εντελώς ν' αφήσει κάτω όλες τις δικές του τοποθετήσεις και να παρακολουθήσει από κοντά το κείμενο, θα τον οδηγήσει το κείμενο. Έχω λόγο πιο πολύ να το υποστηρίξω αυτό, γιατί και σε γενικότερη κλίμακα συμβαίνει εμείς οι φιλόλογοι να εκτρεπόμαστε σε γενικότητες όταν ερμηνεύουμε κείμενο, δηλαδή στις ιδέες του ποιήματος, το μύθο του ποιήματος, ξεφεύγουμε, γλιστρούμε πέρα από το ίδιο το κείμενο. Όπως το προηγούμενο είναι

μικρολογία, γιατί ένας σχολικός δάσκαλος πρέπει καταρχήν νά 'ναι σχολαστικός με την καλή σημασία. Οποιαδήποτε άλλη εκτροπή τον οδηγεί τελικά στα άκρα. Και τώρα έρχομαι στην τελευταία ερώτηση, που δυο υποστηρίζουν παρεξηγώντας, υποθέτω, και τη δική μου θέση, εκτός και δεν αναφέρονται καθόλου στη δική μου εισήγηση. Παράλειψη της κοινωνιστικής, θά 'λεγε κανείς, άποψης του θέματος των νεοελληνικών κειμένων που υποστηρίζονται από δυο ερωτηματολόγια, που έχουν προσφερθεί εδώ. Σε καμιά περίπτωση αυτό το πράγμα δεν το αποκλείω. Δεν είναι όμως ο πρώτος σκοπός, όταν πλησιάζουμε κείμενο. Ένα κείμενο λειτουργεί μέσα στην εποχή. Εγώ όμως, σαν δάσκαλος, έχω το χρέος να δω το πρόβλημά μου μέσα στα όρια που έβαλε το θέμα μου, και τα όρια αυτά τα όρια. Η εισαγωγή μου στην εισήγησή μου αυτή, θυμάστε καλά, ήταν για το συντηρητικό ρόλο που επιτελεί η εκπαίδευση. Και τον τόνισα σε βάθος αυτόν το συντηρητικό ρόλο, πως λειτουργεί διαχρονικά, αλλά και πως λειτουργεί κάθετα, δηλ. εξουσιαστικά, και πως πρέπει να είμαστε σε διαρκή επαγρύπνηση, να περισώσουμε τα κείμενα, ώστε να βρούμε αλώβητα από τον κλοιό, από αυτόν το συντηρητικό ρόλο που έχει η εκπαίδευση, θά 'λεγα μάλιστα — κλείνοντας το θέμα μου κατά ένα τρόπο, θά 'λεγα, κυκλικό— ότι λειτουργούν, όπως ξέρουμε, και λειτουργούσαν ανέκαθεν ορισμένοι ιδεολογικοί μηχανισμοί που διοχετεύουν την εντολή της εξουσίας στη βάση. Αν αυτοί οι ιδεολογικοί μηχανισμοί ήταν ευρύτεροι κάποτε και κατακλύπταν, θά 'λεγε κανείς, όχι μόνο την παιδεία αλλά τα πάντα, και εκπροσωπούνταν, αίφνης, από την εκκλησία, από μια στιγμή και έπειτα, που πέρασε σε δεύτερη μοίρα αυτή η μεταφυσική αγωνία, έχει μεταφερθεί ο ρόλος του ιδεολογικού καταπιεστικού μηχανισμού μέσα στην εκπαίδευση. Και έχω την εντύπωση —γι' αυτό πιο πολύ πρέπει νά 'μαστε άγρυπνοι στην εκπαίδευση, ώστε οι εντολές που δεχόμαστε από πάνω και ο ρόλος που οι ίδιοι παίζουμε σαν εξουσιαστές απέναντι στον εντολοδόχο που είναι ο μαθητής— να μην τους καταπιέσουμε και να μην επιβάλλουμε την σφραγίδα της καταπίεσης. Πιστεύω λοιπόν ότι σε σύγκριση με τους άλλους κλάδους μαθημάτων τους στοιχειωδώς επιστημονικούς, όπως είπα, η λογοτεχνία μάς δίνει περιθώρια για ένα άνοιγμα και για μια αντίσταση, αρκεί μόνο να λειτουργήσει και να τη βοη-

θήσουμε μ' αυτήν την κριτική συνείδηση που υποστήριξα και δεν υπάρχει, είναι ανάπηρη, δεν λειτουργεί η κριτική συνείδηση μέσα στα σχολικά βιβλία, ούτε στην έδρα. Τα σχολικά βιβλία είναι πλημμυρισμένα από κείμενα κυρίως λογοτεχνικής φαντασίας και μάλιστα ανθολογημένα για ψυχαγωγία, να περάσουμε ωραία τις ώρες. Δεν υπάρχει ίσος όγκος και κλιμάκωση αναγκαία και κατάλληλη σε κείμενα κριτικής συνείδησης σύστοιχης προς την κριτική φαντασία. Λοιπόν, μόνο έτσι θα μπορούσαμε να κάνουμε την τέχνη έναν αληθινό αντιδραστήρα, μέσα σ' αυτό το επικίνδυνο καταπιεστικό σύστημα.

Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Τελειώνει η συνεδρίαση. Θα γίνει ένα διάλειμμα 20 λεπτά και στις 12.00 θα αρχίσει η άλλη συνεδρίαση.

Δήλωση Τ. ΚΑΡΒΕΛΗ: Κατ' αρχάς οφείλω να εκφράσω τη δυσαρέσκειά μου, γιατί δε μου δόθηκε η άδεια να παρέμβω, παρ' όλες τις εξηγήσεις που έδωσα ότι ανήκα στην ομάδα που είχε την ευθύνη για την έκδοση των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Γ' τάξης του Γυμνασίου. Η δυσαρέσκειά μου αυτή ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από τη διαπίστωση πως ως την ώρα εκείνη (αλλά και κατά τις εισηγήσεις που επακολούθησαν με θέμα «Ποίηση και Τεχνολογία») οι εκτός θέματος παρεμβάσεις και οι καταστρατηγήσεις της διαδικασίας ήταν συνεχείς.

Έρχομαι τώρα στις παρατηρήσεις του φίλου μου Γιάννη Δάλλα σχετικά με το βιβλίο των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Γ' τάξης Γυμνασίου και συγκεκριμένα για το ερωτηματολόγιο που συνόδευσε τα ποιήματα του Τ. Σινόπουλου και του Μ. Σαχτούρη. Προτού προχωρήσω, οφείλω να δηλώσω πως προσωπικά ευθύνομαι για το ερωτηματολόγιο που συνόδευσε το ποίημα του Τ. Σινόπουλου (για το οποίο οι κρίσεις ήταν θετικές). Επειδή όμως η ομάδα, στην οποία συμμετείχαν οι συνάδελφοι Ν. Γρηγοριάδης, Κ. Μπαλάσκας και Γ. Παγάνος, εργάστηκε συλλογικά (εφόσον αυτή αποφάσιζε για τα προτεινόμενα προς επιλογή κείμενα και είχε την ευθύνη για την τελική μορφή των γενικών εισαγωγών, των εισαγωγικών σημειωμάτων και των ερωτήσεων που συνόδευαν κάθε κείμενο), θεωρώ τον εαυτό μου απόλυτα συνυπεύθυνο και υποχρεωμένο να δώσει τις απαραίτητες διευκρινίσεις:

1. Περίμενα να τονιστεί από τον εισηγητή πώς ήταν πριν τα Νεοελληνικά Αναγκασματα του Γυμνασίου και τί το καινούριο έφεραν τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας των τριών τάξεων* του Γυμνασίου. Κάτι τέτοιο όμως δεν έγινε.

2. Για τις παρατηρήσεις του στα *Νεοελληνικά της Γ' τάξης* του Γυμνασίου δύο δρόμοι υπήρχαν: α. να διατυπώσει ο εισηγητής γενικές παρατηρήσεις επισημαίνοντας τα θετικά ή αρνητικά τους σημεία· β. να διατυπώσει (όπως και έγινε) παρατηρήσεις για συγκεκριμένα κείμενα. Στην πρώτη περίπτωση η τεκμηρίωση κατάναγκη θα ήταν δύσκολη (επομένως έπρεπε ν' αποφευχθεί). Στη δεύτερη όμως ήταν επιτακτική: έπρεπε ν' αντιπαράθεσει και τις δικές του προτάσεις.

3. Δε θα ισχυριστώ ότι όλες οι ερωτήσεις που συνοδεύουν τα κείμενα των *Νεοελληνικών των τριών γυμνασιακών τάξεων* είναι της ίδιας δυναμικότητας. Ούτε μπορούσε να γίνει αυτό, αλλά και ούτε επιδιώχθηκε. Πρέπει, πάντως, να ληφθεί υπόψη ότι συντάχθηκαν με προϋποθέσεις που μόνο όποιος είναι έξω από τα πράγματα δεν τις αντιλαμβάνεται. Θα παραθέσω τις σπουδαιότερες:

α. Η ομάδα εργασίας έπρεπε να υπολογίζει τις δυσκολίες που το ερωτηματολόγιο ήταν πιθανό να δημιουργήσει στους διδάσκοντες και τους μαθητές. Πολλές φορές ήταν υποχρεωμένη ν' απαλείψει ερωτήσεις, που ήταν γόνιμες, αλλά θα μπορούσαν να περιπλέξουν την κατάσταση, δεδομένου ότι η νεότερη ποίηση για πρώτη φορά θα διδάσκονταν. (Εδώ μπορώ να καταθέσω τη μαρτυρία μου από την πείρα που έχω ως Γενικός Επιθεωρητής Μέσης Εκπαίδευσης).

β. Το ερωτηματολόγιο δεν απέβλεπε πάντοτε στο να καλύψει τη διδασκαλία κάθε κειμένου. Αλλού το επεδίωξε κι αλλού προσπάθησε απλώς να προκαλέσει ορισμένα ερεθίσματα.

γ. Οι δυσκολίες για τη σύνταξη του ερωτηματολογίου προϋποθέτουν τις δυσκολίες για την εξεύρεση κατάλληλων κειμένων, κάτι που είναι ιδιαίτερα επίμοχθο, εφόσον γίνεται με τις εξής βασικές προϋποθέσεις: το αναλογούμενο κείμενο να είναι προσιτό στην αντιληπτικότητα του μαθητή και κατάλληλο —να είναι αισθητικά αξιόλογο.

δ. Τελευταίες έρχονται οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα κείμενα που προτείνονται για ανθολόγηση και οι ερωτήσεις που τα συνοδεύουν: τα πάντα τίθενται υπό την κρίση των κατά νόμο επιτροπών, οι οποίες πολλές φορές αφαιρούν ή προσθέτουν κείμενα και προβαίνουν σε ποικίλες επεμβάσεις.

Τελειώνοντας θέλω να τονίσω ότι η τελική μορφή που πήραν τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας των τριών τάξεων* του Γυμνασίου δεν είναι —και ούτε ήταν δυνατόν να είναι— αποτέλεσμα προσωπικής αποκλειστικά επιλογής και ευθύνης της ομάδας εργασίας (αυτή πέτυχε ό,τι μπορούσε και ό,τι νόμιζε ότι προωθεί την υπόθεση της ελληνικής εκπαίδευσης και τείνει, σταδιακά, να την αποσπάσει από το τέλμα της συντηρητικότητας, για την οποία έγινε λόγος στην εισήγηση). Από την άποψη αυτή θεωρώ ότι τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας των τριών τάξεων* του Γυμνασίου αποτελούν σημαντική τομή στα εκπαιδευτικά μας πράγματα. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι διεκδικούν την τελειότητα. Διεκδικούν, απλώς, τη δίκαιη κρίση.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ

Δεύτερη συζήτηση:

Ποίηση και Τεχνολογία

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΘΕΟΔΟΣΗΣ Π. ΤΑΣΙΟΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ

ΕΚΤΩΡ ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΪΠΕΤΗΣ

Α. ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ :

Κυρίες και κύριοι,

Στην προηγούμενη συνεδρίαση ο επιθεωρητής κ. Καρβέλης ζήτησε το λόγο για να μας μιλήσει για τα διδακτικά βιβλία. Δυστυχώς, λόγω διαδικασίας, δεν μπορέσαμε να του δώσουμε το λόγο. Λυπούμαστε γι' αυτό και ελπίζουμε, σε κάποια άλλη στιγμή, να μας αναπτύξει τις απόψεις του στο θέμα αυτό. Και είναι ο άνθρωπος που μπορεί να μας δώσει εσωτερικές πληροφορίες για το πώς και με ποιά κριτήρια έγινε η δουλειά. Ευχαριστώ.

ΘΕΟΔΟΣΗΣ Π. ΤΑΣΙΟΣ :

Κυρίες και κύριοι,

Να προσπαθήσουμε να την ξεκινήσουμε την μεσημεριανή συνεδρίαση. Νηστικό αρκούδι δεν χορεύει, αλλά ενδεχομένως και δεν προβληματίζεται για την ποίηση. Θα μας πιστώσετε και μας με την ίδια υπομονή και την συνεργασιμότητα που δείξατε στις άλλες συνεδριάσεις, παρόλο που προικονίζεται να είμαστε λίγο πιο βέβηλοι. Εγώ λέγομαι Τάσιος και είμαι ο δάσκαλος του μπετόν στο Πολυτεχνείο, ο κ. Κακναβάτος κάνει έναν πόντο παραπάνω. Τεχνολογικό είναι το θέμα. (Εάν ξέραμε ότι τα καρεκλάκια έχουν μια ροπή δεξιόστροφη και την ώρα που σηκώνεσαι θα βαρέσει, θέλεις δε θέλεις, εκτός κι αν το βαστήξεις με το δάχτυλο, θα είχαμε αποφύγει αυτόν τον θόρυβο). Κλείνει η παρένθεση υπέρ της τεχνολογίας. Ο κ. Κακναβάτος κάνει έναν πόντο παραπάνω, είναι μαθηματικός και ποιητής. Ο κ. Παϊπέτης είναι καθηγητής μιν, αλλά μηχανολόγος. Η τόλμη μας, κυρίες και κύριοι, να εμφανιστούμε στο τρίστρατο της

διακλαδικότητας μάς εκθέτει στους αγέρηδες της κριτικής πολύ περισσότερο από σας που είσαστε μέσα στον ωραίο αγαπητό χώρο σας. Από αυτή την άποψη όμως, δεν θα ζητήσουμε επισείκια, γιατί άμα ήτανε για να χαϊδολογηθούμε, δεν θα βγαίναμε στο τρίστρατο, αλλά θα καθόμασταν στο μπετόν αρμέ μας. Βγαίνουμε να προκληθούμε και να διαμορφωθούμε. Παράδειγμα αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην ποίηση και στην τεχνολογία, εγώ τουλάχιστον είχα χτες το βράδυ. Ώρα 2,3,4 μέχρι το πρωί είχα μια πάρα πολύ ποιητική εμπειρία στο ξενοδοχείο «Αχαΐα». Ένα πουλί φοβερό, κάτι σαν παπαγάλος, ή σαν ελέφας, κάτι σαν πουλί πάντως, δεν ξέρω, μούγκριζε με μια περιοδικότητα κάθε 2, 3, 4 λεπτά, ούου, ούου. Πουλί ήταν, όμως εγώ αισθάνθηκα μια ποιητική διάθεση. Γι' αυτό φταίω εγώ. Η τεχνολογία πού έφταιζε; Έφταιζε στο ότι εφαρμόσθηκε το τεχνολογικό *principe* αρπακόλλα, αν έχετε ακούσει. Είναι ένας τεχνολογικός όρος: αρπακόλλα σημαίνει (είδατε την ευρωστία της νεοελληνικής;) αρπάζεις τζάμια, αρπάζεις μπετόν, τούβλα, τα κολλάς και απέρχεσαι. Δεν προσέχεις τις λοιπές βιωματικές πλευρές του ζητήματος. Θα ξεκινήσουμε περίπου με μια φιλοδοξία λίγο τεχνολογική, λίγο πιο πειθαρχημένη, αλλά δεν θα χάσουμε βεβαίως το άλογο για το πέταλο. Κάνουμε μια πρόβλεψη χρονικής κατανομής των ομιλητών και των διαδικασιών, αλλά εκεί δεν θα ξεχάσουμε το στόχο. Θα βοηθήσετε όλοι, και θα σας είμαστε υποχρεωμένοι, να κρατήσουμε περίπου αυτό το χρονικό διάγραμμα, αλλά να ευχαριστηθούμε και την συνεδρίαση. Ο κ. Κακναβάτος θα λάβει το λόγο. Μη χάνουμε χρόνο. Ο κ. Κακναβάτος θα ευχαριστηθεί το χειροκρότημά σας στο τέλος.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΕΚΤΩΡ ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ :

Μια εισήγηση δεν είναι υποχρεωτικά μια ανάλυση κι ένα παραπάνω όταν ο χρόνος που της δίνεται είναι πειστικός, αλλά πιο πολύ όταν το ακροατήριο είναι επαρκές, ώστε η εξονυχιστική ανάλυση και η ερμηνεία όρων να σέρνει πίσω της την αιτία. Δεν θέλησα να κολακέψω κερδίζοντας την ανοχή για την πυκνότητα του λόγου, αν βρεθεί τέτοιος. Αλλά μια εισήγηση είναι πιο πολύ μια ώθηση, μια παρακίνηση για διάλογο, για παραπέρα έρευνα κι ίσως για δράση. Δεν είναι μάθημα *ex cathedra*. Το θέμα της παρουσίας είναι, όπως μιας αρχής εξαγγέλθηκε, χωρίς καμιά, από πλευράς μου, διαμορφωτική παρέμβαση «Π ο ί η σ η κ α ι Τ ε χ ν ο λ ο γ ί α». Είναι έπιθετο σε αμφισπημίες. Να είναι η Τεχνολογία της Ποίησης, ή η Ποίηση της Τεχνολογίας; Δεν διστάζω να πω, πως φοβούμαι ότι κι από τις δυό εκδοχές λείπει η Ποίηση.

Αν είναι με την Ποίηση που ακούγεται ο σφυγμός της ψυχής.
Αν είναι που με την οίησή της η Τεχνολογία πάει να σύρει την ψυχή κατά κρημνών.
Αν είναι κίνδυνος να γκρεμισθεί η ψυχή μας, ας ακουστεί το παρακάτω παραλήρημα.

Η εισήγηση διεκδικεί ν' ανακαλέσει την περίοδο που δεν υπήρχε Ποίηση, που δεν θα έπρεπε να υπάρχει η Ποίηση. Ας της δοθεί να μυθολογήσει: Σίγουρα θά 'ταν τότε που ακόμα δεν υπήρχε ο λόγος. Κι όχι πιο πολύ γι' αυτό, όχι μόνο γι' αυτό. Μα γιατί τότε το εγώ δεν είχε αποκολληθεί από το θαύμα. Θα είταν τότε που το εγώ είτανε ταυτισμένο με το θαύμα, που είτανε το ίδιο το θαύμα. Ωστόσο, φαίνεται πως ο έρωτας αυτός ενείχε και τον καταλύτη του. Γιατί

τίποτα δεν μπορεί να είναι δίχως το μῆ. Κι αυτός θα ήταν το γιατί. Θα ήταν ο Λόγος με κεφαλαία, ο κεφαλαιώδης, θα ήταν ο «εν αρχή». Αυτός θα ήταν που, σαν κατιόν, θα επικαθήσε στο εγώ και θα του έδωσε τη συνείδησή του. Και τότες θα ήταν που άρχισε η σχάση ανάμεσα στο εγώ και το θαύμα, που ακόμα συνεχίζεται, ως τα σήμερα. Κι άνοιξε ρήγμα μέγα. Στην πρόσω όχθη το εγώ έμφορτο με αφόρητα «γιατί». Πέρα πια το θαύμα με το μοναδικό «αδιότι». Για το ρήγμα αυτό ο λόγος από τότε διακηρύχγει την ενοχή του. Η ενοχή του λόγου είναι η Ποίηση. Αυτή, που έγινε το εναρκτήριο άθλημά του, όπως παρατήρησε κάποτε δικός μας στοχαστής.

Γι' αυτό, όταν σ' εποχές ανοίγονται κενά, είναι που με την Ποίηση ο λόγος φωνάζει στις λεωφόρους του κόσμου για τούτη την διαιώνια ενοχή, χωρίς την ελπίδα μιας δίχης, χωρίς την προσδοκία μιας καταδίκης, γιατί ποιά ηθική θα πάρει πάνω της την ευθύνη να νομολογήσει μια τέτοια ενοχή για τέτοιους ένοχους;

Τώρα είμαστε εδώ για την Ποίηση στην εποχή της Τεχνολογίας, πάλι ενόψει χάσματος.

Και είναι βέβαια ανάγκη να δοθεί μια εικόνα-σκίτσο της Τεχνολογίας, σαν σημαίνοντος. Λίγο πριν απ' αυτό ας επιτραπούν μερικές παρατηρήσεις, όχι και τόσο σίγουρες για την έγκρισή τους. Θά'λεγα πως η νόηση είναι ένα συνειδησιακό φορτίο που η συμπεριφορά του είναι η εντροπία του. 'Όντας μόνιμα εστραμμένη προς την θέαση του Συνόλου (με κεφαλαίο σίγμα) τείνει στο να το ορίσει. 'Όπως είναι γνωστό υπάρχουν δυο κλασικοί τρόποι γι' αυτό. Ο ένας φέρεται προς την μικροσκοπική θέαση του Συνόλου. Είναι μια περιπέτεια με την εντροπία της νόησης σε σταθερά χαμηλούς βαθμούς. Δεν είναι στο θέμα μας. Ο άλλος θέλει να ορίσει το Σύνολο ανιχνεύοντας το «μυστήριο» της ένταξης σ' αυτό, ανιχνεύοντας την στοιχειακή δομή του, δουλεύοντας στην Γνώση. Είναι η περίπτωση που, με αυξημένη την εντροπία της, η νόηση στρέφεται προς τα «πάνω νερά», γίνεται μια «ανάδραση». Αναζητώντας δι α τ ε τ α γ μ έ ν ε ς κ α τ α σ τ ά σ ε ι ς (κι εδώ ακριβώς το στυλ της είναι ο ορθολογισμός) καταδιώκει μιαν αρχή ή καταστάσεις α ρ χ ι κ έ ς. Παράλληλη με το ρεύμα, το αναπλέει, ανασκευάζοντας μορφολογικά την Φύση με μορφώματα ομόλογα προς τα δικά της ή και με εκτροπές προς άλλα τερατικά.

Η ρότα αυτή φέρνει προς την μικροκοσμική στιβάδα, όλο και πιο κοντά στην αρχέγονη σχάση. Εκεί που, όπως ειπώθηκε, ο λόγος συναντιέται με την ενοχή του και γίνεται Ποίηση. Είμαστε λοιπόν στις ανιχνεύσεις μέσω του Ορθολογισμού. 'Όμως το στυλ του ορθολογισμού είναι η Τεχνολογία. 'Η, αν θέλομε κάτι πιο εναργές, η Τεχνολογία είναι το κανάλι που χωθήκαμε, που όσο πάει και βαθύνει σε βάρος των ανοιχτών οριζόντων και όπου πιλοτάρει ο ορθολογισμός. Χαμηλώνοντας ακόμα πιο πολύ τον τόνο θα πούμε πως η Τεχνολογία είναι εκείνος ο τομέας της έρευνας που στοχεύει στην μελέτη μοντέλων τέτοιων που να υλοποιούν σε ολοένα πιο υψηλό επίπεδο τις επισταθμίες της Γνώσης σε όλη την έκταση του φάσματός της. Η Τεχνολογία ανταποκρίνεται σε προγράμματα, σε προγραμματισμούς. Στο σημείο αυτό είναι που αναπηδά η πρώτη αγωνιακή ερώτηση: Ποιά βούληση προγραμματίζει και ποιά κίνητρα κατευθύνουν τους προγραμματισμούς; Μη παραγράφεται η ψυχή; Μη δεν μετρά; Η Τεχνολογία είναι η κίνηση του πολιτισμού της μηχανής. Στη σημερινή φάση που οι σειρήνες άρχισαν να σημαίνουνε συναγερμό, ακόμη ακολουθεί. Δεν προπορεύεται. 'Όταν όμως θα έχει αποβεί αυτή ο μοναδικός χειρισμός, όταν θα έχει μονοπωλήσει τις όποιες ή σχεδόν όλες τις λύσεις. 'Όταν με την καθημερινή φυσιολογική και εγκεφαλική πλύση θα έχει τονρέψει τις επιθυμίες για τους δικούς της αποκλειστικά λωτούς. 'Όταν θα ελέγχει ακόμα και το όνειρο και όταν η ουμανιστική ιδέα, μένοντας απροστάτευτη κάτω από τα σχέδια που μελετούν επιτελείς τεχνοκράτες, θα έχει καταντήσει μια μουσειακή ιδεολογία, ανίκανη να λειτουργήσει σαν πέδη για την αποτροπή της ολίσθησης προς την τεχνοκρατία, τότε θα νομοθετεί αυτή. Θα είναι μονόλογος. Τότε δεν θα ακολουθεί, υποτελής μιας βούλησης που θα είναι πάνω απ' αυτήν, που θα την φρονιματίζει. Θα έχει επικρατήσει μέσα από τις ανάγκες της ιεράρχησης των αξιών που εγκαθιστά μια αδυσώπητη οικονομία. Θα είναι πια αυτή η μόνη δυνατή, η μόνη νόμιμη βούληση που θα προγραμματίζει μόνο στα μέτρα της.

Μην είναι να μπορούμε τότε στον μεσαίωνα των φώτων; Μη στην ξηρασία και πρέπει να πάρουμε μαζί μας νερό, όπως το είπε ο ποιητής; Σίγουρα τότε θα έχει κλείσει τον κύκλο της μια επανάσταση για να μεταμορφωθεί σε μια συντήρηση σκληρή εξαιτίας της

μαθητείας της στους νόμους των κοινωνικών αλλαγών, απελπιστικά πάγια και αφόρητα πιστωτική γιατί θα είναι αποδειξιμη ελέγχοντας και τις αποδείξεις.

Στο πλαίσιο σχετικών στοχασμών του τύπου της αγωνίας και της επιθετικής περιέργειας αναπτύσσονται τα παρακάτω, βασικά, κατά τη γνώμη μας, θέματα και μερικά σύμφωνα ερωτήματα. Θα τα χαρακτηρίζα ως σύνδρομα μιας αναπτυσσόμενης κλειστοφοβίας καθώς πάει να αρκωλωθεί η ψυχή του ανθρώπου τόσο, που για να φωνάζει μέσω της Ποίησης ίσως δεν θα του μένει, με την κατάργηση των φωνηέντων, άλλη καταφυγή παρά τα λίγα σύμφωνα.

Νά τα θέματα: 1) Για την λειτουργία του Τεχνολογικού κλίματος στην ανέλιξη της Ποίησης. Δηλαδή στην Ποίηση, ξένο σώμα Τεχνολογικός οργανισμός και τότε αυτή ανεμισούμενη σαν ανασταλτική διέγερση κατέναντι στον εισβολέα, ή η Ποίηση σε νεορυθμική στροφή μέσα από τον Τεχνολογικό ιστό. Ερώτημα: Θα περισωθεί μέσα σ' αυτό το κλίμα ο ρόλος της Ποίησης για την αναζήτηση και την στήριξη μύθου που να ανορθώνει την ζωή, να ενεργοποιεί τα οράματα, να σώζει τον λόγο; Κι ακόμα, σε ποιο επίπεδο ζωής μάς καλεί η Ποίηση και ποιά είναι η στάθμη του επιπέδου αυτού μέσα σ' ένα αιώνα που πάει να κυριαρχηθεί από την Τεχνολογία;

Για τα υπόλοιπα δύο θέματα θα έλεγα, αν ο όρος είναι επιτυχής, πως είναι της Τεχνολογικής Γλωσσολογίας. Θα μπορούσαν ίσως να κερδίσουν το ενδιαφέρον των θεωρητικών της Ποίησης και των τεχνολόγων της γλώσσας. Νά ποια είναι: 2) Για την συμβολή του Τεχνολογικού Γλωσσικού Κώδικα στην ανέλιξη του Ποιητικού λόγου. Ερώτημα: Υπάρχουν σημεία (με την σημειολογική έννοια του όρου) που να στριγγίζουν την άποψη πως η Ποίηση είναι, ή μπορεί να θεαθεί σαν ένα σημειωτικό σύστημα, ή πιο τολμηρά, μια Γλώσσα; 3) Για το αν μπορεί να ενταχθεί στην ευθύνη της Τεχνολογίας και στην μεθοδολογία της η μελέτη του ποιητικού φαινομένου. Ερώτημα: Μέσα από τη μελέτη αυτή θα μπορούσε η Ποίηση, σαν γλωσσικό γεγονός ν' ανχνευθεί σαν μεταγλώσσα; Στο σημείο αυτό θα πρέπει ίσως να ειπωθεί τούτο το σημαντικό: Αν η Τεχνολογία, σαν κανάλι ανάχνευσης σε ορθολογιστική βάση, προσανατολιστεί προς αυτή την κατεύθυνση θα μπει στην δοκιμασία ν' αντιμε-

τωπίσει το υπερπέραν της Ποίησης και την ευθύνη να προσδιορίσει τα γλωσσικά επέκτα του Ποιητικού λόγου.

(Παρενθετικώς, μια δήλωση: Δεν είναι στο ρόλο της εισήγησης ν' απαντήσει στα ερωτήματα που ε πρότεινε. Αυτό είναι του διάλογου που θ' ακολουθήσει και εφόσον θα υπάρξει ενδιαφέρον. Εκείνη θα αποπειραθεί να φωτίσει, όσο το μπορεί, το πρώτο σκέλος στο καθένα θέμα).

Για την ανάπτυξη μιας θέσης σχετικά με το πρώτο θέμα για την λειτουργία του τεχνολογικού κλίματος στην ανέλιξη της Ποίησης θα χρειαζόταν ίσως να ψηλαφηθεί η σημερινή εικόνα της Τεχνολογίας. Θα βοηθούσε πολύ στη σύνθεση αυτής της εικόνας αν αυτό γινόταν διαχρονικά, αρχίζοντας τουλάχιστον από την εποχή που εισάγεται το πείραμα στις διαδικασίες της γνώσης και γίνεται η βακτηρία της, οπότε και σημειώνεται το εναρκτήριο τεχνολογικό βήμα. Το θέμα είναι ελκυστικό μα όχι του παρόντος.

Η σημερινή φυσιογνωμία της Τεχνολογίας παρέχεται από τις καθημερινές κορυφώσεις της που συνιστούνε μιαν απίστευτη εποποιία επιτεύξεων που υλοποιούνε απίθανες επινοήσεις μιας φαντασίας σε ασίγαστη φρενίτιδα, που δεν αντλεί απο συνειρμούς αλλά εκφράζεται με νεοπλασίες, που (να το πούμε;) αφήνει πίσω την Ποίηση με λέξεις για να κάνει μια «Ποίηση» με μηχανικά τεχνήματα.

Ας δούμε τα πράγματα από πιο κοντά. Νά ένα δείγμα: Ο πολυμερισμός της διαδικασίας για την κατασκευή σε σειρά κάποιου τυποποιημένου προϊόντος, σε ποσότητες και ποιότητες, είναι ανάλογος της συσσώρευσης των γνώσεων-πληροφοριών που είναι σχετικές με αυτό το είδος. Ο πολυμερισμός αυτός ενέχει μια τάση διασποράς των παραμέτρων που λειτουργούνε μέσα σ' αυτές τις διαδικασίες, διασπορά που συνοδεύεται, σχεδόν πάντα, από εκτροπές έξω της προγραμματισμένης πορείας που θέλομε να οδηγήσει στην παραγωγή του προϊόντος. Έτσι κάτω από την πίεση μια ορθολογισμένης οικονομίας του ενεργειακού δυναμικού και άλλων κοινωνικών παραγόντων, όπως είναι η κάλυψη της κατανάλωσης, το πρόβλημα της υψηλής τεχνολογίας, του προληπτικού και ρυθμιστι-

κού ελέγχου των διαδικασιών παραγωγής, εγγράφεται στα κτεπεύοντα.

Γενικά η ανάλυση ενός προβλήματος στις συνιστώσες του προδιαγράφει και την τεχνολογία της λύσης του, που γίνεται ολοένα πιο λεπτολόγος, ολοένα και πιο υψηλή όσο, με την έρευνα, οι βαθύτερες προσβάσεις στο πρόβλημα αποκαλύπτουν το εύρος του και την πολυπλοκότητά του.

Το πιο πάνω δείγμα ίσως δεν αφήνει να φανούν προεκτάσεις μέσα στον βιομηχανικό χώρο, που θα επιφέρανε μεγιστοβάθμιες ψυχοδιανοητικές αντιδράσεις με το ομόλογο ποιητικό σήμα. Ίσως. Αλλά η Τεχνολογία είναι ρομφαία αρχάγγελου με άδηλη υπηκοότητα. Της Κόλασης ή του Παράδεισου. Διότι. Τι δείχνουν, για όσους βλέπουν πέραν, τα πελώρια ταμπλώ αυτόματου ηλεκτρονικού ελέγχου λειτουργίας και απόδοσης συστημάτων παραγωγής εν σειρά; Τι δείχνουν τα ελαχιστότατα πλακίδια-μικροεπεξεργαστήρες, που πάνω τους εγγράφονται εφτακόσια και πάνω μικροκυκλώματα με διόδους, τρανζιστόρες κτλ. τέλειοι εγκέφαλοι, με δυνατότητες συσσωρεύσης και επεξεργασίας πληροφοριών, με οργανωμένες μηνύες ευερέθιστες που λειτουργούν όπως οι συνειρμοί, που δίνουν εντολές, που έχουν αβούληση που ενεργεί μονοδρομικά χωρίς αναστολές, μια κι από κανένα στοχασμό δεν φαίνεται να γεωργείται; Τι δείχνουν τα ηλεκτρονικά σύνολα συγκομιδής πληροφοριών για στατιστικές επεξεργασίες με αυτόματη επιλογή και αποδελτίωση και σε συνέχεια ταχύρυθμη εξαπόλυση εντολών σε δέκτες έμπορτους από μηνύες που, σαν μικροφορτία, αναμεταδίδουν εντολές να μετασχηματισθούν φάσεις έτσι που όλα αυτά να γίνουν κίνηση, να διακινήθουν στα τυφλά πελώρια αεροσκάφη σε αιθέρες, σε κοσμοδρόμια, ή φρενήρη τροχοφόρα σ' έναν κυκλώνα διασπαιρούμενων αρτηριών, ή να κατευθυνθούν έρευνες για την οργάνωση μιας αστραπιαίας καταστροφής, ή σε χρόνο μηδέν η παγκόσμια πληροφόρηση να γίνεται τόσο ειχαία, μην αφήνοντας στοχαστικά και διαλογικά περιθώρια, ώστε οι ατομικές ψυχολογικές αντιδράσεις να είναι από τα πριν γνωστές, εντεταγμένες σε σύνολα δοτά και κατηγορίας τέτοιας που να υπάγονται στον έλεγχο μιας κατασταλτικής βίας με τον κωδικό της αριθμό και την επιστημονικά σίγουρη αποτελεσματικότητα. Να αποβεί έτσι η Κυβερνητική, η Τεχνολογία της αλλο-

τρίωσης του προσώπου, της επέμβασης ακόμα και στον γενετικό κώδικα, η Τεχνολογία της πλύσης εγκεφάλου, της σταδιακής αποβλάκωσης με την απροβλημάτιστη (ή έστω και με προβληματισμό, αλλά που να είναι σπαστικός και ελεγχόμενος) παιδεία, ή και της αποχαίνωσης των μαζών με την τεχνολογικά επιτυγχάνομενη αποκάλυψή τους από τις παραδοσιακές καταβολές, ώστε από λαοί να γίνονται πολτός, ή ακόμα και με τη χρήση πιο εφιαλτικών μέσων, όπως ακτινοβολιών ή «ήχων» με κατάλληλη συχνότητα σε Hertz.

Ας προστεθεί και η πραγματικότητα της παρούσης στιγμής: Στενεμένη στ' ανταγωνιστικά πλαίσια των ιδεολογιών, που σε προέκταση προσδιορίζουν τις συντεταγμένες του προσωπικού βίου, θά'λεγα τη μοίρα του προσώπου, η Τεχνολογία εργάζεται ή υποχρεώνεται να εργάζεται και στο πλάνο της ισορροπίας του τρόμου, ενόψει πυρηνικού ολέθρου. Ωστόσο. Η πλευρά αυτή της Τεχνολογίας που φαντάζει σαν κόπια της κόλασης δεν είναι βέβαια και η μόνη. Διότι, τί δείχνει λόγω χάρη η Τεχνολογία της ανίχνευσης, σήμερα γήινων ενεργειακών πηγών, μεθαύριο αστρικών, η μετατροπή μιας τέτοιας ενέργειας σε χρηστικές μορφές για να πολεμηθούν οι κάθε λογής αντίξοι παράγοντες που μάχονται την παρουσία μας μέσα στο σύμπαν και να εξασφαλιστεί μια βιόσφαιρα για τον άνθρωπο, όχι μόνο επάνω στον πλανήτη μας, αλλά μέσα στον διαστημικό χώρο για πολλούς αιώνες; Σίγουρα υπάρχουν και στόχοι παρήγοροι που κάνουν τα κίνητρα της Τεχνολογίας να είναι έγκριτα και αποδεκτά.

Αλλά αυτό που ενδιαφέρει τώρα είναι: Με την αναπότερητη πια και απίστευτα ταχύρυθμη τεχνολογική επένδυση της ζωής μας, τί γίνεται στον εσώτατο ψυχικό χώρο όπου η διασπαιρώση των εμπειριών, όχι μόνο των προσωπικών, έχει ήδη ένα ενεργειακό στάτους; ή που με μετακινήσεις του κέντρου βάρους των διαμορφώνεται ένα τέτοιο, ίσα-ίσα για να σταθεί όρθια η ψυχή; Γιατί ο Ποιητής έχει χρέος να σπρώξει στους ώμους του τη μνήμη του κόσμου.

Η Τεχνολογία θα κλιμακώνεται με ολοένα και πιο εντυπωσιακά επιτεύγματα. Θα παρέχει άνετες λύσεις σε πολλά προβλήματα διαβίωσης ενώ παράλληλα θα της βγαίνουν άλλα κι άλλα που θα την αναγκάζουν να ριχτεί στη λύση τους πριν καλά-καλά συνειδητοποιη-

θεί η εγκυρότητά τους ούτε καν το επείγον τους. Θα παρέχει ολοένα και πιο επεκτατικά μια πληθωρική αυτάρκεια στο άτομο, τέτοια που θα οδηγεί στη μοναξιά, τέτοια που οι διαπροσωπικές σχέσεις θα ατονούνε προοδευτικά, ο ρόλος τους θα γίνεται ολοένα και πιο λίγο απαραίτητος, με τάση να γίνει ανύπαρκτος. Ο πομπός θα γίνεται ολοένα πιο παρών αλλά πιο αφανής, ολοένα πιο απρόσωπος. Τα μηχανικά μέντια θα είναι οι αυτόκλητοι πρωταγωνιστές, οι ασύστολοι μα εντυπωσιακοί νεοβάρβαροι. Και ο τελευταίος σ' αυτή τη σειρά, ο ανθρωπομορφικός αποδέκτης θα είναι ο ακινητοποιημένος στόχος, ένας εμβρόντητος, ένας λεηλατημένος και καταπτοημένος, ολοένα και πιο άβουλος, ολοένα και πιο άλαλος στη μοναξιά του, ικανός να χειρίζεται μόνο κουμπιά με τα οποία θα ξεδεθεί τον βιοματικό του χρόνο κάνοντάς τον χίλιο λογιά κομμάτια, με κινήσεις, χειρονομίες σχεδόν σπαστικές τέτοιες κι ίσως μόνο τέτοιες που να κομπλάρονται σε δοτούς ρευματοδότες.

Η Τεχνολογία τείνει να εκτοπίσει το άτομο από τον ρόλο του σαν παράγοντα εργασίας, βάζοντας στη θέση του και στη θέση της βούλησής του συσκευές υπάκουες. Τείνει να του στερήσει τη χαρά της δράσης, που πάει να πει, να μειώσει τη σημασία του καθώς μεγιστοποιεί το ρόλο των συντελεστών που οδηγούνε στην αχρηστία του. Το άτομο δεν θ' αργήσει να έρθει έτσι πρόσωπο με πρόσωπο με την απελπισία καθώς θα νιώθει την ατομικότητά του να χάνεται μεσ' από τεχνολογικά κανάλια.

Κάτω από την απίστευτη συσσώρευση γνώσης, του είδους που επιβεβαιώνεται με τα επιτεύγματα της Τεχνολογίας, γίνεται ολοένα και πιο στενός ο χώρος που άλλοτε ανέδειξε και επικύρωσε αξίες πολιτισμικές, πολιτικές, ηθικές, κοινωνικές κτλ. Η Τεχνολογία φέρνει σε πρώτο πλάνο την κρίση των αξιών αυτών ανατρέποντας πολλές απ' αυτές, αλλοιώνοντας άλλες ή ανοίγοντας κανάλια για καινούριες. Οι πολιτισμικές εκβολές που θα επιβάλει το κλίμα του αιώνα θα καθρεφτίζουνε τις φάσεις των αντιδράσεων που θα προβάλλει, καθώς θα συμπιέζεται, θα απωθείται ή θ' αφανίζεται το κόρπους του προτεχνολογικού πολιτισμού και τα βιώματα θα μπαίνουν σε ρυθμό και τύπο που δεν θα καθορίζει πια η ατομική επιλογή παρά ο κατακλισμός των τεχνολογικών προγραμματισμών. Κι ο χρόνος; αυτός που μετριέται με βιοματικές επισταθμίες και αναβαθμούς

της προσωπικής περιπέτειας; Ο τεχνολογικός χρόνος εξελίσσεται σε μια τερατική νεοπλασία επάνω στο σώμα του βιοματικού χρόνου. Θα απαιτήσει μιαν άλλη αίσθηση της διάρκειας, με μήκος όσο είναι το ανάμεσα σε δύο ή τρεις εισπνοές, γιατί σ' αυτό το διάστημα θα πληροφορούμαστε για μύριες μεταλλάξεις της τύχης μας, για την πορεία της γνώσης μας, για την εγκυρότητα της ευαισθησίας μας. Για το πλάσμα της Ποίησης μιλό. Θα προφταίνει να κυσοφορηθεί το όνειρο; Ποιό όνειρο; Θα προφταίνει να ωριμάσει ένα όραμα; Θα υπάρχει χρονικό περιθώριο για τη μορφοποίηση, τη σύλληψη καν ενός οράματος που να πηγάζει από τα εκ βαθέων μιας βούλησης εμπνευσμένης από το επιθυμικό λαχτάρισμα, από έναν σπινθηρισμό, από μια αυθορμησία, από όλο αυτό που είναι το ανάγλυφο του ψυγισμού και που πάνε να το ανακατατάξουν, για να μην πω να ισοπεδώσουν, οι χρονικές προδιαγραφές ενός τεχνολογικού προγράμματος; Που η διάδοχος τελειοποίησή του είναι κιόλας έτοιμη και που η τελειοποίηση αυτής της τελειοποίησης ενεδρεύει λίγο πιο πέρα, σχεδόν έτοιμη κι αυτή για την αμέσως επόμενη μέρα ή και μέσα στην ίδια μέρα;

Ανάμεσα σε προβλήματα που οι διαστάσεις τους διογκώνονται κάθε μέρα, αναγκασμένοι ν' αναθεωρούμε τα παλιά συστήματα αναφοράς, αμφίβουλοι κι αναποφάσιστοι για την ευστάθεια καινούριων, αδημονούμε για λύσεις που ξέραμε πως θα είναι προσωρινές, αφού κινούμαστε πια όχι βαδίζοντας παρά ολισθαίνοντας. Και δεν είναι η ταχύτητα. Είναι η επιτάχυνση. Και η εξουθενωτική συνειδητοποίηση του τραγικού στο γεγονός ότι: Το άτομο, αυτή η συμβατική, μα ακατάργητη, μονάδα, θέλοντας να μετρήσει —που είναι το ίδιο με το να γνωρίσει— την πολλαπλότητα, που μέσα της αισθάνεται κλεισμένο και ανασφαλές και που προσπαθεί να την ελέγξει, να την προσπελάσει, δηλαδή να λευτερωθεί. Τείνοντας, λοιπόν, ασυμπτωτικά προς κάποια επέκεινα του πράγματος, όπου οραματίζεται εντοπισμένη την ελευθερία του και κατασκευάζοντας για την προσπέλαση αυτή γνωστικά μέντια σε ρυθμό, πλήθος και ποικιλία που μαρτυρούνε για το βαθμό της αγωνίας του (και ας σημειωθεί ότι ακριβώς σ' αυτό το αγωνιακό σύμπλεγμα θα μπορούσε ν' αναζητηθεί το πλάσμα μιας τεχνολογικής ποιητικής) συνειδητοποιεί ξάφνου πως κυκλώνεται, πως απαλλοτριώνεται, πως παγιδεύεται ακριβώς από τα μέσα που χρησιμοποιεί για την κίνηση αυτή, από όργανα

δυναστες που εγκαθίδρυσε η γνωστική του απληστία, στην κίνησή της για την ανίχνευση των διαστάσεών του.

Φυσικά και δεν είναι σωστό, ούτε και δίκαιο, να αποσιωπηθεί η διάκριση ανάμεσα στο, κατά τα άλλα θαυμαστό, τεχνολογικό επίτευγμα και την ευεργετική ή όχι χρήση του. Επειδή όμως η διάκριση αυτή στοχεύει σε μια αθώωση ή μια ενοχοποίηση, δηλαδή ποινικοποιεί το πρόβλημα, δεν θα σταθούμε. Είναι κάτι έξω από το θέμα μας. Μας ενδιαφέρει το καθαρά περιβαλλοντικό πρόβλημα του ψυχικού χώρου από όπου αντλεί η Ποίηση, καθώς αυτός ο χώρος καθημερινά κατακλύζεται από ακαταμάχητης ομορφιάς τέρατα-σειρήνες που υπόσχονται απολαύσεις πλάι σε γκρεμούς.

«...μηχανές, λέει κάπου ο Μπερζόν, που μετατρέπουν σε κίνηση δυναμικές ενέργειες δεσμευμένες εδώ κι εκατομμύρια χρόνια, έδωσαν στον οργανισμό μας ένα άπλωμα τόσο ευρύ και μια εξουσία τόσο φοβερή, τόσο δυσανάλογη με το μέγεθος και τη δύναμή του πού, σίγουρα, τίποτα απ' αυτά δεν είχε προβλεφτεί στο σχέδιο της κατασκευής του είδους μας...» και πιο κάτω παρατηρεί, «...όμως μέσα σε τούτο το υπερβολικά εξογκωμένο σώμα η ψυχή έμεινε αυτό που είταν, πολύ μικρή για να το γεμίσει, πολύ αδύναμη για να το διευθύνει, εξ ου και το κενό που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτό και σ' εκείνη...»

Πέρα από την Μπερζονική υπόθεση που αιτιάται το κενό αυτό για να ψηλαφίσει κοινωνικά φαινόμενα και πέρα από μια ψυχή που αν έμεινε «αυτή που είταν πάντα» —που φυσικά δεν έμεινε— θα είταν —που δεν είναι— ένα παγερό απολίθωμα, εκείνο το κενό είναι που μέσα του χύνεται, αιώνες τώρα, η Ποίηση να το γεμίσει με οίμωγές, με ουρλιαχτά υποστηρίζοντας την υπόθεση της ψυχής κι άλλοτε με παιάνες, με ιαχές για να στήσει το μεγαλείο και το έπος της.

Η ψυχή έχει βάθος και βυθούς, έχει σπήλαια αγωγωράφητα, όπου καμινούνται όλες οι προσμίξεις και όλες οι αντιφάσεις που καταπιάνεται, θά'λεγα με θαυμαστή θεϊκή θρασύτητα, να νοικοκυρέψει ο ορθολογισμός, με την όποια τεχνολογική σγή του. Είναι επικίνδυνο. Κάτι χειρότερο: είναι κίνδυνος. Γιατί στο ίδιο βάθος καμινούνται και τ' αναποδογυρίσματα. Γιατί ανάμεσα στον καλπασμό του ορθολογισμού και τον οριακό του στόχο μπαίνει το χέρι ενός θεού. Είναι το αστάθμητο. Το είπα θεό αφού η παρουσία του

δεν παραγράφεται κι αφού η αναίρεσή του δεν αποδεικνύεται. Και μιας που, για την αρχή της ισορροπίας, θα πρέπει απέναντι στο συγχρονικό από —άξεστη θεότητα της Τεχνολογίας— να υπάρχει πρόνοια για το διαχρονικό 'Αγνωστο, η φρονιμάδα λέει, ως υπάρχει ένας ναός «τῷ ἀγνώστῳ». Κι ως μην τον ερειπώσει πια κάποιος «μέγας» άρρων Θεοδόσιος, κι ως είναι να ιερούργει εκεί η ψυχή με την Ποίηση που είναι ο άυπνος σφυγμός της.

Ένας δικός μας στοχαστής σημειώνει: «...τέτοιος μας φαίνεται ο υψηλότερος ρόλος του πνεύματος στο κατόφλι των νέων καιρών: να πραγματοποιήσει το μέγαλωμα της ψυχής έτσι που να χωρέσει και να ταιριάζει μέσα της την παράδοση και την επανάσταση, την ανάγκη και την ελευθερία, την ομάδα και την ατομικότητα, την Επιστήμη και την Ποίηση, την Τεχνική και την Φαντασία. Να κάνει την ψυχή ικανή να δαμάσει και να εξακρωπίσει το εξογκωμένο άρρωστο κορμί της κοινωνίας μας...» Είναι σχεδόν αδύνατο να αναχαιτιστεί ο συνειρμός για το μέγαλωμα της ψυχής που φέρνει στο προσκήνιο η ρήση του Αντρέα Εμπειρικού, πως η Ποίηση είναι για να μεγαλώνουμε μέσα της. Με όσα ειπώθηκαν ο λόγος του Εμπειρικού παίρνει διαστάσεις τεράστιες για το ρόλο της Ποίησης μέσα στον τεχνολογικό αιώνα μας, σαν γραμμή άμυνας για να μην περάσει η ερήμωση.

Επιλογικά του πρώτου από τα τρία θέματα που αναφέρθηκαν στην αρχή, θα πρέπει να πούμε τούτα: Η Τεχνολογία, σε ό,τι αφορά στην παραγωγή αγαθών, ανοίγει έναν μονόδρομο προς τον ευδαιμονισμό και τις απολαύσεις, μην αφήνοντας χρόνο ούτε χώρο για την άθληση της βούλησης και του ρομαντισμού της. Τείνει στο να στήσει έναν «πολιτισμό» που προοδευτικά δεν θα έχει καμιάν εκπόρευση από τα εκ βάθρων της άυπνης ψυχής, της δικής μου, της δικής σου, του άλλου, παρά μόνο από τις προσχεδιασμένες δυνατότητες της μηχανής.

Όστόσο οφείλομε και τον καλό λόγο. Η Τεχνολογία, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στον εξοπλισμό της πορείας προς την ψηλάφηση του Χάους, τη διεύθυνση στο μυστήριο της ζωής, στην σύλληψη ενός ασυμπτωτικού κοσμοείδωλου, ενός όλου που είναι δικαίωμα λαχτάρα κι έρωτας ασίγηστος ψυχής, φαίνεται πως υπόσχεται να μην θέλει να σκοτεινιάσει το θαύμα. Αν, λοιπόν, με τα καταβολικά μας

φορτία και τις μνήμες μας βρίσκουμε κακό και ψυχρό τον καιρό μας, αυτός είναι. Τον ζούμε και τον παλεύουμε. Θα τραβάμε μπροστά, αλλά με τα μάτια ορθάνοιχτα για να βλέπομε τους γκρεμούς. Μην γκρεμιστεί η ψυχή μας. Υπάρχει φάρος. Είναι η Ποίηση.

Τώρα λίγα για το δεύτερο ζήτημα: την συμβολή του τεχνολογικού γλωσσικού κώδικα στην ανέλιξη του ποιητικού λόγου.

Ειπώθηκε πως η Τεχνολογία ενεργώντας προς μίαν ανασκευή της Φύσης, κατασκευάζει και χρησιμοποιεί μοντέλα που κλιμακώνονται και διασυνδέονται έτσι που να αντιστοιχούν στους αναβαθμούς που ακολουθήσε η θεώρηση —δεν θα πω η προσέγγιση— της φύσης από την γνωστική αντιμετώπισή της. Αυτό πάει να πει πως τα μοντέλα κωδικοποιούνται σε βαθμό που τα λεκτικά τους ομόλογα να εντάσσονται σε μια «γλώσσα», με την πλατύτερη έννοια του όρου. Η Ποίηση κινούμενη μέσα στο τεχνολογικό κλίμα μιας εποχής, είτε περιγράφοντάς το, είτε εγγράφοντάς το στην περιπέτεια του ανθρώπου, σκούζοντας όταν ένα κακό κάνει την ψυχή να πονά, σαλπίζοντας θριαμβικά από χαρά όταν από τα ύψη της ξανοίγει μέσα στους ορίζοντες μια νέα γη, δεν μπορεί να αγνοήσει τους κώδικες που κάνουν το κακό οδυνηρό ή τον πλου αγχωτικό. Θα πολιτογραφήσει λέξεις, όρους, έννοιες από τον τεχνολογικό κώδικα αν πρέπει να είναι συνεπής —και πρέπει— αν πρέπει να είναι υπεύθυνη —και πρέπει— και όχι να κινείται στους περιθωριακούς «ανθώνες» και τα εξωραϊστικά χρωστικά κάποιας επιλογής, που καταριέται την αφάδα του άμεσου λόγου και τον κορτερό αθέρα του, για να υπηρετήσει μια πλαστή «ποιητικότητα».

Μένει τέλος η αναφορά στο τρίτο θέμα: για τη δυνατότητα να ενταχθεί στην ευθύνη και τον κύκλο της Τεχνολογίας η ανήγνευση του ποιητικού φαινομένου, καθώς και η έκταση της αρμοδιότητάς της για το αντικείμενο αυτό.

Η Τεχνολογία σαν φορέας της γνωστικής κίνησης, επιφέροντας διαπλάτυνση στις σχετικοποιήσεις ανάμεσό τους των φαινομένων κι ανάμεσά σ' εμάς και σ' εκείνα έχει το κουσούρι της. Ενώ

πως, μια και κατάγεται από το αίτημα (διόλου αναμφισβήτητο βέβαια) πως «πραγματικότητα» δεν να εννοείται εκείνο και μόνο εκείνο το σύνολο που τα στοιχεία του προσφέρονται σε διατακτικές σχέσεις ανά δύο, ως πούμε της μορφής: αίτιο-αιτιατό, είναι αγκυλωμένη σε κάποιαν άρθρωση που προδιαγράφει και την έκταση της αρμοδιότητάς της, πρακτικώς να χρησιμοποιηθεί στην ανήγνευση φαινομένων, όπως είναι το ποιητικό φαινόμενο, όπου το πιο πάνω αίτημα σχετικά με την έννοια «πραγματικότητα» κάθε άλλο που νομίζω πως είναι επαρκές.

Ας επιχειρήσουμε να δούμε ποιά είναι, ή ποιά μπορεί να είναι, η φυσιογνωμία αυτής της αρμοδιότητας και πόση έκταση και από ποιά περιοχή του ποιητικού φαινομένου μπορεί να ανιχνεύσει. Κατ' αρχήν πρέπει να ειπωθεί πως η λογική εντάσσεται στην παθολογία του στοχασμού. Ιδιαίτερα στον ορθολογισμό του. Έτσι δεν είναι περιέργο που αναπτύσσεται με τον ορθολογισμό. Η τάση της για λογίκευση των φαινομένων εκφράζεται με την ιδέα της ανασκευής του αντικειμένου της μέσω στοιχειακών μοντέλων, όχι πάντα σώνει και καλά, τεχνολογικών. Έτσι η κίνηση αυτή, ακόμα και αν δεν εκδηλώνεται σαν καθαυτό Τεχνολογία, μπορεί να οδηγεί σε στοχαστικά μοντέλα, όπως λ.χ. το σημειολογικό μοντέλο: προκείμενο-μήνυμα-κώδικας και πομπός-μέντιουμ-μήνυμα-μέντιουμ-δέκτης, που όμως μπορούν να υλοποιηθούν σε θαυμαστές διατάξεις συσκευών, ή καμιά φορά και σε μοντέλα για υπέρβαση της πραγματικότητας, εννοείται αυτής που εισηγείται η λογική με τη διάταξη των φαινομένων σε σειρά και με κριτήριο τη σχέση: προηγείται-έπεται. Είναι μ' αυτή τη θέαση από μέρους της λογικής σαν επιλογή πού, ακόμα κι ένας στοχαστικός χώρος ανακηρύσσεται ως πραγματικότητα. Ό,τι μένει έξω από τη θέαση αυτή, έγινε συνήθιο να χαρακτηρίζεται σαν υπερπραγματικότητα και, όχι χωρίς την ενοχή του ορθολογισμού, να επικηρύσσεται.

Στο σημείο αυτό μια ευκαιριακή παρέκβαση είναι χρήσιμη. Ας ειπωθεί πως η προσπέλαση σ' αυτόν τον δεύτερο επικηρυγμένο χώρο που ωστόσο ουσιαστικοποιείται σαν συμπληρωματικό σύνολο της πραγματικότητας, είναι μια περιπέτεια και μια εποποιία που την ανέλαβε ο Υπερρεαλισμός. Αυτός: ο «ανεκρός» για κάποιους νεκρωμένους, που δεν μπόρεσαν να δούνε στο φάσμα του τίποτα άλ-

λο εξόν από την αυτόματη γραφή, δηλαδή το νηπιακό τεχνολογικό στάδιο της θαρραλέας αυτής προσπάθειας και που ακόμη, δεν μπόρεσαν να δούνε ότι, πέραν από το πού, σαν κίνημα, εκδηλώθηκε αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στη Γαλλία, ως έκρηξη του πνεύματός της για πολλά χρωκοπημένα, είναι που εδώ, στα δικά μας γράμματα έχει τις βαθιές του υποστασιακές ρίζες, ορατές παντού όπου από τον Όμηρο ίσαμε την ώρα τούτη μπορεί κανείς να ψάχνει και να βρίσκει τα σημεία που η Ποίηση συναντιέται με τον οργανισμό της κι αποκαλύπτει τη φυσιολογία της. Η παράκαμψη τέρμα. Ξαναμπαίνουμε στο θέμα.

Αυτός, λοιπόν, ο ακκιζόμενος στον βαρύδουπο τίτλο «πραγματικότητα» χώρος γίνεται βαθός και «εξηγήσιμος» στον βαθμό που μπορεί να «μετρηθεί», στον βαθμό που είναι μετρικός. Στο σημείο αυτό προβάλλει ο τεράστιος ρόλος ενός μύθου. Κι αυτός είναι ο αριθμός, αυτός ο μέγας. Ο αριθμός είναι ο υπέρτατος μύθος που επωμίζεται τον ρόλο να οριοθετήσει, τούτῳτι να εμπλουτίσει με διαστάσεις, το Σύνολο που ονομάστηκε πραγματικότητα, κι ακόμα γιατί «...ο αριθμός καθ' εαυτόν δεν υπάρχει ούτε είναι δυνατόν να υπάρξει» όπως ειπώθηκε από δικό μας στοχαστή. Άλλο που ανήγεται καινούριο πρόβλημα, για το αν είναι τόσο νόμιμη, όσο είναι αναγκαία η χρήση «όργανου» για την περιγραφή, πιο πολύ για την διείσδυση σε βάθος μιας συμβατικής πραγματικότητας, όταν το όργανο είναι καθεαυτό ανύπαρκτο, όπως ο αριθμός, το γράμμα, όπως η λέξη ενώ είναι υπαρκτό και χρηστικό το σύμβολό του. Ακόμα πιο πολύ ενδιαφέρει το βάθος της διείσδυσης όταν η παρουσία και η δράση του οργάνου μπορεί να αλλοιώσει την πραγματικότητα που εντός της πάει να εισδύσει. Η Τεχνολογία, κατευθείαν τιτανικός απόγονος του αριθμού, τόσο με τα πληθωρικά μέσα της, όσο και η ίδια σαν κατεστημένος ερευνητικός φορέας, θα θελήσει κάποτε —το άρχισε ήδη— να διεισδύει στο ποιητικό φαινόμενο, αναγνωρίζοντας τον κοινωνικό του χαρακτήρα σε ότι αφορά στην λειτουργική του εμφάνιση, αλλά και στην ψυχοβιωματική καταγωγή του. Ωστόσο, προκειμένου να κινηθεί προς τον στόχο της και να δημιουργήσει πεπραγμένα για παραπέρα επεξεργασία, δεν μπορεί παρά να δεσμευτεί μιας αρχής από την υπόθεση πως το ποιητικό φαινόμενο, ή η περιοχή του προς την οποία στοχεύει, είναι νομοτελειακού τύπου.

Που σημαίνει, πρώτο απ' όλα, πως πρέπει να είναι δυνατό ν' απομονώνονται ση μ ε ί α ή σ ύ ν ο λ α ση μ ε ί ω ν που να ανευρίσκονται σε κάθε ποιητικό σώμα κι ύστερα πώς, εξόν από την ανάγκη της αποδοχής ορισμένων «σταθερών», θα πρέπει ανάμεσα από τις πιθανές διασυνδέσεις αυτών των «σημείων» να απομονώνονται εκείνες —αν υπάρχουν— που θα τα καθιστούσαν διατάξιμα. Αν πάει έτσι το πράγμα, θα μπορούσε η Τεχνολογία να συνδυαστεί με την Σημειολογία για την αξιοποίηση στατιστικών πληροφοριών, που με την κατάλληλη τεχνολογική επεξεργασία ίσως καταλήξουν να μορφοποιηθούν σε νόμους της κατηγορίας που συναντάμε στη θεωρία των πιθανοτήτων. Ενωείται πως μεσ' από ένα τέτοιο πλαίσιο θα ειδικαιούτο η Τεχνολογία κάποιο μερίδιο στην ανατομία του ποιητικού φαινομένου, με την εύλογη βέβαια επιβάρυνση να αναλάβει τις ευθύνες της για προβλέψεις, θεσμό που και τις υποθέσεις δικαιώνει και τις θεωρίες κατακυρώνει.

Ποιά είναι όμως τα ερείσματα που έχει για μια πρόσβαση στο πρόβλημα από την πλευράν ετούτη; Έτσι που διακινείται από την έπαρση —όχι άδικα βέβαια— πως μπορεί να κατασκευάσει πλάσματα με «βούληση», με μια «λογική» άρα πλάσματα με «νοημοσύνη» (με τα απαραίτητα για τους όρους αυτούς εισαγωγικά που άλλοτε περιστέλλουν μα και που άλλοτε διαπλαταίνουν τις αντίστοιχες έννοιες) θα ισχυριστεί πως έχει εγγράψει υποθήκες στο πείραμα: να δημιουργήσει Ποίηση ή τουλάχιστον την Ποίηση της δοτής βούλησης, της δοτής λογικής, της δοτής νοημοσύνης. Το αποπειράθηκε. Τό «επίτευγμα» γίνεται ενδιαφέρον, ίσως εν μέρει και αποδέξιμο κάτω από έναν όρο: Να δεχτούμε μιας αρχής αντιστοιχίας συναρτησιακού τύπου δηλαδή «ένα προς ένα», λ.χ. ανάμεσα στο συγκινησιακό ερέθισμα και την φόρτιση ενός πυκνωτή, ανάμεσα στην συγκινησιακή εκφόρτιση και την λειτουργία ενός κομπιούτερ, ανάμεσα στο ρόλο του ασύνειδου και την πιθανότητα της τάδε επιλογής από τις «μνήμες» —φορτία του κομπιούτερ. Έτσι θα μπορούσαν κι η ανθρώπινη βούληση κι η λογική κι η νοημοσύνη να θεωρηθούνε σαν δοτές, πάει να πει διαμορφώσιμες από βιολογικούς παράγοντες του γενετικού κώδικα, αλλά εξίσου και από παράγοντες ιστορικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, προσωπικούς κτλ., τέλος από ένα σύνολο υπεύθυνων παραμέτρων που λειτουργούνε πιο λίγο, πιο πολύ

από χώρο σε χώρο και από χρόνο σε χρόνο και πού, μπορούμε να πούμε πως, σαν σύνολο, παίζουν σ' ένα μέτρο τον ίδιο προθετικό ρόλο που παίζει ο τεχνολογικός προγραμματισμός στην συμπεριφορά του φορτισμένου με «μνήμες» τεχνολογικού μοντέλου. Και όπως νέα ιστορικά, κοινωνικά και προσωπικά δράματα φορτίζουν την ανθρώπινη συνείδηση με καινούριες μνήμες που διαπλαταίνουν την βούληση ή που, μέσα από τον κλοιό αδιεξόδων, αποκαλύπτουν την σχετικότητα της λογικής σαν στοχαστικού στυλ και τέλος μ' όλα τούτα διογκώνουν την νοημοσύνη, έτσι κι ένας κομπιούτερ λ.χ. μπορεί να εμπλουτιστεί με τόσα παραπάνω μικροκυκλώματα ώστε να έχει περισσότερη «βούληση», περισσότερη «λογική», περισσότερη «νοημοσύνη». Φυσικά και αναγνωρίζεται πως η αντιστοιχία που υποστηρίζει η παραπάνω επιχειρηματολογία ανάμεσα στον άνθρωπο και στο ανθρωπομορφικό τεχνολογικό μοντέλο, πάει να λειτουργήσει πολύ απλουστευτικά μέσα στο όλο πρόβλημα και να το φέρει, ή έστω ένα μέρος του, στα νερά της Τεχνολογίας υπηρετώντας έτσι την απληστία της. Και μάλιστα, σαν εναντίωση προς τον απλουστευτικό αυτό χειρισμό, θα μπορούσε ίσως να ειπωθεί, πως η αντιστοιχία αυτή δεν είναι αμφιμονοσήμαντη κι ακόμα πιο πολύ πως δεν είναι ισομορφική, δηλαδή πως το εξαχόμενο μιας τεχνολογικής επεξεργασίας στον μοντελικό χώρο δεν είναι σύνει και καλά το αντίστοιχο μιας υπαρκτής διαδικασίας που εκδηλώνεται στη διαδρομή του ποιητικού γίνεσθαι ή στην επιπτωσιακή δράση του ποιητικού μηνύματος. Εννοείται πως της Τεχνολογίας θα της είταν πολύ κόμοδο να αναγνωριστεί και να κυρωθεί μια αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ισομορφικού τύπου ανάμεσα στα ανθρωπολογικά ψυχοβιωματικά αρχέτυπα και στα δικά της μορφώματα, αφού έτσι αναγνωρίζεται και επικυρώνεται ο κάποιος ερευνητικός της ρόλος. Γι' αυτό και στη σοβαρή ένσταση ότι, κατά την είσοδο και εγκατάσταση κάθε στοιχείου καινούριας εμπειρίας στο συνειδησιακό χώρο του ανθρώπου, την βίωση και την παραπέρα λειτουργικότητα του στοιχείου αυτού στο ποιητικό γίνεσθαι υπεισέρχεται, σαν διηθητικό πλέγμα, θά' λεγα σαν εσωτερική αντίσταση αγωγού, όλο το ιζηματοποιημένο διαχρονικό φορτίο που προϋπάρχει μέσα μας, παράγοντα που υποτίθεται ότι δεν διαθέτει το τεχνολογικό μοντέλο, θα μπορούσε ν' αποκρούσει το χτύπημα με τον ισχυρισμό

πως και σ' αυτό το σημείο μπορεί να οριστεί αντιστοιχία: 'Ότι και στο τεχνολογικό μοντέλο υπάρχει αντίστοιχος παράγοντας αντιστασιακής συμπεριφοράς. Θα μπορούσε να είναι η αντίσταση του κοσού της βαρέας μάχας που από μέσα της πάει να περάσει η πληροφορία-φόρτιση, προκειμένου να εναποτεθεί σαν «μνήμη», να είναι ο από το είδος της ύλης δοτός βαθμός αγωγιμότητας ή ακόμα να είναι και η αντίσταση του χώρου όταν, για διαφόρους λόγους θα απαιτείται, το τεχνολογικό μοντέλο να έχει απαραβίαστες διαστάσεις.

Ακόμα και τούτο το εντυπωσιακό: το τεχνολογικό μοντέλο θα μπορούσε ν' «αυτοκτονήσει». Θα μπορούσε δηλαδή να οριστεί αντίστοιχο της ψυχοδικηνητικής εκτροπής, σαν ακραίου ανθρωποπαθολογικού αρχέτυπου, το εξής: να είναι το μοντέλο εφοδιασμένο με τέτοια διάταξη φορτίων μνήμης ώστε να έχουν προβλεφτεί δυνατότητες εμπλοκών, του τύπου βραχέος κυκλώματος, που να αχρηστεύουν ολοκληρωτικά, να επιφέρουν τον «θάνατο» του μοντέλου.

Όστόσο. Με τί θα αντιστοιχούσαμε, στον μοντελικό χώρο της Τεχνολογίας, τη συνείδηση του θανάτου; Με τί την τραγικότητα του ανθρώπινου προσώπου, που αναδύεται από την επίγνωση της διάρκειάς του σαν πεπερασμένης παρουσίας, για ν' αναφέρομε μερικά από τα δομικά στοιχεία του ψυχοβιωματικού χώρου που μέσα του αναπτύσσεται το ποιητικό φαινόμενο; Φαίνεται πως υπάρχει μια άλλη περιοχή που δεν απεικονίζεται με την απαιτούμενη αμφιμονοσήμαντη και ισομορφική αντιστοιχία μέσα στο τοπίο που το διεκδικεί σαν επικράτειά της η Τεχνολογία. Θα είναι ο χώρος που καλύπτουν αδιάτακτα, μη διατάξιμα σύνολα πραγμάτων, όπου δεν είναι κυρίαρχος και αποκλειστικός επιλογέας σχέσεων η βούληση, η λογική, η νοημοσύνη, τούτέστιν εκείνες οι παράμετροι, από τις πολλές του πνεύματος, που της είναι μορετό της Τεχνολογίας να της υποκαταστήσει μορφολογικά με τα μορφώματά της.

Υπάρχει ένας ενδότοπος εντός μας, απαράγραπτο ενδιαίτημα της Ποίησης, όπου μπορεί να επιχειρείται η σύλληψη του επέκεινα της εμπραγματώσεως, της μεταλογικής των πραγμάτων, της μετανόησης και μιας διαλεκτικής κίνησης του είναι προς το μη είναι και αντίστροφα, που δεν ανακαλύφτηκε ακόμα η νομολογία της, που

ίσως και να μην υπάρχει, γιατί σ' αυτές τις περιοχές δεν εννοείται ακόμη η πρόνοια. Σ' αυτές τις ακρόρσεις η Τεχνολογία δεν μπορεί να παρακολουθήσει την Ποίηση. Είναι εκεί που η Ποίηση δεν στρατεύεται για αποδείξεις, αλλά είναι ελεύθερη να δείχνει.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ :

Όπως είδατε, κυρίες και κύριοι, ξεκινήσαμε μετά από κάποιο προσχεδιασμό, δεν είναι τυχαίο αυτό, με μια μπαταριά ενάντια στην τεχνολογία και στην αυθαιρεσία της. Επειδή το χειροκρότημα ήταν περισσότερο θερμό απ' όσο το εκτιμούσα, ετοιμαστήτε και για κάποιους αντίλογους. Εγώ προσωπικά θα συμφωνήσω για την καταδίκη του μεγάλου εγκληματία συνονόματού μου Θεοδόσιου, αλλά θα θυμίσω ότι, από την άλλη μεριά, η μικρή πολυτέλεια τού να στοχαζόμαστε για την ποίηση τώρα εδώ οφείλεται εν μέρει και στο προστατευτικό κέλυφος της τεχνολογίας — *primum vivere*, θα το ξαναπούμε αυτό. Το είπε ο ποιητής, και αυτό το είπε. Και επειδή ο κ. Καρούζος πριν αναφέρθηκε, από αφορμή ένα ερώτημα του κ. Ζακόπουλου, και στο πλέγμα τεχνολογία - τεχνοκρατία... για όνομα του Θεού, εμείς, πάντως, είμαστε τεχνολόγοι εδώ, δεν είμαστε τεχνοκράτες, γιατί η τεχνοκρατία, που τον καιρό της επταετίας την είχε ονομάσει ο φασισμός της επιστήμης, είναι μια άλλη υπόθεση που δεν μας αφορά, μπορεί στη συζήτηση να ξαναγυρίσουμε. Ο κ. Παϊπέτης θα συνεχίσει για την τεχνολογία και την ποίηση.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΪΠΕΤΗΣ

*Προσπάθησε να οδηγήσεις την Τεχνική
τελειότητα στη φυσική της κατάσταση
Οδ. Ελύτης (Μαρία Νεφέλη)*

1. Εισαγωγή

Στη ραψωδία Σ της *Ιλιάδας* ο ποιητής παρουσιάζει τη Θέτιδα να επισκέπτεται τον Ήφαιστο, για να του ζητήσει να κατασκευάσει μια πανοπλία για το γιό της Αχιλλέα. Νά πώς περιγράφεται η υποδοχή της από το χυλό θεό:¹

*Χιτώνα ενδόθη, εφούχτωσε σκήπτρο παχύ κι εβγήκε
χολαίνοντας και ανάλαφρα τον κύριον εστήριξαν
θεράπαινες ολόχρυσες, σαν ζωντανά κοράσια.
Δύναμιν έχουν και φωνήν, τουν έχουν εις τες φρένες,
και τεχνουργήματ' έμαθαν από τους αθανάτους.*

(Στχ. 416-420)

Η περιγραφή των δυο χρυσών κοριτσιών στο πανόρχαιο αυτό ποίημα, είναι τόσο εκφραστική, ώστε να θυμίζει άμεσα το πιο προωθημένο τεχνολογικό όνειρο του σύγχρονου ανθρώπου: τα ρομπότ. Τις ανθρωπόμορφες δηλαδή μηχανικές διατάξεις, που μπορούν να αναλάβουν την εκτέλεση των πιο περίπλοκων εργασιών ξεκουράζοντας τον άνθρωπο ακόμα κι από την υποχρέωση να ελέγχει προσωπικά τις μηχανές του. Η λέξη «ρομπότ» είναι σλάβικη και σημαίνει τον «εργάτη». Ξεκίνησε από ένα θεατρικό έργο του Τσέχου συγγραφέα Karel Capek το 1921.

Η παραπάνω άποψη ανήκει στο μεγαλύτερο ίσως σύγχρονο συγγραφέα επιστημονικής φαντασίας Isaac Asimov, που μέσα σε 17 συνολικά διηγήματα, δημοσιευμένα τα πιο πολλά ανάμεσα στο

1940 και το 1960,² δικτυώνει για πρώτη φορά τους περίφημους τρεις νόμους της «ρομποτικής». Τις προϋποθέσεις δηλαδή λειτουργίας των ρομπότ, ώστε να είναι χρήσιμα και όχι επικίνδυνα για τον άνθρωπο. Κι ακόμα εξετάζει τα γενικότερα προβλήματα και τις κοινωνικές επιπτώσεις από τη χρησιμοποίησή τους με σπινθηροβόλα ευφυΐα.

Το τεχνολογικό όμως ενδιαφέρον που παρουσιάζει το εργαστήρι του 'Ηφαιστου, δεν εξαντλείται εδώ. Οι φτυητήρες των κλιβάνων του λειτουργούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να θυμίζουν μια τέλεια αυτοματισμένη σύγχρονη κατασκευή:

*Είπε και αυτό την άφησε και πήγε στες φυσούνες,
στο πωρ τες στρέφει και γοργά να εργάζονται προστάζει.
Φυσούνες είκοσι φυσούν στες κάρες τους και βγάζουν
ευκολοφύσητην προήν σφοδρήν ή μετρημένην,
πότε με βία πότε σιγά να κηρητούν, ως θέλει
ο 'Ηφαιστος, ωστ' εύκολα το έργον να τελειώσει.*

(Στιχ. 468-473)

'Όμως και το αποτέλεσμα της δουλειάς του 'Ηφαιστου, η περίφημη ασπίδα του Αχιλλέα, φαίνεται να περιέχει σημαντικά στοιχεία προχωρημένης τεχνολογίας:

*Σκληρόν χαλκόν, κασσίτερον, πολύτιμο χρυσάφι
και σήμι βάζει στη φωτιά, κατόπιν μεγ' αμόνι
εις τον κορμόν τοποθετεί και στο δεξί τον χέρι
σφόδρα αδράγγει δυνατήν και το διλάβει στ' άλλο.
Κι έπλασε πρώτα δυνατήν ασπίδα και μεγάλην
όλην με τέχνην και τριπλόν λαμπρόν τριγύρω κύκλον
με πέντε διπλές έγινε η ασπίδα και σ' εκείνην
λογιών εικόνες έπλαθε με την σοφήν του γνώσιν*

(Στιχ. 474-481)

Για τους μνημένους της Επιστήμης των Γλικών οι παραπάνω στίχοι περιγράφουν μια πολύστρωτη κατασκευή από πέντε επάλληλα στρώματα, αποτελούμενα από υλικά, που οι μηχανικές τους

ιδιότητες διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Τέτοιες κατασκευές (*sandwich*) όχι μόνο παρουσιάζουν μέγιστη απόσβεση σε κρουστική φόρτιση, αλλά και το φαινόμενο της αναστολής της διάδοσης των ρωγμών. Αν και το ειδικό αυτό αντικείμενο χρειάζεται περισσότερη έρευνα, τα στοιχεία πείθουν ότι η κατασκευή αυτή εμφάνιζε τη μέγιστη αντίσταση σε δυναμική διάτρηση. Αυτό επιβεβαιώνεται παρακάτω (ραψώδια Γ), όπου περιγράφεται η μονομαχία του Αχιλλέα με τον Αινεία. Το δόρυ του τελευταίου αποδείχεται ανίκανο να διαπεράσει τη θεική ασπίδα: Κατόρθωσε μόνο να διατρήσει τα δύο πρώτα στρώματα, ενώ τα τρία που απόμειναν απόκρουσαν το δόρυ (στιχ. 259-272).

Στη συνέχεια περιγράφεται (Γ 273-280) η ασπίδα του Αινεία, που ήταν επίσης μια κατασκευή *sandwich* με επτά επάλληλα στρώματα, πέντε εσωτερικά από δέρμα και δύο εξωτερικά από σκληρό χαλκό. Το δόρυ του Αχιλλέα κατορθώνει να διαπεράσει την ασπίδα του Αινεία σε σημείο κοντά στην περιφέρεια, όπου το πάχος της ήταν το ελάχιστο.

Οι αντικρουστικές ιδιότητες της ασπίδας του Αχιλλέα επιβεβαιώνονται στις περιγραφές της μονομαχίας του με τον Ασπεροπαίο (Φ 161-165) και με τον Έκτορα (Χ 289-291).

Στα έπη του Ομήρου περιέχονται αναφορές σε σημαντικές γνώσεις στην περιοχή των φυσικών επιστημών: την Αστρονομία, τη Μετεωρολογία, τη Χημεία, την Ορυκτολογία, τη Μεταλλουργία, τη Γεωλογία, τη Φυτολογία, τη Ζωολογία κτλ.³ Που όμως όλες μαζί δε φτάνουν για να μας πείσουν, πως τόσο προηγμένη τεχνολογία, όπως η κατασκευή ρομπότ, ήταν τότε διαθέσιμη. Και δικαιολογείται έτσι ο σκεπτικισμός των ερευνητών πάνω στη σπουδαιότητα των τεχνολογικών πληροφοριών, που περιέχει στα σχετικά σημεία η *Ιλιάδα*.⁴

Βέβαια σε πολεμική περίοδο η ενεργοποίηση των δυνατοτήτων των εμπόλεμων οδηγεί συχνά σε σημαντικές εφευρέσεις. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια των Μηδικών πολέμων τα κράνη των Ελλήνων παίρνουν μορφή τέτοια ώστε να προκαλούν τον εξοστρακισμό των βελών, ενώ, το σημαντικότερο, η σκληρότητα των μετάλλων τους ανεβαίνει στα 400 Brinell, που είναι σημαντική ακρόμα και για σύγχρονες κατασκευές. Δεν είναι έτσι παράλογο να υπο-

θέσουμε, ότι ο προικισμένος τεχνίτης ήταν σε θέση να συλλάβει και να πραγματοποιήσει μια πολύστρωτη ελατή κατασκευή με μεγιστοποιημένη αντίσταση σε δυναμική διάτρηση. Και αυτό χωρίς φυσικά να διαθέτει γνώσεις από τη θεωρία των πολύστρωτων υλικών και χωρίς την ύπαρξη τεχνολογίας τέτοιας, που να επιτρέπει τον ακριβή σχεδιασμό τους. Έτσι ψήγματα διαδικασιών, που στην εποχή μας έχουν εξελιχθεί σε σημαντικές τεχνολογίες, βρίσκουμε σε πολλά αρχαία έπη. Π.χ. το πρώτο σύνθετο υλικό αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη:⁵

Εισελθόντες δε οι επίτροποι των υιών Ισραήλ, κατεβόησαν προς τον Φαραώ λέγοντες, Δια τί κάμνεις ούτω εις τους δούλους σου; άχυρον δεν δίδεται εις τους δούλους σου, και λέγουσιν εις ημάς, κάμνετε πλίνθους και ιδού, εμαστιγώθησαν οι δούλοι σου· το δε σφάλμα είναι του λαού σου. Ο δε απεκρίθη, Οκνηροί είσθε, οκνηροί· Δια τούτο λέγετε, Άφες να υπαγωμεν, να προσφέρωμεν θυσίαν προς τον Κύριον· υπάγετε λοιπόν τώρα, δουλεύετε· διότι άχυρον δεν θέλει σας δοθή· θέλετε όμως αποδίδει το ποσόν των πλίνθων.⁶

Και αν ακόμα όμως όλες οι αναφορές σε τεχνολογικής σημασίας γεγονότα της *Γιάδας* δεν είναι παρά γεννήματα της φαντασίας του τυφλού ποιητή, τότε είναι που η ποίηση καταξιώνεται, κατά τη γνώμη μας, έτσι που περιγράφει με ακρίβεια τα μελλοντικά τεχνολογικά επιτεύγματα του ανθρώπου. Στα επόμενα, ξεκινώντας από το πλαίσιο τούτο, θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε τη σχέση και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ποίηση και στην τεχνολογία, που, αντίθετα από ό,τι δείχνει σε πρώτη ματιά, είναι και βαθιά και σημαντική.

2. Ποίηση και Τεχνολογία

Δεν είναι σκόπιμη η επέκταση στην ουσία της ποίησης, ούτε η προσπάθεια να δώσουμε ορισμούς. Αρκεί ίσως να σημειώσουμε ένα βασικό χαρακτηριστικό: το ποίημα είναι έργο ενός ανθρώπου. Που ίσως αέχει μια ψυχή, στην οποία η γνώση περνάει στιγμιαία στο

συναίσθημα και το συναίσθημα αναλάμπει σαν καινούριο όργανο γνώσης.⁷ Το έργο παράγεται σε στιγμή «έμπνευσης», που παρομοιάζεται με μια κατάσταση ύπνωσης, «με τη συνείδηση μερικά μη εστιασμένη»,⁸ «με έναν ανεμπόδιστο και άμεσο τρόπο δουλειάς, σαν υπνοβάτης»⁹ έτσι που «πολλές φορές ο ποιητής δεν ξέρει καλά, τί ποίημα γράφει, μέχρι να το τελειώσει».¹⁰

Η έμπνευση δεν λείπει κι από την τεχνολογική προσπάθεια. Σημαντικές εφευρέσεις πραγματοποιήθηκαν σε στιγμή έμπνευσης από άτομα προικισμένα σε όλες τις εποχές. Διατάξεις εκπληκτικής ευφυίας λειτούργησαν στον αρχαίο κόσμο, σαν αποτέλεσμα των προσπαθειών τέτοιων ατόμων. Βέβαια η έμπνευση μόνη δε φτάνει. Κατά τον Th. Edison «η μεγαλοφυία είναι 1% έμπνευση και 99% ιδρώτας». Μπορεί ο ευθελοςγόνος μηχανισμός του Watt να βρίσκεται, όπως πολλοί πιστεύουν, στη βάση της βιομηχανικής επανάστασης, όμως η τεχνολογία με τη σύγχρονη σημασία του όρου είναι κάτι πολύ πέρα από το άθροισμα των εμπνεύσεων των επί μέρους εφευρετών. Περισσότερο από καθετί άλλο είναι συλλογική προσπάθεια, που προχωρεί βασισμένη στην ήδη υπάρχουσα γνώση και που μεταδίδεται από γενεά σε γενεά με τη μίμηση και τη διδασκαλία. Έτσι, αν η μετάδοση αυτή διακοπεί για κάποιο λόγο, τόσο η τεχνολογία μας όσο και η επιστημονική γνώση, που τη στηρίζει, γρήγορα θα εξαφανιστούν. Το ίδιο όμως δε θα συμβεί ποτέ με την ποίηση, που είναι συνυφασμένη κατά τρόπο απόλυτο με την ανθρώπινη υπόσταση.

Η ίδια συσσωρευτική ή αθροιστική εξελικτική διαδικασία ισχύει και για την εξερεύνηση των φυσικών νόμων από την Επιστήμη που πολλές φορές αναφέρεται, ότι η σύλληψή τους πραγματοποιήθηκε σε μια στιγμή έμπνευσης. Ο ίδιος ο Isaac Newton γράφει: «Αν κατόρθωσα να δω μακριά, είναι γιατί πατούσα πάνω στους ώμους γιγάντων». Κι εδώ, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, η έμπνευση επέτρεψε στον άνθρωπο τη στιγμιαία σύλληψη της ενιαίας αλήθειας, που τα ασύνθετα κομμάτια της ήταν ήδη διατυπωμένα από πριν. Και είναι αξιοθαύμαστο πως, μιλώντας για τη Νευτώνεια Μηχανική, η κριτική της από τον επίσκοπο Berkeley, φιλόσοφο σύγχρονο και θαυμαστή του Νεύτωνα, στο βιβλίο του *De motu* περιέχει ψήγματα της θεωρίας της σχετικότητας.¹¹

3. Η ποίηση κι ο άνθρωπος της τεχνολογικής εποχής

Η τεχνολογία εκφράζει ουσιαστικά την προσπάθεια του ανθρώπου να χρησιμοποιήσει το περιβάλλον του προς όφελός του. Και τα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής είναι πολλά και ποικίλα. Το όφελος δεν είναι πάντα θετικό. Αντίθετα, πολλές φορές η ζημιά είναι μεγαλύτερη από το κέρδος. Οι δραστικές αλλαγές, που προκαλεί στο περιβάλλον και στη ζωή του ανθρώπου, ξεπερνούν όλες τις προσδοκίες του —θετικά και αρνητικά.

Μπροστά σε τούτη την κατάσταση η ποίηση δεν μένει αμέτοχη. Πιάνει την εποποιία του ανθρώπου στην πορεία του προς τα άστρα, υιοθετεί τους όρους, που μέχρι πριν από λίγο είχαν θέση μόνο σε επιστημονικές ανακοινώσεις, περιγράφει τις καινούριες κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες, εξετάζει τον άνθρωπο μέσα στο καινούριο του πλαίσιο.

Όμως δεν σταματάει εδώ. Η τεχνολογική πρόοδος είναι δύναμη. Δύναμη πολύ μεγάλη για τα χέρια του μαθητευόμενου μάγου, του ανθρώπου. Κι ο ποιητής, που νιώθει τον κίνδυνο, προειδοποιεί σε ανύποπτο χρόνο. Ας δούμε όμως τις διάφορες απόψεις αυτές μεσ' από δειγματοληπτικά παρμένα ποιητικά κομμάτια:

Η εποποιία του ανθρώπου κι ο θρίαμβός του πάνω στον υλικό κόσμο με τη βοήθεια της τεχνολογίας βρίσκονται σε πλήθος περιπτώσεις. Ο άνθρωπος...

*Αυτός που χτίζει, αυτός που οργώνει
Αυτός που τείνει
να συσκοτίσει τους πλανήτες και δικούς του να εντειχίσει
αστέρες και να βάλει
χρώματα της προτίμησής του στις αυλαίες που ανοίγουνε
και κλείνουν
το αβυσσαλέο πανόραμα της μέρας.¹²*

...χρειάζεται ακόμα δουλειά και γνώση για να μπει στο βάθος της ουσίας των πραγμάτων:

*Αέρα, γη, νερό, φωτιά,
ό,τι κι αν υπόταξε από σας*

*ο άνθρωπος ο τους,
τίποτε από σας δεν ξέπεσε
και κρατάτε ακόμα τα σκοτάδια σας
τ' άραχτα και τ' ατέλειωτα.¹³*

Οι σύγχρονοι τεχνολογικοί όροι είναι πια συνηθισμένοι στην ποίηση και δεν χρειάζεται να αναφερθούν παραδείγματα. Υπάρχουν όμως και ποιήματα, που αναφέρονται αποκλειστικά σε σύγχρονες επιστημονικές-τεχνολογικές έννοιες, όπως το παρακάτω:

*Στο εργαστήριο τότε πήγα. Τί μικροί
σωστοί άνθρωποι ήταν εκεί στ' αλήθεια! Μάγοι
του μικροδευτερόλεπτου μ' ακρίβεια συρματομένοι
χωρίς να νοιάζονται να ρωτούν, πάρα μονάχα
ν' ακούνε τους computers τους που ανοιγοκλείνουν και μουρμούριζαν.*

*Ήτανε μια ασπροκαπνισμένη, γυάλινη και φωτισμένη κόλαση.
Κι εκεί ο 'Άγιος Σωματίδιος ο Σηπτικός καθόταν
χαμένος μέσα στις κερασφόρες σκέψεις του. Μια στάση ευγενέστατη
Μα μες στην κορηζία ενός φακού καθώς περνούσα
Είδα ένα δράκου μάτι απ' τη μορφή του να ξεπηδάει.¹⁴*

Ίσως εδώ διακρίνεται κι ο φόβος του ανθρώπου για τα ίδια τα δημιουργήματά του, ένας φόβος που έντονα επηρέασε την τέχνη τού μεσοπολέμου.

Έξω από τις δικές μας καθημερινές εμπειρίες από την καταστροφή του περιβάλλοντος, που προκαλεί η ανεξέλεγκτη εκμετάλλευσή του από τη σύγχρονη τεχνολογική κοινωνία, ας ακούσουμε μεμιν ανησυχαστική είδηση:

«Πολυεθνικές εταιρίες σε αγαστή συνεργασία με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα της Νότιας Αμερικής ξεχερσώνουν χωρίς συγκεκριμένο σκοπό τη ζούγκλα του Αμαζονίου με ειληγνύδη ρυθμό, που υπολογίζεται σε δύο μεγάλα ποδοσφαιρικά γήπεδα ή περίπου 25 στρέμματα ανά πρώτο λεπτό. Η καταστροφή του μεγαλύτερου πνεύμονα πρασίνου της γης υπολογίζεται ότι θα ανατρέψει ανεπανόρθωτα την οικολογική ισορροπία του πλανήτη».

Κι όμως δεκάδες τα ποιητικά κείμενα που, προφητικά θαρρείς, προειδοποιούν για τον κίνδυνο. Ας θυμηθούμε μόνο το γνωστό παιδικό ποίημα «Η κατάρα του πείκου» του Ζαχ. Παπαντωνίου και ακόμα «Το Δάσος» του Μ. Μαλακάση:

*Το δάσος, που λαχτάριζες
ώσπου να' το περάσεις
για πάντα θα ξεχάσεις,
διαβάτη αποσπερνέ,*

*γενήκαν νεκροκρέββατα
τ' άγρια δέντρα του τώρα
και θα τα βρεις στη χώρα,
διαβάτη αποσπερνέ!*

Άραγε ο κόσμος προσεγγίζει το εφιαλτικό πρότυπο του W. Whitman, όταν έγραψε:

*Ας είναι ένα σύννεφο, που πλέει στον ουρανό, ένα κύμα στη θάλασσα,
ο δούσμος που φυτρώνει, το σπανάκι, τα κρεμμύδια, οι ντομάτες,
ας γίνουν όλα εκθέματα με εισιτήριο πανάκριβο.¹⁵*

Και ο κόσμος θα πρέπει ίσως να προετοιμαστεί για να δοκιμάσει την αγωνία του Ινδιάνου αρχηγού, που χάνοντας τη γη του από τους αποίκους της Αμερικής, έλεγε:¹⁶

*Τούτ' η μοίρα είναι μυστήριο για μας, γιατί δεν καταλαβαίνουμε
πότε όλα τα βουβάλια θα σφαγούνε, πότε τ' άγρια άλογα
θα εξημερωθούνε, πότε οι μυστικές γωνιές του δάσους
θά 'ναι βαριές απ' τη μυρουδιά πολλών ανθρώπων κι η θέα
των ώριμων λόφων κηλιδωμένη απ' τα σύρματα, που μιλάνε.
Πού είν' η λόγμη; Χάθηκε! Πού είν' ο αητός; Χάθηκε! Και
τί θα πει ν' αποχαιρετήσεις για πάντα το γρήγορο αλογάκι
και το κυνήγι; Το τέλος της ζωής και την αρχή της επιβίωσης.*

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας άλλαξε και τις συνθήκες εργασίας. Η δουλειά του εργάτη μέσα στο εργοστάσιο είναι πολλές φορές το ίδιο σκληρή όσο και του πρωτόγονου γεωργού, πού 'χε

ν' αντιπαλαίφει με τα στοιχεία της φύσης. Μάλιστα εδώ το περιβάλλον είναι πολλές φορές ακόμα πιο απάνθρωπο. Οι κοινωνικές ανακατατάξεις κι οι αγώνες που ακολούθησαν επηρέασαν βαθιά τη νεοελληνική διανόηση.¹⁷ Ένα θέμα όμως που θα μπορούσε ν' απασχολήσει από μόνο του ίσως και ένα ολόκληρο συνέδριο.

Η ανθρώπινη όμως εκδήλωση, που έχει επηρεαστεί σε τρομακτικό βαθμό από την τεχνολογία, είναι ο πόλεμος. Σήμερα πια πολύ λίγα πράγματα έχουν απομείνει από τα μεγαλόψυχα αισθήματα προς τον αντίπαλο, που περιγράφει ο Hugo στο «Après la bataille». Οι στόχοι δεν είναι πια παρά ανόητες κηλίδες πάνω σε οθόνες παλμογράφων, που το πάτημα ενός κουμπιού φτάνει για να ενεργοποιήσει τον *computer*, που θα φροντίσει για την ολοκληρωτική καταστροφή τους. Κι ακόμα χειρότερο η απειλή του θανάτου από τον άβρατο εχθρό, τη ραδιενέργεια ή τα βακτηρίδια ή ό,τι άλλο η σύγχρονη τεχνολογία βάζει στη διάθεση του αφανισμού της ανθρωπότητας.

Κι εδώ η ποίηση μάς δείχνει το δρόμο. Κι εδώ μας προειδοποιεί. Ο ποιητής κλαίει: «Βρέχει θαρρείς στρόντιο 90»¹⁸ ή μιλάει στον επάνωμο ή ανώνυμο επιστήμονα, που δουλεύει προετοιμάζοντας τον Αρμαγεδδών:

*Τί να σάς κάνουμε; Πού
να σάς κρέψουμε; Όπου
κι αν σάς βάλει κανείς
σαν πύργος πανύψηλος
θα κρύβετε πάντοτε
ένα μέρος του ήλιου.¹⁹*

4. Επίλογος

Η τεχνολογία εκφράζει την προσπάθεια του ανθρώπου να χρησιμοποιήσει το περιβάλλον του προς όφελός του. Στην ψυχή του ποιητή η γνώση περνάει στιγμιαία στο συναίσθημα, που αναλαμβάνει σαν καινούριο όργανο γνώσης. Αν πάψουμε να μιλάμε για τεχνολογία για μια γενιά, η τεχνολογία χάνεται. Όσο υπάρχουν άνθρωποι, όπως και να υπάρχουν, ο ποιητής θα βρίσκεται πάντα ανάμεσά

τους. Η τεχνολογία είναι μια δύναμη τρομαχτική κι επικίνδυνη στα χέρια της ανώριμης ανθρωπότητας κι ας θά 'πρεπε να είναι ευλογία θεού. Η ποίηση ξέρει, προβλέπει, προειδοποιεί. Η τεχνολογία είναι δημιουργία· όπως δημιουργία είναι κι η ποίηση.

Τί άλλα στοιχεία χρειάζονται, για να πειστούμε όχι για τη συσχέτιση, μα για την ανάγκη στενής συνύπαρξης και αλληλοσυμπλήρωσης των δυο αυτών ανθρώπινων εκδηλώσεων;

Ίσως αν το κάλλος, που χαρακτηρίζει την ποίηση και που είναι απότοκο βαθύτερης γνώσης, κυριαρχήσει στις σκέψεις και στις πράξεις όσων χειρίζονται τη δύναμη της τεχνολογίας σήμερα, ίσως τότε η ανθρωπότητα δει καλύτερες μέρες. Τη σκέψη τούτη ας εκφράσουν οι τελευταίοι στίχοι από την «Ωδή σ' Ελληνικό Αμφορέα» του John Keats:²⁰

Όταν ο χρόνος τη γενιά τούτηνε θ' αφανίσει,
φίλος τ' ανθρώπου εσύ θα ζεις, που βάλσαμο τού βάνει
στη μέση κάθε συμφοράς, που θαν τού γιθορρίσει
«ένα ειρ' αλήθεια κι ομορφιά», αυτό πάνω στη γη
εμείς μονάχα ξέρουμε κι αυτό να ξέρεις φτάνει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μετάφραση Ιακώβου Πολυλά.
2. Isaac Asimov, «I, Robots» και «The Rest of the Robots», Panther Science Fiction, 1977.
3. Κ. Δ. Ζέγγελη, «Επιστήμη της φύσεως παρ' Ομήρω», Αθήνα 1891.
4. Bassett, Schadenwaldt, Κακριδής, *Μελέτες για την ασπίδα του Αχιλλέα*, Μετ. Όλγας Κομνηνού-Κακριδής, Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Διεσθ. Ι. Θ. Κακριδής, τόμ. 10, Αθήνα 1965.
5. J. E. Gordon, *The New Science of Strong Materials*, Penguin Books, 1977.
6. Γένεσις, Ε' στιχ. 15-18. Μεταφρ. Βιβλικής Εκδοτικής, Αθήνα 1965.
7. George Eliot, *Middlemarch*, 1872.
8. Brewster Ghiselin.

9. Goethe.
10. G. Day Lewis.
11. Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations, The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London 1966.
12. Ν. Βρεττάκου, *Ωδή στον άνθρωπο*.
13. Κ. Παλαμά, «Ο δουλευτής», από το *Δωδεκάλογο του γόφτου*.
14. John Ciardi, απόσπασμα *Saturday Review*, 30 Απριλίου 1966 (μετάφραση του ομιλητή).
15. Walt Whitman, «Respondez».
16. Chief Seattle, *The End of Life and the Beginning of Survival*.
17. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα 1972.
18. Ναζίμ Χικμέτ.
19. Ν. Βρεττάκου, «Στον Ρόμπερτ Οπενχάιμερ».
20. John Keats, «Ode to a Grecian Urn» (μετάφραση του ομιλητή).

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Κυρίες και κύριοι, είχατε άλλο ένα δείγμα του πόσο δημιουργικά μπορούν να δουλέψουν τα πλέγματα ενοχής που η δικιά σας μεριά έχει δημιουργήσει στη δικιά μας μεριά και το αποτέλεσμα είναι τελικά, πράγματι, όπως έλεγε ένας συνάδελφος το πρωί: μέσα στο επιστημονικότερο *grillage* της συμπληρωματικότητας, υπάρχει μια σημαντική συμπληρωματικότητα στην υπόθεση. Βέβαια εγώ, που προσπαθώ να κρατώ μια μικρή ισορροπία στο μισό λεπτό που κλέβω κάθε φορά ανάμεσα, αισθάνομαι την ανάγκη να θυμίσω τούτο, ότι στο 18χρονο σχέδιο του Ινστιτούτου Σχεδιασμού της Τεχνολογικής Ακαδημίας το 1962 υπήρχε τούτο το μεγάλο κεφάλαιο με τον τίτλο —να το διαβάσω καλύτερα: «Το πρόβλημα της τεχνοκρατίας έναντι της δημοκρατίας». Εν μέρει σχετίζεται μ' αυτά που ο Στέφανος Παϊπέτης είπε (η απειλή της τεχνικής μονομέρειας και, προς υμάς, η θεραπεία της μονομέρειας με την τέχνη. Χούζακ έφα. Τουλάχιστον ήταν κι αυτός στην Ακαδημία). Δεύτερο, για να μην φανεί ο Γουίτμαν ότι ήταν τόσο πια αντιτεχνολόγος (παρόλο που έχει μεταφράσει Γουίτμαν ο Παϊπέτης και το ξέρει), εγώ θα έφερνα λιγάκι και το άλλο μήνυμα του Γουίτμαν. Στο τραγούδι του «Τα επαγγέλματα» λέει: «Στην δουλειά των μηχανών και στην δουλειά στους αγρούς: (η αλήθεια, πως γι' αυτόν η τεχνολογία ήταν ενιαία), εκεί βρίσκω τα αιώνια νοήματα». Επομένως ο Γουίτμαν δεν ήταν δα και τόσο προφήτης προς την κατεύθυνση της αρνητικής τεχνολογίας, αλλά και φοβερός προφήτης προς την κατεύθυνση της θετικής τεχνολογίας. Και επειδή είναι η κ. Ζευγάλη μπροστά, να θυμίσω και μια φράση που μου είχε πει για το οικείο υλικό μου, που είναι το μπετόν (τί να κάνω;): σιγοψιθύρισε: «Περήφανα βουνά που έχετε συμπαραλισστεί και κλειστεί εδώ μέσα». Μιλούσε πια για μια αποφυσικοποίηση, προς

μια κατεύθυνση όμως, για την οποία αυτό το Συμπόσιο, ελπίζω, θα θέσει κάποιο πρόβλημα που λέγεται βελτιστοποίηση. Βελτιστοποίηση, *optimisation*, είναι μια λέξη μαγική, που πρέπει να την θυμόμαστε κάθε τόσο. Ο επόμενος ομιλητής μας είναι, νομίζω, ο κ. Μακράτος. Θα χαρώ όταν μου δώσετε παράταση στο τέλος. Ευχαριστώ πολύ κ. Μακράτο, θα τελειώσουμε με τις τρεις έτοιμες παρεμβάσεις, για να έχουμε όλη την εικόνα μπροστά μας, ώστε το ερέθισμα προς τα ερωτήματα, τις παρατηρήσεις σας και την κριτική σας να είναι πληρέστερο.

ΤΑΣΟΣ ΜΑΚΡΑΤΟΣ: Πριν 40 χρόνια ο Αλμπέρ Καμύ στο περίφημο έργο του *Ο μύθος του Σίσυφου* είχε μιλήσει για την επιστήμη και την αδυναμία της να φτάσει στα εσώτατα όρια: Διαλύει το άτομο και μας καλεί να φανταστούμε ένα μικροσκοπικό «πλανητικό σύστημα», πυρήνας, ηλεκτρόνια, μα που δεν είναι «έτσι ακριβώς», είναι μια πιθανότητα, είναι μια σχέση του πιθανού, φανταζόμαστε λοιπόν, φανταζόμαστε. Ο Καμύ δικαιολογημένα παρατηρεί «...Αναγνωρίζω τότε πώς φτάσατε στο σημείο να κάνετε Ποίηση. Δεν θα μάθω ποτέ». Βλέπουμε λοιπόν, ότι όχι μόνο η Επιστήμη μπορεί να συνδράμει την Ποιητική (γενικά τη λογοτεχνική) δημιουργία, αλλά και ότι η Ποίηση έρχεται πολλές φορές βοηθός στην επιστήμη.

Έρχομαι τώρα να μιλήσω για τη σχέση Επιστήμης (και τεχνικής κατ' επέκταση) με τη Λογοτεχνία (και την Ποίηση ειδικότερα). Θα εξετάσω το θέμα αυτό από τρεις πλευρές: 1. Από την άποψη της γλώσσας, 2. Από γνωσιολογική άποψη, 3. Από την άποψη επιστημονικών μεθόδων υποστήριξης της μελέτης της Ποίησης.

1. Γλώσσα

α. Η επιστημονική γλώσσα είναι καθαρά δηλωτική. Η λογοτεχνική γλώσσα είναι γεμάτη διαφορούμενα, είναι υποδηλωτική.

β. Το «σημαίνον» (η λέξη) στην επιστημονική γλώσσα είναι εντελώς αυθαίρετο, το ορίζουμε εμείς, καθορίζουμε εμείς την αντιστοιχία του με το «σημαινόμενο» (το πράγμα, την έννοια). Το «σημαίνον» λοιπόν μπορεί να αντικατασταθεί από απολύτως ισοδύναμα

ασημαίνοντα». Αυτό φυσικά δεν συμβαίνει στη λογοτεχνική γλώσσα.

γ. Το «σημαίνον» στην επιστημονική γλώσσα είναι διαφανές, η προσοχή μας δεν στρέφεται προς αυτό, αλλά κατευθύνεται (η προσοχή μας) αποκλειστικά προς το «σημαινόμενο». Τουναντίον, στη λογοτεχνική γλώσσα τονίζεται αυτό τούτο το «σημαίνον», δηλαδή ο ηχητικός συμβολισμός της λέξεως.

2. Γνωστική λειτουργία

α. Στην επιστήμη η γνωσιολογική λειτουργία γίνεται κατά τον επαγωγικό ή απαγωγικό (παραγωγικό) τρόπο. Στην λογοτεχνία η γνώση συντελείται κατά παραστατικό τρόπο.

β. Το θέμα των κριτηρίων: Για την οριοθέτηση των Ποιητικών αξιών οδηγούμαστε αναγκαστικά σε μια «σχιζοφρένεια» της γνώσεως (του γνωστικού). Δηλαδή, κατά την εξέταση της Ποιητικής (γενικότερα: της λογοτεχνικής, της καλλιτεχνικής) δημιουργίας, ελέγχουμε ένα μέρος της γνώσης μας (το συγκεκριμένο έργο) υπό το πρίσμα ενός ανώτερου κριτηρίου, που καθορίζεται από ένα άλλο τμήμα της γνώσης μας. Μόνον έτσι θα αποφύγουμε και την παγίδα των «απολύτων κριτηρίων» —και συνεπώς του δογματισμού— και τον εφησυχασμό που μας υπόσχεται η «απουσία κριτηρίων και αξιών» δηλαδή η πνευματική αναρχία.

γ. Το λογοτέχνημα είναι μεν αντικείμενο εμπειρίας και γίνεται προσιτό μέσω μιας ατομικής εμπειρίας αλλά δεν ταυτίζεται με καμιά εμπειρία. Από την άλλη μεριά, το λογοτέχνημα δεν είναι ένα ιδεώδες, ιδεατό αντικείμενο.

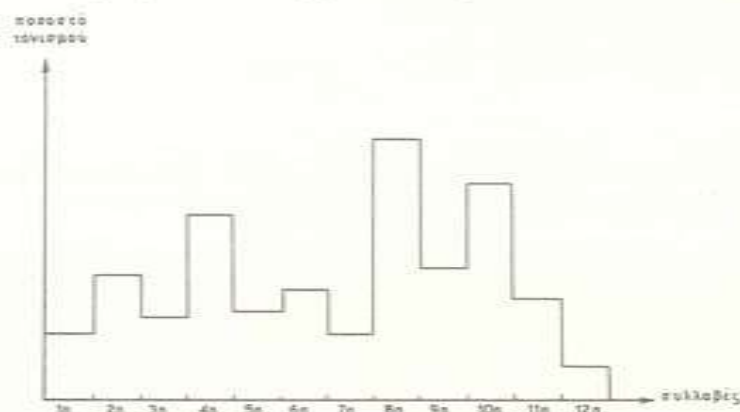
3. Επιστημονική υποστήριξη στη μελέτη της λογοτεχνικής δημιουργίας

α. Στον τομέα της Γλωσσολογίας.

β. Μαθηματικοποίηση της μελέτης της λογοτεχνικής δημιουργίας (στατιστικές μέθοδοι, αλγόριθμοι κτλ.).

γ. Θα αναφερθώ ειδικότερα στους Ρώσους φορμαλιστές, οι οποίοι χρησιμοποιούν στατιστικές μεθόδους για την μελέτη της σχέσεως μετρικού σχήματος και ρυθμού του λόγου. Εξετάζουν σε

τί ποσοστό μία συλλαβή στο στίχο τονίζεται ή όχι και καταστρώνουν διαγράμματα όπως π.χ. το κατωτέρω.

Με τη βοήθεια διαγραμμάτων, όπως το ανωτέρω, προσπαθούν να βρουν τη σχέση μεταξύ του μέτρου και της υφολογικής δομής ενός ποιήματος. Τα αποτελέσματα είναι κατά κανόνα ικανοποιητικά.

Τελειώνοντας θα προσθέσω ότι ένα έργο τέχνης διατηρεί μεν μια ορισμένη ταυτότητα, αλλά συνάμα περνά από μια διαδικασία *επισημάτων* εξέλιξης. Αυτές τις εξελίξεις επισημαίνουμε και μελετούμε με μεγαλύτερη ευχέρεια πλέον, έχοντας την υποστήριξη των θετικών επιστημών. Ευχαριστώ.

ΤΑΚΗΣ ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ: Με απασχολούσαν δύο πληροφορίες. Η πρώτη είναι ότι ο Αϊνστάϊν, όπως εξομολογείται ο ίδιος, συνέλαβε σε ηλικία δεκαέξι χρονών τελείως διαισθητικά την πρωταρχή της θεωρίας της σχετικότητας. Η δεύτερη είναι ότι «Στο γυμνάσιο συνάντησε έναν καθηγητή ονόματι Ρούς, που προσπαθούσε να μπάσει πραγματικά τους μαθητές στο πνεύμα του αρχαίου πολιτισμού. Ο Αϊνστάϊν, με τη δυνατή του αίσθηση για καθετί καλλιτεχνικό και αποκαλυπτικό της μυστικής αρμονίας του σύμπαντος, δεν χόρταινε να τον ακούει. Ένα μεγάλο ενδιαφέρον για την ποίηση ξυπνούσε μέσα του». Συνδυάζοντας αυτές τις δύο πληροφορίες, προβληματίζομαι πάνω στη σχέση που μπορεί να είχε η ποιητική δόνηση του νεαρού Αϊνστάϊν με την διαισθητική σύλληψη της θεωρίας της

σχετικότητας. Εκεί ακριβώς συνειδητοποίησα μια τραγική αντίθεση ανάμεσα στη σύγχρονη θετική επιστήμη και στη σημερινή ελληνική ποίηση. Συγκεκριμένα: Οι θετικές επιστήμες και ιδιαίτερα η Φυσική, με απαρχή την θεωρία της σχετικότητας, έχουν επιφέρει επαναστατικές αλλαγές στις αντιλήψεις μας για τον κόσμο. Όλα οδηγούν στην μεγάλη ιδέα της ενότητας. Η ισοδυναμία της μάζας και της ενέργειας, η ενοποίηση πεδίων, το σπάσιμο των σταθερών πλαισίων του χώρου και του χρόνου και τόσα άλλα απρόσμενα μας επιτρέπουν να μιλάμε σοβαρά για την υλοποίηση της ιδέας και με άλλα να προσεγγίζουμε την ιδέα του αιώνιου. Για όσους μπορούν να εκτιμήσουν τις φιλοσοφικές συνέπειες αυτών των κατακτήσεων, επιστρέφουμε στην αρχέγονη ενότητα ανθρώπου, ζώου, φυτού, πέτρας, ζωής και θανάτου.

Έτσι έχουν τα πράγματα στο χώρο της φιλοσοφίας των θετικών επιστημών. Ας δούμε όμως πού βρίσκεται η σημερινή ελληνική ποίηση σε ό,τι αφορά την αφομοίωση και τη μετουσίωση σε ποιητικό λόγο της ιδέας της ενότητας. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, οι ποιητές δεν έχουν καν υποψιαστεί τα συμβαίνοντα στην αντίπερα όχθη. Η δεύτερη και τραγικότερη διαπίστωση είναι ότι στην πλειονότητα της δημιουργίας τους, οι ποιητές πορεύονται αντίθετους δρόμους. Ο άνθρωπος είναι παιδί της γης. Και είναι ακέραιος, ατεμάχιστος όταν το πνεύμα του βρίσκεται σε εναρμόνιση με το γόνιμο χώμα — μάνα γη. Αλλιώς δεν είναι παρά μετέωρο ανθρώπινο κλάσμα. Ασθένειες που πλεονάζουν στο σημερινό ελληνικό ποιητικό λόγο, όπως η πνευματική επίδειξη βάθους, η γαλαζοαίματη επίδειξη γνώσεων και παιδείας υψηλής, η εμπορική αμφοισβήτηση και κατάθλιψη, η ωραιολογία, η πολυλογία σε τελική ανάλυση τεμαχισμούς απεργάζονται. Κόβουνε ανεπαίσθητα αλλά σταθερά τους δεσμούς ανάμεσα στη γη και στον άνθρωπο. Δεν βρίσκονται σε εναρμόνιση με τη μελωδία της γης, ούτε οι τυμπανικρουσίες της επιτηδευμένης επαναστατικότητας, ούτε των προκατασκευών η πλημμύρα και ο θόρυβος. Δεν είναι λίγα αυτά που θυμίζουν στην ποίηση και στον ανθρώπινο τύπο του σημερινού ποιητή το σχολαστικό εκείνο «αναταμών το ανθρώπινο σώμα δεν εύρων ουδέ ίχνος ψυχής».

Έτσι, ενώ οι θετικές επιστήμες πορεύονται με βήματα γίγαντα

προς την ποιητική ενότητα των πάντων, από την άλλη πλευρά η σημερινή ελληνική ποίηση κατατρώχεται από ασθένειες που όχι μόνον προκαλούν αλλοιώσεις στα γνήσια αισθητήρια αλλά, διασπώντας τον άνθρωπο, τον εμποδίζουν να υψωθεί και να βιώσει την ολότητα.

Αν έχω ένα λεπτό, θέλω να δώσω δυο εξηγήσεις, γιατί έχομε κάνει κάτι συζητήσεις... Θέλω να δώσω ένα παράδειγμα στο τί εννοώ αβιώνει την ολότητα, βιώνω την ολότητα». Ο αρχέγονος άνθρωπος είχε έναν τρόπο να βιώσει την ολότητα. Θα αναφέρω ένα παράδειγμα που μπορεί να είναι και οικείο, να μην πάμε στον αρχέγονο άνθρωπο. Η μάνα μου, όταν κατέβαινε στη χωματένα αυλή και έβραζε κάπου εκεί στην γωνιά μούστο για να φτιάξει πετιμέζι και μουρμούριζε ότι η κότα, αυτή η αφορεσμένη η λαθουρή, δεν πάει να γεννήσει στο κοφίνι, αλλά κάπου αλλού γεννάει και θα παρουσιάσει πουλιά ίσως από κάπου, αυτή εβίωσε κάποια ολότητα. Ήταν σε επαφή με τη γη, αντιμετώπιζε την κότα σαν προσωπικότητα. Εμείς, με τί έχομε αντικαταστήσει αυτήν την ολότητα — που η μάνα μου πάταγε καλά στην γη με τέτοιες εικόνες;

Δεύτερο. Επειδή έγινε και μια συζήτηση σχετικά για το χρόνο και την αιωνιότητα, η σχετικότητα με εξισώσεις αποδειγμένες — που σαν υποπροϊόν έχει την ατομική βόμβα — έχει μιλήσει για καταστάσεις έξω από το χρόνο. Δηλαδή αυτό που ανάφερα προηγουμένως, την ένωση ζωής και θανάτου. Ευχαριστώ.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Κυρίες και κύριοι, είναι προφανές ότι αυτή η ρωμαλέα φωνή άρσε. Η πρόκληση του Μιχόπουλου είναι μπροστά μας και ο πρώτος που δεν θα την αποφύγει θα είμαι εγώ. Βεβαίως ο Χάιζενμπεργκ, δεν είμαι σίγουρος ότι το βίωσε, αλλά τό'πει: «Έχω δυο τρόπους να πλησιάσω το θεό. Ο ένας είναι τα μαθηματικά και ο άλλος είναι η ποίηση». Εγώ τότε ήμουν με τα κοντά παντελόνια και τον ρώτησα: για καν' τα μου λίγο λιανά — και δεν μου τά'κανε. «Και ο ακηκώς μεμαρτύρηκε».

Δεύτερο: Το πάθος για την ενότητα είναι τόσο οξύ μαράζι, που ο καθένας μας τό'χει, αλλά, που να πάρει η ευχή, δεν βρέθηκε εκείνος που θα το πετύχει. Στο δρόμο προς την Δαμασκό — και εδώ μαζευτήκαμε ίσως για να αλληλοχρηλατηθούμε — πρέπει να υποδείξουμε αυτές τις οδούς. Ύστερα να πω στον κ. Μιχόπουλο ότι τα

δυνατά βιώματα της μάνας του και της δικιάς μου ενδέχεται να μην εστόχευαν στην ολότητα, αλλά στην μερικότητα, και θέλω να πω με τούτο, ότι η διανοητική τους υποστασιακή συνιστώσα — αρχίζω και εγώ να γίνομαι εκρηκτικός τώρα — ίσως να ήταν ατροφική, ίσως να μην ήταν ο δρόμος για την ολότητα, αλλά ήταν ένας σίγουρος δρόμος, γιατί «όσο άξιζε ένα δευτερόλεπτο βιώματος» — που έλεγε ο πεπαλαιωμένος Μπούρχαν — δεν αξίζουν τόμοι ολόκληροι». Ναι, αλλά μήπως η ολότητα είναι γι' αυτό πιο άπιαστη, επειδή πραγματικά συντελείται από τέτοιες συνιστώσες, που δεν μοιάζουν να συνταιριάζονται εύκολα; Και στις ερωτήσεις, νομίζω ότι θα ξαναπροσπαθήσουμε να τις συνταιριάξουμε, γιατί που να πάρει η ευχή, ξέρουμε ότι υπάρχει η ενότητα, ξέρουμε ότι υπάρχει η ολότητα, το ζήτημα είναι πώς θα καμινάρουμε και θα μας βοηθήσουν οι επόμενες δυο τελευταίες παρεμβάσεις (ευτυχώς η μια θα γίνει από μένα τον ίδιο σε ένα λεπτό), είναι του φίλου μας Κύπρου Χρυσάνθη, που δεν μπόρεσε νά'ναι μαζί μας, ο οποίος όμως είχε την καλοσύνη να στείλει ένα κείμενο και το κείμενο αυτό μετράει. Λέει:

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: Τη σχέση ποίησης και τεχνολογίας πρέπει να τη δούμε από δυο πλευρές: α) Τί από την τεχνολογία μπήκε μέσα στον κόσμο της ποίησης σαν θέμα, ιδέα, άποψη, εικόνα ή παραμοίωση, Και β) Σε τί βοήθησε η τεχνολογία την προβολή και διάδοση της ποίησης.

Με βάση τη θέση μου αυτή εντοπίζω τη σχέση ποίησης και τεχνολογίας στην Κύπρο.

Παίρνω δείγμα τρεις πολύ νέους ποιητές, γιατί σ' αυτούς είναι πιο εύκολο ν' ανιχνεύσεις εμφαντικά στοιχεία. Τους πιο παλιούς οπωσδήποτε τους πνίγει η παράδοση. Οι τίτλοι των δυο ποιητικών συλλογών, από τις τρεις που εξετάζω, είναι: της μιας Απομαγνητοφώνηση και της άλλης Απομεθοποίηση. Οι τίτλοι κιόλας μιλούν. Η απομυθοποίηση αφορά την απογύμνωση των παλιών κατά παράδοση ιδεών και την υιοθέτηση των νέων απόψεων για όλα με βάση τις νέες γραμμές της τεχνολογίας. Από τα ποιήματα ανθολογώ τα εξής λίγα, από τα πολλά, χαρακτηριστικά: —μπετόν με αντένες τηλεοράσεων, ουράνια γεννήτρια ηλεκτρικού ρεύματος, ηλεκτρική θερμάστρα, σήματα τροχαίας, φρεάτια των δικτύων αποχετεύ-

σεως, ηλεκτροσόκ, πλύσεις εγχειράλου, κιβωτιόσχημοι λίθοι κι ένα σωρό άλλα με φυσικό τρόπο βαλμένα μέσα στο στίχο.

Αυτά για το ένα σκέλος, δηλ. την εισόδου στην ποίηση στάσεων και ορολογίας από την τεχνολογία.

Το άλλο σκέλος αφορά την προσφορά της τεχνολογίας στην προβολή και διάδοση της ποίησης. Η αναφορά μου περιορίζεται στις επίσημες προσφορές και όχι στις ιδιωτικές συλλογές με κασέτες, μαγνητοταινίες κτλ.

1. Στο ραδιόφωνο: εκτός από τις ειδικές συνεντεύξεις με ποιητές, υπάρχουν οι εξής τακτικές εκπομπές: α. «Στίχοι και μουσική» (προτιμήσεις ακροατών), β. Απαγγελία επίκαιρων στίχων ή δείγματα από συλλογές στη «Ραδιοφωνική εφημερίδα» (12 - 1.30 μ.μ.), γ. Στα διάφορα παιδικά προγράμματα (καθημερινά) και δ) «Απαγγελία - μουσική - ρυθμός», ένα πρόγραμμα του «Εκπαιδευτικού ραδιόφωνου».

2. Στην τηλεόραση: α) Στο πρόγραμμα «Ορίζοντες» σαν δείγματα από ποιητικές συλλογές Κυπρίων, β) Στο πρόγραμμα «Κυπριακά» μεταδίδονται μαζί με τους χορούς και ποιητάκια, γ) Ποίηση με οπτικοχηχητική επένδυση (απαγγελία με ταυτόχρονη προβολή εικόνων και μετάδοση μουσικής) των εξής: Λιπέρτη, Βασίλη Μιχαηλίδη, «Τέσσερα ποιήματα της αγάπης» («chansons d'amour»), «Στα περίχωρα της Κερύνειας» του Γ. Σεφέρη, ένα με υπότιτλους ελληνικούς του Dylan Thomas και μια μπαλάντα στα αγγλικά για την Κύπρο με τίτλο «It was an island».

3. Σε δίσκο: Ποιήματα του Κώστα Μόντη με τίτλο «Ο Κώστας Μόντης απαγγέλλει στίχους του» (Sopatrophon Records).

4. Χειρόγραφα ποιήματα Κυπρίων ποιητών σε γραμμικά κλισέ: Αναφέρω μια θαυμάσια έκδοση 'Ωρες της Λευκωσίας (Λευκωσία 1980) του Νίκου Σπανού.

5. 'Ηχος και φως με απαγγελία ποιημάτων: αναφέρω το πιο πρόσφατο στο περυσινό (1980) πρόγραμμα του Φεστιβάλ του Δήμου Λευκωσίας.

6. Φωτοτυπίες και πολεγραφήσεις: Χρησιμοποιείται ο τρόπος αυτός σε φυλλάδια για χρήση των μαθητών όλων των βαθμίδων. Μερικές ποιητικές συλλογές κυκλοφορούν σε πολυγραφημένη μορφή.

7. Η σχηματοποίηση (Concrete Poetry): Αυτή τη θεωρούν

πολλοί πως σχετίζεται με την τεχνολογία. Αν τούτο ισχύει, αναφέρω μια συλλογή του Κύπρου Χρυσάνθη με τίτλο *Καλλιγράμματα* (Λευκωσία, 1969, ο τίτλος δανεισμένος από τον Απολλωναίρ) και ο οποίος επιπλέον δημοσίευσε μεταφράσεις στα ελληνικά ξένων σχηματοποιημένων ποιημάτων.

Και για να τελειώνω την παρέμβασή μου, αναφέρω πως στην Κύπρο χρησιμοποιούνται στην εκτύπωση ποιητικών συλλογών η μονοτυπία, η λινοτυπία, η λιθογραφία και η σύνθεση με φωτογραφικό τρόπο και σε μερικές περιπτώσεις ψηφία με το χέρι. Ευχαριστώ.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Και η τελευταία προετοιμασμένη παρέμβαση είναι του κ. Σισσούρα, ο οποίος θα μας μιλήσει, και μάλιστα με μειωμένο χρόνο, όπως ο ίδιος το εξήτησε — και τον ακούμε.

Α. ΣΙΣΣΟΥΡΑΣ: Αποτολμώ να πάρω τούτη τη θέση για μια μικρή μόνο παρέμβαση, για να δώσουμε κι ένα λεπτό σε ένα φοιτητή, κ. Πρόεδρε, να πει κάτι. Προειδοποιώ: δεν θα κάμω καμιά ανάλυση, αλλά θα εκφράσω ένα γρήγορο πόνο και μια αγωνία. Εύχομαι να μην παρθεί συναισθηματολογία. Μόλις πριν, έφυγα από εκεί που καθόμουν, έκλειψα μιά κουβέντα του Πεντζίκη, που είπε: «Η συναισθηματολογία θα καταστρέψει την ελληνική ποίησή μας». Το δήλωσα από την αρχή, εμείς βρισκόμαστε σ' έναν άλλο χώρο κι αυτό μου δίνει το δικαίωμα να εκφράσω σ' αυτό το υπόλοιπο λεπτό έναν πόνο και μια αγωνία. Ο Στέφανος ο Παϊπέτης, και νομίζω και ο κ. Κακναβάτος, έδειξαν ότι βρισκόμαστε μέσα σ' αυτόν τον κόσμο της τεχνολογίας. Δεν ειπάθηκε τόσο καθαρά ότι αυτή η τεχνολογία έχει δημιουργήσει καινούριες σχέσεις παραγωγής, έχει φτιάξει καινούριες λειτουργίες ανάμεσα στους ανθρώπους και στο περιβάλλον. Έχει πραγματικά αλλάξει όλη τη μορφολογία της ζωής. Εγώ στέκομαι μόνο σε κείνο το σημείο που εκφράζει την αλλοτρίωση της ζωής μας. Στέκομαι μόνο στα σημεία που η τεχνολογία, διπλά, έφτιαξε τεχνοκράτες και συνεχίζει να φτιάχνει τεχνοκράτες για να μας καταπιέζουν, ή να κατευθύνονται απ' αυτούς που θέλουν να κατευθύνουν. Και βεβαίως η τεχνολογία έχει φτιάξει υποδομή, έχει φτιάξει λειτουργίες και μας καταναλοποιεί στην καθημερινή μας ζωή. Στέκομαι σ' αυτήν την αλλοτρίωση της ζωής μας, στέκομαι

σ' αυτή την καταπίεση και την εξάρτηση απ' αυτά τα τεχνικά και τα μηχανιστικά πλαίσια. Στέκομαι στην κατάρευση της δικιάς μας ζωής, εδώ μέσα στην Ελλάδα. Και τί θέλω να πω: Μην αφήσετε, λοιπόν, μόνο εμάς τους μαθηματικούς, τους τεχνικούς, τους τεχνολόγους, τους συνειδητοποιημένους (γιατί η μεγάλη μάζα έχει μπει μέσα σ' αυτήν την τεχνοκρατία' ίσως αύριο βρεθεί η ευκαιρία να πούμε ότι η τεχνοκρατία είναι επικίνδυνη έκφραση), μην αφήσετε όσους συνειδητοποιημένους από εμάς έχουμε απομείνει — τολμώ εγωιστικά να πω, ότι είμαστε στρατευμένοι σ' αυτόν τον αγώνα, να φροντίζουμε για προστασία περιβάλλοντος, για προστασία ποιότητας ζωής. Θα ήθελα τούτη την αλλοτρίωση της ζωής κάπως, με κάποιο μήνυμα, με κάποια μορφή, με κάποια γλώσσα, με κάποια κίνηση (για να σταθώ στο άγγιγμα που πήρα από τον Νίκο του Καρούζου την εισήγηση) — θα ήθελα σε τούτη την αλλοτρίωση να σταθώ και να πω: όλοι σας με κάποια γλώσσα, με κάποια μορφή, με κάποια κίνηση απ' αυτό το άγγιγμα που πήρα από τον Νίκο τον Καρούζο είτε από την συνείδηση του ποιητή προς τα έξω είτε απ' τον κόσμο προς τα μέσα, κάπως, με κάποιο τρόπο, όλοι μαζί να σώσουμε την ψυχή μας και τον άνθρωπο από κάθε λαίλαπα συστηματικής εξουσίας που μας περιβάλλει.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Κυρίες και κύριοι, αισθάνομαι δύο υποχρεώσεις, για λόγους διανοητικής τιμιότητας. Πρώτον: Να προσυπογράψω απόλυτα αυτά που είπατε, τα έχουμε ξαναπεί, τα ζούμε και είναι μια θαυμάσια ευκαιρία, για να τα ξαναυπογράψουμε όλοι. Δεύτερο, θέλω να πω: αλόκληρη η παρέμβασή σας ήταν εκτός θέματος. Ο κίνδυνος για όλους μας να βρεθούμε εκτός θέματος (όταν απ' τις τεράστιες προκλήσεις, που το πρόβλημα τεχνολογία και ζωή δημιουργεί, διαλέξαμε μόνο μια μικρή φέτα που λέγεται «τεχνολογία και ποίηση»), ο κίνδυνος είναι μέγιστος: το να βγούμε εκτός. Αλλά είπαμε στην αρχή: δεν πειράζει, γιατί άνθρωποι είμαστε, δεν πρόκειται να βρεθούμε σε στεγανά. Με αυτά τα δεδομένα, όχι μόνο επαναλαμβάνω την προσυπογραφή της ευκολησείας σας, αλλά θα ήθελα, στο διάλογο που θα ακολουθήσει, να δούμε μήπως στο στενότερο θέμα μας, που είναι τεχνολογία και ποίηση, υπάρχουν περιθώρια προς την κατεύθυνση που υποδείξατε...

Τώρα έχουμε απ' ενός μεν τις ερωτήσεις τις γραπτές και απ' ετέρου, εάν αντέχετε, να δώσουμε ένα συγκεκριμένο χρόνο για τις αυθόρμητες ερωτήσεις που θα γίνουν από κάτω. Εδώ τα έχουμε μπροστά μας. Θέλετε να τα διαβάσετε εσείς που σας αφορούν ευθέως; Έχουμε ένα μήνυμα από τους φοιτητές. Θέλετε να το κάνουμε τώρα; Ένα μήνυμα σημαντικό. Ένας άλλος μηχανισμός για πρόγνωση δεν είναι μόνο η ποίηση αλλά και η νεολαία. Πού είναι ο φοιτητής;

ΕΝΑΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: Κυρίες και κύριοι σύνεδροι, σαν δημιουργοί που είστε θ' αντιλαμβάνεστε ότι ένα τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, όπως είναι το Πανεπιστήμιο της Πάτρας, υστερεί στις λογοτεχνικές πηγές και τις πηγές της τέχνης. Γι' αυτό εμείς οι λίγοι οικότροφοι της Φοιτητικής Εστίας του Πανεπιστημίου της Πάτρας ζητάμε τη βοήθειά σας σε βιβλία δικά σας (και ιδίως νέων ποιητών), κείμενα, δοκίμια, διαλέξεις κτλ. Μη μας ξεχάσετε! Απλά στείλτε τα: Φοιτητική Λέσχη, Πανεπιστήμιο Πατρών. Ευχαριστούμε. Εκ μέρους του Δ.Σ., Γιώργος Γερακώστας, Βαγγέλης Σιαχάμης.

Α. ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ: Για να διευκολύνουμε την κατάσταση, η Οργανωτική Επιτροπή θα μπορεί να τα δεχτεί αυτά τα βιβλία και να οργανώσει και τον τρόπο που θα πάνε στους φοιτητές και στη Φοιτητική Εστία. Για να μην ψάχνετε να τους βρείτε, θα το αναλάβουμε εμείς αυτό, για πρακτικούς λόγους και για διευκόλυνση.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Κυρίες και κύριοι, προς τον κ. Παϊπέτη από τον κ. Γιώργο Μαντζώρο:

α. Τα ιστορικά, βιωματικά, τεχνολογικά κτλ. κίνητρα της ποιητικής δημιουργίας, παίζουν ρόλο στην αξιολόγηση ενός ποιητικού έργου;

β. Παράλληλα με τον Γουίτμαν, μπορείτε να σχολιάσετε κριτικά την ποιητική οργή του Ρεμπώ;

ΣΤ. ΠΑΪΠΕΤΗΣ: α. Στην εισήγηση, που ακούστηκε, εξετάστηκε η αλληλεπίδραση ποίησης και τεχνολογίας. Δυο είναι τα συμπεράσματά της: πρώτο, ότι η ποίηση ασχολήθηκε έντονα με τις καινούριες ανθρώπινες σχέσεις, τις καταστάσεις και τους τρόπους ζωής, που δημιούργησε η τεχνολογική πρόοδος και, δεύτερο, ότι μπόρεσε να προβλέψει και να προδιαγράψει πολλές από τις δυσάρεστες συνέπειες της πρόοδου αυτής.

Είναι έτσι δυνατό, το τεχνολογικό περιβάλλον κατά το μέτρο που εκφράζεται μέσα από την τέχνη με τις δικές της οπωσδήποτε αισθητικές απαιτήσεις, να πρέπει σε ορισμένες περιπτώσεις να ληφθεί υπόψη στην αξιολόγηση ενός ποιητικού έργου, σε καμιά περίπτωση όμως αυτό δεν είναι απόλυτο. Ίσως, αν ο κ. Μαντζώρος ήθελε να εξηγήσει με περισσότερες λεπτομέρειες, τί ακριβώς ήθελε να ακούσει, σε σχέση πάντα με την εισήγηση, θα μπορούσαμε να συζητήσουμε βαθύτερα.

β. Η εισήγηση βασίστηκε στη μελέτη πολλών ποιητών, που με τη μετάφραση του έργου ορισμένων από αυτούς έχω ασχοληθεί. Σε όλες τις περιπτώσεις βρήκα την επιβεβαίωση αυτών που σε γενικές γραμμές υποστήριξα. Πρέπει όμως να πω ότι δεν ασχολήθηκα με το έργο του Ρεμπώ κάτω από το συγκεκριμένο αυτό πρίσμα, κι έτσι, παρόλο που διαισθητικά πιστεύω ότι κι εδώ τα συμπεράσματα θα ήταν ανάλογα, η απάντηση στο ερώτημά σας είναι όχι. Δεν είμαι έτοιμος να κάνω το σχολιασμό αυτό, που θέλετε.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Υπάρχει στο ακροατήριο αρμοδιότερος να μας μιλήσει για αυτό το θέμα; Παρακαλώ τον κ. Κακναβάτο να διαβάσει τα ερωτήματα που ετέθησαν.

Ε. ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ: Υπάρχει εδώ μια παρέμβαση του ποιητή κ. Τάκη Αντωνίου. Έχει δύο σκέλη. Διαβάζω το πρώτο σκέλος: «Αφού η Ποίηση είναι γλώσσα (λέξεις) και ο κομπιούτορας (sic) έχει απεριόριστες δυνατότητες συνδυασμών, τί χρειάζεται ή τί μπορεί να προσφέρει ο ποιητής, όχι σήμερα αλλά αύριο;» Στο δεύτερο σκέλος θα αναφερθώ πιο κάτω. Πρέπει να υπενθυμίσω ότι η εισήγηση δεν ισχυρίστηκε πως η Ποίηση είναι γλώσσα, δηλαδή ένα δομημένο σύστημα λέξεων. Έβαλε μόνο το ερώτημα και την πρό-

ταση να ερευνηθεί σε βάθος ή, έστω, να ανιχνευθεί προς την κατεύθυνση αυτή το πρόβλημα από τους ειδικούς τεχνολόγους, με τα μέσα και τα κατάλληλα μορφώματα που θα εφεύρισκε η Τεχνολογία. Συνεπώς δεν μιλάμε, προς το παρόν, για γλώσσα. Ίσως είναι νωρίς. Τώρα το άλλο. Ρωτάτε: Μπροστά στις απεριόριστες δυνατότητες συνδυασμών που έχει ο κομπιούτορας, όπως τον αποκαλείτε, σαν τί μπορεί, ή θα μπορούσε να προσφέρει αύριο ο ποιητής. Νομίζω πως η απάντηση στο ερώτημά σας θα μπορούσε να είναι η κατάληξη της εισήγησής μου πού, συμπιεσμένη —δυστυχώς για μένα— από το χρόνο, δεν μπόρεσε να παρουσιάσει όλο το φάσμα της, οπότε δεν θα χρειαζόταν διόλου ίσως απάντηση στο σημείο αυτό της παρέμβασής σας. Είχα λοιπόν καταλήξει πως θα υπάρχει πάντα ένας χώρος, ένας ενδότοπος, όπως τον απεκάλεσα, όπου η Τεχνολογία, με τις αντιστοιχίες που θα επιχειρεί να εγκαταστήσει και μέσα στις οποίες θα είναι υποχρεωμένη να σταθεί ή και να κινηθεί, δεν θα μπορέσει να εισδύσει. Θα υπάρχει πάντοτε ένας χώρος, ο χώρος της ποίησης και του ποιητή που θα υπερκαλύπτει, θα υπερβαίνει το μόρφωμα που θα προσφέρει ο κομπιούτορας.

Ν. Γ. ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ: Στα αρχαία το ψηλό λεγόταν ύφος, στα βυζαντινά λεγόταν κολακευτικά υψάριον, η ψηλότερη κορυφή της νήσου Θάσου λέγεται Ψαριό. Καλά, αυτό το πράγμα δεν θα πείραζε, αν οι κάτοικοι δεν σου έλεγαν: αν έλθεις στο Ψαριό, κοίταζε δίπλα σε μια πηγούλα νερό, να δεις κι ένα ψαράκι ζωγραφισμένο, δηλ. χάραγμα πρωτογενές, ας πούμε, της προϊστορίας, ένα ψαράκι ωραίο, και ακόμα περισσότερο ωραίο γίνεται το πράγμα αν αυτό το ψαράκι, που σημαίνει το ύφος, δεν το συναντάμε και σ' ένα απολίθωμα έξω από το ναό της Παναγίας στο Αυγουριό. Και ακόμη ωραιότερο, κι αν δεν το συναντούσαμε και στις κατακόμβες, που δεν ήταν απ' τον φόβο που δεν ζωγράφιζαν το πρόσωπο του Κυρίου, αλλά από δισταγμό και αμφιβολία γύρω απ' τον εαυτό τους.

Ε. ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ: Το δεύτερο σκέλος της παρέμβασής του κ. Τάκη Αντωνίου είναι το εξής: «Ποιά μήνη μένει από την Ποίηση όταν οι στίχοι της είναι φτηνότεροι και από τη θρεψίνη;»

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Έχω μια απάντηση: Η γούση που μένει από το ταχίνι.

Ε. ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ: Δεν έχω έφεση προς τις ρίμες κι έτσι πρόλαβε και μου πήρε τον αέρα ο κ. Τάσιος. Αναφέρθηκα, βέβαια, στο ότι ο ποιητής σπρώχνει στους ώμους του τη μνήμη του κόσμου. Εδώ όμως το θέμα που θέτει ο κ. Αντωνίου είναι άλλο: Μιλάει για τη μνήμη που μένει από την Ποίηση όταν οι στίχοι της θα είναι «φτηνότεροι απ' την θρεψίνη». Αν δεν κάνω λάθος ο κ. Αντωνίου γνωμοδοτεί εκ των προτέρων ότι τα παράγωγα του κομπιούτερα δεν μπορεί παρά να είναι του τύπου της θρεψίνης. Αν το θέμα της ζητούμενης μνήμης μετατοπίζεται έτσι σε αναζήτηση τιμής προϊόντος, αν δηλαδή είναι δασμολογικό ή περίπου τέτοιο, δηλώνω αναρμόδιος. Ο κ. Αντωνίου προχωρεί διαλογιζόμενος: «είναι ίσως ένας, μηχανικά, κινούμενος αυτανισμός του εγκεφάλου; ή πνευματικός ηδονοθηρισμός του ζώου;» Στο σημείο αυτό, το ομολογώ, με σοκάρει μια λέξη. Κάτω απ' αυτό το σοκ το μόνο που μπορώ να πω ακριβώς είναι πως λυπούμαι: Δεν είμαι επαρκής για μια απάντηση. Δεν είμαι ειδικός στα είδη διαστροφής του σέξ.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Να με συμπαθάει ο κ. Κακναβάτος, αλλά όταν μίλησε για συνάντηση της ποίησης με τον οργανισμό, είναι πάρα πολύ φυσικό να έλθει και η ύλη και η αντιύλη του ομολογού του και έτσι εμφανίστηκε και η υπόθεση του αυτανισμού. Το σοκ αυτό νομίζω ότι μπορεί να είναι παραγωγικό, ο χρόνος δεν μας το επιτρέπει, είναι *challenging*, ας μου επιτραπεί να πω, αυτό που είπε ο κ. Αντωνίου. Όμως μια λέξη πάνω στο θέμα «γλώσσα και ποίηση» να μας πει ο κ. Παϊπέτης, προτού περάσουμε στο τελευταίο ερώτημα, το οποίο επίτηδες άφησα τελευταίο. Δεν είναι ερώτημα, είναι μια πάρα πολύ καλή πληροφόρηση.

ΣΤ. ΠΑΪΠΕΤΗΣ: Ήθελα να παρατηρήσω τα εξής σε σχέση με την έννοια της γλώσσας, όπως αναφέρεται στο πρώτο μέρος του ερωτήματος σε σχέση με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές: Η γλώσσα των ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι εξ ορισμού διάφορη από τη δική μας, τη γλώσσα των ανθρώπων. Συγκεκριμένα υπάρχει μια

τρομερή ποιοτική διαφορά: Στη γλώσσα των υπολογιστών λογικά θεωρούνται τα ερωτήματα που μπορούν ν' απαντηθούν μ' ένα «ναι» ή μ' ένα «όχι», δηλ. η λογική διεργασία εκτελείται στο δυικό σύστημα. Να υπάρχουν άραγε ερωτήματα, που ασχολείται η ποίηση και που μπορούν ν' απαντηθούν απλά μ' ένα «ναι» ή μ' ένα «όχι» μόνο; Προς Θεού, όχι! Ας δούμε όμως και ποσοτικά το πράγμα: Ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής με τις ικανότητες του εγκεφάλου ενός μέσου ανθρώπου, όσο απίστευτο κι αν φαίνεται, θα έπρεπε να έχει το μέγεθος ενός ουρανοξύστη 30 ορόφων και να καταναλώνει ηλεκτρική ενέργεια όσο και μια πόλη 500.000 κατοίκων. Όσοι επομένως πιστεύουν ότι γίναμε κάτι φοβερά καλύτερο, επειδή φτιάξαμε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ας το σκεφτούν ακόμα μια φορά.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Είσαι πάντοτε δημαγωγικότερος, έτσι είναι όμως, 14.000.000.000 bits έχει το ανθρώπινο μυαλό και επομένως μην ελπίζετε ότι φτιάξαμε ρομπότ και κυρίως μην φοβόσαστε, αυτό παραλύει την αξιοποίηση της τεχνολογικής προόδου για πάρα πολλά καλά, αυτό είναι άσχημο. Το τελευταίο μήνυμά είναι αυτό του κ. Μπελεζίνη.

Α. ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ: Θα ήθελα να θυμίσει ότι πολλοί ποιητές, όπως ο Λωτρεαμόν, έπλεξαν λαμπρό εγκώμιο στο πνεύμα των μαθηματικών, και μαθηματικοί ελάτρεψαν την ποίηση, όπως ο Αντώνιος Φατσέας, λαμπρός μαθηματικός και εκπαιδευτικός μεταρρυθμιστής.

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ: Θα έλεγα, στις υποθήκες προς το Συμπόσιο: δεν θα έβλαπτε, η ίδια ομάδα εργασίας να ετοιμάσει και τέτοιο κατάλογο, που να τεκμηριώνονται αυτά τα ίχνη των αλληλοεπιδράσεων ανάμεσα στις φαινομενικά αποσπασματικές θεωρήσεις του είναι. Στην δικιά μου παρέμβαση είχα ετοιμάσει ένα μικρό κατάλογο.

Κυρίες και κύριοι, εμείς μεν θα θέλαμε μισό λεπτό να κλείσουμε αυτή τη συνεδρίαση, εσείς για πόσα λεπτά θ' αντέχατε για προφορικές σφήνες, ερωτήσεις κτλ.;

Φοβούμαι ότι για μια ακόμη φορά η ποσότητα θα βαρύνει την ποιότητα και θα μείνομε εδώ με τις ευχαριστίες μας για την συνεργασία σας και την ανοχή σας.

[Η παρέμβαση που ακολουθεί δεν διαβάστηκε στο Συμπόσιο για να συντομευθεί η συζήτηση.]

Θ. Π. ΤΑΣΙΟΣ :

Προοίμιο

«Αν ήμουν καλός Μηχανικός, θά'πρεπε να το σκεφτώ πολύ να κουβεντιάζω για την Ποίηση — σε τέτοιους καιρούς και με τέτοια βόσκα που περνάμε».

Απ' αυτήν την αναστολή κι ό λ α ς, ο Τεχνολόγος δίνει δείγμα των μονοφυστικών αντιλήψεων που ταλαιπωρούν ακόμα την Επαρχία αυτή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Των αντιλήψεων δηλαδή που θεωρούν χαμένο χρόνο (όταν δεν θεωρούν προδοσία) την καλλιέργεια της άλλης συνιστώσας της υποστάσεως — που είναι το βίωμα.

Αλλ' επειδή ουκ επί GNP μόνον ζήσεται άνθρωπος, δεν θά'ταν άσκοπο να αρχίζαμε τον διάλογο Ποίηση/Τεχνολογία με μερικά ερωτήματα:

Και πρώτα-πρώτα, ποιός ιεραρχεί τους στόχους, και πώς ψηφίζονται οι συντελεστές βαρύτητας;

Λοιπόν, επειδή εγώ δεν ξέρω κανέναν άλλο α ξ ι ο γ ό ν ο μηχανισμό στον κόσμο τούτο πάρεξ το Άτομο, θα μπορούσα ν' αδιαφορήσω για τις εξωγενείς ενστάσεις και ν' ακολουθήσω την προσωπική μου παρόρμηση, χωρίς αναστολές...

Βλέπω όμως να γυαλίζουν τα μάτια του πολιτικοποιημένου μου συνομιλητή απ' τον ιερό πυρετό των σ υ λ λ ο γ ι κ ώ ν ενδιαφερόντων, που (αυτά, πράγματι) μοιάζουν να μην αφήνουν πολλά περιθώρια για ποιητικές χασούρες. Σ' αυτόν τον φίλο (στην άλλη πλευρά του εαυτού μου) αφιερώνω ετούτα τα τρία σχόλια:

α) Στις μελέτες του Ινστιτούτου της Επιστήμης του Σχεδιασμού της Τσεχοσλοβακικής Ακαδημίας (Σχέδιο 1962-1980) αντιμετωπίστηκαν ετούτα τα σημαδιακά προβλήματα: Το πρόβλημα της τ ε χ ν ο κ ρ α τ ί α ς έναντι της δημοκρατίας, η απειλή της τεχνικής μονομέρειας και η θεραπεία της με την τέχνη κ.ά.

β) Αναρωτιέμαι λοιπόν καμιά φορά μήπως οι στόχοι αναπτύξεως που θέτουν οι πολιτικές διεργασίες πέφτουν θύματα τ ε χ ν ο κ ρ α τ ι κ ώ ν θέσεων, που η ίδια η Τεχνολογία υπαγορεύει κούτοπόνηρα στην Πολιτική;

γ) Τέλος, τάδε έφη Marcuse, στο κύκνειο βιβλιαράκι του Η αισθητική διάσταση:

«Η υποκειμενικότητα είναι ανταγωνιστική δύναμη μες στην καπιταλιστική κοινωνία, (...). Η ιδέα του Ωραίου παρουσιάστηκε πολλές φορές μες στα προοδευτικά κινήματα ως μια άποψη ανακατασκευής της φύσεως και της κοινωνίας (...). Καθώς ανήκει στην περιοχή του Έρωτα, το Ωραίο (...) ορθώνεται ενάντια στην αρχή της κυρίαρχης πραγματικότητας».

Μ' αυτά και μ' αυτά, λοιπόν, οραματίζομαι ένα Σχέδιο Αναπτύξεως που ρητά θα προβλέπει τη μερίδα της Ποσότητας και τη μερίδα της Ποιότητας και στη δεύτερη αυτή μερίδα θα υπαγορεύει και στην Τεχνολογία τί υποστήριξη πρέπει να δώσει. Αυτή εδώ η συνειδίωση του Συμποσίου θά'ναι τότε πηγή για τη σύνταξη της Αιτιολογικής Εκθέσεως εκείνου του Σχεδίου...

Η στάση του δημοτικού ποιητή μπροστά στην τεχνολογία

Η πανανθρώπινη μαγική διεργασία να αστοιχειώνεις» το δύσκολο τεχνικό έργο για να στεριώσει (θυσία ζώου ή ανθρώπου στα θεμέλια του σπιτιού ή του γεφυριού), προσφέρεται για έναν πρώτο σχολιασμό σχετικών με το θέμα μας.

Ξέρουμε πώς η ατελής τεχνολογία κι η άγνοια οδηγούν στη γκωστή παγίδα της «αναλογίας»: Την αποχή του τεχνικού έργου θα την προσδώσει «η φυγή του θύματος, (...ήτις) είχε ρώμη υπερ-άνθρωπον προωρισμένη να φυλάττει και περιέπη το οικοδόμημα», (Ν. Α. Πολίτης). Αλλά μια τέτοια ερμηνευτική στάση γεννάει βιώματα δυνατά (το δέος, το δίλημμα, το άγχος). Και δεν μένει τώρα παρά η μετουσίωση του βιώματος σε μαγικό λόγο

(Κλέων Παράσχος), δηλαδή το ποιητικό ενέργημα που «ελευθερώνει»:

«Σαρανταπέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες
γιοφύριον εθεμέλιωναν στης Άστας το ποτάμι
Ολημερίς το χτίζανε, το βράδυ εγκοιμισζόταν»¹

«Νάτηνε κι εξανάφανεν από την άσπρη στράτα
την είδε ο Πρωτομάστορας, ραγίζεται η καρδιά του»

«Ένας πιχάει με το μυστήρι, κι άλλος με τον ασβέστη
παίρνει κι ο πρωτομάστορας και οίχτει μέγα λίθον»

Κι ενώ η μαγική πράξη τέλειωνε εδώ και το τεχνολογικό της αποτελεσμα κερδιζόταν, ο μαγικός λόγος θά 'ρθει να τα υπερβεί όλα, και θα προσθέσει στη σωματική και μια ηθική θυσία: Ανατρέπει την εύλογη κατάρα της κόρης, κι εξασφαλίζει διπλά την ευστάθεια του έργου («να μην τρέμη το γιοφύριον»), τί είχε αδελφό η καφερή «μη λάχη και περάση»...

Και προτού φύγουμε απ' την γεφυροποιητική τεχνολογία (μιάς κι η επαγγελματική μου διαστροφή μ' έβαλε να ξεκινήσω απ' τα γεφύρια), θά 'θελα, σ' έναν τελείως άλλον τόνο τώρα, θά 'θελα να διερωτηθώ: Τί γερό σύμβολο α ι ω ν ι ό τ η τ α ς πρόσφεραν στον ποιητικό λόγο τα τεχνικά αυτά έργα...

«Σ' αυτό το γεφύρι μου είχες ορκιστή—
—στον ουρανό και στα χάρδια δεν έμεινες πιστή»
(δημοτικό)

Αλλά και

«*Passent les jours et passent les semaines
Ni temps passé
Ni les amours reviennent
Sous le pont Mirabeau coule la Seine*»
(Guillaume Apollinaire)

Η στάση του σύγχρονου ποιητή μπροστά στην τεχνολογία

Φαίνεται ότι, κάποια στιγμή στην ιστορία του ποιητικού λόγου, ο κατεστημένος ποιητής (πολωμένος μέσα στο οικείο επίπεδο των δουλεμένων συμβόλων του) είδε την τεχνολογία με τη στενοκαρδιά του παιδιού που βλέπει το νιογένητο αδελφάκι του. Ίσως μάλιστα να επιχωριάζει σε μας ακόμα αυτή η εχθρότητα:² Η τεχνολογία είναι βάνανυση, είναι αυθάδεια, είναι απάνθρωπη—άρα δεν προσφέρεται για ένα μεγάλο μέρος του ποιητικού λόγου, για κείνο που γλυκερίζει κυρίως...

Σήμερα, βέβαια, είναι κοινός τόπος να θυμηθούμε τα δυό ετούτα: Πρώτα-πρώτα, τα βρώμικα βαπόρια και τα τραίνα τα καπνισμένα μπήκαν γρήγορα στην νοσταλγική στιχουργία.

Ύστερα, για νά 'ρθομε στη μείζονα ποίηση, όπως όλες οι τέχνες έτσι κι ετούτη να α ι σ θ η τ ο π ο ι η σ ε ι πασχίζει το μέσα χάος—άρα να το κάμει αναγκνάσιμο, να το διατυπώσει δηλαδή σε γλώσσα της εξωτερικής εμπειρίας. Πώς λοιπόν θά 'φηνε ανεκμετάλλευτα τα ευγλωττότατα σύμβολα του τεχνολογικού κόσμου και το εκφραστικό τους δυναμικό; Η νίκη της δύναμης και της χάρης του μακρόστενου υπερηχητικού που απογειώνεται, κι αυτός ακόμα ο θόρυβος της έντονης ζωής στο σύγχρονο εργοστάσιο—σύμβολο συλλογικότητας και σιγουριάς, πέρασαν κι αυτά στην ποίηση. (Για να μην προσθέσω εδώ τη διαφωνία του δεκατετράχρονου γιού μου στην ιδέα να καταργηθεί το πλήθος των κεραιών στις ταράτσες—«είναι ένα τόσο ωραίο και δυνατό δάσος», λέει...).

Πρόχειρα, λοιπόν, ας διακρίνουμε σε τρεις κατηγορίες τη θετική στάση του σύγχρονου ποιητή απέναντι στην τεχνολογία:

α) Η αξιοποίηση του συμβολιστικού δυναμικού των τεχνολογικών αντικειμένων:

«*Away with themes of war! away with war itself!
Away with old romance
Away with love-verses sugar'd in rhyme,
I raise a voice for far superber themes for poets
I say I bring the Muse to-day and here:*

*Steam-power, the great express lines, gas, petroleum
These triumphs of our time, the Atlantic's delicate cable
The Pacific railroad, the Suez canal, the Mont Cenis
and Gothard and Hoosac tunnels, the Brooklyn bridges*
(«Song of the Expositions»)

Με τη φωνή του Walt Whitman, η θεματολογία της ποιητικής ήθελε ν' αλλάξει.

β) Η εξύμνηση των «εξωμάχων» της τεχνολογίας

*In the labor of engines and trades
and the labor of fields
I find the developments
And find the eternal meanings*
(«A Song for Occupations»)

*The builder, geometer, chemist, anatomist, phrenologist, artist,
all these underlie the maker of poems, the Answerer*
(«Our Old Feuillagen»)

Η Σοβιετική ποίηση είναι γεμάτη από τέτοια πιο σύγχρονα παραδείγματα — εκτός βέβαια κι απ' την πρωτοσέλιδη φωτογραφία της «Πράβδας», κάθε μέρα, με τους Τεχνίτες μπροστά απ' το τεχνικό τους έργο...

γ) Νέες συγκινησιακές ευκαιρίες δημιουργημένες απ' την Τεχνολογία. Εδώ θέση δυνατή θα πάρει ο φουτουρισμός:

*«Δηλώνουμε ότι η γοητεία τον κόσμο
πλουτίστηκε με μια καινούρια ωμορφιά,
την ωμορφιά της ταχύτητας»*
(Marinetti, 1909)

Κι εδώ είχε προηγηθεί ο γέρο-Whitman:

*«O the engineers' joys! to go with a locomotive
the laughing locomotive
To push with resistless way and speed off in the distance»*

ή
*«O to work in mines or forging iron
The furnace, the hot liquid pour'd-out and running»*
(«A Song of Joys»)

Οι αντικειμενικές συνθήκες που δημιούργησε η τεχνολογία και οι επιπτώσεις τους στην ποίηση

Εδώ, θ' αρχίσω απ' το δεδομένο ότι η αισθητική στάση απέναντι στη ζωή προϋποθέτει κάποιον βαθμό προστασίας απ' τους κινδύνους της ζωής: η Τεχνολογία συμβάλλει βασικότερα σ' αυτό — και να λείπουν οι ντιλετάντικες αχαριστίες...

Αλλά, ίσαμε δω η αισιοδοξία. Τα προβλήματα που δημιούργησε η τεχνολογία στο σύγχρονο κόσμο είναι κάμποσα και δύσλυτα — τόσο που, απ' την παλιά πίστη στην αγαθοποιΐα κι ελευθερώτρια δύναμη της τεχνολογίας, να φτάσει σήμερα το εκκρεμές στην άλλη άκρη του απαισιόδοξου αρνητισμού («κατάρτα η τεχνολογία» και τα τέτοια), όπου συννευρέθησαν κάμποσες σκοταδιστικές τάσεις παρέα με τις πιο φωτισμένες. Αλλά δεν είναι αυτό το θέμα μας εδώ.

Εδώ θέλω μόνο να πιθανολογήσω από ποιούς δρόμους θα μπορούσε να βρει μες στην ποίηση απόηχο αυτή η περίπλοκη κι αντιφατική κατάσταση. Μαθητεύοντας λοιπόν στο πρόγραμμα του Harvard «Technology and Society» (1964-1972), σημειώνω:

- α. Η τεχνολογία μπορεί να επηρεάσει τις ανθρώπινες αξίες (την ιεράρχησή τους τουλάχιστον), με τρόπο —έμμεσο (αφού δημιουργεί καινούριες δυνατότητες επιλογών) —έμμεσο (αφού επηρεάζει τις κοινωνικές δομές)
- β. Η επιστημονική μέθοδος κι οι συνέπειές της προκάλεσαν μια αναβάθμιση στις παραδοσιακές θρησκευτικές ερμηνείες.
- γ. Η ταχύτητα της ζωής και η ριζική αλλαγή του περιβάλλοντος, που συνδέονται αναπόφευκτα με την εφαρμογή της τεχνολογίας, πρόσθεσαν σοβαρές αιτίες γι' αλλοτρίωση.
- δ. Οι νέες σχέσεις παραγωγής μπορούν να γίνουν αφορμή (και έγιναν πολλές φορές) για νέα καταπίεση.

Όλες ετούτες οι δράσεις έχουν έντονο βιωματικό αντίκτυπο, είναι εύλογο νά'χουν περάσει μες στον ποιητικό λόγο, και θα είναι μια απ' τις επιτυχίες αυτού εδώ του Συμποσίου να ιχνηλατηθούν μες στη σύγχρονη ποίηση.³

Εδώ θα θυμηθώ μόνο το θλιμμένο ήρεμο βλέμμα της Κυρίας Ζευγώλη όταν μιλώντας εγώ για τα τεχνικά έργα τα κατωμένα με το οικείο μου υλικό, το σκυρόδεμα, ψιθύρισε «τί περήφανα βουνά χαλάστηκαν και χώθησαν εδώ μέσα...».

Η τεχνολογία ως τεχνική που υπηρετεί την ποίηση

Άφησα επίτηδες τελευταία την πιο «τεχνική» απ' τις απόψεις απ' τις οποίες πρόχειρα είδα εδώ το θέμα: Την εξυπηρέτηση του ποιητικού λόγου, μέσω κάποιων επιστημονικών-τεχνολογικών μεθόδων. Και πρώτα-πρώτα, πίσω από κάθε Τέχνη βρίσκεται πάντα κάποια Τεχνική και ορισμένα τεχνικά υλικά κι εργαλεία. Έτσι, κάθε τεχνολογική μεταβολή επηρεάζει άμεσα την αντίστοιχη Τέχνη. Παραδείγματα πρόχειρα: η τεχνολογία κοπής και συγκολλητικής επηρεάζει τη γλυπτική, η ηλεκτρονική τη μουσική, τα νέα υλικά την αρχιτεκτονική, κτλ. Στην ποίηση έχουμε τόσο μικρή συμμετοχή εργαλείων και υλικών (δίκαια μίλησαν για μια άδυλη τέχνη) ώστε δεν περιμένουμε επιρροές των τεχνολογικών εξελίξεων στην ποίηση. (Το πολύ-πολύ να χαιρόμαστε καλύτερα τη φωνή του Gérard Philipe στο δίσκο όπου διαβάζει Saint-Exupéry ή εκείνη την τραγική κραυγή «Βαγγέλη μου» της Κατσέλη, όταν διαβάζει Σικελιανό).

Υπάρχει όμως η άλλη πλευρά: Η μελέτη κι η ανάλυση του ποιητικού ύφους μέσω λογισμητικών μεθόδων, η επίλυση προβλημάτων αυθεντικότητας, και τα παρόμοια. Οι χρήσεις αυτές έχουν πληθύνει τελευταία. Θα προσθέσω μάλιστα σ' αυτήν την κατηγορία και τις απόπειρες για ποσοτικοποίηση της αισθητικής χαράς που δίνει ο ποιητικός λόγος: Τέτοια ήταν λ.χ. κι η θεωρία του G. D. Birkhoff για την «Μουσική Ποιότητα στην Ποίηση» (1932) —πηλικόν μετρήσιμων μεγεθών ατάξεως» και «περιπλοκότητας». Σε μια πρόσφατη κάπως σχετική διάλεξή μου στη Βιέννη («Reliability

and Optimisation of aesthetic rules for structures», Σεπτ. 1980), νομίζω ότι έδειξα πόσην υπεραπλοποίηση (ή και αφέλεια) ενδέχεται καμιά φορά να κρύβουν κάτι τέτοιες προσπάθειες. Δεν συμμερίζομαι όμως την ξιπασιά μερικών που αντί να καμαρώνουν το ανθρώπινο μυαλό (λυχνάρι, έστω, κι όχι προβολέα σ' αυτούς τους χώρους), κηρύσσουν γι' άλλη μια φορά ένα στεγανό μονισμό του τύπου «μη βεβηλώνετε την Τέχνη». Για όνομα του Απόλλωνα: τί απόγινε το πάθος για την ενότητα... Ας είναι.

Κι ας τελειώσουμε ακριβώς μ' ένα «βέβηλο» ερώτημα: Υπάρχουν στον ποιητικό λόγο περιθώρια για κάποια δοκιμαστική-λογισμητική τεχνική, ανάλογη με τη χρήση του λογισμητή στις εικαστικές τέχνες ή στην μουσική; Το δοκιμαστικό παιχνίδι παραγωγής απειρίας δυναμικών σχημάτων, συνδυασμών χρωμάτων κτλ. με κατάλληλο προγραμματισμό ενός λογισμητή, προσφέρεται (νόμιμα πλέον) στην αγρυπνούσα ευαισθησία του καλλιτέχνη που θα συγκρατήσει εκείνα τα μορφώματα που αποκρίνονται στις μέσα ανάγκες του. (Στο κάτω-κάτω, τ' αλληπάλληλα μοντζουρώματα ενός μουσαμά δοκιμές είναι — και δεν είναι αυθεντικότερες» επειδή είναι λιγότερες, ούτε επειδή είναι χειρωνακτικότερες. Η αισθητική ευστοχία του αποτελέσματος μετράει, κι όχι βέβαια η δεξιοτεχνία). Στην ποίηση όμως; Ο λόγος είναι ένας χώρος ασυνεχής. Τέτοιες «δοκιμές» μού φαίνονται, για σήμερα τουλάχιστον, δυσχερέστατες. Αλλά όχι αδιανόητες: Με ενθαρρύνει η όψη των χειρόγραφων του Φλωμπέρ (χειμάρρος διορθωμένων διορθώσεων). Έχω μάλιστα τη βέβηλη υποψία ότι κι ένα μέρος απ' την αυτόματη γραφή των σουρρεαλιστών ίσως να μη διέφερε πολύ από δοκιμές. Στο κάτω-κάτω, «μπορεί κάποιος νά'ναι ποιητής χωρίς νά'χει ποτέ του γράψει ένα στίχο», μας έλεγε ο Tristan Tzara. Λοιπόν, τί δημιουργική αποκάλυψη θα βρούσαμε αν διαθέταμε ένα προ-ποιητικό υπερ-εργαλείο που θ' αντιστάθμιζε την έλλειψη δεξιοτεχνίας μας στο λόγο... Και διότι είπαμε: Η Τέχνη δεν είναι Ηθική: το αποτέλεσμα βαρύνει κι όχι το μέσο.

Ίσως ο Μαγιακόφσκι νά'ταν κι εδώ προφητικός όταν μιν

περίπλοκους στίχους κι ομοιοκαταληξίες, απόδειχνε τον περιττό χαρακτήρα του στίχου και της ομοιοκαταληξίας — κι υποσχόταν να γράψει μαθηματικούς τύπους» (Τρόσκι, 1923).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όταν στα 1958 έχτιζα το καινούριο γεφύρι της Άρτας, βρήκα προς τα κάτω τ' αρχονάρια που παρούσαν μετά τις καταρρεύσεις. Τότε το αρχικό έδαφος ήταν σχεδόν στην επιφάνεια, κι ίσως οι συσταδιαστωτές του με την υγρασία να προκαλούσαν την αστάθεια των ευαίσθητων θόλων.
2. Άλλο αν σήμερα κάποιες ποιητικές δυνάμεις επιστρατεύονται ως αποτρόπαια των δεινών που απεργάζεται ο παιδαγωγικός χειρισμός της τεχνολογίας απ' τον άνθρωπο...
3. Να συμπεριλάβουμε σ' αυτήν την κατηγορία και την ποιητική διαμαρτυρία του Μιχάλη Κατσάρου για την παχυλή σομάρα και την υπερ-οργάνωση — που είναι άλλα παρεπόμενα της τεχνολογίας:
«Αντισταθήτε στον περσικό τάπητα των παλαιοκατοικιών, στον κοντό άνθρωπο του γραφείου, στην εταιρεία Βισαγωγιάι - Εξαγωγιάι, στην κρατική εκπαίδευση, στο φόρο —σε μένα που σας ιστορώ!»...

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ

Τρίτη συζήτηση:

*Φυσιогνωμία μιας Φιλοσοφικής Σχολής
σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο*

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

ΑΝΤΡΕΑΣ ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ :

Μπορούμε και εμβόλιμη, κατά κάποιον τρόπο, να την πούμε τη συνεδρίαση αυτή, καθώς θα συζητηθεί ένα θέμα που διακόπτει, ενδεχόμενα, τη συνέχεια των συζητήσεων για την ποίηση. Αν βέβαια τη διακόπτει, γιατί από τις συζητήσεις φάνηκε ότι υπάρχει η δυνατότητα να συναφθούν στενότερα η τεχνολογία με την ποίηση. Θα διεξαχθεί, λοιπόν η συζήτηση τώρα, που είτε θεωρητική μπορούμε να την εκλάβουμε, εξετάζοντας πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει μια Φιλοσοφική Σχολή μέσα σ' ένα τεχνολογικό περιβάλλον, είτε και πιο συγκεκριμένη, ρωτώντας δηλαδή και μαθαίνοντας αν αντιμετωπίσει ή και προχωρήσει ήδη κάποιες διαδικασίες προς την κατεύθυνση της δημιουργίας, εδώ, μιας Φιλοσοφικής Σχολής. Ας το αφήσουμε αυτό να βγει απ' όσα θ' ακούσουμε και προπάντων απ' όσα θα μας πει ο κ. Δημαρόγκωνας. Παρακαλώ τους φίλους που κυρίως θα κρατήσουν τη συζήτηση, να πάρουν θέση εδώ δίπλα μου. Θα μεθοδευτεί ως εξής η συζήτηση. Θ' αρχίσει με την εισήγησή του ο κ. Δημαρόγκωνας. Έπειτα θα καλέσουμε αυτούς που το επιθυμούν από το ακροατήριο να διατυπώσουν τη γνώμη τους. Και στη συνέχεια η συζήτηση θα περάσει σ' όσους αποτελούν τη Στρογγυλή Τράπεζα με το ενδεχόμενο, πάλι, κάποιων παρεμβάσεων απ' τους ακροατές. Αρχίστε, αν έχετε την καλοσύνη:

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

ΑΝΤΡΕΑΣ ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ :

Κυρίες και κύριοι,

Περνάμε στις μέρες μας από μια φάση επαναπροσδιορισμού χαρακτήρα, πορείας και στόχων της τεχνολογίας μέσα σε έναν κόσμο που δοκιμάζεται από μια σειρά βασικά προβλήματα που σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την τεχνολογία. Ας αναφερθούμε μονάχα στην ένταση των εξοπλισμών, στην ενέργεια, στο περιβάλλον, στην ηλεκτρονική καταπίεση. Ο προβληματισμός αυτός έχει επίδραση σημαντική και στον επαναπροσδιορισμό φυσιογνωμίας και στόχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ιδιαίτερα της τεχνολογικής.

Οι ανθρωπιστικές επιστήμες είχαν πάντα κάποιο μερίδιο στην τεχνολογική παιδεία. Η Βιομηχανική Επανάσταση δημιούργησε ανάγκες μεγάλης τεχνολογικής εξειδίκευσης που οδήγησε στο πανεπιστημιακό μοντέλο von Humboldt. Στο μοντέλο αυτό, που κάποια μορφή του έχει διατηρηθεί στη χώρα μας μέχρι τα σήμερα, οι ανάγκες της εξειδικευμένης εκπαίδευσης και ο σχεδόν απόλυτος φορμαλισμός της δεν αφήνουν περιθώρια για αναζητήσεις έξω από την αυστηρή εξειδίκευση. Ίσως μονάχα, και όχι πάντα, κάποια επαφή με τη φιλοσοφία ή την επιστημολογία με μάλλον άκαμπτες και τυποποιημένες μορφές τους.

Με την ανάπτυξη, σε βάθος και πλάτος, της Τεχνολογίας η τεχνολογική παιδεία δεν μπορεί πια να στοχεύει στην απόλυτη εξειδίκευση, μια και η διδασκαλία δεν μπορεί να καλύψει το σύνολο της γνώσης σε οσοδήποτε στενό τομέα, αλλά μεταφέρει το κέντρο βάρους στη μέθοδο και στις βασικές αρχές. Στην πορεία αυτή αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο η ανάγκη της ανθρωπιστικής παιδείας που έχει τελικά τους ίδιους στόχους: μέθοδοι και βασικές

αρχές. Αναγνωρίζεται όλο και πλατύτερα ότι η ανθρωπιστική παιδεία αυγαταίνει τις πνευματικές ικανότητες και καλλιεργεί τις ικανότητες και συνήθειες που συνιστούν τη δημιουργικότητα, τη δυνατότητα να σκέφτεται κανείς απλά και λογικά, την ικανότητα για την οργάνωση της αντιμετώπισης οποιουδήποτε προβλήματος του οποίου τα βασικά συστατικά μπορούν να προσδιοριστούν. Αναγνωρίζεται ότι η συγκέντρωση της εκπαίδευσης σε καθαρά τεχνολογικά πλαίσια μπορεί να ζημιώσει ακόμη και τους άμεσους στόχους της στερώντας τα δημιουργικά μυαλά από την καλλιέργεια πλατύτερων στόχων και δραστηριοτήτων, όπως σημειώνει ο διαπρεπής ιστορικός της Τεχνολογίας Lewis Mumford.

Καθώς η ανθρωπιστική παιδεία βελτιώνει τις αναλυτικές αλλά και συνθετικές νοητικές ικανότητες και αναπτύσσει τη φαντασία και δημιουργικότητα, χτίζει καλύτερο υπόβαθρο και για την τεχνολογική παιδεία. Πολλές μελέτες τα τελευταία χρόνια έδειξαν ότι στους τεχνολόγους λείπουν γενικά πολλές από τις παραπάνω ποιότητες και η απόδοσή τους μειώνεται από την έλλειψη κοινής λογικής, τη μηχανιστική αντιμετώπιση των προβλημάτων τους και το σύνδρομο της μη-επικοινωνίας. Ο εξειδικευμένος τεχνολόγος δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά αν όλο που κουβαλάει μαζί είναι η ειδικότητά του. Τα καθημερινά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα χρειάζονται ανοιχτό μυαλό, γενικές γνώσεις, αντίληψη της ανθρώπινης φύσης. Είναι γενική η αντίληψη ότι οι ηγετικές ικανότητες του τεχνολόγου αναπτύσσονται με πλατιά ανθρωπιστική παιδεία. Η αντίληψη αυτή δεν άλλαξε για δυο χιλιετηρίδες, αφού ο Βιτρούβιος έλεγε ότι

«Αυτοί που απόκτησαν ειδικότητα χωρίς γενική μόρφωση δεν μπόρεσαν ποτέ να φτάσουν στο επίπεδο της αυθεντίας που αντιστοιχεί στις προσπάθειές τους. Αλλά όσοι έχουν πλατιά κατάρτιση και στις δύο περιοχές, όπως όσοι έχουν αρματωσιά σε όλο το κορμί τους, φτάσαν γρηγορότερα στο στόχο τους και απόκτησαν αυθεντία στο αντικείμενό τους».

Και ακόμη παλιότερα έχουμε την άποψη του Ξενοφάντα, ότι

«οι μηχανικές τέχνες φέρουν ένα κοινωνικό στίγμα και σωστά δεν εκτιμώνται στις πόλεις μας... (Οι τεχνολόγοι) δεν

έχουν χρόνο να αριερώνουν στους φίλους τους και στην πατρίδα. Γι' αυτό και θεωρούνται κακοί φίλοι και κακοί πολίτες».

Η αναζήτηση σχέσεων στη διδασκαλία της τεχνολογίας και των ανθρωπιστικών επιστημών δεν είναι λοιπόν νέα υπόθεση. Στην πραγματικότητα, όπως είπαμε παραπάνω, οι ανάγκες εξειδίκευσης που δημιουργήθηκαν από τη Βιομηχανική Επανάσταση συγκέντρωσαν την προσοχή στην τεχνολογική εκπαίδευση με συνακόλουθο παραμέλημα της ανθρωπιστικής παιδείας για τους τεχνολόγους.

Η Τεχνολογική Επανάσταση του αιώνα μας, που συνεχίζεται, δημιούργησε νέες ανάγκες. Οι τεχνολογικές επιστήμες αναπτύχθηκαν σε τέτοιο βάθος που καθολική γνώση τους δεν είναι πια δυνατή. Αυτό που χρειάζεται δεν είναι πια η, ανέφικτη, καθολική γνώση αλλά ένας μίτος που θα μας οδηγεί μέσα από αυτή. Παραπέρα, έρευνες σε βάθος κάθε επιστήμης, που επέβαλε η Τεχνολογική Επανάσταση, έφεραν στο φως μια πλευρά των επιστημών: δεν υπάρχουν στεγανά ανάμεσά τους. Οι πρώτες, και πιο απλοϊκές, επιστημονικές έρευνες υπόθεσαν, για ευκολία τους, ότι δεν υπάρχουν αξιόλογες σχέσεις ανάμεσά τους. Τα μοντέλα που βρήκαν, τα προχώρησαν σε μεγάλο βάθος. Στο βάθος τούτο μπόρεσαν να δουν καθαρότερα τους γειτόνους: όλες τις άλλες επιστήμες. Έτσι, σήμερα η επιστημονική έρευνα γίνεται διακλαδική μια και διαπιστώνεται η παράλειψη στην αρχική υπόθεση της χαλαρής σύνδεσης. Λαμπρό παράδειγμα η Εμβιομηχανική: η μηχανική των εμβίων οργανισμών. Ας αναφέρουμε απλά, χωρίς φιλοδοξία εξάντλησής τους, μερικές από τις περιοχές διακλαδικής έρευνας ανάμεσα στις τεχνολογικές και φιλοσοφικές, φιλολογικές επιστήμες:

1. Υπολογιστική Γλωσσολογία. Θεωρία πληροφοριών και επικοινωνιών.
2. Αισθητική των κατασκευών και βιομηχανική αισθητική.
3. Κυβερνητική. Τεχνητή νοημοσύνη.
4. Συμβολική Λογική.
5. Αρχαιομετρία. Αρχαιοτεχνολογία.

Η σχέση μιας Φιλοσοφικής Σχολής με τις Τεχνολογικές Σχολές, καθολικά θεωρούμενη τώρα, φαίνεται σε όλα τα επίπεδα στο σχήμα 1.

Η Φιλοσοφική Σχολή περιβάλλεται από διάφορους κύκλους αλληλεπίδρασης με τις Τεχνολογικές Σχολές. Ο εσωτερικός κύκλος είναι ιστορικός. Αναφέρεται στην ιστορία κάθε μιας από τις επιμέρους επιστήμες.

Ο δεύτερος κύκλος είναι ο επιστημολογικός. Πραγματεύεται φιλοσοφικά προβλήματα της κάθε τεχνολογικής επιστήμης ή και όλων μαζί.

Ο τρίτος κύκλος σχετίζεται με τη διακλαδική έρευνα. Πάνω του βρίσκονται τα διάφορα αντικείμενα της διακλαδικής έρευνας.

Το ότι σχεδιάσαμε στο κέντρο τη Φιλοσοφική Σχολή δε σημαίνει βέβαια ότι βλέπουμε τη Τεχνολογική Παιδεία να έχει το κέντρο της στη Φιλοσοφία και τις σχετικές επιστήμες. Απλά, το σχήμα μας είναι ένα κομμάτι από ένα γενικότερο διάγραμμα όπου κάθε επιστημονικός τομέας περιβάλλεται από έναν αριθμό κύκλων διακλαδικής σύνδεσης της επιστήμης αυτής με τις άλλες.

Μετά την πρώτη μας απόπειρα να τοποθετήσουμε μια Φιλοσοφική Σχολή σε ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, ας δούμε πιο συστηματικά τα συστατικά της φυσιογνωμίας μιας τέτοιας σχολής.

Η φυσιογνωμία μιας πανεπιστημιακής σχολής προσδιορίζεται από την οργάνωση και την κατεύθυνσή της στο διδακτικό και τον ερευνητικό τομέα. Έτσι καθοριστικά στοιχεία αυτής της φυσιογνωμίας είναι:

1. Η οργάνωση και η διάρθρωση των σπουδών. Και φυσικά δεν εννοούμε μονάχα το μηχανισμό των στοιχείων αυτών, λόγω χάρη τους κύκλους σπουδών, τις εξετάσεις, τη βαθμολογία, αλλά και την ουσία τους, όπως τις μέθοδοι διδασκαλίας και ελέγχου στην πρόοδο, την αλληλουχία και αλληλένδεση των μαθημάτων. Βασικά στοιχεία είναι η επαγωγική ή απαγωγική διδασκαλία και η καθέδρα ή ο διάλογος.

2. Η κατεύθυνση των σπουδών. Πρώτα-πρώτα η ύπαρξη κατεύθυνσης σε αντίθεση με την πιο κλασική αντιμετώπιση της εκπαίδευσης χωριστά στα αντικείμενα συγκεκριμένων ακαδημαϊκών λειτουργιών-εδρών. Η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε διάφορες κατευθύνσεις. Η δυνατότητα του φοιτητή να σχεδιάζει μόνος του ένα πρόγραμμα σπουδών ανάλογο με τα ενδιαφέροντά του.

3. Οι στόχοι της επιστημονικής έρευνας στη Σχολή. Σήμερα έχει γίνει γενικά αποδεκτό (εκτός φυσικά από την Ελλάδα) ότι εκπαίδευση χωρίς έρευνα δεν είναι δυνατή, σε όλες τις βαθμίδες της. Έτσι, βασικό αντικείμενο μιας Σχολής είναι η επιστημονική έρευνα. Και το θέμα της έρευνας, όπου γίνεται, δεν αντιμετωπίζεται ενιαία. Πάλι η οργάνωση της έρευνας μπορεί να έχει εδρoκεντρική ή διακλαδική βάση, πέρα από τις γνωστές (και παραπλανητικές) διακρίσεις σε βασική, εφαρμοσμένη, κτλ.

Η φυσιογνωμία μιας νέας Σχολής θα πρέπει να σχεδιαστεί ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο θα λειτουργήσει και τους γενικότερους κοινωνικούς στόχους που θα υπηρετήσει.

Το ακαδημαϊκό περιβάλλον στο οποίο θα ενταχθεί μια Σχολή έχει καθοριστική επίδραση, σ' ένα βαθμό, στη φυσιογνωμία της. Σ' αυτό το πλαίσιο, σημαντικοί παράγοντες θα είναι:

1. Το είδος και η κατεύθυνση των άλλων Σχολών. Σύγχρονες τεχνολογικές σχολές έχουν πολύ φιλελεύθερη ακαδημαϊκή φιλοσοφία και προσανατολίζονται λιγότερο προς την απρόσωπη διδασκαλία και τη μαζική παραγωγή αποφοίτων και περισσότερο προς την επαγωγική διδασκαλία με προσωπική σύνδεση και κοινή αναζήτηση διδασκόντων και διδασκόμενων. Βέβαια, η αρχή της πολυφωνίας θα επέτρεπε σημαντική διαφοροποίηση. Είναι όμως φανερό πως μια τέτοια διαφοροποίηση θα ήταν παραδεκτή μόνο προς την πρόοδο και όχι την πισωδρόμηση.

2. Οι διδακτικές ανάγκες των άλλων Σχολών. Είναι φανερό πως μια νέα Σχολή, ιδιαίτερα στο πλαίσιο που εξετάζουμε εδώ, θα έχει πολλές υποχρεώσεις στις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των Τεχνολογικών Σχολών σε ανθρωπιστική παιδεία.

3. Σημαντικότερος, κατά τη γνώμη μου, παράγοντας είναι η ερευνητική κατεύθυνση των άλλων Σχολών. Στον κόσμο της διακλαδικής έρευνας που ζούμε σήμερα είναι αδιανόητο το μοντέλο της εδρoκεντρικής έρευνας που περιορίζεται από τέσσερις πανύψηλους ιδεατούς τοίχους. Έτσι η νέα Σχολή που εξετάζουμε θα πρέπει να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες που δίνουν οι υπάρχουσες ερευνητικές δραστηριότητες αλλά και να αναπτύξει νέες που να δίνουν τη δυνατότητα για διακλαδική ερευνητική συνεργασία.

Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι οι εθνικές ανάγκες για εκπαίδευση και μετεκπαίδευση πρέπει να είναι η αρετηρία για κάθε νέα Σχολή. Στην περίπτωση μας, είναι τόσο χαμηλοί οι δείκτες δασκάλων και άλλων πτυχιούχων στις ανθρωπιστικές σπουδές που, τουλάχιστο, δεν πρέπει να υπάρχει απαγορευτικός φραγμός για Φιλοσοφική Σχολή. Αυτό φυσικά δεν πρέπει να οδηγήσει, όπως γίνεται συνήθως, στη δημιουργία μιας Σχολής με κριτήριο τους διαθέσιμους για καθηγητοποίηση αλλά με βάση τους γενικότερους εθνικούς στόχους, οικονομικούς, κοινωνικούς, παραγωγικούς, που πρέπει κάποτε να διαμορφωθούν.

Η φυσιογνωμία μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε Τεχνολογικό περίγυρο θα πρέπει να καθορίζεται και από τις υπάρχουσες ανάγκες σε επιστημονική έρευνα, μέρος των στόχων που αναφέραμε παραπάνω. Και πρέπει να συμπληρώσουμε ότι η επιστημονική έρευνα πρέπει να έχει ένα ελάχιστο επίπεδο, και εκτός στόχων ακόμη, για να μπορέσει να διατηρηθεί υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Η βολική θεωρία του καλού δασκάλου είναι σήμερα ξεπερασμένη. Δεν νοείται πανεπιστημιακή διδασκαλία που να είναι ξεκομμένη από την επιστημονική έρευνα, για δυο κύρια λόγους:

1. Η έρευνα είναι αναπόσπαστο κομμάτι της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.
2. Η διατήρηση υψηλού επιπέδου επιστημονικής κατάρτισης αλλά και αξιοπρέπειας και αυτοπεποίθησης στο διδακτικό προσωπικό προϋποθέτει τη διενέργεια απ' αυτό αξιόλογης επιστημονικής έρευνας με διεθνή προβολή.

Τελευταίο στοιχείο στη σειρά, αλλά όχι και σε σημασία, είναι η υπάρχουσα πείρα στην Ελλάδα και στον κόσμο από ανάλογες προσπάθειες. Εδώ το ένα άκρο είναι η πιστή αντιγραφή και το άλλο η νέα ανακάλυψη του τροχού. Κάθε νέα Σχολή πρέπει να έχει κάτι καινούριο να δώσει, ξεκινώντας όμως από την πείρα που υπάρχει.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναλύσουμε σύντομα δύο μοντέλα ανθρωπιστικών σπουδών σε Τεχνολογικό περιβάλλον. Εξαιρούμε φυσικά το εσωστρεφές μοντέλο των τεχνολογικών σχολών με άκρα εξειδίκευση και τυπική μόνο επαφή με τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Θα αναφερθούμε σε εξωστρεφή μοντέλα που έχουν σα στόχο τη σε μεγάλο βαθμό διακλαδική παιδεία.

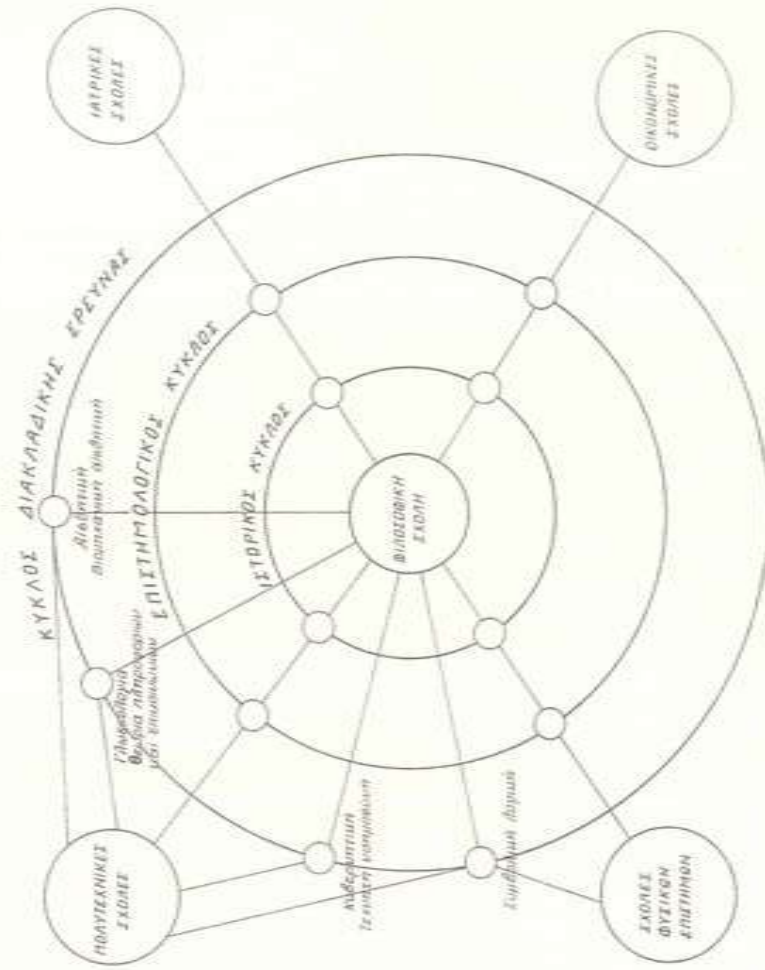
Στο πρώτο μοντέλο (σχήμα 2), με τυπικό εκπρόσωπο το Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασσαχουσέττης (MIT), οι Τεχνολογικές Σχολές και η Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών είναι ευδιάκριτα ανεξάρτητες και παριστάνονται με τους μεγάλους κύκλους. Οι μικροί κύκλοι που τους περιβάλλουν είναι τα διακλαδικά διδακτικά αντικείμενα κάθε Σχολής. Το πρόγραμμα σπουδών κάθε Σχολής έχει δεσμούς με τα περιφερειακά μαθήματα των άλλων. Οι δεσμοί αυτοί είναι γενικά κινητοί για να προσαρμοστούν στα γενικά ενδιαφέροντα των σπουδαστών. Είναι δυνατό, μικρές ομάδες σπουδαστών με υψηλό επίπεδο να διαμορφώσουν ειδικά διακλαδικά προγράμματα υψηλών φιλοδοξιών, που παριστάνονται στο σχήμα σαν μικρότεροι ανεξάρτητοι κύκλοι.

Στο δεύτερο μοντέλο (σχήμα 3), τα προγράμματα σπουδών έχουν σημαντική επικάλυψη και είναι σε μεγάλο βαθμό διακλαδικά. Κάθε σπουδαστής επιλέγει ένα κύριο αντικείμενο (*major*) και ένα ή δύο δευτερότερα (*minors*) από τελείως διαφορετικές επιστήμες. Οι Σχολές διατηρούν την αυτοτέλειά τους αλλά η φυσιογνωμία τους έχει προσαρμοστεί στον έντονα διακλαδικό χαρακτήρα των προγραμμάτων. Τυπικός εκπρόσωπος αυτής της μορφής είναι το Πανεπιστήμιο Johns Hopkins.

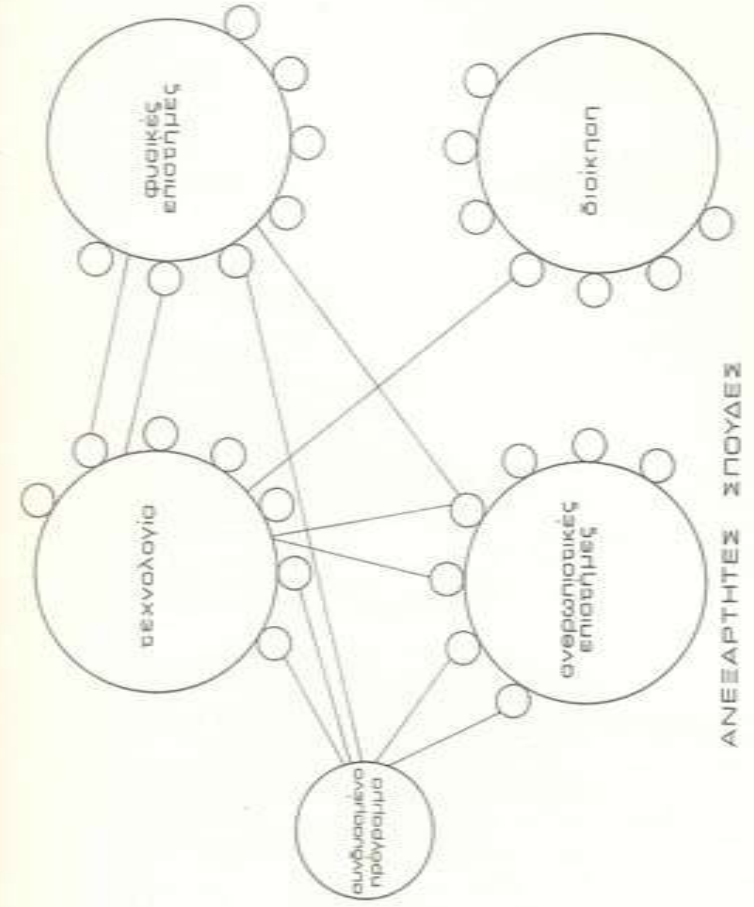
Τα ελληνικά πανεπιστήμια έχουν σχολές γενικά εσωστρεφείς. Υπάρχουν και σοβαρά νομικά εμπόδια για τις πιο εξωστρεφείς σπουδές που πρέπει να ξεπεραστούν.

Συνοψίζοντας, θα ήθελα να σημειώσω μερικά βασικά σημεία που θα πρέπει να συζητηθούν εδώ.

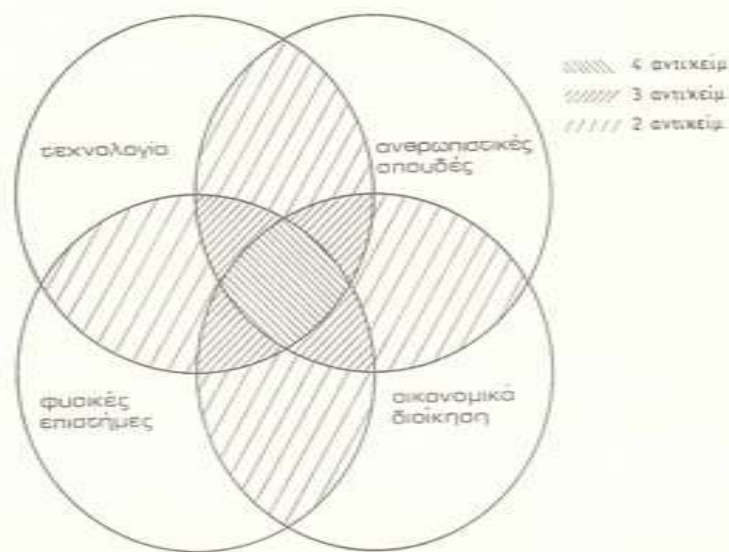
1. Ανθρωπιστική παιδεία και τεχνολόγοι.
2. Οργανωτική δομή μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο.
3. Εκπαιδευτική σχέση με τις Τεχνολογικές Σχολές.
4. Ερευνητική σχέση με τις Τεχνολογικές Σχολές.
5. Γενικοί εκπαιδευτικοί και ερευνητικοί στόχοι.
6. Συστατικά της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας μιας τέτοιας Σχολής.
7. Μεθόδευση ανάπτυξης της σχολής αυτής.

Σχήμα 1

Σχήμα 2

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Σχήμα 3

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΡΟΓΓΥΛΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ρωτώ τον καθηγητή Γιάννη Κακριδή, αν θέλει ν' ανοίξει τη συζήτηση.

Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΗΣ: Αγαπητοί φίλοι, αυτό είναι ένα ξαφνικό που με βρίσκει, να σηκωθώ να μιλήσω απροετοίμαστος για ένα θέμα τόσο βασικό και τόσο σημαντικό, όπως το παρουσίασε ο κ. Δημαρόγκωνας. Θεωρητικά είμαι απόλυτα σύμφωνος ότι πρέπει να λείψουν τα Σινικά Τείχη που χώρισαν τις επιστήμες παλαιότερα — και περισσότερο εγώ είμαι ιστορικός, δεν είμαι φιλόλογος, εγώ είμαι στ' αρχαία ελληνικά, δεν ξέρω τη νεοελληνική επιστήμη. Είμαι απολύτως σύμφωνος. Αλλά να μπω στις λεπτομέρειες —θα μου επιτρέψτε, είμαι άνετοιμος.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ευχαριστώ πολύ τον κ. Κακριδή. Μήπως ο κ. Κριαράς, ο κ. Πεντζίκης, κάποιος άλλος, θα ήθελε να μιλήσει; Σέβομαι τις επιφυλάξεις σας, κύριοι συνάδελφοι, αλλά ρωτώ γιατί έτσι είχε μεθοδευτεί να προχωρήσει η συζήτηση.

Σας διαβάζω μια επιστολή προς το Συμπόσιο του καθηγητή Φάνη Ι. Κακριδή.

Λυπούμαι πολύ που δεν θα μπορέσω να πάρω μέρος στο Πρώτο Συμπόσιο Νεοελληνικής Ποίησης στην Πάτρα, όσο και αν θα το επιθυμούσα, γιατί θα βρίσκομαι στη Γερμανία. Όμως θα ήθελα, και σας παρακαλώ, να μεταφέρετε στους οργανωτές και στα μέλη της συνάντησης τα συγχαρητήριά μου για την πρωτοβουλία τους και τον ενθουσιασμό μου για την πρόταση το «τεχνολογικό» Πανεπιστήμιο Πατρών να συμπληρωθεί, ή καλύτερα να ολοκληρωθεί με μια Φιλοσοφική Σχολή, που προσωπικά δεν την φαντάζομαι

πολύ διαφορετική από αυτές που λειτουργούν ήδη σε άλλα Πανεπιστήμια.

Στο στρογγυλό τραπέζι, όπου μου έγινε η τιμή να προσκληθώ, θα έλεγα ίσως, αν δεν με προλάβαινε άλλος συνάδελφος, τα ακόλουθα:

«...Και από μίαν άλλη άποψη η ενσωμάτωση μιας Φιλοσοφικής Σχολής στο "τεχνολογικό" Πανεπιστήμιο θα είναι κέρδος μεγάλο. Στις Φιλοσοφικές Σχολές φοιτούν πάντα περισσότερες κοπέλες, χαριτωμένες —οι περισσότερες. Και πάλι στις τεχνολογικές ειδικότητες φοιτούν περισσότεροι νέοι, λεβέντες —οι περισσότεροι. Τα παιδιά αυτά δεν γίνεται να μη συντροφευτούν και φαντάζομαι πως οι συζητήσεις τους θα έχουν μεγαλύτερη κοσμοθεωρητική και επιχειρηματολογική πληρότητα, όταν δίπλα στους αυριανούς τεχνοκράτες θα κάθονται οι αυριανοί παιδαγωγοί και στοχαστές. Και κάτι ακόμα:

Σε αυτές τις νεανικές συντροφίες, το ξέρουμε, θεμελιώνονται και δημιουργούνται αργότερα πλήθος καλότερες συζυγίες. Ας σκεφτούμε πόσο κοινωνικά ευεργετικό θα είναι κάτι τέτοιο, όταν σμίγουν οι διαφορετικές ειδικότητες. Ευεργετικό από οικονομική άποψη καθώς οι —κατά τεκμήριο— χαμηλές αποδοχές των θεωρητικών επιστημόνων θα αντισταθμίζονται στον οικογενειακό προϋπολογισμό από τις —κατά τεκμήριο— υψηλές αμοιβές των τεχνολόγων. Και από μίαν ακόμα άποψη, σημαντικότερη: θα είναι πολύ όμορφο όταν στην καθημερινή ζωή, στο μικρό και στο μεγάλο, τεχνολογία και λογοτεχνία θα αλληλοσυμπληρώνονται, ο θεωρητικός στοχασμός θα συναντιέται με τον πρακτικό λογισμό, η ορθολογιστική αντιμετώπιση των προβλημάτων με την κάπως ονειρική, αλλά γι' αυτό και εμπνευσμένη ποιητική και φιλοσοφική εμπειρία».

Αυτά... και ένα κάποιο χαμόγελο

Φ. Ι. Κακριδής

ΕΛΕΝΗ ΒΑΚΑΛΟ: Στις εικαστικές τέχνες επίσης υπάρχουν τάσεις που επιζητούν τη συνεργασία των καλλιτεχνών με τεχνικούς ορισμένων τομέων. Όστε πέρα από την ανάγκη της έρευνας στην καλλιτεχνική παιδεία (που έχει πλατιά εφαρμογή στην επιστημονι-

κή ανάλυση του οπτικού φαινομένου), τέτοια κέντρα ερευνητικά-τεχνολογικά μπορεί να είναι παραγωγικά-δημιουργικά επίσης για τους καλλιτέχνες που θα συνεργαστούν μαζί τους. Ήθελα αυτό να το καταθέσω για να ανοίξει το θέμα της σχέσης τεχνολογίας-τέχνης και προς τον τομέα των εικαστικών τεχνών και των μελετητών των εικαστικών τεχνών.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ευχαριστώ πολύ κα Βακαλό. Λοιπόν, μπορούμε ν' αρχίσουμε, Κύριε Μπελεζίνη.

Α. ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ: Δεν πιστεύω ότι θα είχα να κάνω παρά μόνο γενικές προτάσεις. Εάν, όπως το εύχομαι, ιδρυθεί η νέα Φιλοσοφική Σχολή, φοβάμαι ότι η μόνη... συμβολή μου θα περιοριστεί στον ενθουσιασμό που έδειξα όταν, εδώ κι ένα χρόνο, ο κ. Αντρέας Δημαρόγκωνας ανακοίνωσε σε μια ομάδα φίλων τις πρώτες σκέψεις για την ίδρυση Φιλοσοφικής Σχολής σε εντελώς νέες βάσεις.

Ωστόσο, αν θα ήμουν σε θέση να πω κάτι, αυτό θα ήταν τί δε θα ήθελα να συμβεί σε μια Φιλοσοφική Σχολή. Έτσι, δε θα ήθελα ν' ακούσουν οι νέοι φοιτητές αυτό που εμείς ακούσαμε από ορισμένους καλούς μας δασκάλους, όταν πρωτοπήξαμε στο αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής του Αθήνησι: «Εδώ, κύριοι, δεν ήρθατε για να διαβάσετε ποίηση· ήρθατε για να μάθετε 'Όμηρο'! Ακόμα, και σήμερα, φοβάμαι, ακούγονται δυο φωνές, που ορίζουν δυο διαφορετικές στάσεις. Η πρώτη φωνή που εξάπτεται από το δικό της πάθος, κηρύσσει: «Ποίηση· όχι επιστήμη»· η άλλη, που έχει τα δικά της δίκαια: «Επιστήμη, όχι ποίηση!»

Αν, λοιπόν, ιδρυθεί Φιλοσοφική Σχολή στο πλαίσιο ενός τεχνολογικού Πανεπιστημίου, υπάρχει πιθανότητα να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα σ' αυτές τις δύο αξιώσεις και στάσεις, και να υπάρξει σύμπνοια μεταξύ ποίησης-δημιουργίας και σπουδής-έρευνας. Βέβαια, υπάρχει ο φόβος μέσα σ' ένα τεχνολογικό περιβάλλον να εκτεχνικευτούν πολλές πλευρές της παραδοσιακής φιλολογίας. Είναι μάλλον αναπόφευκτο να εκδηλωθεί τέτοια ροπή στις γλωσσολογικές προσεγγίσεις της ποίησης και, γενικότερα, στη μελέτη της γλώσσας. Ωστόσο, μπορούμε να διδαχτούμε από τις θετικές και αρ-

νητικές πλευρές της άποψης που επικαλείται, για ν' απορρίψει τελικά ως μονομερή, ο Edward Stankiewicz. Κατά την άποψη αυτή νο μελετητής της ποίησης που γνωρίζει τα λογοτεχνικά πράγματα θα έμοιαζε με το γείτονα που έχει τα πυρομαχικά, ενώ ο γλωσσολόγος είναι ο γείτονας που έχει το όπλο. Ο συνδυασμός των μέσων μπορεί να αποφέρει πλούσιο κινήγιο. Ενδέχεται, μάλιστα, σε λίγο να παρεμβληθεί και ένας τρίτος, μνημένος αποφασιστικότερα στο τεχνολογικό πνεύμα και τις μεθόδους του, που θα κρατάει τη σκανδάλη. Αλλά και αυτός ο φόβος δεν πρέπει να παραλύσει τη βούληση για συνεργασία ανάμεσα σε κατευθύνσεις και κλάδους, που φαίνονται άσχετοι και διαφορετικοί, που δεν παύουν όμως να πηγάζουν από το ενιαίο ανθρώπινο πνεύμα. Άλλωστε δεν είναι μόνο η εποχή μας που ευνοεί τη ροπή στην εκτεχνίκευση των όρων και των μεθόδων. Ήδη η ορολογία της γραμματικής που διαμορφώθηκε μέσα στο περιβάλλον της ελληνικής γλώσσας είναι μια παραχώρηση, και, μάλιστα, γενναία, στην τεχνική σκέψη με την ευρύτερη σημασία της λέξης. Δε γίνεται παρά να συμπορευτούμε με το πνεύμα του αιώνα και μέσα απ' αυτό να αντιδράσουμε ή να περιστείλουμε τις όποιες αρνητικές του πλευρές. Συνεπώς η ίδρυση μιας Φιλοσοφικής Σχολής στα πλαίσια ενός τεχνολογικού Πανεπιστημίου και σε διερευνητική συνάρτηση με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του θα επιδράσει θετικά στις φιλολογικές σπουδές και στις φιλοσοφικές ζητήσεις.

Για να διαφοροποιηθεί, πάντως, η Σχολή αυτή και ν' ανταποκριθεί στις σημερινές ανάγκες, θα πρέπει, κατά τη διάσταση του βάρους, να δώσει έμφαση στην ανθρώπινη «γλώσσα» εν γένει και στα παράπλευρα συστήματα, μουσικά, εικαστικά, θεατρικά, ορχηστρικά, κινηματογραφικά. Υπάρχουν ακόμη πολλές προκαταλήψεις που πρέπει να υπερνικηθούν. Ο ωραίος αφορισμός του Ελύτη — που μεταφέρω εδώ από μνήμης — πως αν τα αρθρόνια δεν κελαιθούσαν, όπως κελαιθούν, θα μιλούσαν Ελληνικά, ή ο βαθύς καημός του Νίκου Εγγονόπουλου πως δε θα φοβόταν να πεθάνει, αν ήταν βέβαιος πως οι άγγελοι μιλάνε Ελληνικά, ισχύουν στο πεδίο της ποίησης, γιατί ακριβώς στο πεδίο αυτό δεν αντέχει καμιά μισαλλοδοξία.

Ανθρώπινη γλώσσα-ελληνική γλώσσα.

Η δεύτερη ορίζει την οριζόντια διάσταση. Σε μια τουλάχιστον Φιλοσοφική Σχολή το βάρος πρέπει να πέσει στα Νέα Ελληνικά και

στα συνακόλουθα μορφώματα του νεοελληνικού βίου, πνεύματος και τέχνης.

Άλλωστε, ωριμάζουν ολοένα και περισσότερο οι συνθήκες που θα επιτρέψουν να αναγνωρισθεί η κεντρική θέση των Νέων Ελληνικών στην παιδεία και στην εκπαίδευση (και την ανώτατη, βέβαια). Υπάρχει μια αυθεντικά νεοελληνική παράδοση που θεμελιώνει τις κάθε άλλο παρά πρωτότυπες αυτές προτάσεις. Ο Αντώνιος Φατσάς, μαθηματικός και θεωρητικός των εκπαιδευτικών μας πραγμάτων, πρότεινε ήδη από τα μέσα του περασμένου αιώνα ανα συστηθώσιν ειδικαί σχολαί ουχί μόνον της Ελληνικής και της Λατινικής, αλλά και των νεωτέρων γλωσσών, ήγγουν της Γαλλικής, της Γερμανικής, της Ιταλικής, της Αγγλικής, της Ρωσικής, της Τουρκικής, της Αραβικής, της Περσικής και της Ινδικής και αυτής ακόμη της Σινικής δια να μορφώνονται γλωσσουμαθείς: επειδή η νέα Ελλάς δεν έχει εμπορικές σχέσεις με τον Πλάτωνα, τον Όμηρον και τους Μυρμιδόνες του Αχιλλέως: αλλά θα αναπτυχθεί πνευματικώς δια της Δύσεως, όταν προσέχη να ειλέγη και μιμήται φρονίμως, και θα πλουτίση και ενισχυθή δια των σχέσεων αυτής με τους λαούς της Ανατολής: η δε Ελλάς είναι δι' ημάς η Κιβωτός του Νώε.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ευχαριστώ πολύ. Ο κ. Γεωργουσόπουλος.

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Θα προσπαθήσω να είμαι σύντομος, ελπίζοντας ότι θα μετάσχω στη συζήτηση αργότερα, όταν γενικευθεί. Θα προσπαθήσω νά 'μαι σύντομος. Εγώ θα ήθελα νά 'μουν λίγο πρακτικότερος απόψε.

Σκεφτόμουν τα γοητευτικά σχήματα που πρότεινε προηγουμένα ο καθηγητής κ. Δημαρόγιαννας και προσπαθούσα να τα εντάξω μέσα στην πανεπιστημιακή ελληνική πραγματικότητα. Θέλουμε δεν θέλουμε, στην Ελλάδα το Πανεπιστήμιο (και δεν ξέρω πότε θα μπορούσαμε να ξεφύγουμε απ' αυτές τις παγίδες, οι οποίες είναι πολλές φορές για όλους μας παγίδες, δηλ. δεν μας τις έχουν στήσει αλλά έχουμε στήσει και εμείς παγίδες στον εαυτό μας), έχει συνδεθεί το ελληνικό πανεπιστήμιο με τον επαγγελματισμό. Σκέπτομαι λοιπόν μέσα σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, μ' αυτές τις τέσσερις ή πέντε βασικές λειτουργούσες Σχολές, οι οποίες παρέχουν

ένα δίπλωμα ασκήσεως επαγγέλματος, μια Φιλοσοφική Σχολή κινδυνεύει να είναι η πολυτέλεια, κινδυνεύει να είναι το περιττό. Διότι ή θα καταλήξουμε να δίνουμε ένα χαρτί, επιτρέψτε μου να το πω έτσι, για μια επαγγελματική καριέρα, οπότε, θέλουμε δεν θέλουμε, θα ξαναπέσουμε πάλι στα γνωστά πρότυπα (διότι αυτό είναι το ζητούμενο απέξω!) ή η Σχολή αυτή θα είναι μια πολυτέλεια μέσα σ' ένα περιβάλλον, το οποίο θα υπόσχεται επαγγελματική καριέρα και ταυτόχρονα θα δίνει και την πολυτέλεια που θά 'ναι φορτίο για τους τροφοίμους μιας άλλης, ίσως αριστοκρατικής υφής παιδείας, την οποία βλέπω, προς το παρόν τουλάχιστον, το γνωστό περιβάλλον, το Πανεπιστημιακό, το φοιτητικό εννοώ, να το κλωτσά — θέλουμε δεν θέλουμε, λοιπόν θα πρέπει ν' αντιμετωπίσουμε τώρα αυτό το πρόβλημα:

Σχεδιάζεται μια Φιλοσοφική Σχολή σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, το οποίο δίνει πτυχία βιολόγων, δίνει πτυχία γιατρών, που ξέρουμε ότι αυτά, τα περισσότερα απ' αυτά, οδεύουν προς το επάγγελμα. Ταυτόχρονα θα τους ζητάμε, με μια επικοινωνούσα σχέση, να παίρνουν και κάποια φιλοσοφικά, αισθητικά ή ιστορικά μαθήματα. Απ' την άλλη μεριά, στο φοιτητή της Φιλοσοφικής Σχολής, που δεν θέλουμε να τον κάνουμε φιλόλογο στη Μέση Εκπαίδευση — διότι νομίζω ότι δεν είναι αυτό το μοντέλο που προτείνετε, αν δεν απατάμαι· αν πάλι θέλουμε να τον κάνουμε, πως το λένε, εκπαιδευτικό, έτσι, όπως συνήθως είναι η τροφοδοσία που γίνεται από το Πανεπιστήμιο στα υπάρχοντα προς τα έξω επαγγελματικά, τότε αυτομάτως θα πρέπει να προσαρμόσουμε στα μοντέλα που ζητά η Πολιτεία, δηλ. σ' ένα εγκύκλιο πρόγραμμα και φυσικά σ' αυτό το πρόγραμμα — ο φοιτητής μας αυτός, ο ιδανικός φοιτητής της σχεδιαζόμενης Σχολής, θα είναι ξένος.

Πρέπει λοιπόν να λυθεί αυτό το δίλημμα. Εγώ τουλάχιστον δεν μπόρεσα ακόμα να τακτοποιηθώ μέσα σ' αυτό το σύστημα. Φοβάμαι δηλ., ότι προτείνεται μια ουτοπία μέσα στην ελληνική πραγματικότητα, αυτή τη στιγμή. Εκτός πια αν η Φιλοσοφική Σχολή είναι ένα τμήμα, ενός Πανεπιστημίου που φιλοδοξεί να δώσει ένα βάθος, μια προοπτική στις σπουδές της. Δε θά 'ναι δηλ. μια Σχολή αυτόνομη, η οποία, αν είναι σαν τις άλλες, δεν ξέρω αν δεν θα πρέπει να θεωρηθεί περιττή: απλοδοτάτα του χρόνου θά 'χουμε άλλους

εκατόν πενήντα, το λιγότερο, αγωνιώντας νέους, που συγκέντρωσαν τους απαραίτητους βαθμούς και φοβάμαι ότι στην κλιμάκωση που έχει γίνει μέσα μας συνείδηση, θα είμαστε πέμπτοι, μετά το Πανεπιστήμιο Πατρών, θά 'μαστε πέμπτοι στη στάθμη της βαθμολογίας. Έτσι γίνεται μέχρι τώρα ιστορικά. Ή, λοιπόν, θα πρέπει να είναι ένα τμήμα, έστω προς το παρόν, που θα λειτουργεί μες στη συνείδηση κάποιων ελιτιστικά (: σ' αυτό το Πανεπιστήμιο διδάσκονται και άλλα μαθήματα, υπάρχει ένα τμήμα που δίνει ένα εύρος, δίνει μια διάσταση στις σπουδές του) ή θα πρέπει οπωσδήποτε να νομοθετηθεί αλλιώς πλέον η πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Αν λοιπόν δεν κάνουμε καθηγητές Μέσης — διότι, θέλουμε δε θέλουμε, αυτό κάνουν τ' άλλα Πανεπιστήμια και προσαρμόζονται σ' αυτό το πνεύμα, παράγουν συνέχεια και όχι πάντα επαρκείς καθηγητές Μέσης Εκπαίδευσης... Λοιπόν, δεν ξέρω αν θα πρέπει να επανέλθει ο κ. Δημαρόργκωνας ή κάποιος άλλος εκπρόσωπος του Πανεπιστημίου να δουν ακριβώς πώς θα λειτουργήσει αυτό το πρόβλημα. Εγώ το βλέπω ότι γίνεται ήδη δεκτό αυτό το πράγμα απ' το κράτος. Υπάρχουν οι προϋποθέσεις, υπάρχουν ακόμα και οι υποδομές και σκέπτομαι τη μοίρα αυτών των αποφοίτων, των πτυχιούχων ύστερ' από πέντε χρόνια.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ευχαριστώ πολύ, κ. Γεωργουσόπουλε. Νομίζω ότι το θέμα που θέσατε αναπόφευκτα θα αποτελέσει, αν όχι τον άξονα, τουλάχιστον έναν από τους βασικούς άξονες της συζήτησης. Ήδη και εγώ είχα, πολύ πεζά και μίζερα, σημειώσει εδώ την ερώτηση: «Πού θα διοχετευθούν οι απόφοιτοι μιας τέτοιας Σχολής;». Αυτό είναι το τεράστιο πρόβλημα: τί θα κάνουν με το πτυχίο αυτό στα χέρια τους; Αυτό οπωσδήποτε πρέπει να μας απασχολήσει. Τώρα ο κ. Καψωμένος, παρακαλώ, έχει το λόγο.

ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ: Η ως τώρα συμβολή των συνέδρων που προέρχονται από τον τεχνολογικό τομέα και γενικότερα από τις εφαρμοσμένες επιστήμες, έπεισαν, νομίζω, και τον πιο δύσπιστο για τη σκοπιμότητα που θα είχε η ίδρυση μιας Φιλοσοφικής Σχολής σε ένα τεχνολογικό Πανεπιστήμιο.

Ο βασικός εισηγητής εκάλυψε με πληρότητα όλες τις βασικές

όψεις του προβλήματος, έτσι που για μας δε μένει παρά να τις επιβεβαιώσουμε και να τις εξειδικεύσουμε όπου επιδέχονται εξειδίκευση.

Από τη μεριά μου ήθελα να θέσω δύο σημεία:

1. Δεν είμαι σίγουρος για τη σκοπιμότητα μιας ακόμη καθηγητικής Σχολής, που —αν δεν αλλάξουν οι σημερινές συνθήκες στη Μέση Παιδεία και η κρατική εκπαιδευτική πολιτική— κινδυνεύει να παράγει άνεργους πτυχιούχους διογκώνοντας το πνευματικό προλεταριάτο και τα συναφή κοινωνικά προβλήματα. Ενδεχόμενα η επιφύλαξή μου να μην ευσταθεί· δεν έχω τις απαραίτητες πληροφορίες για να τοποθετηθώ κατηγορηματικά πάνω σ' αυτό.

2. Εκείνο για το οποίο είμαι σίγουρος, μα κι έχω διαπιστώσει την κραυγαλέα απουσία του, είναι η ανάγκη ύπαρξης ενός ινστιτούτου ερευνών που να καλύπτει τον τομέα των ανθρωπιστικών επιστημών και ταυτόχρονα ν' ανταποκρίνεται στο σύγχρονο αίτημα μιας διακλαδικής συνεργασίας θεωρητικών και εφαρμοσμένων επιστημών: Η σημασία μιας τέτοιας συνεργασίας στο πεδίο της έρευνας είναι σχεδόν αυτονόητη. Η γόνιμη —αν και αμφισβητούμενη ακόμα— τάση χρησιμοποίησης μαθηματικών και στατιστικών μοντέλων στις επιστήμες του ανθρώπου, για να αποδώσει όλη τη δυναμική της έχει απόλυτη ανάγκη από τη διακλαδική συνεργασία. Η ανάπτυξη της επιστημολογίας ή της φιλοσοφίας των επιστημών, η ανάπτυξη της σημειωτικής ως επιστήμης που θα στέγαζε φαινομενικά άσχετους αλλά ουσιαστικά ομοειδείς κλάδους, όπως η θεωρία της επικοινωνίας, η κυβερνητική, η εθνολογία, η γλωσσολογία, η ερμηνεία της λογοτεχνίας, είναι αδύνατο να πραγματοποιηθούν χωρίς αυτή την προϋπόθεση.

Και για να μην παραλείψουμε την —εξαιρετικά ενδεικτική— σύνδεση του θέματος με το κύριο αντικείμενο του συμποσίου μας, ας θυμηθούμε πόσο ξεκάθαρα βγήκε από τους προβληματισμούς των προινών συνεδριάσεων η ανάγκη μιας συστηματικής πανεπιστημιακής έρευνας στους τομείς της θεωρίας και της ερμηνείας της λογοτεχνίας. Η ερμηνεία της λογοτεχνίας στα σχολεία μας αποτελεί τη μοναδική —αν δεν κάνω λάθος— περίπτωση μαθήματος που δεν έχει αντίστοιχο πανεπιστημιακού επιπέδου ερευνητικό κλάδο (οι μεμονωμένες προσπάθειες επιβεβαιώνουν τον κανόνα) και ο

καθηγητής της Μέσης είναι υποχρεωμένος να αυτοσχεδιάζει ή, στην καλύτερη περίπτωση, να επιδοθεί σε μια —υπεράνθρωπη σε σχέση με τους όρους δουλειάς— ατομική ερευνητική προσπάθεια. Δεν είναι η στιγμή για να δώσουμε μια εξήγηση του φαινομένου· είναι όμως καιρός να επιδιώξουμε τη θεραπεία του. Και σ' αυτό η συμβολή ενός ινστιτούτου διακλαδικών ερευνών θα ήταν αποφασιστική. Στα πλαίσιά του θα έβρισκαν τη θέση τους πολλοί άξιοι εργάτες της νεοελληνικής κρατικής, που για λόγους τυπικούς βρίσκονται έξω από τα πανεπιστήμια.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Ναι, νομίζω ότι ανοίγει μιαν άλλη προοπτική ο κ. Καφωμένος με αυτή την πρόταση: κάτι που πρέπει να μας απασχολήσει. Ο κ. Κοκύλης:

Ξ. Α. ΚΟΚΟΛΗΣ: Φαντάζομαι ότι πρέπει, πριν απ' όλα, να πω ότι τέλειωσα τη Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης, και ότι εκεί δουλεύω. Και δεν ξέρω αν αυτό είναι απλώς μια ομολογία, ή αν πρέπει και να «περηφανευόμαστε» —μερικοί έτσι πιστεύουμε. Αλλά αυτό το «περηφανευόμαστε» σημαίνει, ως ένα σημείο, και: «καθησυχάζουμε τις τύψεις που θά'πρεπε να έχουμε». Λέμε πάντα (κι όχι μόνον εμείς, της Θεσσαλονίκης, αλλά και άλλοι πολλοί) πως η Φιλοσοφική της Θεσσαλονίκης είναι καλύτερη από της Αθήνας, και αυτό πάρα πολλές φορές δημιουργεί ένα πρόβλημα οξύτερο από το πόση (και πόσο δικαιολογημένη ή αδικαιολόγητη) περηφάνεια προκαλεί η σύγκριση αυτή στους αποφοίτους της Θεσσαλονίκης (περηφάνεια μάλλον αδικαιολόγητη, πιστεύω). Το οξύτερο πρόβλημα είναι ότι η σύγκριση αυτή δημιουργεί στους Σαλονικιούς έναν εύκολο κι ίσως μετακινούμενο ερησυχασμό.

Αυτά τα λέω έτσι, κάπως «προκαταβολικά», αναγκασμένος, ίσως κατά έναν τρόπο, από όσα μας είπε ο απόφοιτος της αθηναϊκής (αν δεν κάνω λάθος) Φιλοσοφικής κ. Μπελεζίνης: «όχι πολλή ποίηση! Επιστήμη.».

Όσο για το θέμα μας, έχω να θέσω κάποια προβλήματα, που είναι μη πρακτικά και μη πιστικά, αλλά που είναι (φαντάζομαι) ριζικά. Το θέμα μας είναι αμια καινούρια Φιλοσοφική αφενός, και μέσα σ' ένα θετικής κατεύθυνσης Πανεπιστήμιο, αφετέρου». Τι

θετικά και τί αρνητικά χαρακτηριστικά θα προκύψουν; Και για τα θετικά χαρακτηριστικά έχουμε ήδη μιλήσει· αυτά μοιάζουν ολοφάνερα. Ωστόσο...

Σκέφτομαι, λ.χ., τη βασική διαίρεση σε επιστήμες θεωρητικές και θετικές. Θεωρητικές επιστήμες δεχόμαστε (εύκολα, κι από αδράνεια) πως είναι εκείνες που δουλεύουν και με το μυαλό, βεβαίως, αλλά και, ή κυρίως και, με την ψυχή: με πολλή ψυχή και με κάμποσο μυαλό. Από την άλλη, δεχόμαστε πως οι θετικές επιστήμες δουλεύουν όχι με την ψυχή, αλλά με το μυαλό· και το μυαλό ανήκει στο σώμα· και, επομένως, αυτές οι επιστήμες ασχολούνται κυρίως με το σώμα. Χοντρικά, αυτά δεχόμαστε. Ζητώ, λοιπόν, να στοχαστούμε πολύ πάνω σ' αυτήν τη διαίρεση, τη βασική (και εύκολη): ψυχή από τη μια (ή όπως αλλιώς: πνεύμα, θεωρία κτλ.), και από την άλλη τα υπόλοιπα. Γεννάει αυτή η διαίρεση κάποιες μονομέρειες;...

Και, βέβαια, είναι γνωστό πως η μονομέρεια είναι επικίνδυνο πράγμα. Αυτή τη σκέψη την κάνουμε, συνηθέστατα, απέναντι στους θετικής κατεύθυνσης επιστήμονες (σχεδόν εναντίον τους)· και προς αυτούς κυρίως τη λέμε. Και σκέφτομαι τώρα ότι, από όσο θυμύμαι, την ίδια αυτή σκέψη δεν την κάνουμε απέναντι στους φιλόλογους· δεν τους λέμε πως και αυτοιών η μονομέρεια είναι επικίνδυνοςτάτο πράγμα.

Μονομέρειες, που οδηγούν σε υπερβολές, που φέρνουν — με τη σειρά τους — σε αναπηρίες.

Αν καταφέρουμε σε κάτι τέτοιες σκέψεις να στηρίξουμε τις ρίζες του προβληματισμού μας, τώρα που σκεφτόμαστε μια νέα Φιλοσοφική σ' ένα τέτοιου είδους περιβάλλον — αν το καταφέρουμε, σίγουρα θά 'χουμε ένα κέρδος. Ζημιές δε θά 'χουμε;

Λοιπόν, όταν μιλούμε για «τεχνοκράτες» (εξαιρώ, ίσως, τους «τεχνικούς»), ένα από τα βασικά τους χαρακτηριστικά που σκεφτόμαστε, είναι, θαρρώ, η «επιδίωξη της παντοδυναμίας»: δηλ. το σχήμα «ο τρελής επιστήμονας, αυτός που θα "διορθώσει" ή θα καταστρέψει τον κόσμο». Είναι, βέβαια, ένα σχήμα αξιοπερίεργο· αλλά πιο αξιοπρόσεχτο είναι το γεγονός ότι πρόκειται για αρκετά παλιό και διαρκώς επαναλαμβανόμενο σχήμα, που κάτι δεν μπορεί παρά να σημαίνει. Τώρα, αναρωτιέμαι: υπάρχει άρχαγε περίπτωση να πάθουμε κάτι παρόμοιο και εμείς, οι (ας πούμε) «μηχανικοί

ψυχών»; δηλ. να μας μεταδώσουν, και σ' εμάς, αυτό τους το σύμπλεγμα της παντοδυναμίας οι τεχνοκράτες (αν το έχουν — πιστεύω πως το έχουν); Αυτό θα ήταν μια πιθανή ζημία.

Αντίστροφα: μια που μιλάμε για πλέγματα, για τα οποία ο κοινός όρος είναι κόμπλεξ, ποιά κόμπλεξ υπάρχει φόβος, αντίστροφα, εμείς να μεταδώσουμε στους τεχνοκράτες, μέσα από αυτή τη συμβίωση; Ποιά ανταλλαγή κόμπλεξ θα συμβεί τελικά; υπεροφίες; κακομοιρίες; μίγματα; Δεν ξέρω. Ας το σκεφτούμε όμως.

Και για να τελειώσω, ας υπολογίσουμε ένα κέρδος που, μέσα στ' άλλα, θα προκύψει πιστεύω, από μια τέτοιου είδους και περιβάλλοντος Φιλοσοφική· ένα κέρδος πολύ μεγάλο και αρκετά πιθανό: μια τέτοια Φιλοσοφική θα αναγκαστεί να είναι περισσότερο (δηλ. συχνότερα) ακριβολόγα στη χρήση της γλώσσας (κι ας μην κορδώνονται οι Σαλονικοί φιλόλογοι· το πρόβλημα υπάρχει και εκεί, και στους διδασκόμενους και στους διδάσκοντες). Γιατί είναι πασίγνωστο πως η γλώσσα μας γίνεται όλο και λιγότερο ακριβής· πως όλο και λιγότερο παραπέμπει στα πράγματα· πως όλο και συχνότερα παραπέμπει στον εαυτό της (ενώ δεν κάνει λογοτεχνία), κι ας παρασταίνει πως παραπέμπει σε πράγματα. Λοιπόν, είναι πολύ πιθανό αυτή η κατάσταση να διορθωθεί σε μια Φιλοσοφική Σχολή ενταγμένη σε πλαίσια τεχνολογικά — «πραγματολογικά».

Αυτά ήθελα να πω. Ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Αισθάνομαι ότι έχω επικαλυφθεί από τους προαλήσαντες. Προπάντων ο κ. Καψωμένος και ο κ. Γεωργουσόπουλος προείπαν αυτά που υπήρχαν και σε μένα σαν σκέψεις. Τώρα ο κ. Νίκας, παρακαλώ, να πει τη γνώμη του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΚΑΣ: Είναι δεδομένο ότι οι επιστήμες αλληλοβροθούνται και μαζί στοχεύουν και στοχάζονται την αλήθεια. Γι' αυτό, και επειδή πολλά ακούσαμε το πρεϊ δόκιμα στο πιο στενό θέμα — στενό μέσα σε εισαγωγικά — για την ποίηση, πιστεύω ότι τίποτα δεν εμποδίζει μια Σχολή την άλλη Σχολή. Αντίθετα, και την συμπληρώνει και την διαπλατύνει. Γι' αυτό τάσσομαι ανεπιφύλακτα, όχι μόνο υπέρ της δημιουργίας μιας Φιλοσοφικής Σχολής, αλλά περισσότερων Φιλοσοφικών σχολών στην Ελλάδα. Είμαι

κι εγώ φιλόλογος, δάσκαλος. Διδάσκω στη Νάπολη της Ιταλίας νεοελληνική γλώσσα και λογοτεχνία. Ξεκίνησα όμως από την Αθήνα φοιτητής και μετά δούλεψα στο Πανεπιστήμιο. Μετά πέρασα στην Ιταλία.

Το λέω αυτό για να σας πω ότι έχω κι εγώ κάποια εμπειρία ελληνικής φρασεολογίας και λειτουργίας μιας Φιλοσοφικής Σχολής. Εκείνο όμως που έχει σημασία τώρα, είναι να σας δώσω μια άλλη εμπειρία, που καθημερινά ζω στην Ιταλία και που ίσως πολλοί από σας δεν γνωρίζετε. Η εμπειρία μου είναι ότι στην Ιταλία ακολουθείται, και κατά τη γνώμη μου πολύ σωστά, η πολιτική μιας παιδείας της Μάζας. Όταν μιλάω για παιδεία της Μάζας αναφέρομαι στην Ανωτάτη Παιδεία, όχι στη Μέση και στη Στοιχειώδη. Γι' αυτό ίσως δεν συμφωνώ με κάποιους πριν από μένα που ανέφεραν: τί θα κάνουμε μια Φιλοσοφική Σχολή; 'Η τί θα τους κάνουμε τους φοιτητές που θα βγουν από μια Φιλοσοφική Σχολή; Να κατακλύσουν τον κόσμο. Αυτό σημαίνει ελεύθερη, σχεδόν ελεύθερη παιδεία για όλους κι έχω τη γνώμη ότι έτσι σιγά και σταθερά ανεβαίνει το πνευματικό επίπεδο μιας χώρας. Γιατί εμείς, νομίζω ότι απ' αυτό έχουμε ανάγκη. Παράλληλα, προκειμένου για μια Φιλοσοφική Σχολή—στην Ιταλία πάντοτε—ακολουθείται μια διεύρυνση της γνώσης, μια διαπλάτυνση της έρευνας και πέρα από τα όρια, τα στενά γεωγραφικά όρια, σε επίπεδο παγκόσμιο. Γι' αυτό οι Φιλοσοφικές Σχολές, και για ν' αποφύγουν την έμμεση γνώση της μετάφρασης, είτε αυτή είναι έμμεση είτε είναι άμεση, αλλά και από ανάγκη να δουν κατευθείαν στην πηγή, τείνουν να δημιουργήσουν έδρες ξένων γλωσσών και φιλολογιών, λογοτεχνιών που τις εμπιστεύονται και σε ντόπιους και σε ξένους.

Μέσα σ' αυτήν την πολιτική γραμμή των Φιλοσοφικών Σχολών στην Ιταλία, καταξιώνεται μια πρωτοποριακή Φιλοσοφική Σχολή, που από χρόνια πολλά, από πολλές δεκαετίες, λειτουργεί και που ονομάζεται ή Πανεπιστήμιο Ανατολικών Σπουδών της Νάπολης ή, ιταλικά, Istituto Universitario Orientale και δίνει τη δυνατότητα εμβάθυνσης και μελέτης όλων των γλωσσών και όλων των Φιλολογιών που υπάρχουν πάνω στη γη, σ' όλον τον κόσμο. Μπορώ να σας απαριθμήσω (έχω φέρει μαζί μου και το Καταστατικό της Σχολής) 57 γλώσσες και λογοτεχνίες, άλλες τόσες ιστο-

ρίες, άλλες τόσες φιλολογίες, συγκριτικές φιλολογίες κτλ. Έτσι, όπως καταλαβαίνετε, ο καρπός είναι πλούσιος, είναι πιο σφαιρικός και με ακέραιη την ουσία του, χωρίς την παρέμβαση κανενός. Αυτή η Σχολή, για να οδηγηθεί καλά, χωρίζεται—αναφέρομαι πάντοτε στο Istituto Universitario Orientale της Νάπολης—χωρίζεται στα εξής σεμινάρια: 1ο: Ασιατικών σπουδών· 2ο: Αφρικανικών σπουδών· 3ο: Ανατολικής Ευρώπης· 4ο: Κλασικών σπουδών· 5ο: σπουδών Μεσαιωνικής και Μοντέρνας Δύσης· 6ο: Πολιτικών και Κοινωνικών σπουδών. Οι φοιτητές και μελετητές μπορούν να ειδικευτούν, ή καλύτερα να πάρουν πτυχίο, στις εξής κατευθύνσεις, ανάλογα με την προτίμησή τους. 1ο: Φιλολογίας γενικά· 2ο: Φιλοσοφίας· 3ο Συγχρόνων ξένων γλωσσών και λογοτεχνιών· 4ο: Γλωσσών και πολιτισμού της Ανατολής· 5ο: Φιλολογίας και ιστορίας της Ανατολικής Ευρώπης.

Έχω τη γνώμη ότι προς τα και πρέπει να τείνει μια προσπάθεια δημιουργίας Φιλοσοφικής Σχολής στην Πάτρα, ή Φιλοσοφικών Σχολών στην Ελλάδα, μια και στην Ευρώπη ανήκουμε, και στον κόσμο ανήκουμε και θέλουμε να ανοίξουμε τα σύνορά μας και θέλουμε να ανοιχτούμε και μεις πέρα απ' τα σύνορά μας—και δυστυχώς, λυπάμαι που το διαπιστώνω. Όταν κανείς βρίσκεται στην ξένη, διαπιστώνει πιο εύκολα αυτό το πράγμα. Και μπορεί στην αρχή αυτές οι γλώσσες και οι λογοτεχνίες να περιοριστούν στις πιο βασικές, εκτός βέβαια από κείνες τις πολύ γνωστές, σε εισαγωγικά γνωστές, γαλλική, γερμανική, αγγλική, στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, στις άλλες, όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες και τις λογοτεχνίες, βέβαια, και ακόμη και εκείνες που είναι πιο αναγκαίες από τις υπόλοιπες έξω από την Ευρώπη. (Δεν αναφέρω τη λέξη ούτε «σπουδαίες», ούτε «πιο μεγάλες», διότι δεν υπάρχουν γλώσσες και λογοτεχνίες σπουδαιότερες από τις άλλες και δεν υπάρχουν γλώσσες και λογοτεχνίες μεγάλες και μικρές, είναι όλες πολύ μεγάλες). Λοιπόν και έξω από την Ευρώπη—γλώσσες, όπως αυτές τις πιο αναγκαίες ίσως, π.χ. την αραβική, την εβραϊκή, την περσική, την τουρκική, την ινδική, την κινέζικη, τη γαπωνέζικη, την του Θιβέτ και, στον καινούριο κόσμο, της Βραζιλίας και της Αργεντινής, σαν πιο αντιπροσωπευτικών των Πορτογαλοϊσπανικών, θα λέγαμε, κατακτήσεων, των ευρωπαϊκών κατακτήσεων.

Η γνώση γίνεται πιο προσιτή και συνεπώς η εσωτερική αρμονία και η εντελέχεια του ανθρώπου με τη μελέτη και μάλιστα με την πολλή μελέτη της γλώσσας και των δημιουργημάτων της, λογοτεχνικών δημιουργημάτων και άλλων δημιουργημάτων. Έτσι, νομίζω, εφοδιασμένους νέους η πολιτεία μπορεί να χρησιμοποιήσει και στην παιδεία γενικά και στην πολιτική και στο εμπόριο και σε όποιες άλλες εκδηλώσεις θέλουμε για την πραγμάτωση της προόδου, της ειρήνης και της αγάπης των λαών.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Μια ακόμη ενδεχομένως ενδιαφέρουσα πρόταση για μια γλωσσική, θα την έλεγα, Φιλοσοφική Σχολή, αρκετά βέβαια, νεότερη για τον τόπο μας, αλλά οπωσδήποτε, όπως ακούσαμε, υπαρκτή.

Και τώρα καλωσορίζω το φίλο μας νεοελληνιστή από την Ουγγαρία, τον κ. Σαμπό, και του δίνω το λόγο, να μεταφέρει, ίσως, την πείρα του, από την δική του χώρα, στα θέματα αυτά.

ΚΑΑΜΑΝ ΣΑΜΠΟ: Πρώτα απ' όλα, να μου επιτρέψετε να ευχαριστήσω την Οργανωτική Επιτροπή του Συμποσίου για την ευγενική πρόσκληση. Παρακολουθώντας τις εργασίες του Συμποσίου μπορώ να σας πω ότι έβγαλα ένα συμπέρασμα, τουλάχιστον για τον εαυτό μου και για τους συναδέλφους μου στην Ουγγαρία: ότι ο θεσμός των συνεδρίων της νεοελληνικής ποίησης, μάλλον θά'λεγα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, θα συμβάλει στην ανάπτυξη των νεοελληνικών σπουδών και σε άλλες χώρες και πιστεύω ότι σε άλλη φορά, ίσως, να μην είμαι ο μόνος παραβρισκόμενος μη Έλληνας σε ένα τέτοιο Συμπόσιο. Ήρθα από μια χώρα που έχει μια μακρόχρονη παράδοση της έρευνας και της απόδοσης των νεοελληνικών γραμμάτων, από μια χώρα που η παράδοση αυτή συνεχίζεται και στη μετάφραση και στην έρευνα και στη διδασκαλία. Μη θέλοντας όμως να επεκταθώ σε αυτό το θέμα, ήθελα να πω δυό λόγια για το κύριο θέμα της σημερινής μας στρογγυλής τράπεζας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ένας ξένος ελληνοστής είναι, ίσως, αναρμόδιος για ένα τόσο εσωτερικό ζήτημα, όπως είναι το θέμα της ίδρυσης της Φιλοσοφικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας. Όμως ακριβώς το παράδειγμα του κ. συναδέλφου μου που έφερε

μια καταπληκτική ποικιλία, που υπάρχει στην Ιταλία, των ξένων φιλολογιών σε ένα ανώτατο ίδρυμα, ακόμα με ενθαρρύνει να πω δυό λόγια για τη δική μας πείρα.

Πιστεύω ότι υπάρχει ένα σημείο, όπου ίσως η δική μας πείρα θα μπορούσε να συμβάλει στην υπόθεση αυτή. Δεν ξέρω αν είναι γνωστό ότι το ουγγρικό σύστημα στην Ανώτατη Εκπαίδευση είναι κάπως διαφορετικό από την ιδική σας. Σε μας υπάρχουν ξεχωριστά πανεπιστήμια οικονομολογίας, ιατρικής επιστήμης κτλ. Δεν υπάρχει δηλ. μια Φιλοσοφική Σχολή μέσα στα πλαίσια ενός τεχνολογικού πανεπιστημίου. Υπάρχει όμως κάτι παρόμοιο, που μας είπε ο κ. συναδέλφος μας από την Ιταλία. Φυσικά όχι 57 φιλολογίες, αλλά σιγά-σιγά θα φτάσουμε αυτό τον αριθμό και στο Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης. Δηλαδή από την τελευταία δεκαετία κυριαρχεί μια νέα τάση, που έχει το σκοπό να διδάσκονται όλες οι ευρωπαϊκές και άλλες μη ευρωπαϊκές φιλολογίες στα πανεπιστήμιά μας, κυρίως στην πρωτεύουσα. Έτσι άρχισαν να αναπτύσσονται την τελευταία περίοδο μικροί κλάδοι, ιδρύθηκαν νέα τμήματα, όπως είναι της πορτογαλικής φιλολογίας, των σκανδιναβικών γλωσσών και γραμμάτων και με το πνεύμα αυτό δημιουργήθηκε και ο αυτοτελής κλάδος της νεοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιό μας το 1975.

Μπορεί να ρωτήσετε, τί σχέση έχει αυτό το γεγονός με την ίδρυση μιας νέας Φιλοσοφικής Σχολής στην Ελλάδα. Η θέση μιας Φιλοσοφικής Σχολής, νομίζω, σήμερα σε ένα τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, όπου υπάρχει αυτή η ποικιλία των ξένων γλωσσών και φιλολογιών, μπορεί να προωθεί έστω και με έναν έμμεσο τρόπο τις ολοένα αναπτυσσόμενες σχέσεις μιας χώρας με άλλες χώρες, μάλιστα και της χώρας σας, με τις γειτονικές, γενικά με όλες τις μικρές και μεγάλες ευρωπαϊκές και μη ευρωπαϊκές χώρες. Η δυνατότητα των μελλοντικών μηχανικών και οικονομολόγων να μάθουν τις γλώσσες αυτές σαν φοιτητές έχει μια μεγάλη σημασία. Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να μελετηθεί η δυνατότητα της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών. Η χώρα μου π.χ., η Ουγγαρία, έχει πολύ καλές σχέσεις, διακρατικές σχέσεις, με την Ελλάδα. Κυρίως στον τομέα της οικονομίας και στην επιστημονική τεχνική συνεργασία χρειάζονται άνθρωποι που να ξέρουν τη γλώσσα του άλλου λαού. Έτσι η γλωσσομάθεια των μηχανικών και οικονομολόγων και άλλων

λων κλάδων θα συμβάλει σημαντικά στη συνεργασία των χωρών, στην αμοιβαία γνωριμία των λαών μας.

Συνεπώς η νέα Φιλοσοφική Σχολή μπορεί να παίξει πρωτοποριακό ρόλο, εάν εξασφαλίσει την κατάλληλη θέση για τις ξένες γλώσσες και φιλολογίες. Τελειώνοντας, ήθελα να πω ότι, όταν θα υπάρξουν οι πιο πάνω προοπτικές, η πραγματοποίησή τους θα μου έδινε μεγάλη χαρά, πολύ δε περισσότερο, εάν συμπεριλάμβανε και την εκμάθηση της δικής μου μητρικής γλώσσας και τη γνωριμία με τον πολιτισμό της πατρίδας μου. Είμαι βέβαιος πως θα αποτελούσε ακόμα ένα συνδετικό κρίκο της ουγγροελληνικής φιλίας. Σας ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΝΗΣ: Ευχαριστούμε πάρα πολύ, κ. Σαμπό. Ο κ. Φωκάς.

ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ: Νομίζω ότι είναι αδύνατο, με τα μέχρι τώρα στοιχεία που έχουμε, που μας έδωσε ο κ. Δημαργόγκωνας για την ενδεχόμενη ίδρυση Φιλοσοφικής Σχολής στην Πάτρα, νομίζω ότι είναι αδύνατο να έχει κανένας γνώμη πάνω στο θέμα. Το θέμα προϋποθέτει βαθιά και πλατιά μελέτη και συμπερίληψη πολλών και διαφόρων παραγόντων: πολιτικών, εθνικών, κοινωνικών και άλλων. Είναι βέβαιο πάντως ότι για μας, που λεγόμαστε άνθρωποι του πνεύματος, η ιδέα της ιδρύσεως μιας Φιλοσοφικής Σχολής μέσα σε ένα τεχνολογικό πλαίσιο είναι ταυτόχρονα μαγευτική και απωθητική. Γενικότερα μπορώ να πω ότι η τεχνολογία, ιδωμένη από την οπτική γωνία ενός συγγραφέα, είναι κάτι διαφορετικό, είναι κάτι που πολλαπλασιάζεται από τη φαντασία και για το λόγο αυτό ακριβώς είναι αδύνατο, ή, ας πούμε, πολύ δύσκολο, ένας συγγραφέας Έλληνας, στην παρούσα φάση που διανύει η Ελλάδα, να έχει έγκυρη γνώμη πάνω στο θέμα.

Εδώ θα μπορούσα να πω ότι τελειώνει η συμβολή μου στη συζήτηση, αν δεν μου είχε έρθει μια ιδέα προ καιρού, για το χαρακτήρα που ενδεχομένως θα έπρεπε να έχει μια νέα Φιλοσοφική Σχολή στην Ελλάδα —ιδέα η οποία τονώθηκε από τις δυο τελευταίες εισηγήσεις των φίλων μας εδώ. Είναι, νομίζω, φανερό ότι, προκειμένου να υπάρξει μια Φιλοσοφική Σχολή στην Πάτρα, δεδομένου ότι

υπάρχουν ήδη τρεις ή τέσσερις Φιλοσοφικές Σχολές στην Ελλάδα, πρέπει να έχει έναν σαφώς διαφορετικό χαρακτήρα, ο οποίος και να τη δικαιώνει. Ο μόνος τέτοιος χαρακτήρας, που μπορώ να δω για την ώρα, είναι πράγματι η διδασκαλία ξένων γλωσσών και ξένων πολιτισμών. Με τη διαφορά, απέναντι στον φίλο μας από την Ιταλία, ότι επιμερίζω την πρόταση αυτή, της διδασκαλίας δηλ. και της μελέτης ξένων πολιτισμών και ξένων γλωσσών την επιμερίζω, την περιορίζω στην έρευνα και την μελέτη των γειτονικών μας λαών: Αράβων, Τούρκων, Εβραίων, Ρώσων, Αρμενίων, και δεν ξέρω ποιών ακόμα, όχι αναγκαστικά βαλκανικών μονάχα, διότι σ' αυτούς περιλαμβάνω και τους Ρώσους, περιλαμβάνω και τους Εβραίους —όχι μονάχα βαλκανικούς λαούς, και αυτό για τον εξής λόγο: νομίζω ότι η ίδρυση μιας Σχολής στην Πάτρα εμπεριέχει και ένα πολιτικό ή εθνικό νόημα. Νομίζω ότι σαν λαός βρισκόμαστε σε διάλυση. Είναι δική μου άποψη.

Νομίζω ότι έχουμε ανάγκη από μια τόνωση και την τόνωση αυτή θα μας τη δώσουνε λαοί οι οποίοι είναι πιο συμπαγείς αυτή τη στιγμή από μας. Η συνάρειά μας με τέτοιους λαούς δεν μπορεί παρά να μας ωφελήσει. Νομίζω, επιπλέον, ότι η διάλυσή μας ως λαού οφείλεται εν πολλοίς στη μονομερή πολιτιστική πληροφόρηση, από τη Δύση, στη μονοπώληση της πολιτιστικής πληροφόρησης, από τη Δύση. Πρέπει το πράγμα να διορθωθεί, πρέπει ν' αποκατασταθεί κάποια ισορροπία. Δεν είμαστε αποκλειστικά Δύση. Το παρελθόν μας δεν αποκλίνει περισσότερο προς τη Δύση απ' ό,τι αποκλίνει προς την Ανατολή. Δε βλέπω το λόγο γιατί μια προσπάθεια δημιουργίας Φιλοσοφικής Σχολής στην Πάτρα δε θα κατέτανε, ανάμεσα στα άλλα, και στην αποκατάσταση των καμπάλαιων αυτών επαφών με την Ανατολή, από την οποία επαφή, συνάρεια, μπορεί να προκύψει μια τόνωση του εθνικού μας συναισθήματος, το οποίο το έχουμε απόλυτα ανάγκη. Ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΝΗΣ: Ευχαριστώ πάρα πολύ. Ο κ. Νίκος Κατσηνικολάου είναι γνωστό στους περισσότερους από σας ότι διακονεί τα νέα ελληνικά γράμματα στην Πολωνία. Από κει ήρθε. Τον καλωσορίζουμε και αυτόν και τον ακούμε.

ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ: Κι εγώ θα ήθελα πολύ να ευχαριστήσω τους οργανωτές για την πρόσκληση που μου κάνανε. Δεν είμαι προετοιμασμένος πάνω στο θέμα της Φιλοσοφίας, θέλω απλώς να παρουσιάσω μερικές απόψεις, σκέψεις. Περισσότερο, φυσικά, θα μπορούσα να μιλήσω για την ελληνική λογοτεχνία, την ελληνική ποίηση στην Πολωνία όπου είμαι —όπως έχουν γράψει και μερικά λογοτεχνικά περιοδικά στην Ελλάδα και στην Πολωνία— ένας πρόσβης της ελληνικής λογοτεχνίας. Οι μεταφράσεις μου, όπως π.χ. *Η ζωή εν Τάφω* του Μυριβήλη, ο Ζορμπάς του Καζαντζάκη και τελευταία δύο ανθολογίες μου, *Νέες εκτάσεις του Ικάρου* και *Οι φάροι του Ποσειδώνα*, έχουν πολύ μεγάλη επιτυχία στην Πολωνία, έχουν βραβευτεί σαν τα καλύτερα μεταφρασμένα έργα από ξένες λογοτεχνίες. Πιστεύω σε κάποιο άλλο Συμπόσιο να μου δοθεί η ευκαιρία ν' αναπτύξω αυτό το θέμα.

Κι εγώ, όπως οι φίλοι μου, θα φέρω μερικές σκέψεις απ' τον πολωνικό χώρο. Δεν υπάρχει Πανεπιστήμιο (εικοσιδύο στην Πολωνία είναι) που να μην έχει Ινστιτούτο Φιλοσοφίας. Μα και κλάδος δεν υπάρχει, χωρίς μαθήματα Φιλοσοφίας και γι' αυτό δεν υπάρχει (με συγχωρείτε) το φαινόμενο που συναντάμε εδώ να χειροκροτάμε και το «ναι» και το «όχι». Σήμερα η Πολωνία περνάει μια πολιτική και οικονομική κρίση απ' την οποία, είμαι σίγουρος, θα βγει μόνη της. Κι εγώ θα ήθελα, όπως κι ο φίλος μου Καλμάν, εδώ στην ωραία πόλη και στο ωραίο Πανεπιστήμιο της Πάτρας να ιδρυθεί το πρώτο Ινστιτούτο Πολωνικής Φιλολογίας στην Ελλάδα.

Νομίζω ότι η Φιλοσοφική Σχολή στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας έχει ήδη ιδρυθεί. Από χτες όλες σχεδόν οι ομιλίες, οι εισηγήσεις, έχουν χαρακτήρα φιλοσοφικό. Φυσικά, φοβάμαι μήπως η Φιλοσοφική Σχολή, το Φιλοσοφικό Ινστιτούτο, πάρει μικρές, στενές διαστάσεις, όπως μερικές συζητήσεις πάνω στην ποίηση.

Θα ήθελα, και θα ήτανε για όλους ευχάριστο: Φιλοσοφία με μεγάλα περιθώρια αντικειμενικά διδασκόμενη, που, στον αντιουμανιστικό μηχανικό κόσμο, να φτεράνει και όχι να πιέζει την ανθρώπινη ύπαρξη.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Υπολείπονται, νομίζω, ο κ. Σισσούρας και ο κ. Σκαρτσής. Λοιπόν.

Α. ΣΙΣΣΟΥΡΑΣ: Εγώ να κάνω την παρεμβολή απ' τη μεριά όχι των τεχνοκρατών' αυτή η λέξη, «τεχνοκράτης», κυκλοφορεί πλέον έντονα μέσα στον ελληνικό χώρο. Κάποτε κάποιος και σε άλλες συγκεντρώσεις —τό 'χουμε κουβεντιάσει πολύ δυνατά— αλλά κάποτε πρέπει να ξεκαθαριστεί το επικίνδυνο και της χρήσης του όρου αλλά περισσότερο ο όρος. Τί σημαίνει, πρώτο, εννοιολογικά και, δεύτερο, μέσα στην ελληνική πραγματικότητα. Ας μείνουμε λοιπόν καλύτερα στον τεχνικό επιστήμονα, στον τεχνολόγο επιστήμονα, στον αναλυτή επιστήμονα, εκφράσεις που ίσως ταιριάζουν. Οπωσδήποτε μπαίνει καιρία η θέση εάν σήμερα μέσα σ' αυτό το χώρο δημιουργούνται πραγματικά τεχνοκράτες.

Ας αρχίσω όμως αυτό που θέλω να πω. Πρώτα-πρώτα να ξεκαθαρίσουμε μια σοβαρή υπόθεση: ότι αυτό που πρέπει να προβληματιστούμε και νομίζω ότι προβληματιζόμαστε πολύ σοβαρά όλ' αυτά τα χρόνια και με σοβαρό αγώνα δίπλα και από το χώρο — ή να χρησιμοποιήσω αυτό που τώρα χρησιμοποιείται τόσο πολύ εύκολα μέσα στις συζητήσεις για την αναμόρφωση της παιδείας: οι φορείς, αλλά θέλω να πω και μέσα στον ακαδημαϊκό χώρο και μέσα στο φοιτητικό κίνημα και σε όλους τους χώρους που νοιάζονται... Μιλάμε βασικά για τη φυσιογνωμία του Ελληνικού Πανεπιστημίου, μιλάμε για τη φυσιογνωμία μιας Παιδείας, μιλάμε γι' αυτό που — να κλέψω τις αναφορές του Γιάννη του Δάλλα, που είπε ότι η Παιδεία μας (και δε χρειάζεται να το περιορίσουμε μόνο στο σχηματικό χώρο της Μέσης Παιδείας που είχε την αναφορά του) βρίσκεται σε μια διαδικασία οριζόντιας συντηρητικότητας και μιας κάθετης εξουσιαστικής επιβουλής. Θα πρέπει να απαλλαγούμε σίγουρα απ' αυτή τη διαδικασία. Θα πρέπει να δημιουργήσουμε πρώτα τον ελεύθερο δάσκαλο, για να θυμηθώ έναν άλλο δάσκαλο που έλεγε: «Η Παιδεία μας δεν έχει ανάγκη, λεφτά έχουμε, το δάσκαλο χρειάζεται να λυτρώσουμε». Κάτω απ' αυτή τη γενική υπόθεση νομίζω, βασικά, ότι ο προβληματισμός μιλάει για φυσιογνωμία της Παιδείας που πρέπει να φτιάξουμε: να εντοπίσω το θέμα: «Η Φιλοσοφική Σχολή σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, σ' ένα χώρο τέτοιου Παιδείας». Εγώ προσωπικά νοιάζομαι για δυο πράγματα. Το ένα είναι η ακαδημαϊκή δεοντολογική ευθύνη, ότι πρέπει να φτιαχτεί μια Σχολή, ένα Ινστιτούτο, όπως είπε ο φίλος μας ο Χα-

τεχνικολόγου. Η λέξη Ινστιτούτο έχει μια άλλη εννοιολογική υφή, νομίζω δεοντολογικά, να είναι ένας χώρος που η σκέψη κινείται ελεύθερα, οι άνθρωποι δημιουργούν ελεύθερα, χωρίς καταπίεσεις, χωρίς εξουσίες, χωρίς μηχανιστικές επιβουλές, που τα Πανεπιστήμιά μας και η Παιδεία μας είναι γεμάτα.

Αυτή είναι η πρώτη βασική αναφορά και αυτή είναι η πρώτη ευθύνη, τουλάχιστον από τη μεριά μας: σαν πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, να δεχτούμε ένα χώρο, ένα Ινστιτούτο που πραγματικά θα μπορεί να δημιουργεί ελεύθερα. Έξω απ' αυτές τις εξαρτήσεις — το ζούμε επίκαιρα εδώ και δυο βρομάδες, το πείραμα της Κρήτης: όσοι το παρακολουθείτε, βλέπετε πού κατάντησε μια καινούρια Φιλοσοφική Σχολή σ' ένα χώρο, πέστε τον τεχνολογικό, πέστε τον αιγαιακό, πέστε τον ελληνικό ή οτιδήποτε. Ξεκίνησαν με ορισμένα όνειρα και κατάντησε να είναι οι τσακωμοί οι παραδοσιακοί ανάμεσα στους πανεπιστημιακούς δασκάλους και τίποτ' άλλο. Όσοι από σας θέλετε, μπορείτε, αν θέλετε να πάρετε σ' αυτή την αλληλογραφία που γεμίζει τις εφημερίδες, τη θετική και την άλλη θέση.

Αυτή είναι η πρώτη μου αναφορά, πρώτη ευθύνη ακαδημαϊκή. Το δεύτερο νοιάξιμό μου είναι να μην φτιάξουμε τεχνοκράτες. Και εδώ έρχομαι στην αναφορά του φίλου του Αντρέα του Δημαρόγκωνα. Εδώ έρχομαι στην τοποθέτηση και στον προβληματισμό μέσα σ' έναν τέτοιο χώρο και την αγωνία που έχουμε, οπωσδήποτε, να μορφώσουμε τεχνικούς επιστήμονες, τεχνολόγους, αλλά να μπορούμε να δώσουμε κι αυτή τη διάσταση, αυτή την παράμετρο, που, επειδή αναφέρθηκε και θέλω να μείνω καθαρά μέσα στα πλαίσια και τις αναφορές του ελληνικού χώρου — αλλά να μου επιτρέψετε ν' αρπάξουν και τα παραδείγματα, τα κινήματα που ξεκίνησαν απ' όλες τις άλλες χώρες. Εγώ που βρέθηκα στην Αγγλία, που ξεκίνησε το κίνημα με τον Πήτερ Σνόου, που είπε να φτιάξουμε τη διπλή κουλτούρα, δηλ. να φτιάξουμε τους ποσοτικοποιημένους ανθρώπους, τους νέους επιστήμονες που θα μπορούν να αριθμοποιούν, να ποσοτικοποιούν, να μπορούν να συλλαμβάνουν τις σχέσεις των μεγεθών μεταξύ τους — κάτι που ειπώθηκε το προί, κάτι που συζητάμε γενικότερα, αλλά και από την άλλη μεριά, σε σας τους περισσότερους και (δεν μπορώ να βρω, συζητούσα με το Σεικράτη ποιά είναι η αντίστοιχη ελληνική λέξη) *literate* και *numerate*, να φτιά-

ζουμε αυτόν τον άνθρωπο που να μπορεί να *literate*, να μπορεί δηλαδή να γραμματίζεται, να μπορεί να βρίσκεται καλλιεργημένος, μέσα σ' αυτήν τη διαδικασία των γραμμάτων, των τεχνών και του λόγου και γενικότερα της κοινωνιολογικής ανάπτυξης. Αυτό είναι το διπλό μοντέλο της αγγλικής. Ξεκίνησε το '68 αυτή η τάση μέσα στα Πανεπιστήμια, πραγματικά, να γίνει αυτή η πρόβλεψη, αυτή η σύμμιξη αυτών των δύο κατευθύνσεων.

Αυτό λοιπόν το δεύτερό μου νοιάξιμο είναι πραγματικά σοβαρό και το αντιλήφθηκα και νομίζω ότι το πήρατε χαμπάρι από την πρώτη στιγμή εδώ μέσα, τουλάχιστον όσον αφορά την προσωπική μου τοποθέτηση, ότι πρέπει να φτιάξουμε μια καινούρια μορφή τεχνικού επιστήμονα, αλλά ειδικότερα του Έλληνα επιστήμονα, για να μπορούμε να ξεφύγουμε απ' αυτές τις όψεις υπανάπτυξης όπου ο χώρος μας έχει καταρρεύσει, όπως είπα πάλι και το προί, και στον κοινωνικό του χώρο και στον τεχνικό του χώρο και στον περιβαλλοντικό χώρο και γενικά αυτό που λέμε σήμερα ποιότητα ζωής, και πολιτιστικής και λειτουργικής και τεχνικής. Γιατί, προσέξτε τον κίνδυνο, να φτιάξουμε ωμούς τεχνοκράτες χωρίς να έχουν αυτή τη διάσταση. Ο τεχνοκράτης έχει μια διπλή επικινδυνότητα: από τη μια μεριά είναι έτοιμος να παράγει λύσεις ωμές, που να μην έχουν μέσα όλες τις παραμέτρους, πραγματικά για στόχους κοινωνικούς: και το δεύτερο είναι γιατί παίρνει την κατεύθυνση από κάποια εξουσία και από κάποιο σύστημα να παράγει τις λύσεις που θέλει. Γι' αυτό λοιπόν χρειάζεται οπωσδήποτε να φτιάξουμε αυτή τη σύζευξη, να φτιάξουμε αυτό το δυικό σχήμα, νομίζω, του επιστήμονα (αν θέλουμε να μείνουμε σ' αυτήν την τυποποιημένη έκφραση) του επιστήμονα, για να μην πω γενικότερα: του ανθρώπου, ώστε πραγματικά να τον βάλουμε μέσα στις διαδικασίες της ανάπτυξης που θέλει ο ελληνικός χώρος. Αυτός είναι ο προβληματισμός μου, και αυτές τις δυο αναφορές θα ήθελα να βάλω σε τούτο το Συμπόσιο στη σημερινή συζήτηση. Δηλ. πρώτα για ένα αυτόνομο και ελεύθερο δημιουργικό στοιχείο που πρέπει να καλλιεργείται σε μια τέτοια Σχολή, σ' έναν τέτοιο χώρο καλλιέργειας ελεύθερης σκέψης...

Και ύστερα πάλι (το όρισε τόσο πολύ καλά ο Γιάννης ο Δάλλας) και, παρεμπιπτόντως, όλοι εμείς οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι

μπορούμε να σας πούμε ότι ζούμε κάτω από μια ζούγκλα μηχανιστικής και νομικιστικής εξάρτησης, που επεμβαίνει πολλές φορές χωρίς να το καταλάβουμε πραγματικά στις δημιουργικές διαδικασίες της Παιδείας που θέλουμε να δημιουργήσουμε. Αλλά ο καθένας που θα ήθελε να κάνει σοβαρή κοινωνικοπολιτική ανάλυση θα έβλεπε πάλι ότι είναι το σύστημα της εξουσίας κ.ο.κ. Αυτό είναι το δεύτερο και το τρίτο, αυτό το καινούριο στοιχείο, αυτός ο καινούριος πυρήνας, αυτός ο καινούριος χώρος που έχει την ικανότητα πραγματικά ν' αντιληφθεί αυτή την ανάγκη της πρόσμειξης και της αμφίδρομης σχέσης από τη μια μεριά της τεχνολογικής παιδείας και πράξης και από την άλλη, την Παιδεία αυτή που είπαμε, μέσα στα γράμματα, στις τέχνες και γενικά στις ανθρωπιστικές ενότητες. Γι' αυτό, τελειώνω και λέω, ότι έτσι πρέπει να δούμε το πράγμα και να ζητήσουμε να φτιάξουμε πρώτα ένα Πανεπιστήμιο και μια συνείδηση στην Παιδεία μας που να έχει και προοδευτικό χαρακτήρα και πολιτισμική προσφορά, αλλά, ακέραιο, έναν νέο κοινωνικό προβληματισμό, τον ελληνικό κοινωνικό προβληματισμό.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Ο κ. Σκαρτής.

Σ. Α. ΣΚΑΡΤΗΣ: Μια και είμαι ο τελευταίος, δε νομίζω ότι μένουν πολλά πράγματα να πω. Πολλά απ' αυτά που είχα σημειώσει ακυρώθηκαν πια απ' όσα είπαν μέχρι τώρα οι φίλοι. Νομίζω όμως ότι μπορώ να επανέλθω σ' ένα σημείο, να δώσω κάπως πιο πολλή έμφραση. Συζητάμε φυσικά για μια Φιλοσοφική που θα υπάρξει σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο. Νομίζω ότι μια Φιλοσοφική Σχολή (ή όπως αλλιώς θα μπορούσαμε να την πούμε, γιατί δεν ξέρω αν αυτός ο όρος πια αντιπροσωπεύει αυτό που θα πρέπει να είναι σήμερα μια Φιλοσοφική Σχολή) δε μπορεί να υπάρξει χωρίς μια σίγουρη γλώσσα και νομίζω ακόμα ότι το ζήτημα της γλώσσας μας, με την πιο ριζική σημασία του όρου, μένει ανοιχτό. Δεν εννοώ φυσικά τις διενέξεις ανάμεσα σε δημοτική και καθαρεύουσα. Νομίζω ότι υπάρχει ανοιχτό, επαναλαμβάνω, το ζήτημα της γλώσσας. Και μας χρειάζεται μελέτη στη γλώσσα, ώστε να φθάσει μια Φιλοσοφική, που θα ιδρυθεί σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, να έχει τη δύναμη, από τη ζωή δίπλα σε ανθρώπους αυτής της νοστροπίας,

αυτής της στάσης στη ζωή, να επιβιώσει. Ξέρουμε ότι έχουμε μεγάλη αδυναμία στη μετάφραση βιβλίων επιστημονικών, ξέρουμε ότι η ορολογία είναι, γενικά, ξενική στα επιστημονικά βιβλία, ξέρουμε ότι συνέχεια μπαίνουν νέες λέξεις στη γλώσσα, νέες συντάξεις που δεν προλαβαίνουν ν' αφομοιωθούν. Αν λοιπόν μια Φιλοσοφική Σχολή λειτουργεί δίπλα σε επιστήμες που έχουν αναπτυγμένο λεξιλόγιο και που δεν είναι ελληνικό, νομίζω ότι υπάρχει ο κίνδυνος αυτή η Φιλοσοφική Σχολή να χάσει κι άλλο ακόμα απ' τα λίγα καλά ελληνικά που έχουμε.

Γι' αυτό, πιστεύω (επαναλαμβάνω) ότι το βασικό μας πρόβλημα είναι πρόβλημα γλώσσας. Πώς θ' αντιμετωπισθεί αυτό, δεν είμαι ειδικός να πω, αλλά νομίζω ότι είπαν μερικά πράγματα οι προηγούμενοι φίλοι. Θέλω όμως να σημειώσω κάτι βασικό, επίσης, κατά τη γνώμη μου, που το είπαν ο κ. Νίκας, ο κ. Κατζηνικολάου και ο κ. Σαμπό· δε μπορώ να καταλάβω πώς είναι δυνατό να λειτουργεί και, ως πω κι αυτό, πως λειτούργησαν Φιλοσοφικές Σχολές που θεωρούν ότι οι λογοτεχνίες του κόσμου είναι μόνο η ελληνική, άντε και η λατινική, και τέρμα —τη στιγμή που ζούμε σ' έναν κόσμο, στον οποίο οι επικοινωνίες είναι ελεύθερες και μας έχουν κατακλύσει μεταφράσεις βιβλίων σπουδαίων. Δε μπορώ λοιπόν, επαναλαμβάνω, να καταλάβω πώς μπορούμε να διαβάζουμε *Ιλιάδα*, χωρίς να ξέρουμε τα σχετικά ξένα κείμενα. Υπάρχουν μεταφράσεις, αλλά, εν πάσει περιπτώσει, δε νομίζω ότι είναι πολύ γκωστά κείμενα όπως το Έπος του Γιλγαμές ή άλλα (να μη λέω τώρα ονόματα όχι ίσως ευχάριστα), τη στιγμή, ακόμα, που οι συγκριτικές μελέτες ανάμεσα σ' αυτά τα κείμενα και τα δικά μας κείμενα είναι πολύ προχωρημένες. Ξέρουμε ότι από χρόνια πολλά μελετάνε τη σχέση του Ηράκλειτου με τις Ουπανισάδες· ξέρουμε, υπάρχουν κιόλας ελληνικά βιβλία, για τη σχέση του Πλάτωνα με τις Ουπανισάδες. Πώς είναι δυνατό λοιπόν εμείς να καταλάβουμε τη θέση της λογοτεχνίας μας, χωρίς να ξέρουμε καθόλου τις ξένες λογοτεχνίες; Και φυσικά αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της λαϊκής δημιουργίας πιο πολύ, που, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να μελετηθεί πολύ πιο ουσιαστικά και, φυσικά, συγκριτικά. Πώς, για παράδειγμα μπορούμε να καταλάβουμε δημοτικό τραγούδι χωρίς να ξέρουμε τα δημοτικά τραγούδια των βαλκανικών λαών. Αν θυ-

μάμαι καλά τον αριθμό, η Αλβανία έχει 20.000 στίχους επικής ποίησης: πώς μπορούμε να καταλάβουμε έστω και τη λειτουργία του στίχου του ελληνικού χωρίς σύγκριση με στίχους άλλων λαών κοντινών μας ή μακρινών. Υπάρχει λοιπόν ένα ζήτημα γλώσσας, νομίζω, το οποίο μπορεί να αντιμετωπισθεί κυρίως με την συγκριτική μελέτη άλλων γλωσσών, που θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε πιο πολύ και λόγια που έχουν ειπωθεί απ' τον παρασμένο αιώνα μέχρι σήμερα και από ανθρώπους που είναι εδώ κοντά μας σήμερα, και που δε νομίζω ότι τα έχουμε αρκετά κατανοήσει.

Νομίζω ότι είμαστε πολύ αμέριμνοι για τη γλώσσα μας, για να τελειώνω, νομίζω ότι αυτό δυσκολεύεται και από ένα λόγο, που ίσως είναι σημαντικός, ότι δηλ. έχουμε μια αριστοκρατική, ας πούμε, αντίληψη για τη γλώσσα. Σεβόμαστε την αυθεντία. Προσπαθούμε να μάθουμε γλώσσα απ' τον Όμηρο, μεταφέρουμε λέξεις, συντάξεις σπουδαίες από ξένες γλώσσες στη δική μας. Μα αυτό δεν κάνει γλώσσα. Γλώσσα είναι καταρχάς τα κείμενά μας τα ίδια, είναι τα κείμενα τα λαϊκά πρώτ' απ' όλα. Από κει θ' αντιλήσουμε τη γλώσσα μας. Και έτσι θα βρεθεί η γλώσσα, όπως πρέπει να βρεθεί, κοντά στη ζωή, θα πάψει να έχει αυτή την απόσταση που έχει από τα πράγματα. Μ' αυτόν τον τρόπο νομίζω ότι θα μπορέσει μια Φιλοσοφική Σχολή, σαν αυτή που εγώ τουλάχιστον θα ευχόμουν να υπήρχε και να είχα φοιτήσει, στην οποία η γλώσσα θα είναι αρκετά ισχυρή, ώστε, σ' ένα Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, να μπορεί και να βοηθήσει και να βοηθηθεί απ' αυτό και επομένως να γίνει δυνατή η αφομοίωση στη χώρα τη δική μας ενός πολιτισμού προχωρημένου, ο οποίος φοβάμαι ότι μας ξεπερνάει και νομίζω ότι σ' αυτό, χωρίς να προσθέσω τίποτα παραπάνω, σ' αυτό που είπε ο κ. Φωκάς έχει δίκιο. Πρέπει να συγκροτηθούμε κάπως πιο στέρεα και, άλλη μια φορά, πιστεύω ότι αυτό, σε τελευταία ανάλυση, είναι ζήτημα γλωσσικό. Ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ: Ας μου επιτρέψετε να συνοψίσω με πάρα πολύ μεγάλη συντομία τα θέματα, γύρω απ' τα οποία περιστράφηκε η μονοδρομική αυτή, κατά κάποιον τρόπο, συζήτηση. Νομίζω ότι είναι τα εξής πέντε: α) Μιλάμε σήμερα εδώ, κατά κάποιον τρόπο, ερήμην παραγόντων και δυνάμεων που καθορίζουν τη μοίρα έρ-

γων, όπως είναι η δημιουργία Πανεπιστημιακών Σχολών, φυσικά και της Φιλοσοφικής Σχολής (Φωκάς) β) Υπάρχει ένα πρόβλημα επαγγελματισμού, που συνάπτεται ως τώρα με τη φύση, τη λειτουργία και τον προορισμό των Φιλοσοφικών Σχολών, στις οποίες —ας μη το παραβλέψουμε κι αυτό— φοιτούν, κατά κανόνα, φτωγά παιδιά: Δηλ. τί θα κάνει ο απόφοιτος, ο φτωχός, κατά τεκμήριο, απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής, ξεοδεύοντας τέσσερα χρόνια, τουλάχιστον, σπουδών; Πρέπει να δοθεί μια απάντηση στο θέμα αυτό (Γεωργουσόπουλος) γ) Μια επιπλέον Φιλοσοφική Σχολή πρέπει οπωσδήποτε να μην είναι σαν τις άλλες. Μένει λοιπόν να καθοριστεί η φυσιογνωμία αυτής της νέας Σχολής, πολύ περισσότερο, αφού θα είναι ενταγμένη μέσα σ' ένα τεχνολογικό πλαίσιο (Μπελεζίνης - Κοκόλης) δ) Έγιναν και μερικές συγκεκριμένες προτάσεις για τη φυσιογνωμία της Σχολής αυτής: Δημιουργία μεταπτυχιακού, ενδεχόμενα, Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών ή ενός Ινστιτούτου (υπεραπλουστεύω, αλλά έχετε ακούσει και θα καταλάβετε) ελεύθερου επιστημονικού στοχασμού: εννοώ τις απόψεις των κ.κ. Καψωμένου, Σκαρτσή, Σισσούρα. ε) Τέλος έγιναν και πιο πρακτικές, αν θέλετε, προτάσεις για τη φυσιογνωμία μιας νέας Φιλοσοφικής Σχολής, που έδωσαν έμφαση στη διδασκαλία πολλών ξένων γλωσσών και φιλολογιών (Νίβας, Σαμπό, Φωκάς, Χατζηνικολάου, Σκαρτσής). Νομίζω ότι αυτά ήταν τα κύρια σημεία.

Η ώρα είναι οκτώμισι. Από σας θα εξαρτηθεί τί θα κάνουμε στη συνέχεια. Ίσως θα μπορούσαμε ν' ακούσουμε και απόψεις άλλων, απ' το ακροατήριο.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ: Καταρχάς, λέγομαι Δεληγιάννης και εργάζομαι στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου της Λυών. Θα ήθελα, προτού απαντήσω πάνω σ' αυτό που πρότεινε ο κ. Δημαρόγκωνας, να αναφερθώ σε κείμενο που ειπώθηκε σχετικά με τον επαγγελματισμό των Σχολών. Είχα την τύχη, όπως πολλοί ανάμεσα από σας (και σ' αυτό το σημείο η τύχη μου φάνηκε λίαν δυσμενής), να τελειώσω το Αθήναι Εθνικόν τε και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον και μπορείτε, ο καθένας που έχει τελειώσει αθηναϊκό Πανεπιστήμιο, να ξέρει πόσο του χρησίμευσαν στο επάγγελμα του τα όσα έμαθε τέσσερα και πέντε χρόνια εκεί. Είναι μια επιφάνεια ότι η Φιλοσοφική Σχολή ετοιμάζει καθηγητές για τα σχολεία. Εδώ πέρα απαντώ στο σημείο ότι η πρόταση αυτή που έκανε ο κ. Δημαρόγκωνας σφάλει στο σημείο του επαγγελματισμού. Και το τί θα γίνουν τα φτωχά παιδιά που θα τελειώσουν αυτή τη Σχολή, όταν υπάρχουν σήμερα πάνω από δέκα χιλιάδες καθηγητές άνεργοι. Αυτό είναι ένα θέμα. Το δεύτερο. Έρχομαι σ' αυτό που είπε ο κ. Δημαρόγκωνας. Δε με ξένισε αυτό το οποίο είπε. Μπορεί να φάνηκε σαν καινούριο. Είναι όμως πολύ παλιό. Τρία χρόνια που διδάσκω στη Λυών έτυχε να έχω μαθητές γάλλους κι έλληνες, στη γλώσσα και στη φιλολογία, από την παλαιοδομία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία, την ιατρική. Πήρανε ένα μάθημα ή δύο μαθήματα από την νεοελληνική φιλολογία, λογοτεχνία ή γλώσσα— δεν είναι κάτι που πρέπει να ξενίζει, στο κάτω κάτω τα σύνορα του κόσμου δεν τελειώνουν στη Φλώρινα. Πρέπει να δούμε τί γίνεται κι έξω από μας.

Στο άλλο σημείο: έχουμε τέσσερις Φιλοσοφικές Σχολές. Γιατί να κάνουμε και μια πέμπτη; Σ' αυτό θα θυμηθώ τα λόγια της επαράτου και συχωρεμένης Άλις Σέιτε, πρώην υπουργού Πανεπιστη-

μίων. Τι τις χρειαζόμαστε τόσες Σχολές στη Γαλλία; Στη Λυών π.χ. εμείς έχουμε δύο Φιλοσοφικές Σχολές. Στο δεύτερο Πανεπιστήμιο της Λυών και στο Τρίτο Πανεπιστήμιο της Λυών. Ο Μωρουά και ο Σαβαρού σταμάτησαν τη φόρα, ή την κατηφόρα, που είχε πάρει η κ. Σέιτε και σήμερα επανέρχονται στο παλιό σύστημα, να το πούμε έτσι, ότι τα σχολεία, τα Πανεπιστήμια, βασικό στόχο τους έχουν να μορφώνουν και όχι να ετοιμάζουν υπαλλήλους του οποιασδήποτε καθεστώτος.

Και τρίτον και τελευταίον. Αν στην Κρήτη τα πράγματα δεν πήγαν καλά, κι αν αυτή η πολύ σωστή και πρωτοποριακή — και επιτέλους αυτή η προσπάθεια που πάει να γίνει στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας— αποτύχει (επιτρέψτε μου να λέω τα πράγματα με τις λέξεις τους), δεν είναι θέμα εποικοδομηματος. Είναι θέμα βάσης. Αν κάτι δεν πάει καλά σ' αυτό τον τόπο, και πολλά δεν πάνε καλά, δεν θα φοβηθώ να το πω, είναι θέμα καθαρά συστήματος. Ευχαριστώ.

ΟΥΡΑΝΑ ΔΙΟΜΑΤΑΡΗ: Ξεκινώντας από την αρχή ότι κάθε επιστήμη θεωρητική ή θετική, ακόμα και η πιο αυστηρά τεχνολογική, έχει τη φιλοσοφία της, αν θέλετε και το ρομαντισμό της, όσο κι αν φαίνεται ασταίο, νομίζω ότι ορθώς συζητείται αυτή τη στιγμή το εάν και κατά πόσον θα μπορούσε να εισαχθεί και το μάθημα της Φιλοσοφίας στο τεχνολογικό τούτο Πανεπιστήμιο. Κατά την ταπεινή μου γνώμη επιβάλλεται, γιατί θα βοηθήσει τους σπουδαστές, όσο ίσως δεν μπορεί να το υποπτευθεί κανείς, στο να κατανοήσουν τις απίθανες προεκτάσεις που παρουσιάζει κάποτε και η πιο αυστηρά, όπως είπαμε, τεχνολογική επιστήμη. Νομίζω επίσης ότι θα μπορούσε να εισαχθεί, αν όχι σαν μάθημα τακτικό, αλλά σαν μάθημα προεισαγωγικό, σαν πρόσβαση δηλαδή. Όπως συμβαίνει έξαφνα στα ξένα πανεπιστήμια όπου οι σπουδαστές από άλλες χώρες υποχρεώνονται επί ένα χρόνο να ασχοληθούν με τη γλώσσα της χώρας που ανήκει το πανεπιστήμιο της εκλογής τους και μετά να ακολουθήσουν τα μαθήματα της επιστήμης τους. Ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΑΗΣ: Παρακαλώ, όποιος θέλει μπορεί να έρθει εδώ να πάρει το λόγο. Ελάτε, ο πρώτος κύριος με το πορτοκαλί

φανελάκι. Μπορείτε να ακουστείτε; Ε, νέος είσαστε μπορείτε. Ελάτε. Τελικά το μικρόφωνο είναι πιο ισχυρό κι απ' τη φωνή ενός νέου. Ελάτε εδώ.

ΕΝΑΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ: Από την πλευρά μου, σαν φοιτητές του μαθηματικού τμήματος, θα ήθελα να πω ότι είναι δεκτό να γίνει μια Φιλοσοφική Σχολή εδώ στην Πάτρα, όχι όμως με αυτό που πάει να γίνει στην Κρήτη. Όπως είναι γνωστό, η γνώση που παρέχεται στα πανεπιστήμια σήμερα ελέγχεται από μερικούς αναρμόδιους. Συνεπώς ένα πανεπιστήμιο που μπορούμε να το πούμε ελεύθερο, κατά κάποιο τρόπο, γιατί θα είναι επανδρωμένο από δασκάλους, όπως είπε και ο κ. Σισσούρας, αποτελεί κίνδυνο για την άρχουσα τάξη. Και θα φέρω ένα παράδειγμα, το οποίο είναι γνωστό εδώ στους φοιτητές της Πάτρας. Πριν κάμποσα χρόνια, είχαμε ένα μεγάλο δάσκαλο, ο οποίος έκανε την Ιστορία της Λογοτεχνίας. Ήταν ο κ. Χατζής. Από δυνάμεις προοδευτικές και αντιδραστικές εραγώθηκε. Το μάθημα αυτό, παρόλο που διδασκότανε, κατά κάποιο τρόπο, σε Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο, παρακολουθιότανε από εκατοντάδες φοιτητές. Τμήμα που είχε είκοσι και τριάντα φοιτητές, μαζευότανε στην ώρα του μαθήματος εβδομήντα και εκατό. Στο τελευταίο μάθημα του κ. Χατζή, όταν ήτανε να φύγει που τον διώχνανε—λοιπόν, ήτανε δύομισι χιλιάδες φοιτητές. Δεν έχω άλλο. Ευχαριστώ. Εντάξει.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΦΙΑΠΠΟΥ: Φίλιππου, μαθηματικός, διδάσκω στο Πανεπιστήμιο. Η κύρια εισήγηση και οι περισσότερες απόψεις έδειξαν, νομίζω, την αναγκαιότητα της ίδρυσης μιας Σχολής, Φιλοσοφικής στην αρχική εισήγηση, εγώ θα την πω Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών. Το επαγγελματικό θέμα, που έθιξαν ένας-δύο απ' τους ομιλητές της στρογγυλής τράπεζας, δεν νομίζω ότι αποτελεί στοιχείο ιδιαίτερο προβληματισμού, διότι το Πανεπιστήμιο δεν πρέπει να είναι ένας προθάλαμος για το εργοστάσιο ή την οποιαδήποτε εργασία ελέγχου. Το πρόβλημα του επαγγέλματος δεν υπάρχει μόνο για μια νέα Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, υπάρχει ήδη για τους μαθηματικούς, για τους φυσικούς, για τους βιολόγους και μπορεί να συνεχίσω ν' απαριθμώ. Θα ήθελα να προτείνω η νέα

Σχολή να διαθέτει τμήμα νεοελληνικών σπουδών, βέβαια τμήμα κλασικών σπουδών, να έχει τμήμα κοινωνιολογίας και ψυχολογίας, τμήμα γλωσσών και γλωσσολογίας. Μια τέτοια Σχολή θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη, θα βοηθούσε σε τόσους πολλούς τομείς, που εξήγησαν οι ομιλητές και δεν θέλω να επαναλάβω.

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Φοβάμαι ότι η τοποθέτησή μου στην αρχή παρεξηγήθηκε. Θέλω να συμφωνήσω, επειδή ακριβώς υπήρχαν κάποιες νύξεις στου κ. Δεληγιάννη την παρέμβαση, ότι ακριβώς το σύστημα που νοσεί ήταν εκείνο που με έκανε ν' ανησυχώ. Το σύστημα είναι που έχει κάνει επαγγελματικά τα πανεπιστήμια. Δεν είναι ότι εγώ ανησυχώ τί θα γίνει με τον επαγγελματισμό αυτών των νέων, αλλά ότι είναι σφηνωμένος μέσα στη συνείδηση του κόσμου ο επαγγελματισμός. Στέλνουν τα παιδιά στο πανεπιστήμιο για να πάρουν ένα χαρτί για να πάνε κάπου. Εκεί είναι το πρόβλημα. Θα φέρω ένα μικρό παράδειγμα. Όταν έγινε η Μεταρρύθμιση του '64, είχε γίνει για μια τέτοια προϋπόθεση, κατά κάποιον τρόπο, εισαγωγής σ' ανώτατες σχολές, ώστε να έχουμε μια καταλληλότητα, κατά ένα συντελεστή αρχαιογνωσίας και ελληνογνωσίας γενικότερα, οι υποψήφιοι των θετικών επιστημών, και απ' την άλλη μεριά μια μαθηματική πρωτογενή γνώση, οι υποψήφιοι των θεωρητικών επιστημών, με το Ακαδημαϊκό απολυτήριο. Είναι ενδεικτικό ότι αυτή την λύση την κατήργησε η Δικτατορία που εκόπτετο υπέρ του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Δηλ. επειδή ακριβώς επαγγελματικοποιούσε και έβλεπε ακριβώς τα συμφέροντα, μέσα απ' τα οποία έπρεπε να περάσει η επαγγελματική πανεπιστημιακή κατάρτιση, δεν γνοιαζόταν καθόλου να ξέρει αρχαία Ελληνικά ο αρχιτέκτων. Λοιπόν το σύστημα, το οποίο έχει καλλιεργήσει μέσα στην συνείδηση του κόσμου ότι το πανεπιστήμιο είναι μια επαγγελματική ανώτερη βαθμίδα, είναι εκείνο το οποίο με έκανε ν' ανησυχώ, πώς θα μπορούσε να ευοδωθεί και να ορθοποδήσει μια τέτοια Σχολή, αυτόνομη. Δεν έχω καμιά αντίρρηση, να είναι ένα Ινστιτούτο, να είναι μεταπτυχιακές σπουδές ή να είναι μια πληθώρα εδρών δίπλα στις τεχνολογικές, ώστε να υπάρξει μια προοπτική, ένα βάθος στους ανθρώπους αυτούς—για να συμφωνήσω με το φίλο τον κ. Σισσούρα, ότι θα πρέπει αυτοί οι άνθρωποι να έχουνε ν' ακου-

μπάνε και κάπου αλλού— άλλο αυτό. Εκείνο πια θα ήταν μια διόριση της Σχολής, μια μοντερνοποίηση του προγράμματος, μια ευρύτητα στο πρόγραμμα, και άλλα πράγματα είναι οι ανησυχίες μου και οι επιπτώσεις που θα 'χουνε στην —πώς το λένε— στην οικογένεια— στην οικογένεια: αυτή τη στιγμή μην αγνοούμε αυτό το γεγονός, υπάρχει μια ανησυχούσα οικογένεια για το μέλλον των παιδιών. Λοιπόν, αυτή τη στιγμή ορθώνεται μπροστά μας μια καινούρια Φιλοσοφική Σχολή, και ακόμα 200, 300, 150 ευκαιρίες επαγγελματικής προσέλασης. Πώς θα μπορέσουμε να ξεφύγουμε, με την προϋπόθεση αυτή, και να ξεπεράσουμε ακριβώς αυτές τις καταπιεστικές νομικιστικές δομές, ώστε να πείσουμε αυτόν τον κόσμο ότι εδώ θα γίνεται μια άλλου είδους σπουδή; Δεν αμφιβάλω για τις κάποιες επαγγελματικές (κι όχι στον ελληνικό, αλλά και στον ευρύτερο χώρο) προοπτικές αυτών των ανθρώπων. Μιλώ για το τί, πώς θα λειτουργεί στη συνείδηση του κόσμου ως πρόταση αυτό το Πανεπιστήμιο και μήπως κινδυνεύει να διαβρωθεί ακριβώς από αυτή την κατεστημένη αντίληψη περί πανεπιστημίου. Ευχαριστώ.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Βλέπω εδώ τους συμπαρέδρους να θέλουν να μιλήσουν, αλλά ίσως είναι σκόπιμο να τελειώσουμε με το ακροατήριο και μετά να κλείσουμε τη συζήτηση. Άλλωστε, βάσει του προγράμματος, μας μένουν, δυστυχώς, μόνο πέντε λεπτά. Αν το τηρήσουμε, ουσιαστικά έχουμε τελειώσει. Κύριε Πεντζίκη, θέλετε να μιλήσετε; Βαρεθήκατε να περιμένετε; Ελάτε, ελάτε από δω, να σας χαρούν όλοι. Δεν σας ακούει κανείς έτσι.

Ν. Γ. ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ: Ένας λαός εν διαλύσει. Μπράβο! Ένας λαός εν προδοσία και εξωμόσει. Λοιπόν ένας λαός σε εξώμωση ήταν ο ελληνικός λαός όταν νίκησε στα Άρβυλα και τα Γαυγάμηλα ο Μέγας Αλεξάνδρος. Κι έπειτα νύηθηκε περσικά, παντρεύτηκε Περσίδα του νικημένου βασιλιά και αρνήθηκε τον ελληνισμό. Ο Ελληνισμός, κάθε φορά που θέλει να φανεί τρανός και να χάσει την παιδικότητα του (παιδες αει οι Έλληνες) είναι καταδικασμένος. Και, δόξα τω Θεώ, υπάρχουν οι μεγάλες στιγμές της ήττας αυτής που μας έδωσε τη δυνατότητα να γίνουμε εκπρόσωποι του Χριστιανισμού. Διότι η ελληνική γλώσσα, ξέρετε: Νυν εδοξάσθη ο υιός του Αν-

θρώπου— λοιπόν, αφενός και αφετέρου, ελπίζω χάρη σ' αυτή τη διάλυση που...

(Σημ. Ο Ν. Πεντζίκης σταμάτησε, γιατί δεν επικοινωνούσε το αμφιθέατρο μαζί του).

Α. ΜΠΕΛΕΖΙΝΗΣ: Νομίζω ότι αν πρόκειται αυτή η Φιλοσοφική να ξεχωρίσει απ' τις άλλες Σχολές, πρέπει να δοθεί έμφραση καταρχάς στην ανθρώπινη γλώσσα εν γένει. «Αν τ' αηδόνια δεν κελαιδούσαν, όπως κελαιδούν», λέει ο Οδυσσεύς Ελύτης, «θα μιλούσαν ελληνικά». Και ο Εγγονόπουλος δεν θα φοβόταν να πεθάνει, αν ήταν βέβαιος ότι οι άγγελοι μιλάνε ελληνικά. Σύμφωνα. Αλλά επίσης τ' αηδόνια μιλάνε ρωσικά, ουγγρικά, τσέχικα κτλ. Συνεπώς θα πρέπει, πέραν του σπασίματος της διαχρονίας που έχει γίνει ήδη, να υπερβούμε και αυτό το στεγανό. Βεβαίως, γλώσσα ελληνική, αλλά δια μέσου της ανθρώπινης γλώσσας και ανθρώπινη γλώσσα δια μέσου της ελληνικής. Για να επέλθει, τώρα, διαφοροποίηση στην οριζόντια διάσταση, απλώς ως πρόταση το λέγω, θα μπορούσε το βάρος να πέσει, στη Φιλοσοφική αυτή, στα Νέα Ελληνικά, και παραλλήλως στην ίδρυση τμημάτων ξένων λογοτεχνιών και διδασκαλίας ξένων γλωσσών, κυρίως των γειτονικών. Επίσης μια άλλη έμφραση θα μπορούσε να δοθεί στη γλώσσα εν γένει, με την έννοια της εικαστικής γλώσσας, της κινηματογραφικής γλώσσας κτλ., η οποία θα οδηγούσε ενδεχομένως και σε μερική λύση του επαγγελματικού προβλήματος, την οποία, δυστυχώς, κατ' εμέ, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε εντελώς εντός των ελληνικών δεδομένων. Θα μπορούσε, αίφνης, να αναλάβει έτσι η πολιτεία την υποχρέωση να διορίσει στη Μέση Παιδεία πτυχιούχους της Φιλοσοφικής Σχολής, που θα έχουν ειδικευθεί σε θέματα εικαστικά ή παράπλευρα.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Ζητώ συγγνώμη θα είμαι ανακόλουθος. Ο κ. Νίκας είχε ζητήσει το λόγο και μου διέφυγε, δυο λέξεις θα μας πει. Επίσης θα διαβάσω μια πρόταση εδώ του κ. Λογαρά:

«Αφού τόσο είναι η σχέση της τεχνολογίας με την ποίηση, και κατ' επέκταση, τη φιλολογία, μήπως θα ήταν σκόπιμο, σ' αυτήν τη Φιλοσοφική Σχολή να μπου σαν διδασκόμενο μάθημα και

τα Μαθηματικά, στοιχειωδώς έστω, ή η Φιλοσοφία των Μαθηματικών».

Σ. ΝΙΚΑΣ: Εγώ ήθελα να κάνω μια παρατήρηση ή μάλλον μια διευκρίνιση. Δευτερολογώ, γιατί θέλω να συμπληρώσω, ίσως, τον κ. Γεωργουσόπουλο που μίλησε προηγουμένως για το φόβο, και τον καταλαβαίνω το φόβο της ελληνικής οικογένειας που θέλει να βρει μια διέξοδο στο επάγγελμα που θα του δώσει το Πανεπιστήμιο του κάθε παιδιού της. Βασικά δεν συμφωνώ, γιατί δεν αναλογιστήκαμε ίσως ότι χιλιάδες ελληνόπουλα κάθε χρόνο βγαίνουν στο εξωτερικό και γυρίζουν στην Ελλάδα και εργάζονται στην Ελλάδα και απορροφώνται στην Ελλάδα σε όλες τις επιστήμες. Ένα ποσοστό μόνον τοις εκατό χάνεται, γιατί το παίρνουν οι ξένοι. Και είναι το καλύτερο από κείνο που βγαίνει έξω. Θέλω δε να τονίσω και κάτι άλλο. Αν θέλουμε, αυτό το είπα στη διάρκεια της εισήγησής μου, να κατακλύσουμε τον κόσμο, αν θέλουμε παιδεία, αν θέλουμε γνώση, αν θέλουμε να γκρεμίσουμε παλιούς θεούς, μόνο μέσα από εδώ, με την παιδεία, την ελεύθερη παιδεία, θα τα γκρεμίσουμε εκείνα τα ξόανα ή εκείνους τους θεούς, όπως μας τους έχουν μέχρι τώρα προσφέρει, και όχι με τους φόβους να προχωρούμε. Εάν προχωρούμε με τους φόβους, θα είμαστε πάντοτε ψοφοδεείς, όπως το κληρονομήσαμε απ' την Τουρκοκρατία.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Ο κ. Δημαρόγκωνας. Τι θέλετε κ. Γεωργουσόπουλε, έχουμε υπέρβαση ήδη 5' λεπτά.

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Φοβάμαι ότι πάλι παρεξηγήθηκα. Εγώ δεν συμφωνώ με αυτό το πανεπιστήμιο που επαγγελματοποιεί, αλλά περιέγραψα μια κατάσταση. Ένα πράγμα θέλω να θυμίσω στον κ. Νίκα, ότι για να 'ρθει ο αρχιτέκτονας του Πανεπιστημίου της Φλωρεντίας να εργαστεί στην Ελλάδα, ενός Πολυτεχνείου που βγάζει αρχιτέκτονες καλλιτέχνες, θα πρέπει να δώσει εξετάσεις στο σύστημα του ελληνικού Πολυτεχνείου, για να ενταχθεί, να πάρει δηλ. ένα επαγγελματικής επάρκειας δίπλωμα. Δηλ. είναι μια κατάσταση, την οποία δεν μπορούμε να την παραβλέψουμε.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΗΣ: Ο κ. Δημαρόγκωνας θα κλείσει.

Α. ΔΗΜΑΡΟΓΚΩΝΑΣ: Θα είμαι σύντομος, γιατί το πρώτο μέρος όσων είχα να πω, τα είπα ακριβώς ο κ. Δεληγιάννης. Συμφωνώ σε μεγάλο μέρος με τους προβληματισμούς που γίνανε σχετικά με την επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων. Είναι ένα πραγματικό πρόβλημα, είτε μας αρέσει, είτε δεν μας αρέσει. Όμως αυτό το πράγμα το έχουμε αντιμετωπίσει, έχουμε προβληματισθεί πάρα πολύ και έχει το πράγμα δύο όψεις. Η μια είναι πρώτα-πρώτα ότι χρειαζόμαστε πολύ περισσότερους απόφοιτους, γιατί, αν υπάρχει ανεργία, είναι διότι στα Πανεπιστήμια στην Ελλάδα σπουδάζουν περίπου 6-7% των νέων, ενώ σε μια αναπτυγμένη χώρα αυτό το ποσοστό πρέπει να 'ναι τουλάχιστο 20% και 25%, όπως είναι στις σοσιαλιστικές χώρες. Επομένως στις σοσιαλιστικές χώρες δεν είναι άνεργοι, άρα μπορούν να βρουν δουλειά τόσο φιλόλογοι. Νομίζω ότι και φιλόλογους χρειαζόμαστε περισσότερους, πολύ περισσότερους. Όποιος πάει σ' ένα επαρχιακό Γυμνάσιο θα καταλάβει πόσους περισσότερους φιλόλογους χρειαζόμαστε.

Το δεύτερο είναι ότι θα πρέπει κάποτε να ξεκαλλήσουμε απ' αυτήν την έννοια, ότι το πανεπιστήμιο δίνει ένα χαρτί, το οποίο θα το πάει αυτός που το πήρε στο βουλευτή, να διοριστεί αργόμισθος στο Δημόσιο. Και ο τρόπος για να γίνει αυτό, είναι ότι πρέπει να αυξηθεί πολύ ο αριθμός των αποφοίτων, ώστε να μην μπορεί το Δημόσιο ν' απορροφήσει άλλους αργόμισθους. Διότι φτάσαμε στην κατάντια να μονιμοποιηθούν οι μουσικοί της κρατικής ορχήστρας Αθηνών (αν είναι δυνατόν). Θα μονιμοποιηθούν στο τέλος και οι ερευρέτες, κυρίες και κύριοι.

Το τρίτο είναι ότι πρώτα χρειαζόμαστε, όπως κάποιος είπε, κι άλλες ειδικότητες. Όπως είπε ο κ. Γεωργουσόπουλος, έρχονται καλλιτέχνες αρχιτέκτονες και δε μπορούν εδώ να δώσουν εξετάσεις. Γιατί; Γιατί δεν έχουμε εμείς καλλιτέχνες αρχιτέκτονες και καιρός είναι να κάνουμε. Αυτή είναι η ουσία. Λοιπόν, να σας πω ένα παράδειγμα που θα σας πονέσει λιγάκι. Γιατί δεν μπορούμε σε μια Φιλοσοφική Σχολή να έχουμε ένα τμήμα δράματος, στο οποίο να βγαίνουν φιλόλογοι που να 'χουν επιμόρφωση στο δράμα και όποιους απ' αυτούς δεν μπορέσει να απορροφήσει το θέατρο, να πά-

νε στη Μέση εκπαίδευση να διδάξουν δράμα. Για σκεφθείτε τί πολιτιστική επανάσταση πραγματική θα γίνει στην Ελλάδα, εάν σε κάθε Γυμνάσιο ρίξουνε έναν άνθρωπο μέσα, ο οποίος έχει σπουδάσει θέατρο. Και πολλά άλλα μπορούσα να σας πω και μας έχουμε προβληματίσει όλα αυτά. Λοιπόν, δεν υπάρχει πρόβλημα, κυρίες και κύριοι, τέτοιου είδους. Μας απασχολεί, μας ανησυχεί, αλλά το πρόβλημα λύνεται. Ευχαριστώ πολύ.

ΤΑ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ
ΠΡΩΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

(Α' ΤΟΜΟΣ)
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ
ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 1982
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΛΙΜΝΙΑΙΟΥ ΚΑΛΙΑΚΑΤΣΟΥ
(ΣΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 91-93)
ΣΕ 1.500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
Γ Ν Ω Σ Η
ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26, ΙΛΙΣΙΑ - ΑΘΗΝΑ (621)
ΤΗΛ. 77.94.879 - 77.86.441

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΩΣΤΟΥΛΑ ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗ

